

3557/3i

Mold

HISTORIA
ROMÂNILOR
DIN
DACIA TRAIANĂ
DE

A. D. XENOPOL

FOST PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANȚA.
(*1847—†1920)

EDIȚIA III-a, revăzută de autor

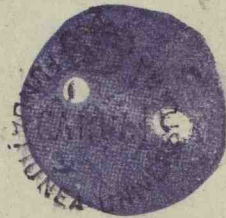
*„Nu sunt vremile sub cărma omului,
ci bletul om sub vreme!”.*

MIRON COSTIN.

VOLUMUL XIV

DOMNIA LUI CUZA VODĂ 1859-1866

PARTEA A DOUA

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ», BUCUREȘTI

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

4119

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARA
București

Cota

71119

Inventar

67040

1916
1917

920

ISTORIA ROMÂNILOR

A.16.093

ISTORIA
ROMÂNILOR
DIN
DACIA TRAIANĂ
DE

A. D. XENOPOL

FOST PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANȚA.
(*1847—†1920)

EDIȚIA III-a, revăzută de autor

„Nu sunt vremile sub cărma omului,
ci bietul om sub vremei”.
MIRON COSTIN.

VOLUMUL XIV

DOMNIA LUI CUZA VODĂ 1859-1866

PARTEA A DOUA

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ», BUCUREȘTI

04070
67040

TRON.

BUCUREȘTI
Cota 7119
Inventar 67040

RC 231/01

10001.A. no

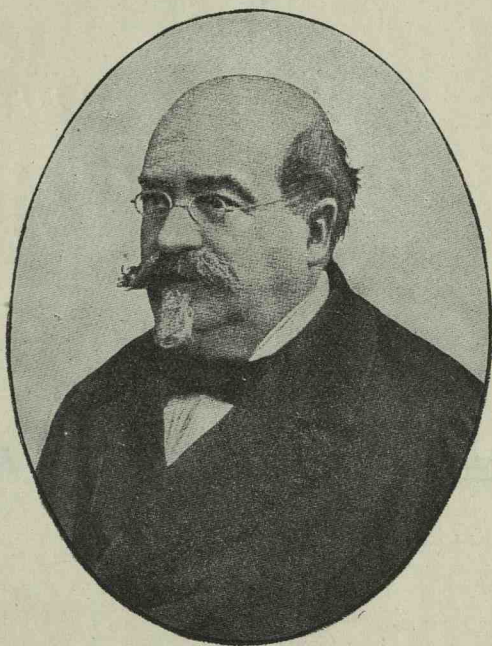

B.C.U. Bucuresti

C67040

HISTORIA ROMÂNIAI

Ryckissey

LOVITURA DE STAT

CAPUL III

CUZA VODĂ ȘI LOVITURA DE STAT

LOVITURA DE STAT

Măsuri lăuntrice. — În 2 Mai 1864 îndată după dizolvarea adunării, Domnul dă o proclamație în care arată cum „că toată dorința lui de a duce România pe calea propășirii, a fost cu neputință a o face, din pricina unei neîmpăcate opoziții ce a întâlnit în adunare. Unirea țărilor surori săvârșită, averile mănăstirilor închinată, a cincea parte a pământului românesc înapoiată domeniului național, niște asemenea mari rezultate dobândite de guvernul meu, toate au fost uitate și drept răsplată pentru devotamentul său către cauza națională alesul Românilor n'a găsit decât ultragiul și calomnia. Cu toată înțelepciunea unui număr de deputați, o oligarhie turburătoare a știut a împiedeca neconținut stăruințele mele pentru binele public și a redus guvernul meu la neputință. Domnitorul arată apoi cum prin blamul dat ministerului pentru legea rurală, adunarea lovia în el propria cugetare a șefului statului”. Incheie, spunând votul poporului întreg, modificarea Convenției și noua lege electorală.

Odată cu această proclamație și cu decretul privitor la efectuarea plebiscitului, se ieu unele măsuri de siguranță : un ordin de zi către armată în care domnul arată „încrederea ce o are, că ea se va ținea la înălțimea sarcinei ce încredințează patriotismul ei” ; apoi se desființează libertatea presei, suspendându-se capul II din partea a doua a legii asupra presei din 1 Aprilie 1862 și punându-se presa iarăși sub regimul ordonanței din 1 Oct. 1859¹ ; se trimit circulare către prefecti, pentru

¹ Urmare a acestei dispoziții este suprimarea mai multor ziare : *Nikiper-
cea* 23 Mai 1864 ; *Românul* 10 Iulie 1864, și societatea care-l susținea desființată (*Mon. of.* 10 Iulie 1864), Rossetti este ruinat. În o scrisoare către Panu, el spune : „Eu frate nu mai am ce mânca ad litteram ; sunt silit să mă mut cu totul la Brăteanu, ca cel puțin să-mi dea două odăi, de mâncare și lemne” (*Hirtii e Rossetti*) ; *Libertatea*, sub care nume apărea tot *Românul*, suspendată în 28 Iulie 1864. *Mon. of.* din această zi). Scarlat Fălcoianu și Pană Buescu sunt dați afară din profesorat, pentru amestec în politică (*Mon. of.*, 3 Aug. 1864).

măntinerea ordinii; cerând ca pe fiecare zi să rapoarte despre starea județelor; alte circulări se înaintează către protoierii „pentru a lucra în contra intrigilor meșteșugite ce pot să uneltiască protivnicii principiilor mărinimoase”; se mai trimite circulări către profesori măgulindu-i cu perspectiva dreptului de vot în noua lege electorală, și așa mai departe. În 21 Mai, ziua onomastică a doamnei, se face o mare serbare și se proclamă rezultatul votului plebiscitar, cu 683.928 de glasuri pentru și 1.307 contra, iar 50.232 abținuți, sau absenți².

Noua constituție prevedea introducerea unui senat (corp ponderator)³, compus din câțiva membri de drept și 64 de membri numiți de domn, după oarecare regule. Senatul era cheia de boltă a întregii noue organizări: toată constituția era pusă sub a lui privighere, el singur avea cădere a propune îmbunătățirile de introdus; nici un proiect de lege, afară de budget, nu putea lua ființă fără aprobarea senatului; el singur avea dreptul a primi petițiuni. În afară de acest rol precum-penitor, dat unui corp numit de domn, inițiativa legilor era păstrată numai puterii executive, care le pregătia prin consiliul de stat. În caz de a nu se vota budgetul la timp, se putea merge înainte cu budgetul existent. În caz de urgență, guvernul putea decreta orice măsuri, cu condiție a le supune aprobării, la deschiderea sesiunii corpurilor legiuitoare. Președintele adunării era numit de domn.

Constituția cea nouă restrângea deci în destul de mult puterea corpurilor legiuitoare, făcând să precumpenească pe acea a domnitorului. În alte țări o astfel de restrângere a sistemului constituțional, ar fi trebuit întovărășită de o răstrângere a dreptului de vot. În România însă lucrurile se petrec altfel, și legea electorală, supusă votului plebiscitar, este mult mai largă și mai cuprinzătoare decât cea veche; aceasta din cauză că opoziția contra domnitorului, în loc de a izvorî din straturile stărei a treia, era concentrată în foșta clasă privilegiată, și votul trebuia întins, tocmai spre a aduce elemente

² V. Kogălniceanu, *Actele de la 2 Mai*, p. 63. Asupra plebiscitului, opoziția timpului spune că „din 100 de subscrieri, 70 sunt mincinoase, 30 de frică-Astăzi să se dea libertatea, nu s'ar găsi 1000 de da în toată țara”. *Rossetti* către Panu 18 Iunie 1864 (*Hîrtiile Rossetti*). Bolintineanu, *Viața lui Cuza-Vodă*, p. 31, observă: „Plebiscitul se face, ca toate plebiscitele, sub înrîurirea guvernului; dar chiar fără această înrîurire, el s'ar fi făcut cum s'a făcut; căci acele ce se făcuse erau chiar voința celor mai mulți, în dorința binelui pe care nu puteai să-l vezi încă”? Și aiurea Bolintineanu adaoge: „că pentru opuneri din lăuntru, toate trebuiau a se risipi, în fața a două mari principii revoluționare, pentru care se făcuse lovitura de stat: libertatea țăranilor și egalitatea drepturilor politice. Nația, în majoritate, nu putea a nu primi o schimbare în propriile sale interese”.

³ Cu toate aceste, ceva mai înainte, domnul se rostise contra înființării unui senat în România. Vezi o adresă a lui către *Negri*, nedată (*Hîrtiile Rossetti*).

mai dămoale în sânul adunării. Legea electorală prevedea două colegii: acea al alegătorilor primari și acea al alegătorilor direcți. Erau alegători primari acei ce plăteau o dare între 48—110 lei, după numărul populației comunei, și patentarii până la clasa a V-a inclusiv. Alegători direcți sunt toți Românii care vor plăti, în orice comună, o dare de cel puțin 4 galbeni și vor ști ceti și scrie. Sunt scutiți de cens: preoții, profesorii, doctorii, avocații, inginerii și pensionarii cu 2000 de lei anual cel puțin. Eligibili sunt Românii alegători de 30 de ani care știu ceti și scrie. Comunele aleg la 100 de alegători primari câte unul direct. Numărul deputaților este de 1 la 25.000 de suflete; în total 160 de deputați⁴.

Răsunetul în afară. — Când vestea loviturii de stat ajunse la auzul puterilor garante și a celei suzerane, ea produse o adâncă tulburare și emoțiune, rădicând valuri cu atât mai înalte cu cât interesele erau mai jignite. Presa pe cât și notele diplomatice începură a tuna și fulgera în toate direcțiunile, în cât se părea că actul de energie, săvârșit de domnitor în lăuntrul țării, fără nici o opoziție aparentă, va fi curând înăbușit sub presiunea uriașă a indignației Europei. Ziarele engleze, rusești și austriace osândesc într'un glas, cu mai multă sau puțină pornire, măsurile dictatoriale ale principelui României. Așa *Daily News* muștră pe domnitor, că nu a avut încredere în sfaturile Angliei, și s'a aruncat în o măsură așa de extremă, după singura îmboldire a Franței. Lovitura de stat e fără îndoială o idee napoleoniană⁵. Tot unei inspirațiuni franceze atribue *Lloydul Vinez* desființarea Convenției⁶. *Die Presse* din Viena adaoge, că „principele Cuza voește să domnească fără control; că nu îngăduie nici o voință alătura cu a lui, și cu toate că este departe de a fi un Iuliu Cesar sau un Napoleon I, el invoacă interesul masselor pentru a distruge, în România, opera congresului din Paris și a stabili acolo un regim copiat după tipul napoleonean. Totuși ne îndoim că puterile militare ale României să fie în stare a mănținea mult timp lovitura de stat a principelui Cuza. Din contra ne temem ca trupele contractanților tratatului de Paris, pe care principele Cuza l'a călcat în picioare, să nu se vadă în curând silite a restabili ordinea

⁴ Legea electorală din 14 Martie 1864 prezentată ca proiect adunării, în V. Kogălniceanu. *Actele*, p. 3. Domnitorul, în o scrisoare posterioară către P. Grădișteanu, din 18 Aprilie 1872 (*Hărțile Rossetti*), caracterizază astfel actul dela 2 Mai: „Le 2 Mai a été à l'intérieur une révolution partant du trone, non pas dans le but d'augmenter le pouvoir du gouvernement et de favoriser les intérêts d'une dynastie, mais avec le noble programme du divan ad-hoc”. Aftia se poate spune, că sporirea netăgăduită a puterilor domnitorului, s'a făcut nu din punct de vedere egoist, ci pentru a veni în ajutorul claselor nedreptățite.

⁵ *Daily News*, 15-20 (3—8) Mai 1864... „Is no doubt a Napoleone idea”.

⁶ *Wiener Lloyd*, 19/7 Mai 1864.

în România; căci nici Austria, nici Rusia, nici Sublima Poartă nu vor putea rămânea lung timp privitoare nepăsătoare a apucăturilor neorânduelnice ale principelui Cuza din București⁷. Tot așa și mai înșănător se rostește *Le Mémorial diplomatique*, organul oficios al guvernului austriac, care spune că „măsurile dictatoriale luate, de principele Cuza, pun culmea silurilor Convenției din partea lui, și vor nevoi, după toate așteptările, intervenirea directă a curților proteguitoare”⁸. Tot așa și presa rusască apretuește în rău lovitura de stat. *Le Nord*, organul francez al intereselor rusești, la prima veste a acelui act, observă, că „e greu de a-și bate joc de tratatele și hotărârile Europei cu mai multă nepăsare decât cum o face principele Cuza”; iar când este informat că poporația ar fi primit cu mulțămire lovitura de stat, adaugă că: „ea nu se gândește de sigur că suveranul ei a călcat în picioare actele europene care i-a asigurat existența politică”⁹. Gazetele franceze sunt împărțite, după culoarea lor politică, partașe sau protivnice împăratului Napoleon. Acele favorabile guvernului simpatizau cu actul domnitorului român. Așa *Le Moniteur Universel* înregistrează numai veștile venite din București, fără a le însoți de nici un comentariu¹⁰. *L'Europe*, după ce arată că este important de a se cunoaște cum vor judeca zierele rusești și austriace chestiunea, adaugă, că „Turcia nu pare că trebuie se facă o mare opoziție. În acest caz principele este asigurat, cât timp va merge pe această cale, de simpatiile Franței, Angliei și ale Italiei”¹¹. De ale Franței și ale Italiei da; de ale Angliei, era îndoelnic, după locul din *Daily News* reprodus mai sus. Și că Franța susține pe domnitorul român, se vede de pe o observație a ziarului *La Patrie* care spune, că principele Cuza de mult voia să schimbe legea electorală, și chiar dăduse Porței un memorandum în această privire, de unde a și dobândit curajul de a pași acum la îndeplinirea cugetului său. Este înviderat că el a trebuit să se acopere prin o puternică protecțiune, și aceasta nu poate fi alta decât cea a Franței”¹². Alte ziare precum *Le Pays* observă, că principele Cuza, nu are numai să se înțeleagă cu poporul său; el trebuie să mai dea Porței, suzerana lui, și puterilor garante, lămuriri care să le mulțamească”¹³. *Le Siècle* iea aminte, că în orice caz, nu era momentul de a pune

⁷ *Die Presse* din 19/7 Mai 1864.

⁸ *Le Mémorial diplomatique* 20 (8) Mai 1864.

⁹ *Le Nord*, 13/6 și 21/6 Mai 1864.

¹⁰ *Moniteur Universel*, 17/5 Mai 18/6 Mai 1864.

¹¹ *L'Europe* 19/7 Mai 1864. Tot așa apără lovitura de stat: *L'Opinion nationale* din 22 (10) Mai 1864, *La Patrie*, 22 (10) Mai 1864, *Le Monde*, 22 (10) Mai 1864.

¹² *La Patrie* 21/6 Mai 1864.

¹³ *Le Pays*, 19/7 Mai 1864.

mâna pe dictatură, acumă când trupele rusești se concentrează în Basarabia, și treizeci de mii de Austriaci se adună în Transilvania. Nu este oare de temut ca Rusia ajutată de Austria, după pilda Austriei ajutată de Prusia în Iutlanda, să vină să se plângă la București, de atingerile aduse Convenției de Paris”¹⁴?

Amenințările ziarelor cu intervenirea europeană erau ușor de scris, dar greu de pus în practică, față cu desbinarea puterilor europene. Anume pe atunci (Mai 1864), chestiunea ducatelor Sleswig-Holstein ajunsese în starea cea mai ascuțită: Austria și cu Prusia atacase Danemarca și bătuse pe Daneji luând în 18 Aprilie, întăriturile dela Düppel și ocupând după aceea Iutlanda, în Mai 1864. Austria se simțea încurcată prin împreuna cucerire a ducatelor, iar pe de alta era ținută în loc, prin luptele naționale lăuntrice, mai cu samă prin tendințele separatiste ale Ungurilor. Revoluția poloneză, de și zdrobită prin lupta dela Weugrow, în Februarie 1864, tot nu fusese încă pe deplin stinsă; dar ea avuse de efect ruinaarea desăvârșită a înțelegerei franco-ruse, Napoleon fiind silit prin nevoile politice interne, a se rosti în favoarea Polonilor. Franța era de asemenea ținută în loc, prin expedițiunea Mexicului care o siliase să se aproprie de Italia și să se strice cu papa. Pretutindene încurcături foarte mari, înaintea cărora chestiunea Principatelor trebuia să cadă pe al doilea plan. De aceea și mai multe ziare, chiar de acele protivnice României, recunosc că o intervenire armată ar fi greu de realizat în acele momente. Așa *Die Presse*, pe care am văzut-o ținând mai sus un limbagiu atât de amenințător la adresa domnitorului României, revine la idei mai liniștite puține zile după aceea, spunând, că „cea d’întâi condiție pentru intervenire în Principatele dunărene, adecă înțelegerea tuturor puterilor semnatare ale Convenției de Paris, fiind pentru moment nerealizabilă, este foarte probabil, că principele Cuza va fi lăsat să lucreze, până când va împinge trebile mai departe de cum a făcut-o până acum”¹⁵. Tot așa mărturisește și ziarul *La France*, foarte puțin prieten domnitorului român, că „conferența puterilor, întrunită în acest moment la Constantinopole pentru mănăstirile închinăte, nu se arată dispusă a interveni în Principate”¹⁶.

¹⁴ *Le Siècle*. ¹⁸/₆ Mai 1864. Tot așa *Les Débats*, ¹⁹/₇ Mai 1864, *La Presse* ¹⁹/₇ Mai 1864, *La France* ¹⁹/₇ Mai 1864.

¹⁵ *Die Presse* din ²⁷/₁₅ Mai 1864.

¹⁶ *La France* ²⁸/₁₆ Mai 1864. Mai vezi *La Patrie* ¹⁵/₈ Noemvrie 1864: „Le coup d’Etat du prince Couza a eu peut-être cela d’hereux pour la Moldo-Valachie, qu’il a éclaté au moment où les puissances qui pouvaient s’en inquiéter, avaient leurs intérêts engagés ailleurs. L’Autriche poursuivait la guerre dano-allemande; la Turquie se débattait entre l’Egypte et la Tunisie et la Russie achevait le meurtre de la Pologne”.

Dar să cercetăm ce poziție luase, față cu lovitura de stat. Poarta otomană care, ca suzerană a Principatelor, tot avea cuvântul hotărîtor în chestiune :

Tocmai în ziua de $\frac{2}{14}$ Mai, când domnitorul disolva adunarea la București și decreta plebiscitul, se aduna în Constantinopole conferința pentru daraverea mănăstirilor închinată și, în ședința ei cea d'întâi, hotăria, pe lângă chestia pentru care se adunase, și a se trimite domnitorului o notă, în care să i se arăte, că recunoașterea secularizării nu ar crea un precedent diplomatic, cu ajutorul căruia principele Cuza s'ar crede autorizat a se deslega de îndatoririle impuse prin Convenția de Paris, luând în chip samavolnic măsuri ce ar atinge statutele organice ale Principatelor”¹⁷. Nu știe conferința, că în momentul chiar când se redacta această dojană, domnitorul român tocmai îndeplinia actele de care se teme conferința; că el distrugea constituția încuviințată prin Convenția de Paris. Când s'întâlniră a doua oară delegații puterilor, în ședința a doua din $\frac{18}{6}$ Mai, telegrafal adusesse știrea faptelor petrecute la București, care știre mișcase mai ales pe Poartă, totdeauna la pîndă, ca nu cumva poporul român să se emancipeze prea mult de sub a ei autoritate. Ali-pașa președintele conferinței declară, că „este de trebuință a se opri încălcările principelui Cuza și a se mîntînea suveranitatea sultanului și drepturile puterilor garante, dacă nu prin o ocupațiune militară (de a căreia imposibilitate și Turcia era convinsă), cel puțin prin o înțelegere diplomatică”¹⁸. Ambasadorul Angliei sprijini cel întâi și cu cea mai mare energie moțiunea lui Ali-pașa. Acesta însă nu se mărginește numai a protesta în conferință contra încălcărilor domnitorului român. El îi trimite, îndată după 2 Mai, o notă, în care spune între altele, că „nimic nu ar putea nimici puterea tratatelor și că Poarta își păstrează toată libertatea ei de lucrare, față cu aceea ce a fost întreprins”¹⁹.

Dar chiar, fără amenințările Porței ce căpătau o însemnătate tocmai în starea de atunci a Europei — care dacă nu învoia o intervenire comună în Principate, ar fi făcut tot atât de peste puțină o oprire comună a Turciei de a încălca hotarele lor — nu era mai puțin adevărat, că lovitura de stat, schimbarea constituției și decretarea noii legi electorale erau o sfâșiere a Convenției de Paris și că trebuia dobândit bilul de indemnitate al puterilor, asupra acestui act de o excepțională gravitate.

¹⁷ Reprodușă dispoziția conferinței în cele mai multe din ziarele timpului, bună oară în *Le Nord* $\frac{29}{17}$ Mai 1864.

¹⁸ Procesul verbal al ședinței a 2-a *Ibidem*.

¹⁹ *Archives diplomatiques*, 1866, II p. 288. Comp. Papadopol-Calimah, *Amintiri*, p. 411.

A doua călătorie la Constantinopole. — O călătorie a principelui la Constantinopole se impunea numai decăt, și el chiar dobândise oarecare indicațiuni, că un asemenea act de curtenire către puterea suzerană ar putea să-l pună în stare „a obține orice”, cum spune o scrisoare a redactorului ziarului *Le Courrier d'Orient* din Constantinopole către secretarul domnitorului României²⁰. Tot așa se rostește și o depeșă a ministrului afacerilor străine al Franței către ambasadorul francez din capitala Turciei, în care îi spune, că „Principele Cuza, prin deferența cătră curtea suzerană și puterile garante, s'a dus la Constantinopole, spre a le supune schimbările pe care ar vra să aibă dreptul a le introduce în așezămintele moldo-valace. Noi încurajasem această călătorie, și erau siguri că ar fi de fel a produce cele mai priincioase rezultate. Maiestatea Sa Sultanul a văzut, în această vizită, o curtenire, căreia s'a arătat foarte simțitor, și a făcut principelui primirea cea mai măgulitoare²¹. Se vede și din această depeșă, că Franța aprobase lovitura de stat, de oarece ministrul ei sfātuia pe domnitor ce demers să facă, spre a recunoaște actele promulgate în virtutea acelei lovituri.

Domnitorul, urmând deci îmboldirilor din afară și unei necesități neapărate, create prin împrejurări, pleacă la Constantinopole, în ziua de 25 Mai 1864. Primirea ce i se face este iarăși din cele mai alese, atât din partea Sultanului cât și din cea a ambasadorilor puterilor europene²². Totuși la început părea că el trebuie să se mulțamească numai cu onorurile, fără a obține încuviințarea actelor sale, sau cel puțin știrbindu-se atât de mult aceste din urmă, încât să nu le mai poți recunoaște. Era mai ales combătut de ambasadorii Austriei și Angliei.

²⁰ Scrisoarea în *Hrtiile Rosetti*. Ziarul *Le Courrier d'Orient* primea 1000 de galbeni pe an, spre a susținea politica domnitorului (scrisoarea redactorului său din 11 Aug. 1864. *Ibidem*). *La Perseverenza* din Milano, 22 Aug. 1864, spune că „e da notorio che il Courrier d'Orient viene considerato comme l'organo del a principe Couza a Constantinopole”.

²¹ *Affaires étrangères, Documents diplomatique*, Paris, 1865, p. 101. Cât țineau Turci la recunoașterea măcar formală a suzeranității lor, se vede din faptul, că puțin timp după întorcerea domnitorului din Constantinopole, el voinđ să institue o decorație, Ali-pașa scrie lui Negri asupra acestei chestiuni: „Son Altesse avait pourtant promis qu'elle nous avertirait toujours de semblables faits (adecă că ar cere autorizație); car autrement nous serions obligés de crier et de protester, ce que nous faisons toujours avec déplaisir”. *Negri cătră Cuza* 10 Noemvrie 1865. *Corespondența*, p. 205.

²² Asupra strălucitei primiri a domnitorului la Constantinopole, toate ziarele timpului sunt într'un glas. Chiar și *Mémorial diplomatique* care face la început oare care rezerve, este nevoit să recunoască și el deosebitele distincțiuni cu care domnitorul fu onorat. Vezi bună oară: *Courrier de l'Orient* 18/6 Iunie 1864; *Mémorial diplomatique*, 2/18 Iunie 1864. Singura măsură pe care Poarta o păzi, spre a afirmă încă odată însușirea ei de stăpână a Principatelor, fu că domnul nu fu introdus la Sultanul de ministrul afacerilor străine, ci de marele vizir. *La Patrie* 28/14 Iunie 1864

Reprezentantul Rusiei căpătase un nou motiv de a dușmăni pe domnitor. Anume principele Labanoff, titularul ambasadei fiind absent, lăsase în locu-i pe Nelidoff, însărcinat de afacere, căruia domnitorul român, având în vedere pozițiunea lui inferioară, nu merse să-i facă vizita ce o făcuse celorlalți agenți ai curților europene. Se formulase mai multe proiecte de modificare a Convenției care proiecte nici unul nu convenia domnitorului. Adus la nerăbdare prin opoziția ce întâlnea în cale, domnitorul declară că el se va întoarce în țară, întru cât nu putea părăsi țărâmul pe care-l împinsese poporul său²³. Înaintea acestei amenințări ascunse, protivnicii cedară. Ambasadorii Angliei și a Austriei se dedură pe partea Franței²⁴; numai Nelidoff mai trăgână cu subsemnarea actului de recunoaștere, până la sosirea unor noue instrucțiuni care nici acele nu întârziară prea mult²⁵.

Domnitorul obținu deci, cu mici modificări, recunoașterea statutului și a legii electorale, și deci a plebiscitului care le confirmase. Lovitura de stat trecea în domeniul legalității internaționale. Domnitorul obținuse însă mai mult decât atâta. Modificările indeplinătoare statutului conțineau încă următorul articol: „*Principatele-Unite vor putea în viitor modifica și schimba legile care privesc la ocărnuirea lor lăuntrică, cu concursul legal al tuturor puterilor statului și fără nici o intervenire din afară, exceptându-se bine înțeles legăturile ce unesc Principatele cu imperiul otoman*”²⁶. Domnitorul fu învinuit, că prin mergerea lui la Constantinopole, spre a cere recunoașterea modificărilor Convenției, dăduse o mare lovitură autonomiei României; că el, „îndreptățind înaintea Sultanului actele sale, făcuse mai mult decât un act de vasalitate; făcuse o crimă de lez-naționalitate”²⁷. Este însă netăgăduit că prin acest act de vasali-

²³ *L'Independence Belge* 2—8 Iulie (20—26 Iunie) 1864: „Le prince Couza, voulant mettre un terme à cet état de choses, déclara à la Porte qu'il n'était que l'organe du pays, quand au nouveau programme politique, et qu'il ne dépendait pas de lui d'abandonner ce terrain”.

²⁴ *Independence Belge* citată: „En moins de 24 heures, il y eut un revirement complet. Sir Henri Bulwer a du recevoir de Londres l'ordre de suivre dans cette question la politique de la France”. Confirmat de oficiosul austriac *Mémorial diplomatique* 18/6 Iulie 1864: „C'est alors que l'ambassadeur anglais reçut de son gouvernement l'ordre de se montrer plus conciliant et de s'entendre avec son collègue de France”.

²⁵ *Invalitul rus* văzînd, că și Rusia e nevoită să cedeze, explică astfel înținuța ei: „Rusia a tîns totdeauna la emanciparea popoarelor creștine din Răsărit. Nu ea va fi deci nemulțumită de izbânda Românilor. Dacă ea s'a opus principelui Cuza, a făcut-o numai, fiind că acesta apucase calea rătăcită de a căuta să sfărâme tratatele existente”. Vezi citația din *Le Nord* 26/41 Iulie 1864. Ceeace supărase în adevăr pe Ruși, fusese sprijinul pe care ei credeau că domnitorul român îl da Polonilor. *Le Monde* 6 Aug. (25 Iulie) 1864.

²⁶ *Affaires étrangères, Documents diplomatiques*, p. 93.

²⁷ Scrisoarea lui *Eugeniu Carada*, din insula Guernesey, către *A. Panu*, 14 Iunie 1864. (*Hărțile Rosetti*). La aceasta se poate observa, că și cei ce voiau

tate personal, domnitorul a izbutit a scăpa țara lui din vasalitatea către Poartă, și puteri, făcându-o deplin stăpână pe situația ei lăuntrică. Aceasta o și spune domnitorul, în proclamația sa din 2 Iulie 1864, că „România numai astăzi intră în autonomia ei din lăuntru. Până acum această autonomie era în fapt lovită în mai multe privinți; legea electorală nu o puteam schimba decât cu consimțământul din afară. Inaltele puteri au consfințit acuma, în toată întinderea, autonomia noastră din lăuntru”. Lovitura de stat, apăsarea din acest punct de vedere, mai ales ca făcută în interesul țării față cu străinătatea. Este netăgăduit, că domnitorul făcuse prin actul din 2 Mai, cum zice Francezul, „din o piatră două lovituri”. Zdorbise privilegiul politic și social în lăuntru și dobândise autonomia în afară²⁸.

Cum se explică această izbândă atât de desăvârșită a domnitorului român, celui mic și slab, asupra areopagului european, în care la început predominase elementele protivnice lui? Credem că o bună parte trebuie pusă pe înrăurirea personală a domnitorului care inspira încrederea și ademenia prin înfățișarea lui. Apoi însămnătatea României, de când întrunise în ea cele două principate de mai înainte, crezută în depărtare mai tare de cum era adevărat, și mulțămirea Turciei când vedea că domnitorul *puternicului* stat nu se refuza a-i recunoaște supremația, prin acte neîndoelnice. În sfârșit observația făcută mai sus de mai multe ziare, asupra neputinței unei înțelegeri de constrângere, observație ce se găsește încă mai bine formulată de redactorul ziarului „*Le Courrier d'Orient*” din Constantinopole, în o scrisoare către secretarul domnitorului: „Este un mare folos, de a avea a face cu mai multe puteri. Pe când ele pierd cuvinte sau hârtie, una întru a lăuda cele ce le faci, altele spre a huli și a amenința, mergi tot înainte; înnoirile făcute prind rădăcini; timpul le întărește și suflul mânilor diplomatice rămâne neputincios a le răsturna. Cuvintele plecate și acțiune energetică, iată lozinca”²⁹. Și într’adevăr, condus

să răstoarne pe domnitor, tot către străini se îndreptase, deci tot prin acte de veselaj vroiau să-și ajungă scopul. Vezi în Vol. XIII misiunea lui A. Panu la Viena, Paris și Londra, p. 164, 165.

²⁸ Domnitorul însuși aprețuește lovitura de stat ca o lovitură contra străinului. (Scrisoarea către Grădișteanu, din 1872, citată pag. 11 nota 4). Cf. Dimitrie A. Sturza, în *Introducerea la Actele de la 2 Mai*, de V. Kogălniceanu, p. XIII: „Lovitura de stat, a produs două acte stabile și un rezultat efemer. Actele care au rămas fundamentale și purtătoare de roade sunt: legea rurală și dispoziția puterilor din 16 (28) Iunie acelaș an, că Principatele-Unite să poată în viitor modifica legile care privesc administrația lor din lăuntru, fără nici o intervenire”. Ca un act de recunoștiință pentru purtarea Sultanului cu acest prilej, domnitorul vru să înființeze un batalion de Zuavi, care să poarte numele padișahului. *Mon. of.* 30 Mai 1864.

²⁹ Scrisoarea din 5 Ianuarie 1865. (*Hărțile Rossetti*).

67040

de principiul că norocul stă pe partea îndrăzneților, lucrase și acum Alexandru Ioan I.

Lovitura de stat și răsturnarea. — Ne trage rândul să mai amintim o urmare a lovituri de stat, nu asupra țarei, ci asupra însuș autorului ei. Ea așază încă și mai mult uneltirile pentru detronarea domnitorului.

Se făcuse demersuri în această privire încă dinaintea lovituri de stat. Hotărîrea, luată încă din August 1863 de protivnicii domnului, de a cerca tărâmul exterior, înainte de a se arunca în întreprindere, fu pusă în lucrare în Martie 1864, când Anastase Panu, însărcinat cu această delicată misiune, plecă din Iași. Corespondența dintre emisarul comitetului de răsturnare și președintele lui, principele Dimitrie Ghica, conține întâi stăruinți călduroase către Panu, ca să-și dea toate ostenețele, spre a izbuti să discrediteze pe domnitor. Panu însă observă lui Ghica, că a fost o mare greșală din partea majorității, să dea un vot de blam guvernului pentru legea rurală; că prin aceasta, ea ar fi pierdut toate simpatiile oamenilor politici francezi. Se mai tânguește principele contra purtării îndoelnice a partidului stânger din care, spune el, Ioan Brătianu stă mai mult la țară, D. Brătianu, cu toată inteligența și onestitatea lui, nu se poate desface de ideile lui Mazzini, iar Rossetti nu este decât un amator în politică. Această reținere a partidului stânger, se explică însă prin faptul, că el nu putea să iee o poziție prea rostită contra lezei rurale, cu toate că și stînga doria răsturnarea domnitorului; de aceea și vedem pe Panu muștrând pe Ghica, pentru prilejul cu care se dăduse votul de blam. După ce lovitura de stat este recunoscută de conferența din Constantinopole, se înțalege că misiunea lui Panu nu mai avea nici un obiect, de oarece el voia să încerce puterile asupra cazului detronării domnitorului. După lovitura de stat și plecarea domnitorului la Constantinopole³⁰, Dimitrie Ghica conjură pe Panu, prin scrisori desperate, să plece îndată din Paris în capitala Turciei, spre a combate acolo pasurile domnitorului; dar Panu care simțise în cotro mergeau lucrurile, refuză a se duce, și Ghica recunoaște de bune temeiurile aduse de el și se unește cu părerea lui de a căuta să lucreze nu mai prin presă contra domnitorului³¹. Panu se pune în legătura

³⁰ Vezi 12 scrisori ale lui *Dim. Ghica* c. Panu dela 23 Martie (4 Aprilie) până la 8 Iulie 1864, pe când acesta era în Viena și Paris, scrisori ce au intrat, în originalul lor, în stăpînirea domnitorului, probabil cînd Panu înnebunește. (*Hîrtiile Rossetti*).

³¹ *Karada* în o scrisoare c. Panu, trimisă lui la Paris din insula *Guernesey* în 8 Iunie 1864, aprobă și el neplecarea lui la Constantinopol, pe motivul „că n'ar fi avut ce face acolo; lucrările oculte pe lîngă străini nu se cuvîn oamenilor libertății; ei nu pot întrebuița decât presa sau revoluțiunea”. (*Hîrtiile Rossetti*). Asupra revoluțiunei iată însă ce zice *Ghica* în scrisoarea lui c. Panu din 30

cu Martin dela ziarul *Le Siècle*, Forcade, dela revista *La Semaine Financière*, prin mijlocirea unui prieten al său d'Alton Shee, și este ajutat în aceste stăruinți prin Eugeniu Carada care era și el în Paris la aceeași dată³². Tot acolo se afla și principele Grigore Sturza care scrie lui Panu, în 7 Aprilie 1864, să stăruiască la St. Marc Girardin, ca să redacteze o circulară către adunările europene, în scopul probabil de a apăra purtarea adunării în chestia legii rurale.

Era inviderat că misiunea lui Panu, pe lângă curțile europene, nu mai putea fi îndeplinită, din momentul ce domnitorul obținuse dela conferența din Constantinopole recunoașterea loviturii de stat. De aceea și spune Panu, în o scrisoare a lui de mai târziu către D. Ghica, că „misiunea mea era cu totul alta, când am plecat la Paris; lovitură de stat a schimbat totul”³³.

Văzând deci protivnicii domnului că nu mai e nimic de făcut pe calea diplomatică, se întorc pe acea a uneltirilor lăuntrice³⁴

Așa o scrisoare din 18 Iunie 1864, a lui C. A. Rossetti, către A. Panu spune, că „peste 10 zile dela 2 Mai se putea face ceva, chiar acuma s'ar putea; dar ne am temut și ne temem să nu provocăm o invaziune; căci acum o să ni se zică, că s'a votat și că ei știu că am fost împinși de Franța; d-ta știi că la Decembrie 1863 și Ianuarie 1864, am fost și noi împinși de reprezentantul Franței să-l răstrunăm și știi că tocmai de aceea n'ai voit, n'am voit. Nu știu ce va fi mâni; dar știu că la 26 Mai stil vechiu am putut să facem pozna; puteam chiar azi, dar n'am voit”³⁵.

Când domnitorul pleacă la Constantinopole, pentru a cere aprobarea reformelor sale, opoziția scrie iarăși: „Nu se

Aprilie (12 Mai) 1864: „Je crois que les révolutions se font par les nations, mais non par le chambres”. *Ibidem*.

³² Scrisoarea lui Martin redactorul ziarului *Le Siècle* c. Panu și mai multe scrisori ale lui D'Alton Shee în *Hirtile Rossetti*. Adresa lui Carada, însemnată de Panu pe o notiță, era Carrefour de l'Observation, 1. (*Ibidem*).

³³ Brulionul unei scrisori a lui Panu c. Ghica, 9 Septemvrie 1864. (*Hirtile Rossetti*).

³⁴ Cum observă și *Annuaire des deux Mondes*, 1866—1867, Paris. p. 573: „Les moyens des résistance parlementaire n'étaient plus possibles; à partir du coup d'Etat, on commence à ourdir des complots auxquels prennent part la droite et la gauche”.

³⁵ *Hirtile Rossetti*. Cele ce se pun în această scrisoare, despre înteișirea consulului francez la răsturnarea domnitorului la 1863 și 1864, își are explicarea în faptul că, pe atunci, se credea în Franța că el devenise organul intereselor rusești. Așa Redactorul dela *Courrier d'Orient* scrie secretarului domnitorului, că un consul (fără îndoială Tillos din București), vra să facă a trece pe Cuza drept Rus. Bordeanu secretarul lui Negri se silește a convinge pe ambasadorul francez din C-pole, că Cuza e bun Francez (scrisoare redactorului *Le Courrier d'Orient* către secretarul domnitorului, 6 Fevruarie (21 Martie) 1864 în *Hirtile Rossetti*). Vom reveni și mai târziu asupra acestei învinuirii.

cuvine să cerem dela străini îndreptarea situației pe care Cuza a creat-o țarei. Cuza a plecat la C-pole; va fi o ocaziune favorabilă de acțiune”³⁶. Tot pe atunci se tânguiește Rossetti către Panu, că boierii nu dau bani spre a se agita contra lui Cuza³⁷. Ideea de a-și face dreptate singuri, fără a recurge la intervenirea străină, se mai vede din o scrisoare a lui Panu, către principele D. Ghica, din 9 Septembrie 1864, în care se spune, că „România trebuie oare să se plângă străinătăței pentru încălcarea drepturilor ei? Ea trebuie să-și facă dreptate singură.

De altfel dacă ne plângem, se va trimite o comisie în țară, și atunci rămas bun autonomiei”³⁸. O broșură apoi susține că purtarea principelui Cuza a fost de plâns; dar nu e treaba străinătăței de a o pedepsi. Poporul român este singurul său judecător; deputații s’au lăsat să fie alungați. E treaba lor! Dacă însă se va scula poporul român, cu atâta mai rău pentru el”³⁹. Altă broșură exclamă: „să alungăm pe acel ce ne apasă”⁴⁰! O a treia: să ne mântuim de tiran”⁴¹!

Dacă însă se plănuia răsturnarea din lăuntru, acei ce o uneltiau erau îngrijați ca nu cumva puterile să nu intervie în favoarea lui Cuza. Una din broșurile amintite rostia aceste temeri: „Turburările nu vor lipsi de a izbucni mai curând sau mai târziu, și cine ne zice că puterile vecine care au consimțit a nu interveni împotriva acestui autocrat în miniatură (autocrate au petit pied), nu se vor grăbi a o face dacă, poporul român va izgoni pe acel care-l înșală și-l apasă”⁴². Dar se mângâiau de această perspectivă, „sperând că Românii nu vor vedea tăgăduindu-li-se dreptul care a fost recunoscut Grecilor, de a tăia răul din rădăcină, înlăturând pe un principe care nu știea să-i înțeleagă, care sărăcia prezentul lor și le compromitea viitorul”⁴³.

Este ușor de înțeles cine erau acei care complotau răsturnarea domnitorului. Erau membrii clasei lovite prin reformele lui. Poporul, întru cât se poate vorbi de el, în starea de atunci a României, mai curând încuviința decât descuviința lovitura. C. A. Rossetti, unul din capii opoziției și a uneltirilor

³⁶ Scrisoarea lui E. Carada din Guernesey c. Panu, 6 Iunie 1864, (*Hîrtille Rossetti*).

³⁷ Rossetti c. Panu 16 Iulie 1864. (*Hîrtille Rossetti*). Pentru a înnegrî pe Cuza, el este învinuit că nu ar fi luat inițiativa subscrierei pentru inundați. Rossetti c. Panu, 3 Iulie 1864. (*Ibid.*).

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *La France le prince Couza et la liberté en Orient*, Paris, 1864, pag. 22.

⁴⁰ *Suppression du régime constitutionnel en Roumanie*, 1864, p. 13.

⁴¹ *Dissolution de l'assemblée roumaine et expulsion des députés*, Paris, 1864, p. 25.

⁴² *Suppression de regime cinstitutionnel*, p. 24.

⁴³ *Notes sur les Principautés-Unies de Moldavie et de Valachie*. Paris, 1864, p. 31.

de răsturnare, recunoaște el singur, că „ura în contra dreptei a fost atât de mare, încât toți erau fericiți de lovitura de stat; fiindcă s'a dat, ziceau ei, în cap boierilor”⁴⁴.

Cât despre masele adânci ale țărănimii, pentru care domnitorul își pusese în cumpănă tronul, ele rămăneau neînțelegătoare și nemișcate, nici de turburarea în care se pusese țara, nici chiar de îmbunătățirea soartei lor, ce era să se îndeplinească prin această turburare. Lut inform, nefrământat de gânduri, nedeșteptat mici măcar de îmboldirea interesului individual, el rămânea nepăsător la tot ce se petrecea; dar această a lui nepăsare era explicabilă: era opera veacurilor de nedreptate și de apăsare.

Lovitura de stat, ori câte urmări însemnate ar fi avut asupra situației lăuntrice și afarnice a Principatelor, fusese determinată în primul loc de răspingerea legii rurale de către adunare. Legea rurală care fusese cuiul în jurul căruia se învârtise toată domnia lui Cuza-Vodă, determină și actul cel mai cu grele urmări al acestei domnii. Dar pentru a înțelegere întreaga ei însemnătate, trebuie să expunem istoricul daravelor seculare ce se desbătuse în totdeauna între proprietarii mari și locuitorii săteni.

✕ **Legea rurală din 1864.** — Lovitura de stat de și a avut mai multe urmări însemnate asupra stărei Principatelor-Unite, totuși fusese făcută mai ales în vederea legii rurale, pe care domnitorul nu voi să o lese expusă nici măcar la debaterile unei camere aleasă după noul sistem electoral, ci o promulgă în virtutea articolului din statut care prevedea, că „decretele ce până la revocarea adunării se vor da de domn, după propunerea consiliului de miniștri și a consiliului de stat, vor avea putere de lege”. Ar fi fost însă firesc lucru a videa promulgată legea rurală îndată după 2 Mai. Și cu toate aceste ea nu este decretată decât la 15 August. Cauza acestei întârzieri stă în greutatea pe care domnitorul le întâmpina pe de o parte cu chestia mănăstirilor închinată, de a'ta cu aceea a loviturii de stat, care ambele acte trebuiau să fie recunoscute de Europa. El nu voia deci să mai adaugă și o greutate lăuntrică la cele două ce apăsau încă din afară asupra țării pe care domnia. Îndată însă ce lovitura de stat căpătă sancțiunea Europei, Alexandru Ioan I, decretă și promulgă legea rurală.

⁴⁴ Rossetti c. Panu, 31 Mai 1864. (*Hîrțile Rossetti*). Și un boier de samă principele Suțu, *Mémoires*, Vienne 1899, p. 398, spune: „Bien des personnes seussés, et je me place moi même à leur suite, avaient fini par appeler de leurs vœux le coup d'Etat. L'expérience de 5 années de régime constitutionnel avait démontré que ce régime avait plongé le pays dans le chaos et le conduisait au bord du précipice”.

Această lege, promulgată în ziua de 15 August 1864⁴⁵, declara pe sătean de proprietar fost și actual al locurilor su, puse stăpânirii lui, în întinderea hotărîtă de legile în ființă, adecă de Regulamentul Organic, mănținând vechiul principiu, că niciodată pământul locuitorilor nu putea întrece $\frac{2}{3}$ din întreaga întindere a moșiei. Se desființază claca, dijele, podvezile, zilele de meremet, carăle de lemne și toate sarcinile de acelaș fel, în schimbul unei despăgubiri plătită de țaran pentru desrobirea brațelor sale. Prețul acestei răscumpărări a muncii, nu a pământului, de oarece țaranul era privit ca posedându-l ab antiquo în deplină proprietate, era fixat la 1521 de lei vechi 10 parale pentru săteanul cu 4 boi și 1 vacă; 1148 de lei pentru acel cu 2 boi și 1 vacă și 816 lei pentru cel numai cu 1 vacă, sau cum se zicea, cu palmele⁴⁶.

Sumele aceste trebuiau răspunse în timp de 15 ani, capete și procente.

Improprietărirea însă stânge orice îndatorire a stăpânului pentru viitor; el nu mai este ținut, cum era după Regulamentul Organic, a procura pământ însurăteilor. Se punea acestora în perspectivă cumpărături pe moșiile statului, fixându-se prin lege chiar prețul pogonului la 5 galbeni, plătitori tot în 15 rate anuale. Legea mai prevedea chipul punerii ei în lucrare pentru stălpirea părților țărănești, precum și modul despăgubirii proprietarului, prin bonurile rurale.

Legea din 1864 mănține deci cătimea de pământ încuviințată săteanului de Regulamentul Organic și deci consfințește pentru totdeauna îngustarea vieței materiale a țaranului român; îl silește să urmeze mai departe a se lepăda de cultura vitelor și a se înjuga tot mai mult la munca proprietarului, pentru păstrarea și a celor ce le avea. Ba prin înlăturarea îndatoririi stăpânului de a încuviința pământ însurăteilor, se îngreua încă starea țaranului. Dar autorii legii, Cuza și Kogălniceanu, crezură că nu se putea face altfel, de îndată ce se admitea principiul pe care era întemeiat întreaga legiuire: eliberarea atât a muncii țaranului cât și proprietatea de reciprocitate lor îndatoriri. E adevărat că se liberase brațele țaranului; însă aceasta se făcea pentru o sumă deocamdată destul de greu de răspuns: 1521 de lei 10 parale pentru frunțaș și în proporție pentru ceilalți, preț care nu e vorba adese ori nu răspundea la adevărata valoare a pământului, și nemulțămia deci și pe proprietari. Dreptul țaranului de a primi pământ la majoritatea lui din cuprinsul moșiei se înlătura curat, fără a se încuviința săteanului nici o despăgubire pentru această des-

⁴⁵ *Mon. of.* 15 Aug. 1864. Raporturile dintre boieri și țărani a fost cercetată în mai multe locuri în vol. precedente.

⁴⁶ Alte prețuri pentru moșiile de munte.

ființare a dreptului său. Boerului se dădea o despăgubire însemnată pentru oborârea clăcii; țăranului numai pentru aceea a pământului dacă ar avea drept așa numiții însurăței (sătenii ajunși majori)⁴⁷.

Să se adaogă pe lângă aceste, că de multe ori se împăria tiră țăranilor pământurile cele mai rele și neproductive, și atunci se va putea aprețui condiția reală creată țăranului prin legea din 1864.

Dar aceste urmări erau să iasă la iveală numai cât mai târziu. Deocamdată sătenii fură cuprinși de o mare bucurie la vestea că li se dăduse pământ, pe când proprietarii se așteptau din protivă ca aplicarea legii să aducă asupra lor mari nenorociri.

Încă din 1862, când era să se voteze prima lege rurală, Vasile Alecsandri, unul din prietenii cei mai devotați ai domnitorului, se jăluia în o scrisoare către dânsul, că n'a găsit cumpărători pentru moșia sa Pătrășcanii și că nu-i poate plăti banii ce-i datoră: „Nesiguranța, spune el, care domnește la noi priutor la viitoarele reforme ale legii rurale, ține capitalurile în o teamă tot atât de ridiculă pe cât și de fatală pentru daraveri”⁴⁸. În 1864 Alecsandri revine asupra acestei legi, criticând de astă dată aplicarea ei. El spune, că „ar fi trebuit să se dee un termen, înainte de a se pune în lucrare; că arendașii cei mai mulți părăsesc moșiile cer reduceri; iar proprietarii nu pot lua cultura asupra lor, de oarece nu au bani; căci pentru împrumuturi, se cer procente neauzit de mari, 24—36%”⁴⁹.

De și legea rurală trebuia să se pună în lucrare dela 23 Aprilie 1865, țăranii căutau să se folosiască de libertatea lor încă din toamna în care legea fusese promulgată, și mulți din ei refuzau a mai lucra la boieresc, ceea ce pricinui în mulți o mare teamă și îngrijire, amenințată fiind recolta anului viitor. Chiar secretarul domnitorului, Baligot de Beyne, scrie stăpânului său, că „de și nu vra să meargă atât de departe ca oarecare persoane care prezic mari desordine, ca urmare a foametei relative ce amenința România, totuși este sigur, că dacă aceste 15 ultime zile nu sunt întrebuițate la arături și la sămănatul

⁴⁷ Aceștia bine înțeles considerau despăgubirea ca plată a pământului și nu a răscumpărat brațelor. Că suma de plătit era mare pentru țăran, se vede din cuvintele lui Văsescu la consiliul județean din Dorohoiu 29 Noemvrie 1864, (*Mon. of. 2 Septemvrie 1865*): „Având în privire, că afară de impozitele directe către stat, mulțimea locuitorilor urmează să plătească, în anul viitor, însemnate sume după noua lege rurală, pentru răscumpărarea îndatoririlor ce au avut către proprietari”. Asupra acestei mari neconsecvenți în dauna sătenilor și în folosul proprietarilor a atras pentru întâia oară luarea aminte Radu Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat țăranii*, p. 421.

⁴⁸ Scrisoarea lui V. Alecsandri către domnitor, 20 Mai 1862 în *Hîrtiile Rossetti*.

⁴⁹ Alecsandri către Baligot 29 August 1864. *Ibidem*.

porumbului, cu zecile de milioane va trebui socotită pierderea țării, și aceasta într'un an, în care încercările au pricinuit până acuma chiar atâtea nenorociri și unde budgetul deplorabil și și mai deplorabila reorganizare financiară a d-lui Șteege are să aducă, cu tot împrumutul, un deficit urieș”⁵⁰. Tot așa scrie domnitorului și colonelul Cantacuzino, că „numai prezența Alteței voastre va înăbuși, prin încrederea ce insuflă, rostirea nemulțămirei care câștiga din ce în ce mai multă întindere. În deobște lumea este foarte îngrijită asupra rezultatului aplicării legii rurale. Se teme de efectele indirecte ale acestei legi asupra tocmelelor de bună voe, și pretinde că nu a fost cu puțință a se face ca țăranul să lucreze”⁵¹. Că această teamă s'a îndeplinit până la un punct, se vede din o broșură mai nouă care spune, că „în anul promulgării legii rurale, 1864, lucrarea câmpului care trebuia să se facă în acel an în felul clăcei, fu aproape nulă. Țăranul refuzase a lucra, și guvernul nu-și dăduse osteneala a explica reforma; apoi anul mai fiind și ploios, recolta fu târzie și stricată”⁵².

Chiar expunerea situației României dela 2 Mai—18 Decembrie 1864, înfățișată senatului și adunării în Ianuarie 1865, arată privitor la legea rurală, că guvernul a fost și este departe de a-și ascunde gravitatea perturbației momentane, produsă în toată economia națională, prin schimbarea naturei foastelor relațiuni dintre proprietari și săteni. Aceasta este din nenorocire consecvența reformelor mântuitoare”⁵³. Economistul Marțian adaoge, că „orice să zică cineva, adevărat e că proprietățile mari au exportat mai mult și nouă măsură de o cam dată, pe vreo câțiva ani va împuțina producția. O criză tranzitorie se va simți fără îndoială”⁵⁴. Raportul comisiunei mixte a senatului și a adunării din 1865 stăruiește mult „să se aplice mai curând legea rurală, de oarece de altfel eficacitatea acelei legi ar fi îndoelnică”⁵⁵. În sfârșit circulara ministrului de externe, Bălăceanu, lămuritoare a turburărilor dela 3(15) August 1865 spune, că „din această falșă credință că reforma anunțată nu era să fie numai decât aplicată, au rezultat din nenorocire oarecare scădere în venitul fonciar; pe de altă parte țăranii, cuprinși de bucuria desrobirei lor, au răspuns prin o regretabilă nelucrare la măsurile luate în al lor interes”. Despre scăderea venitului fonciar vorbește și raportul directorilor Băncii de Moldova (Banque de Moldavie) care declară, că este nevoie a se suspenda plata dividendei pe anii 1864—1865, din cauza

⁵⁰ Baligot către domnitor, 12 Aprilie 1865, *Ibidem*.

⁵¹ Colonelul Cantacuzino către domnitor, 31 Martie 1865, *Ibidem*.

⁵² *La Question d'Orient et la nation roumaine*, Paris, 1867, p. 12.

⁵³ Vasile Kogălniceanu, *Acte*, p. 86.

⁵⁴ *Analele economice* 1864 în *Mon. of.* 1 Oct. 1865.

⁵⁵ *Mon. of.* 13 Oct. 1865.

că „veniturile unora din moșiile ipotecate au căzut așa de tare, că nu mai acopăr anuitatea de plătit”⁵⁶. „Criza agricolă ar fi fost însă mai puțin gravă, dacă, pe lângă neajunsurile neapărate ale unei perioade de tranziție, nu s’ar fi adaos înecările, seceta și epidemiile”⁵⁷.

Bine înțales ca protivnicii domnitorului nu lipsiră de a exploata aceste încurcături, pentru a lovi în el, ceea ce se făcea însă prin gazetele străine, în țară nefiind cu puțință o agitație prin presă. Se înțelege dela sine că ziarele austriace, precum *La Correspondance générale* și *Le Mémorial diplomatique*, nu mai puțin și acele rusești ca *Le Nord* ponegriau din răspuțeri opera lui Alexandru Ioan I; dar și multe din ziarele franceze, precum *le Temps* și mai ales *Les Débats* criticau chiar cu înverșunare legea rurală și arătau pierzătoarele ei efecte. Acestui din urmă ziar însă îi răspunde foarte bine *Le Courier d’Orient* din Constantinople, observând, că „el se miră ca tocmai *Les Débats* să cadă așa de rău asupra principelui Cuza, pentru împroprietărirea sătenilor, când nu avusese destule cuvinte de laudă pentru fapta identică a împăratului Alexandru al Rusiei”⁵⁸.

De notat este că femeile fură acele ce se plecară mai întâi de a asculta de lege. Anume trei boierese din județul Ilfov, doamnele de Ruckman, Lahovari și Băleanu dădură de bună voie pământurile convenite sătenilor⁵⁹. Ori cum ar fi fost rezolvită chestia rurală; ea găsisese o deslegare, și ar fi trebuit ca poporația țărănească să fie deșteptată asupra noii condiții în care intră viața ei economică; și să se fi îndrumat activitatea ei așa, ca să se poată întocmi în sânul noii stări a lucrurilor⁶⁰. Că Regulamentul Organic care el pusesse temelia acestei noii îndrumări economice în gospodăria săteanului, să nu fi luat nici o măsură în această privire, lucrul se explică prin nepăsarea acelei legiuri față cu nevoile țaranului. Că nici domnia lui Vodă Cuza nu conține nici o măsură luată în privința arătată s’ar explica din scurta ei durată după aplicarea legii rurale, chiar în cazul când s’ar fi putut gândi la așa ceva.

În total deci legea rurală este departe de a fi pus capăt crizei agrare cum a pus secularizarea capăt acelei a stăpânirii

⁵⁶ Reprodușă de *Mémorial diplomatique*, 11 Iunie 1865.

⁵⁷ Vezi *L’Europe* din Frankfurt, 29 Sept. 1863.

⁵⁸ Răspunsul lui *Le Courier d’Orient* 28 Sept. 1864 ziarului *Les Débat* din 10 Sept. 1862. *Le Monde*, *Le Constitutionnel* și alte cite-va organe sunt favorabile legii rurale.

⁵⁹ Depeșă lui Kogălniceanu c. domnitor 19 Sept. 1864 (*Hirtille Rossetti*). C. D. Aricescu împroprietărise pe sătenii de pe moșia lui, *Budiștenii*, jud. Buzzeului, încă dinaintea promulgării legii rurale, anume în 10 Iunie 1862. *Mon. of.*, 30 Iunie 1864.

⁶⁰ Că lucrul nu s’a făcut nici de atunci încoace timp de 40 de ani de o dezvoltare conștiută, s’ar părea mai neexplicabil, dacă în istorie ar fi ceva care să nu-și aibă explicarea.

grecești. Ea a fost numai un popas pe calea veacurilor în deslegarea acestei prea însemnate întrebări. Legea rurală se poate chiar spune că nu a dat o soluție economică nevoilor țărănești întru cât ele se întoarseră din nou aproape la aceeași formă în care existau la început. Țăranul recăzu iar în ghiarele proprietății mari, robindu-și către ea munca pentru nevoia întreținerii traiului. Când tot din lipsă de imaș comunal și de întindere îndestulătoare a propriului ogor se iea dela proprietar pământ de hrană pentru vitele lui, cerând și pentru el și să-i muncească pentru plata aceluia pământ țăranul recăzu tocmai în starea în care se afla pe timpul Regulamentului Organic adică în aceea stare pe care un aspru critic al legii din 1864 o numește *neoio-băgia*. Totuși legea din 1864 a avut meritul încă nemăsurat de a face să răsară în sufletul obijduit al țăranului ideea că și el are drept la pământul țării, idee care pătrunzând și în spiritul clasei conducătoare primenite, va deveni isvorul tuturor îmbunătățirilor viitoare în starea săteanului român.

Pentru a înmănușia însemnatele urmări ale loviturii de stat, le aflăm întâi în democratizarea politicii a societății române, cel puțin în principiu dacă nu în realitate. Convenția de Paris dispusese înlăturarea privilegiilor și egalizarea condițiilor sociale, pe când prin legea ei electorală menținuse privilegiul politic.

Lovitura de stat prin noua lege electorală chiamă toată țara la drepturile politice; al doilea, lovitura de stat răstoarnă Constituția impusă României prin Convenția de Paris care nu mai avea nici un înțeles dela înfăptuirea Unirii; emancipează astfel pe România de epitropia puterilor, dându-i dreptul de ași modifica așezămintele lăuntrice după cum va chibzui mai bine. Prin această dispoziție s'a făcut cu puțință chemarea dinastiei străine în 1866. Lovitura de Stat înzestreză România cu o legislație nouă, modernă, care oricâte neajunsuri ar fi avut, totuși a devenit adevăratul organ al îndrumării egalității.

În sfârșit lovitura de Stat a dat pământ țăranilor iar legea prin care s'a realizat această uriașă măsură a îndrumat cel puțin dacă nu a creat chiar pe țăranul cetățean ⁶¹.

⁶¹ O foarte bună și amănunțită cercetare a legii rurale cu luarea în privire a celor mai mulți din acei ce au criticat-o se află în teza de doctorat în Litere a domnișoarei Lucreția Rădulescu-Pravăț: Activitatea lui Mihail Kogălniceanu până la 1866, 1913. Capitoul final (al VIII-lea): *Legea rurală*, p. 147—202.

II

DELA LOVITURA DE STAT PÂNĂ LA DESCHIDEREA ULTIMEI LEGISLATURI

(2 Mai 1864—4 Decembrie 1865)

Călătoria lui Kogălniceanu în Oltenia. — Dela lovitură de stat înainte, se simte tot mai mult mâna domnitorului în conducerea daraverilor publice — iar acțiunea opoziției se trage pe dedesupt, apucând tot mai mult calea complotului care la sfârșit, izbuteste a răpune pe acela ce deocamdată o răpusesese pe dânsa.

Pentru a îndreptăți însă „punerea sa deasupra legilor”, cum singur domnitorul caracterizează actul de la 2 Mai,¹ el împreună cu consiliul de stat se apucă de lucru, și în scurt timp iese la lumină o sumă de legi noi, menite a desăvârși organizarea țării, unele din ele, nu e vorbă, cam pripit întocmite, după cum nici se putea altfel, în graba ce se pusese de a se îndreptăți lovitură de stat, prin a ei productivitate pe tărâmul legiferării². Așa se promulgă legile de expropriere pentru cauză de utilitate publică, de constrângere corporală, de măsuri și greutăți, pentru introducerea juriului, de instrucțiune publică, a sinodului, a impozitului băuturilor spirtoase, condica penală cu procedura ei, pe lângă altele mai mici și în sfârșit cele două mai însemnate legiuri din domnia lui Alexandru Ioan I, pe lângă acea a secularizării: unificarea legiurii civile din ambele țări, prin introducerea codului Napoleon și legea rurală.

Se poate părea în destul de straniu ca legea rurală să fi fost aproape pricina căderii lui Kogălniceanu dela minister, el care fusese mâna dreaptă a domnului în îndeplinirea tuturor

¹ Mesajul din 6 Decembrie 1864. *Mon. of.* din acea zi.

² Domnitorul spune chiar în acel Mesaj, că „ceea ce nu s'a făcut în 5 ani s'a făcut acum în 5 luni. Uită însă spornica activitate a camerei dinaintea loviturii de stat. Vezi Vol. XIII p. 227.

îndrăznelelor timpului din urmă. Cu toate că vremile erau foarte grele, adăogându-se pe lângă frământările lăuntrice, produse de lovitura de stat și de legea rurală, noua complicație în chestiunea mănăstirilor închinată, precum și alte greutăți, totuși domnitorul era aproape să răspingă din a lui colaborare pe ministrul, în care până atunci se sprijinise atât de mult.

Pricina acestei hotărîri a domnului stă în un simțimânt ce ne vine cam greu de înțeles la Alexandru Ioan I, un soi de gelozie față cu ministru său care ce e drept se purtase așa, încât atrăsese asupra lui o mare parte din recunoștința pe care țărănimea o arăta pentru a ei împroprietărire.

Anume, Kogălniceanu, pentru a se bucura de efectele ce legea rurală era să le producă tocmai în primul moment, asupra masei poporului, cedând unui simțimânt de dorință de mărire, întreprinde o călătorie în Oltenia. Pretutindenii fu primit cu cea mai mare înflăcărare, „Țăranii din Slatina, ne spune Magheru, îi ridicase arcuri de triumf și, când se duceau să vadă pe Kogălniceanu, spuneau că merg să vadă pe Măria Sa care le-a dat pământ. Trei zile, cât a stat aici, a fost un adevărat principe. *C'est un peu louche*”, sfârșește Magheru scrisoarea sa³. Tot așa spune și Bonet, șeful inginer francez dela lucrările publice, că „a lăsat Craiova în entuziasmul cel mai nebunesc. Cuvântări, lacrimi, luminații, banchete, tot fusese pus în lucrare. Căliman este un prefect prea ghibaciu. Recunoștința Craiovenilor către d. președinte al consiliului s'a arătat la lumină, prin un ceasornic de 900 de galbeni”. A daugă însă Bonnet, că „trebuie să facă această dreptate lui Kogălniceanu, că în totdeauna a repurtat în public meritul Alteței Sale și că a vorbit către țărani un graiu foarte împăciuitoar”⁴.

Se vede însă că rapoartele ce se făceau domnitorului asupra călătoriei triumfale a ministrului său, erau colorate mai mult în sensul rapoartelor lui Magheru, decât în acel al scrisorilor lui Bonnet. Domnitorul se supără adânc pentru această uzurpare, din partea ministrului, a gloriei cele mai mari a domniei lui, pentru izbutirea căreia el presimția poate că pusese această domnie chiar în cumpănă. Cum se întoarce Kogălniceanu din Oltenia, domnitorul începe a-i arăta neîncredere. Așa el ordonă, ca toate deslegările ce le-ar da în chestiunea rurală, să treacă prin consiliul de miniștri. Kogălniceanu întâmpină că o asemenea măsură ar fi peste puțință de aplicat, deoarece ar însemna să se delege administrația țării consiliului miniștrilor. El scrie domnitorului: „Mai bine decât a statornici un asemenea principiu, să se schimbe ministrul care a ajuns atât de nenorocit, încât să nu mai aibă voie a

³ Scrisoarea lui Magheru, 29 August 1864. *Hîrțile Rossetti*.

⁴ Bonnet c. Baligot, 29 August 1864. *Ibid.*

aplica legile ce sunt de competența sa, adică cele administrative. După întoarcerea mea din nenorocita călătorie ce am făcut-o la Craiova, am găsit situațiunea cu totul schimbată, cel puțin în ce mă privește pe mine, și asprele imputări ce în fața consiliului de miniștrii mi-ați adresat, în conflictul stârnit între mine și ministrul justiției, N. Crețulescu, mi-au dat dovadă că eu nu mai eram președintele de consiliu decât cu numele și deabia mai eram ministru. Mai multe depeși ce am primit dela I. V., toate scrise într'un ton de viderată neîncredere, mă pun în tot dreptul de a crede, că numai pot conta pe buna voință a I. V. Faceți mai bine I. V. o excursiune în Valahia Mică, spre a vă încredința de infamia calomniatorilor"⁵. Intr'o scrisoare către Neculai Bălănescu, Kogălniceanu este încă și mai lămurit. El spune, că „Alteța Sa s'a folosit de cea dintâi împrejurare, pentru a arăta toată a ei nemulțumire, că nu am fost fluerat în excursiunea mea din Oltenia. Ovațiunile de care îmi vorbești, crede-mă că am fost cel dintâiu a nu le primi. Am ordonat, înainte de a intra în un județ, prefectilor, să nu-mi facă nici o primire oficială, nici măcar acea neapărată, precum aflarea prefectului la intrarea districtului. Dar, reprezentant al unui principe ce dăduse libertatea unui popor, mi-ar fi fost cu neputință a nu întâmpina o bună primire din partea poporațiilor. Ele mi-a făcut o primire minunată; dar aceasta ar fi făcut-o oricărui ministru, vizitând țara, ca delegat al principelui. Pretutindeni am făcut lauda domnitorului, pretutindene i-am ridicat vaza; pretutindene am atribuit lui și numai lui singur, tot meritu marelor fapte îndeplinite. Nici un alt strigăt nu a fost rostit decât acel de Alexandru Ioan I și cel întâi care l'am dat am fost eu. E în voia d-lui Crețulescu (Neculai) de a zice împotrivă; este în voia lui de a întrebuița clevetirea, spre a veni în locul meu. Il cedez cu plăcere. Librecht, sub cuvânt de a vizita poștele parcurge districtele pe care le-am vizitat eu. Il desfid să constate, că, în cea mai mică împrejurare, am lipsit datoriiilor mele de ministru devotat și credincios. Judecă însă, dacă pot merge înainte, cu un coleg așa de puțin delicat? Judecă mai ales, dacă chiar de pe acuma sunt uitate slujbele pe care le-am adus, la ce pot să mă aștept pentru poimâini? În plin consiliu am fost apostrofat, precum nu poate să fie un ministru. Eram hotărât să-mi dau îndată dimisia. Prieteni sinceri m'au sfătuit însă să nu o fac, și aceasta în vederea frumoaselor legi pe care le-am făcut împreună și care ar cădea în desobicinuință, sau ar fi răsturnate a doua zi după alcătuirea unui nou minister. Chiar de pe acuma protivnicii noștrii au început a se mișca, în vedrea apropiatelor alegeri. Ei pregătesc și o protestare în

⁵ Raportul lui Kogălniceanu din 10 Septembrie 1864. *Ibid.*

contra legii rurale. S'ar părea că A. S. este foarte sigură pe alegeri, deoarece pregătește o schimbare de minister și ea crede că d-l Crețulescu este omul în stare să-i dea o bună adunare de deputați. Pe tine te rog să te duci la Rogoș și să ho-tărăști chestiunea. Sau să aibă încredere în mine și să fiu tratat ca președinte al consiliului, sau să mă lase să mă duc în liniște. Sunt convins că au început a se sătura de mine. Ei bine, să mi-o spună pe față. În împrejurările actuale — și ele sunt mai critice de cum se crede — principele are nevoie de un minister care să inspire și să primească o încredere reciprocă. Această încredere eu nu cred s'o mai posed. Nu voi lua cu mine altă părere de rău, decât aceea de a vedea că, odată noi duși, toate faptele noastre cele mari și toate lucrările noastre se vor duce și ele pe gârlă”⁶.

Totuși lucrurile se împăcară, și Kogălniceanu rămase la putere, urmând mai departe a lucra pentru ca legea rurală să se devie o realitate. O scrisoare a lui, din 16 Septembrie 1864, arată această schimbare în situația lui⁷.

Adunarea cea nouă. — Lovitura de stat aduse însă nu numai deplinirea organizării țării prin legile enumerate și schimbarea stărei clasei țărănești prin împroprietărire; ea mai avu încă un efect covârșitor asupra foștilor privilegiați. Prin noua lege electorală, se schimba cu totul caracterul reprezentărei naționale; dar totodată se aduseră toate puterile reale în mâinile domnului. Mai întâi corpul ponderator al căruia membri, în marea lor majoritate, erau numiți de domn, se înțelege că trebuia să fie un organ supus voințelor lui. De altfel nu se poate zice, că senatul lui Alexandru Ioan I era alcătuit din oameni fără vază și fără valoare. Erau în el bărbați ca I. Strat, Al. Văsescu, M. Kogălniceanu, Hristian Tell, Ludovic Steege, Savel Manu, N. Crețulescu, N. Rosetti-Bălănescu, Teodor Balș, Barbu Belu, Ștefan Catargiu (fostul caimacam), Costin Catargiu, Scarlat Crețulescu, N. Docan, C. I. Filipescu, I. I. Filipescu. Gh. Ghica generalul, C. Năsturel Herescu, C. Hurmuzaki, Nicolae Milu, Scarlat Rosetti, Al. Sturza, Al. Tereachiu, Barbu Vlădoianu, etc.⁸ Deși senatul conținea reprezentanți ai vechilor familii, persoanele ce-l alcătuiau fuseseră numite din rândul acelora favorabile domnitorului sau câștigate lui, tocmai prin această numire. De aceea și opoziție în senat mai că nu se întâlnește. Numai neînduplecatul I. I. Filipească votează contra răspunsului la mesaj; Sc. Rosetti combate legea

⁶ Scrisoarea lui Kogălniceanu din 4 Septembrie 1864. V. Kogălniceanu, *Acte*, p. 82—83.

⁷ *Hărțile Rossetti*,

⁸ Lista senatorilor, astfel cum s'a alcătuit corpul la început, vezi în *Progresul* foaia publ. oficiale, Iași, 5 Dec. 1864.

numirei mitropoliților din partea capului statului, ca necanonică; iar cinci senatori și anume P. Carp, I. I. Filipescu, Gherman, Radu și Sc. Rosetti votează contra indigenatului lui Cesar Librecht, directorul poștelor și telegrafelor și favoritul domnului⁹.

Fizionomia adunării este însă cu totul stranie și neobicinuită, dacă o asemănăm cu cea de mai înainte. Numele mari au dispărut aproape cu totul, pentru a face loc unor oameni ce niciodată nu s'ar fi putut întâlni cu deputăția sub vechea lege electorală. Așa întâlnim nume ca Toma Furduescu, Dicu Erbaciu, Stan Teodorescu, Vasile Niculescu, Neculai Gazanacli, Toader Bordașu, Ioan Anuș (Arman), Coman Chițoiu, C. Zatreanu, I. Zoiade, Tănase Popescu, D. Rădulescu, D. Frumușanu, Crăciun Cozmescu, Bilciurescu, Caramanlău, Deparațanu, Avedic Goilav (Arman), Ioan Baciu, Poplica, Trandafir, Simigiu, Moraitu, Nanaescu, Paraschiv, Droc, Zugrăvescu, Ipceanu, Rufu, Sâmboteanu, Roșca, Titorov, Iliescu, Crasnaru. Băzășanu, Roibu, Gaiță, etc.; iar dintre numele mai cunoscute, întâlnim numai pe Costachi Negri, N. Lambrino, N. Cantacuzino, C. Ralet, Scarlat Lambrino, Al. Florescu, A. Teriachiu, V. Romalo, N. Lahovari, Hr. Tell și Gr. Cuza, 11 pe 160¹⁰. Nici un singur membru din fosta opoziție nu fusese ales¹¹. Era o săritură nemiopmentă. Dela clasa privilegiată, organul legiferării trecuse deodată la acele ce până atunci suferise numai măsurile, fără a desbata nici una din ele. Lovitura în clasa boierească era o lovitură de moarte¹². Se înțelege că în starea de cultură de atunci a României, întinderea dreptului electoral, în loc de a spori ca în alte țări pe protivnicii guvernului, făcuse din adunarea deputaților numai un birou de înregistrare pentru propunerile stăpânirii, așa că sistemul constituțional la noi începe chiar dela a lui introducere pe deandosele. Domnul, pentru a-și întări autoritatea, lărgeste cercul electoral. Pe când în alte țări se făceau revoluții din partea poporului, pentru a dobândi această lărgire, la noi revoluția trebui să plece de sus, pentru a întări prin ea puterea ocârmuirii.

Organele timpului nu se pot împiedica de a expune adevăratul caracter al acestei reprezentății naționale. *Reforma*,

⁹ Șed. din 5 Fevr. și din 10 Martie 1865, *Mon. of.*, 20 Ian. 16 Fevr. 1865 și 28 Martie 1865.

¹⁰ Enumerarea tuturor deputaților în *Progresul*, 1 Dec. 1864.

¹¹ *Le Temps* 10 Dec. 1864: „On n'a pas laissé à l'opposition un seul endroit, où elle put faire élire un député”.

¹² Era o transformare radicală. Ori cum ar fi fost începuturile, se poate rosti judecata ziarului *La France* 11 Dec. (30 Nov.) 1864: „Criticele cu care este întâmpinată lovitura de stat ar fi îndreptățite, dacă această supremă inițiativă nu ar fi dat Românilor mai mult decît le lua pentru moment”.

organ de altfel favorabil guvernului, nu stă la gânduri spre a spune despre noii deputați, că „dacă sunt puțini dintre ei care se bucură de o celebritate oarecare prin antecedentele lor dacă puțini din ei sunt oratori distinși, teoretici profunzi sau practiciani experimentați, în schimb însă sunt oameni onești și buni patrioți”¹³. Deaceea, cu toată supărarea adunării pe deputatul C. Aricescu, pe care chiar îl exclude din sânul ei, nu prea calomniase el adunarea, când scrisese în *Concordia* din Pesta, că „în ea sunt numai 5—6 deputați care pot vorbi; ceilalți sunt incapabili; că ei pot fi lesne influențați, după cum s'a dovedit accsta cu ocazia formării comisiei budgetare și a comisiei de răspuns la mesaj; că votul pe față presupune deputați independenți, iar nu funcționari sau aspiranți la funcțiuni, oameni timizi ce se tem chiar de a rosti o părere”¹⁴. Intre deputați erau și vreo 20 de țărani, despre care tot *Concordia*, însă de astă dată prin propria ei redacție, spune, că „ar fi niște ignoranți a căror serviciu nu poate fi decât spre stricare și compromisiune, neputând servi nici guvernului, nici chiar cauzei clasei lor”¹⁵. Deaceea bunăoară, proiectul de răspuns la adresa tronului este votat cu unanimitatea celor 120 deputați prezenți¹⁶. Ținuta deputaților este foarte stângace; ei se tem de a rosti cea mai mică părere protivnică guvernului, și când unul se încumeta s'o facă, era îndată țistuit de majoritate; adeseori miniștrii trebuiau să-i încurajeze a-și rosti cugetările¹⁷.

Mesajul cetit de domn la deschiderea adunării, 6 Decembrie 1864 caută să îndreptățiască măsurile îndeplinite de guvern. „El spune, că luptele și frământările compromiseser țara; că din afară se spunea cuvântul de anarhie, iar în lăuntru luptele din cameră amenințau să iasă pe stradă. A trebuit să se iee o energetică hotărâre”. Arată, după aceea, cum prin recunoașterea acelor dela 2 Mai din partea puterilor, țara a dobândit deplina ei autonomie; apoi enumără legile cu care guvernul a înzestrat țara, ca organizarea judecătorească, legea comunală, cea relativă la juriu, codul penal, codul civil, sinodul

¹³ *Reforma*, 7 Decem. 1864. Comp. 3 Decem. 1864: „Cu toate că nu cunoaștem decât pe vre'o cîți-va din cei 160 de reprezentanți”. Erau oameni absolut necunosuți.

¹⁴ Șed. din 29 Ianuarie 1865 *Mon. of.* 28 Fevr. 1865.

¹⁵ Reprodușă de *Regenerațiunea* 28 Ian. 1865.

¹⁶ Șed. din 4 Ian. 1865. *Mon. of.* 10 Ian. 1865.

¹⁷ Câte-va scene curioase se petrec în ședința din 30 Dec, 1864, *Mon. of.*, 21 Ian. 1865. Tell, un vechiu parlamentar, observă într'o zi, asupra modului cum adunarea își înțelege rolul: „nu-mi aduc aminte să se zică undeva, în regulament, că atunci când guvernul primește o opinie, numai atunci să se voteze”. Șed. din 23 Fevruare, *Mon. of.* 21 Martie 1865. *Trompeta Carpaților*, 6 Iunie 1865, observă că adunarea are identic aceeași bază ca și plebiscitul. Unde putem găsi o cameră mai guvernamentală decât actuala?”

instrucțiunea publică obligatoare și gratuită, sistemul metric, exproprierea pentru cauză de utilitate publică, camerele de comerț, casa de consemnații, legea de recrutare, legea pentru cumpărări de imobile din partea străinilor, legea rurală, realizarea împrumutului de 48 de milioane, chestia mănăstirilor închinată intrată în faza despăgubirei. Asupra finanțelor arată că deficitul neînsemnat, față cu bogățiile nedesvoltate ale țării, a provenit în mare parte din cauza marelui datorii moștenite de la guvernele trecute; apoi prin creațiunile noi, pentru care fostele adunări nu s'au îngrijit a procura și veniturile necesare. „Cât despre mine sfârșește mesajul, aceasta este cea mai frumoasă zi a vieții mele, pentru că după ce pentru un minut, spre a salva națiunea și societatea română, am fost nevoit a mă pune mai pre sus de legi, astăzi mă văd în fericită pozițiune de a pune în aplicare noile instituțiuni ale României, încredințându-le inimii, inteligenței și patriotismului unei adevărate reprezentățiuni naționale”. Sesiunea adunării se scurge în cea mai deplină liniște¹⁸; ea se ocupă de câteva legi mai însemnate, precum de aceea pentru autocefalia bisericii române, cea pentru numirea episcopilor și a mitropoliților, pentru distrugerea morilor pe cursul Dâmboviței și construirea cheiurilor acestui râu, legea pentru așezarea impozitului fonciar după modificările intervenite în starea proprietății, legea privitoare la perceperea veniturilor directe, și alte câteva. Dealtfel marea și statornică îndeletnicire a adunării și în parte și a senatului, este votarea indigenatelor și a numeroaselor cereri de pensii care nu se mai sfârșiau¹⁹.

Cum se face că în mersul atât de regulat al desbaterilor din cursul sesiunii ordinare, dintre 6 Decembrie 1864 și 13 Martie 1865, ministerul Kogălniceanu să se retragă în ziua de 26 Ianuarie²⁰? Ziarele puse sub regimul ordonanței din 1859, se abțin de a da orice soi de informații, asupra cauzelor acestei retrageri²¹. Desbaterile adunării ne dau însă destăinuirii asupra pricinii ce a determinat criza, și anume ea a provenit din tonul prea autoritar, pe care președintele consiliului îl avea față cu deputații, la cea mai mică a lor încercare de emancipare. Așa

¹⁸ Numai odată ca prin minune, președintele chiar al adunării, Al. Florescu, combate legea pentru distrugerea morilor pe Dâmbovița. Șed. din 4 Martie 1865, *Mon. of.*, 9 Aprilie 1865.

¹⁹ Suma totală a pensiilor votate în această sesiune a fost de 492,850 de lei. Vezi rezumatul lucrărilor camerei în ziarul *Opiniunea națională* 25 Martie 1865.

²⁰ Ministerul fusese întâi descompletat prin retragerea lui Steege și N. Crețulescu, *Mon. of.* 22 Ian. 1865. Retragerea lui Kogălniceanu, *Ibidem*, 26 Ian. 1865.

²¹ *Reforma* din 25 Ianuarie și 2 Februarie 1865 înregistrează numai retragerea, fără nici un comentariu. *Regenerațiunea*, 28 Ianuarie 1865, spune, că „nu poate da nici un cont asupra cauzelor acestei schimbări, neavând nici o informațiune”.

cu prilejul retragerii ministrilor Crețulescu și Steege, retragere ce precedează cu câteva zile pe cea a Kogălniceanului, deputatul Grigore Cuza, unchiul domnitorului și unul din rarii membri ai foastei adunări ce fusese ales în adunarea cea nouă rostește câteva cuvinte de părere de rău, asupra dimisiei celor doi miniștri, Kogălniceanu dă încă o lecțiune așa de aspră bătrânului deputat, asupra faptului că nu este cuviincios de a se lua cuvântul asupra unui mesaj, încât se spunea că adunarea, indignată de tonul ministrului, voia să-i dea un vot de blam ²². În ședința din 28 Ianuarie, deputații Tell și Aricescu își dau dimisia din mandatele lor, cel întâi pe motivul că fusese chemat la ordine fără cuvânt de vice-președintele D. Gusti; cel de al doilea, fiind că biourul modificase, în trecerea din procesul verbal, un rezumat al discursului său, în care găsea oarecare cuvinte atingătoare pentru demnitatea camerei ²³. Kogălniceanu care intervine în dezbateri, spune între altele că „nu era dator biroul să se țină de extractul omiopic al D-lui Aricescu; că biourul are dreptul a șterge, nu numai cuvinte și fraze, dar chiar acele idei, emise cu intențiunea de a aprinde pasiunile; că prin urmare D. Aricescu n'are dreptate să fie violent și nici vrâsta d-sale nu poate să-l justifice. Toți suntem maturi; cine se simte nematur să și dea demisiunea; *nevârșnicia afară, nu aice, precum și acei care sunt ușori la minte*” ²⁴. Se vede că aceste cuvinte au ofensat pe mai mulți deputați și că această jignire a fost adusă la cunoștința domnitorului, care trebuia să dea o satisfacție camerei, jărtfind ministerul, la care am văzut, că din cauza incidentului călătoriei la Craiova, domnitorul nu prea ținea și nici Kogălniceanu nu era mulțumit de modul cum îl trata principele.

Cum spune ziarul francez *La Patrie*: „se crede cu dreptul, că energia d-lui Kogălniceanu făcuse mari servicii țării în timpul evenimentelor care precedară și urmașă lovitura de stat; ea era însă nu la locul ei în toate privirile, față cu o cameră a cărei devotament nu putea fi supus nici umbrei unei îndoeli. Caracterul cel prea aspru al președintelui consiliului stârnindu-i numeroși protivnici în sânul senatului și a consiliului de stat, principele trebui, cu toată părerea sa de rău a renunța la con-

²² *Le Courrir d'Orient* 4 Martie (20 Februarie 1865). *La Patrie* 8 Martie (24 Febr.) 1865.

²³ Aceasta înainte de a cunoaște camera cele scrise de Aricescu în Concordia, în urma cărora votează excluderea lui. Vezi mai sus, nota 14.

²⁴ Spusele ministrului sunt reproduse de *Correspondance général de Vienne*, organul cel mai dușman al domnitorului României, în numărul său din 16 (4) Ian. 1865, în chipul următor: „Elles ont acceptées les démissions et j'accepte de même celles d'un tas d'idiots et de cretins qui ont peut être envie de suivre votre exemple. Il faudrait une plume bien autrement habile et exercée pour rendre le tumulte qui suivit cette inconcevable et grossière apostrophe”. Cu toată exagerarea lucrului, se poate vedea, că cuvintele lui Kogălniceanu nemulțumise adunarea.

cursul d-lui Kogălniceanu”²⁵. Când adunarea află despre retragerea ministrului ce o ofensase, ea propune ca să trimită o deputație domnului, spre a-i mulțami pentru satisfacția ce a dat-o adunării, prin schimbarea ministeriului „mai ales că această schimbare a venit în urma unui incident foarte regretabil, iscat în această adunare în ședința din 23 Ianuarie”. Președintele însă oprește pe deputatul Borănescu a desvolta această moțiune, „de oarece nu se cuvine a rădica chestiuni de blam pentru un minister căzut”²⁶.

În sesiunea extraordinară ce se deschide după Paști, la 2 Mai și ține până la 25 Iunie, se repetă aceleași împrejurări aproape ca și cea în ordinară, și anume căderea ministeriului Bozianu ce înlocuise pe Kogălniceanu la 26 Ian. 1865. Schimbarea se făcu tot din pricina neînțelegerilor dintre adunare și minister; anume cu prilejul votării legii pensiunilor mai apoi cu acel al votării legii organizării judecătorești, se schimbă cuvinte cam grele între ministerul justiției G. Vernescu și deputatul Tell, în care ministrul, între altele, rostește și acele de lecțiune ce ar trebui dată deputaților ce se abat dela calea bunei cuviinți. Adunarea protestează în mare număr contra acestei atingeri a demnității ei, și domnul care nu voia cu nici un preț să supere o cameră atât de ascultătoare, îi dă de a doua oară satisfacție, chemând la minister pe N. Crețulescu în ziua de 14 Iunie 1865²⁷.

Atât sesiunea ordinară cât și cea extraordinară se petrecuse deci în cea mai desăvârșită liniște, cu toate că două

²⁵ *La Patrie* din 8 Martie (24 Fevruarie), 1865.

²⁶ Șed. din 23 și 26 Ianuarie. *Mon. of.*, din 26 și 27 Fevr. 1865. Se mai atribuia căderea lui Kogălniceanu și la alte împrejurări care poate se vor fi adaos către conflictul cu camera, pe care-l credem că a fost hotărîtor. Anume o ceartă cu membrii consiliului de stat, de la o chestiune de preșeanță asupra celor ai curței de casație la sărbarea din 24 Ianuarie, și că la balul dela teatru din aceiași zi, loja cea dintii fusese dată consulului francez, cu toate că nu era cel mai vechiu din consuliul streini. Vezi *Journal des Debats* 19/7 Fevr. 1865; *La Patrie* 9 Martie (21 Fevr.). De la retragerea lui Kogălniceanu din minister, el nu mai avea o parte lucrătoare la viața politică. Este numit mai târziu de domnitor membru în senat; dar membru tăcut ce nu mai intervine decât rare ori și într-un chip necolorat în desbaterile aceluia corp. Cu toate aceste Kogălniceanu se considera tot ca „omul de la 2 Mai și învinsul dela 11 Fevruarie”, iar Lascăr Cărgiu reprezenta partidul ce a triumfat în 11 Fevr. (Kogălniceanu, *discours* din ședința din 5 și 7 Decemvrie 1890. Ediție separată București 1891, p. 411), Kogălniceanu, cu toată disgrația în care căzuse la domnitor, păstră totdeauna pentru el o adincă simpatie. Vezi scrisoarea lui către *Papadopol Calimah* în *Scrisori dela prietenii ale acestuia, Manuscris din biblioteca Academiei române*, p. 252: „Ce prince martyr, victime de son dévouement pour la cause du progrès et non as de la réaction; car en vérité n'aurait-il pas régné jusqu'à la fin de sa vie, s'il avait voulu retenir l'ancien régime”?

²⁷ Șed. din 31 Mai și acea din 8 Iunie 1865, *Mon. of.* 2 și 10 Iunie 1865. Comp. *Trompeta Carpaților* 26, Iunie 1865. Demisia lui Bozianu și numirea lui Crețulescu *Mon. of.* 15 Iunie 1865.

ministere fusese schimbate în decursul lor; dar această schimbare se făcuse de domn, tocmai spre a mănținea buna armonie ce domnia între el și cameră; ea se făcuse în mod preventiv, înainte ca conflictele chiar să fi izbucnit. De aceea, cu drept cuvânt, putea spune comisiunea mixtă a senatului și a camerei ce, după noua constituție, trebuia să expună domnitorului nevoile țării după fiecare legislatură, că „deplina înțelegere ce a existat între senat și adunare la votarea legilor prezentate de guvern, sunt cea mai vie dovadă, că între corpurile cele mai înalte ale statului domnește una și aceeași idee: organizarea țării”²⁸.

Se înțelege dela sine ce efect trebuia să facă priveriștea unei astfel de reprezentanții naționale asupra vechiului partid al dreptei. Organele care devenise în străinătate ecoul nemulțămirilor ei, aprețuiau în chipul următor rezultatul dat de noua lege electorală: „Este aproape indiferent de a se ști dacă dreptul electoral va fi mai mult sau mai puțin restrâns, de vreme ce mandatarii corpului electoral nu vor mai avea asupra mersului treburilor țării decât o neînsemnată înrăurire”²⁹. Ba chiar, lucru în destul de straniu, opoziția mergea până a învinui pe Moldoveni de a fi autorii măsurii demoralizatoare a lovituri de stat, prefăcându-se că-i părea rău că se îndeplinise unirea sub un principe din acel neam. O corespondență din București, către *Mémorial diplomatique* din Viena, spune, că „este dureros pentru mine care am fost un mare partizan al unirei, să viu să constat astăzi, că Muntenii plătesc foarte scump această unire și că singurul efect, singurul rezultat al intrării Moldovenilor în această țară, a fost o corupție care, plecând dela guvern, a cuprins toată societatea, biciu care sporește pe fiece zi și care sparie toate partizile. Mari și mici învinovătesc cu glas tare pe Moldoveni. Oameni schimbători și fără principii, deprinși a trăi în o neorânduială scandaloasă, crescuți de Jidovi galițieni care au devenit îndreptătorii și adese ori stăpânii averilor lor, adăpați cu toate viciile Slavilor și ale Turcilor vecini lor, Moldovenii au dat năvală în Muntenia, ținându-se de principele Cuza, au pus mâna pe toate funcțiile cele mari, civile și militare, au importat aici toate obiceiurile de agiotaj și șantaj din Iași; au făcut din București și din fiecare minister un iarmaroc urieș, deschis la toate concurențele. Proteguiti de principele Cuza, căruia slujesc de sprijin, Moldovenii, intrați ca biruitori în urma alegerii domnului moldovan, tratează astăzi pe Munteni ca biruiți și sapă în fie ce zi fără a o ști, clădirea unirei. Toți Muntenii fără excepțiune regretă astăzi cele

²⁸ *Mon. of.* 13 Oct. 1865.

²⁹ *Le Temps*, 26 Decemv. 1864 (1 Ianuarie 1865).]

ce au făcut în privirea Moldovei și nici unul nu ar mai vota astăzi pentru unire, dacă ar fi să reînceapă”³⁰.

De și se poate pune în îndoială afirmările prea generalizate a le autorului acestei jălanii, totuși ea ne arăta până unde mergea ura contra domnului în păturile desmoștenite de el de atâtea bunuri?

Pe lângă aceste tânguiri mai mult sau mai puțin în stare de a fi crezute, protivnicii principelui mai răspândeau în gazetele străine felurite vești care să îngrească pe cât se poate situațiunea, spre a face cât mai rău văzută domnia lui Alexandru Ioan I. Așa ei scrieau, ba că o revoluție era gata a izbucni în București, ba că un complot fusese descoperit contra vieței principelui; când că era să se proclame starea de asediu; când că se făceau preumblări militare pe stradele Bucureștilor — că în sfârșit în toate se pregăteau pentru o nouă lovitură de stat ce era să proclame ereditatea și regalitatea³¹.

Chestiunea religioasă și acea a mănăstirilor închinată.—

Prin puternica inițiativă luată de domnitor și prin energica execuție din partea ministrului său Kogălniceanu, chestiunea mănăstirilor închinată fusese hotărâtă de fapt în România, prin luarea averilor lor pe sama statului. Trebuia acuma să se obțină recunoașterea acestui act din partea Europei care dela început ținuse cu molătate firile lui, dar care, nu e mai puțin adevărat, ea singură își însușise dreptul de a limpezi dăraverea.

De îndată ce vestea secularizării ajunse în Constanti-nopole, reprezentanții puterilor protivnice consolidării Româ-nilor, cerură adunarea în conferență a tuturor ambasadurilor. Răspunsese însă la convocare numai 5 (lipsind Franța și Italia), și ei hotărîră să impună domnitorului respectarea protocolului XIII, iar Fuad pașa trimite domnitorului o notă, în ziua de 25 (13) Ianuarie 1864, în care spune, că „Sublima Poartă, ca suzerană a Principatelor și ca semnatară a Convenției din Paris, se găsește în nevoia de a declara formal Alteței Voastre, că nu recunoaște votului adunării nici un caracter de fel a aduce pă-gubiri drepturilor și stipulațiilor existente; ce se consideră zisul vot ca nul și neexistent și că mănține sus și tare chestiunea mănăstirilor închinată pe tărâmul său legal care este acel al protocolului din 1858”³². Tocmai pe atunci, pentru a apăsa asupra Europei, se aduce în desbatere în adunare legea armatei care, prin amendamentele adaose, iea caracterul unei

³⁰ *Mémorial diplomatique*, 9/27 Ianuarie 1865.

³¹ *Ibidem*, toată luna lui Ianuarie. *Correspondances Havas* 10 și 12 Ian. 1865. — Unele ziare străine precum *l'Opinion nationale* 13/1 Ian. și *Le Constitutionnel* 4 Fevr. (23 Ian.) 1865, protestează contra acestor vești neadevărate.

³² Reproduș de *La France*, 24/12 Fevr. 1864.

sculări generale a poporului român, ceea ce aduce concentrarea de puteri turcești dincolo de Dunărea, dar nu mai puțin dă de gând conferenței asupra celor ce s'ar putea întâmpla, în caz de a se silui voința Principatelor, în afacerea mănăstirilor închinată³³. *La France* și spune, că „scrisoarea lui Fuad pașa a produs în întreaga țară o adâncă mișcare, și că toți Românii se pregătesc de luptă, pentru a apăra o cauză dreaptă și națională”³⁴

Pe la începutul lui 1864, patriarhul Constantinopolei crezu că pusese mâna pe un nou mijloc de presiune contra Românilor, din cauza unei altei măsuri luate de domnitor. Anume reforma serviciului poștelor ce se efectua tocmai pe atunci, necesita introducerea în el a calendarului gregorian, spre a se pune în armonie cu poștele occidentale. Această veste fu transmisă în Constantinopole, așa că Alexandru Ioan I avea de gând a schimba cu totul calendarul ortodox prin acel catolic, și a adăogi la formula crezului pe *filioque*. Mare mișcare și scandal între clerul grecesc. În 5 Februarie, patriarhul Constantinopolei scrie mitropolitului Nifon, atrăgându-i luarea aminte asupra pasurilor eretice ale domnitorului. Mitropolitul însă răspunde patriarhului, în 30 Aprilie 1864, că guvernului român nici nu i-au trecut prin gând asemenea lucruri³⁵.

Patriarhul văzând că-i scapă acest mijloc de a agita mai cu putere contra guvernului din București, revine iar la chestia mănăstirilor și cere restituirea veniturilor sechestrate de guvernul român³⁶.

Conferența tuturor ambasadurilor întrunindu-se în afacerea mănăstirilor închinată, în ziua de 2 Mai 1864 (tocmai pe când la București domnitorul răsturna Convenția, despre care vestea încă nu apucase a ajunge la Poartă), văzând marelă pregătire armate ale Românilor și temându-se de a crea complicațiuni prea grele, se hotărăște a recunoaște în princip secularizarea, cu toată nota destul de aspră ce în acelaș timp o trimite principelui³⁷. În conferența din 6 Mai, de și se luase cunoștința de purtarea de răsvrătire a principelui contra actului fundamental al constituirii principatelor, puterile stăruesc în mănținerea recunoașterii actului secularizării, numind o comisiune care să adune elementele pe care să se poată sprijini o evaluare a sumei de despăgubire. Franța mai ales obținuse acest rezultat, arătând pericolul ce ar putea rezulta, din revenirea asupra unui vot dat de adunarea din București și primit

³³ Vezi Vol. XIII p. 230, 231.

³⁴ *La France, Ibidem.*

³⁵ Ἐκκλησιαστικὴ μέριμνα ὑπερ τῶν ἀγίων ἐκκλησιῶν Βλαχίας καὶ Μολδαβίας. Ἐν Κωνσταντινούπολει, 1866, p. 58.

³⁶ Copia unei note din 16 Martie 1864 (*Hirtile Rossetti*). Comp. *Reforma*, 8 Mai 1864.

³⁷ Vezi p. 13, 14.

cu înflăcărare de întreaga țară³⁸. Rusia singură nu se unise cu celelalte puteri, cerând aplicarea protocolului XIII³⁹. Această ținută a marelui puteri nordice, încurajază pe Greci la împotrivire. În întâmpinarea lor către președintele conferinței Ali pașacei 4 patriarhi, reprezentantul muntelui Athos și acel al muntelui Sinai spun, că „ei consideră propunerea de despăgubire ca cea de pe urmă insultă adusă bisericii grecești; că în nici un caz sfintele lor nu-și pot permite să primiască exproprierea bisericii, nici de a se mulțami cu o despăgubire”⁴⁰. Negri oferia întâi 100 de milioane, dar fu nevoit să se urce până la 150.000.000 lei turcești, mai ales în urma arătării ambasadorului englez care-i spusese, că va sprijini despăgubirea, dacă ea va fi urcată la acea sumă⁴¹. La această părere se alipesc pe rând toate puterile, afară de Rusia care rămâne de o cam dată în ținuta ei protivnică, mănținând cererea sa a aplicării protocolului. La sfârșit însă și Rusia, neputând susține poziția ei izolată, primește și ea principiul despăgubirii, mai ales după ce Negri face propunerea oficială a sumei de 150.000.000⁴².

Călugării greci văzând că pierd pricina, vreau cel puțin să urce mult cifra despăgubirii și cer, ca fixarea ei să fie delegată comisiunii rânduite de conferințe; dar tot ei adaog că nu pot aduce documentele cerute de comisiune, pentru a îndreptăți cererile lor, de oarece, în 1863, poliția din București răpise aceste acte, spărgând cu toporul lăzile mănăstirilor. Negri întâmpină la aceste arătări, că „dacă reprezentanții locurilor sfinte refuză prezentarea documentelor, o fac numai fiindcă că nu le pot înfățișa, de vreme ce din ele s'ar vedea, că donațiile au fost făcute mănăstirilor băștinașe și nu locurilor sfinte, și apoi s'ar mai descoperi și condițiile sub care aceste donații au fost făcute și care condiții nu au fost puse în lucrare”⁴³. Dar călugării greci, amețiți prin pericolul în care se vedeau încăpuți, pierd cumpătul și comit greșeli. Așa, după ce declarau, că documentele fusese răpite, trei din reprezentanții locurilor sfinte consimt, la sfârșit, a arăta documentele, mărturisind deci că nu au fost luate, și că le posed; unul din ei însă stăruiește în refuzul său, la care se întorc apoi și acei ce se oferise

³⁸ *Memorial diplomatique* 12 Fevr. 1865. *L'Indépendance Belge* 1—2 Ian. 1865 spune: „L'affaire des couvents dédiés est tranchée en principe. On ne négocie plus que sur la quantité de l'indemnité à servir au patriarche”. După cum se vede de pe data acestui ziar, puterile erau mai de înainte înțelese asupra recunoașterii secularizării, și când se întrunesc la 2 Mai, o fac mai mult de formă. De acea se și hotără lucrul aproape fără dezbateri.

³⁹ Negri către domnitor 14 și 30 Aug. 1864. *Corespondența*, p. 199.

⁴⁰ Declarația patriarhilor în *Le Nord* 9/28 Oct. 1864.

⁴¹ Negri către domnitor 15/27 Aug. 1864, *Coresp.* p. 196.

⁴² Negri către domnitor 6/10 Sept. 1864. (*Hirtille Rossetti*) și 20/ Sept. 1864. *Coresp.* p. 199.

⁴³ Negri c. domnitor, 15. Octombrie 1864. *Coresp.*, p. 202.

a le arăta. Prin această șovăire, se dovedește în chip învederat susținerea lui Negri, că nu convenia călugărilor greci a arăta actele de dăruire⁴⁴. Negri văzând pe călugări așa de rău prinși, cere imediat dela domnitor ca să de pună cele 150.000.000 de lei, de oarece, „dacă oferta nu ar fi serioasă, se înțelege că conferența s'ar putea ușor întoarce iar la protocolul XIII, lucru ce trebuie înlăturat cu orice preț, cu atât mai mult, că puterile ar fi mai mult plecate spre Rusia decât spre noi”⁴⁵. Comisiunea rânduită de conferență necăpătând, dela nici una din părți, nici un act pe baza căruia să poate lucra, se disolvă⁴⁶, și conferența iea afacerea iarăși pe sama ei, pentru a hotărî lucrul pe calea autoritară⁴⁷. Rusia cearcă atunci o ultimă intervenire în favoarea Grecilor, cerând ca să poată călugării măcar sta în mănăstirile secularizate, propunere ce este însă răspinsă⁴⁸. Acela ce sprijinise mai ales pe ambasadorul francez, în interesul cauzei române, fusese Ali pașa. Marchizul de Monstier cere lui Negri, ca să obțină dela domn o scrisoare de mulțămire cătră înaltul dregător turc⁴⁹. Totuși hopul nu era încă trecut, de oarece încă în Aprilie 1865, Negri scrie lui Baligot: „mă găsesc în focul cel mai înspăimântător al chestiei averilor mănăstirești; avem a face cu protivnici de samă”; iar în altă scrisoare cătră domnitor, reprezentantul adaoage: „sunt foarte grele ședintele conferenței și-mi trebuie toată răbdarea, pentru a mă mănținea cum mi-am propus-o, în marginile celei mai depline moderații față cu Rusia și cu călugării însuși”⁵⁰.

După ce însă se face împrumutul la societatea generală din Constantinopole și se depune un acout de 6.000.000 la banca otomană, chestia este cu desăvârșire hotărâtă de conferența ambasadorilor și în privirea despăgubirei⁵¹, încât propriu zis iea sfârșit în principiu. Cele ce mai urmară depășesc domnia lui Alexandru Ioan I.

⁴⁴ Negri c. domnitor, 30 Oct. și 10 Noemvrie 1864. *Coresp.* p. 214, 217.

⁴⁵ Negri c. domnitor, 25 Noemvrie 1864. *Coresp.*, p. 206.

⁴⁶ *Le Siècle*, 1 Fevruarie 1865.

⁴⁷ *Mémorial diplomatique*, 12 Fevruarie 1865.

⁴⁸ *L'Europe* din Frankfurt 21 Fevruarie 1865; *La France* 22 Fevruarie 1865; *l'Epoque* 22 Martie 1865.

⁴⁹ Negri c. domnitor, 12 Aprilie 1865. *Coresp.*, p. 240: „C'est dans Ali pacha que j'ai trouvé tout l'appui désirable dans cetee affaire”. Corespondența lui Negri cu domnitorul era ținută în limba franceză.

⁵⁰ Negri c. Baligot 14 Aprilie 1865; Negri c. domnitor, 17 Aprilie 1865 (*Hîrțile Rossetti*). În 28 Martie 1865, Negri scrie lui Ali pașa, că locurile sfinte refuză indemnitatea și cer restituirea veniturilor (*Hîrțile Rossetti*). În mesajul din 6 Decemvrie 1865, domnul vestește adunarea despre apropiata deslegare a chestiei mănăstirilor închinat. *Mon. of.* 6 Decemvrie 1865.

⁵¹ Împrumutul fusese realizat încă la 6 Sept. 1864. Vezi *Correspondance générale de Vienne* din 16 Sept. 1864. Acontul fusese depus la banca otomană încă pela Decemvrie 1864. Vezi *Le Patrie* 14 Decemvrie 1864, și o depeșă a lui Negri c. Ali pașa din 8 (20) Septembrie 1864. (*Hîrțile Rossetti*).

Domnitorul Alexandru Ioan I însă nu se mulțămia numai cu înlăturarea călugărilor greci din mănăstirile României. El doria să mântue biserica țarei în deobște de supremația grecească, pentru a zmulge astfel și ultimele vițe pe care rădăcinile domniilor fanariote le mai lăsase încă în pământul României. Prin o lege din Ianuarie 1865, se declară biserica română de autocefală, păstrând numai comunitatea credinței cu biserica grecească⁵²; apoi, prin o altă lege, se înlocuește vechea alegere a mitropoliților și episcopilor, prin numirea lor de către domn⁵³; se organizează totodată un sinod autocefal al bisericii române în care intrau și preoți de mir și chiar fețe laice⁵⁴.

Patriarhul, pentru a răsbuna căderea locurilor sfinte în chestia mănăstirilor, adună în Constantinopole sinodul patriarhicesc, în 15 Aprilie 1865, care condamnă deslipirea bisericii române de cea grecească și hotărăște a se cere dela domn a se opri pe calea prăpastiei pe care apucase. Se trimite în România un delegat al patriarhiei, purtător al hotărârii sfântului sinod și care avea misiunea de a arăta domnului purtarea sa necanonică, atât în ceea ce privia mănăstirile închinute cât și în privința noirilor bisericești. Delegatul patriarhului este mai întâi purtat dela ministru la ministru, până ce în sfârșit acel al cultelor îi spune, că nu poate să-l recunoască și nu are ce trata cu el. Atunci Cleobulos se adresează către episcopi, prin o circulară, în care cere sprijinul lor contra domnului țarei, iar pe de alta se îndreaptă către consuli puterilor străine. El este izgonit sub escortă peste Dunărea⁵⁵. Câtva timp după aceasta domnitorul, pentru a nu se da actelor sale pe tărâmul bisericesc alt înțeles decât acela pe care-l aveau în adevăr, trimite patriarhului Constantinopolei o scrisoare care, de și în tonul mângăios, cucernic și respectuos al unui fiu al bisericii ortodoxe, susține cu pu-

⁵² *Mon. of.* 23 Februarie 1865.

⁵³ *Mon. of.* 16 Mai 1865.

⁵⁴ Contra acestor două reforme bisericești interne se rostesc și mai mulți călugări pămînteni: Filaret Scriban, Neofit Scriban, Iosif Bobulescu și Athanasie locțiitor de scaun la Roman, care protestează la puterile garante contra acestor noiri ale domnitorului. (Copia protestului se află în păstrarea lui C. Erbiceanu). Ei sunt arestați la Focșani și aduși sub escortă la Iași.

⁵⁵ Ziarele străine conțin amănunțimile misiunii lui Cleobulos *La Patrie* 20 (8) Mai 1865: „Cléobule avait pour mission de blâmer les derniers actes accomplis en Roumanie, tant en ce qui concerne la sécularisation que l'état d'indépendance dans laquelle s'était placée l'église moldo-valaque”. *Le Constitutionnel* 26 (14) Mai 1865; *L'Opinion nationale* 27 (15) Mai 1865; *La France* 22 (10) Iunie 1865; *Le Monde* 28 (16) Iunie. Încă cu 4 ani mai înainte preotul Grigore Musceleanu pledase pentru sistemul sinodal inaugurat de domnitor. Vezi *Timpul și necesitatea clerului mirean în societate*, București 1860. Foarte nostimă este descrierea pățaniilor lui Cleobulos în București, făcută de el însuși, în un raport către patriarhul. Vezi *Εκκλησιαστική μερμνα* citată mai sus nota 35. Patriarhul întrebuițase toate mijloace spre a constrânge pe Români; între altele apelase și la sinodul rusesc. *Ibidem*, p. 65.

tere principiul, că „răspinge cu energie orice amestec al oricărei sinod străin, al oricărei biserici străine și al oricăruia cap al unei biserice străine în afacerile din lăuntru și în disciplina biserice române”⁵⁶.

Toată această desfacere a legăturilor ce uniau pe poporul român cu biserica din Constantinople era bine privită de partizanii catolicismului. Ziarul *Le Monde* spune, că „secularizarea mănăstirilor, declararea autocefalei biserice române, reforma calendarului și prefacerea vicariatelor apostolice catolici în episcopate, sunt făgăduinți făcute poate fără voie, dar totuși foarte lămurite a unei apropieri succesive către unitatea catolică și a emancipării de Rusia”⁵⁷. Lucrul nu era așa în cugetul domnului care nu se gândia să scuture jugul Grecilor, spre a-și lua după gât pe acel al Latinilor; dar nu e mai puțin adevărat, că nu numai catolicii crezuse a vieda în purtarea domnitorului o apropiere de biserica lor, ci și Orientalii. Tot *Le Monde* adaugă că reprezentantul Rusiei din București, amintind pe principe cu excomunicarea patriarhului Constantinoplei, domnul i-ar fi răspuns cu mare liniște: „Ei bine! atunci ne vom întoarce spre Roma”⁵⁸, și aceste spuse pot fi adevărate, fiind date grelele împrejurări și caracterul domnitorului, încât ele nu contribuie puțin a determina și pe Ruși la o politică mai puțin protivnică în afacerea mănăstirilor închinată.

Rezultatul tuturor acestor măsuri fu fără îndoială scuturarea desăvârșită a jugului lăuntric cât și din afară, pe care biserica grecească îl apăsa de atâtea secole asupra capului țărilor române, și mântuirea lor desăvârșită de orice înrăurire grecească de asupra vieții românești. Una din seriile istorice cele mai însemnate din trecutul poporului român, înrăurirea grecească, își găsi sfârșitul prin măsurile religioase ale lui Alexandru Ioan I.

⁵⁶ E curios, că nu am găsit scrisoarea aceasta reprodușă în *Monitorul român*. Ea se afla în mai multe ziare străine, precum în *L'Europe* 15 Septembrie 1865 în extract, și în *Le Courier d'Orient* în întregime 21 Octombrie 1865. Ea este datată din București 26 Iunie (8 Iulie) 1865.

⁵⁷ *Le Monde*, 22 (10) Ianuarie 1865.

⁵⁸ *Ibid.*, 17 (5) Iulie 1865. Cabinetul și presa rusească erau protivnice tuturor măsurilor religioase luate de Alexandru Ioan I. *L'Opinion nationale*, 4 Februarie (25 Ianuarie) 1865, spune, că „l'indépendance de l'Eglise roumaine a été saluée par des cris de colère de la part des journaux de Moscou et de St. Pétersbourg”. Comp. Bolintineanu. *Viața lui Cuza-Vodă*, p. 38. Ziarele rusești puneau veștile de catolicizare a României în legătură cu tendințele domnitorului de a proclama regalitatea: Așa *Le Nord* 22 Februarie 1864 spune: „Le prince n'aspirait à rien moins, qu'à obtenir la couronne royale de Roumanie, à subordonner le rit grec au culte romain dans les Principautés et à se convertir lui-même au catholicisme, en échange de l'aide que lui fourniraient les puissances catholiques, pour son élévation au trône”.

Capitulațiile și ereditatea. — Lovitura de stat și organizarea României tot mai mult după modelul european, ceea ce implica o tendință tot mai rostită de emancipare din epitropia în care ea fusese ținută de Europa până acum, trebuia se aduca în curând pe guvernul și pe principele ei în un conflict nou, de astădată cu toate puterile și nu mai mult numai cu unele din ele.

Am văzut cum chiar dela început se luase măsuri pentru restrângerea prea întinselor drepturi puse în lucrare de consuli, întru apărarea intereselor supușilor, și câte lupte avuse de susținut deosebitele guverne strecurate la cârma țării, pentru a obține acele izbânzi. Acuma, introducându-se un codice penal și o nouă lege a falimentelor, aceste două legiuri cătară a fi aplicate și străinilor, ceea ce împreună cu așezarea lor la dări, făcuse de odată o vajnică spărtură în pozițiile privilegiate de care ei se bucurase în totdeauna în țările române. Supușii începură a protesta și a cere protegierea consulilor lor; aceștia raportasă cazurile ambasadiorilor, și în curând conferențele ce se adunase întâi pentru mănăstirile închinată și apoi pentru lovitura de stat, trebuiră să se ocupe și de această nouă daravere. Este însă de observat că, dacă în celelalte două chestiuni, ambasadorii aveau a se rosti asupra unor daraveri ce nu atingeau statele lor decât indirect, în aceasta a capitulațiilor erau în joc chiar interesele supușilor lor, și de aceea nu ne vom mira, dacă vom vedea pe Franța care ne protegiuse în totdeauna până atunci, trecând de odată în tabăra protivnicilor noștri.

După o înțelegere stabilită între ambasadorii din Constantinopole, marchizul de Moustier, reprezentantul Franței, trimite pe la Februarie 1865 o notă principelui român, în care îi atrage luarea aminte asupra faptului, că tratatul de Paris, mănținând pentru Principatele-Unite principiul respectării tratatelor încheiate de suzerana lor, Poartă otomană, cu puterile, străine, cere desființarea mai multor încălcări făcute de guvernul român la drepturile care regulau poziția străinilor în țările supuse Turciei. Această notă este urmată de un demers colectiv al tuturor consulilor puterilor străine, în ziua de 19/31 Martie 1865⁵⁹. Pentru a avea o idee, până unde mergea amestecul consulilor în daraverile juridice ale României, aducem împrejurarea că consulul elin din București dispusese vânzarea imobilului unui supus elin din Craiova, înștiințând această vânzare prin ziarul Românul, și dispunând ca ea să se facă

⁵⁹ *Mémorial diplomatique* 17 (5) și 19 (7) Martie 1865; *La France* 20 (8) Martie 1865; *Correspondance générale de Vienne* 22 (10) Martie 1865; *Journal des Débats*, 28 (16) Martie 1865, Vezi și o scrisoare a lui Baligot de Beyne din 13 (25) Aprilie 1865 (*Hirtile Rossetti*), în care amintește numai lucrul, spunând că a relatat exact lucrul domnitorului în depeșa către Negri din 24 Martie 1865, depeșă ce nu a venit la a mea cunoștiință.

în fața unui dregător consular din acelaș oraș — fără a lua de loc în băgare de samă principiul dreptului public și al codului Caragea, că imobilele sunt supuse legeri locului unde se află, mai ales în privirea formalităților pentru transmiterea proprietății⁶⁰. *L'Indépendance Belge* observă, că greutatea cea mare ce se opunea desființării capitulațiilor în România, era faptul că nu se putea încuviința vasalului ceea ce se refuza suzeranului. Totuși lasă să se întrevadă o soluție care să împace cerințele administrative interioare ale României cu mănținerea neapărată a capitulațiilor în toate părțile imperiului otoman”⁶¹. Conferențele din Constantinopole și încuviințază câteva măsuri excepționale în favoarea României, la care măsuri numai Austria se opune⁶².

Chestiunea era foarte grea de rezolvit. Pe deoparte tratatul de Paris garanta Românilor autonomia deplină în conducerea daraverilor lăuntrice, și această garanție fusese încă înțărilită, prin actul adițional la statutul din 2 Mai. Pe de altă parte însă se stipulație în Convenție, că tratatele încheiate de puterile străine cu Poarta otomană vor fi aplicabile și țărilor române, întrucât nu ar jigni dreptul lor de autonomie, stipulație elastică ce lăsa loc puținței unor interpretări deosebite și contrazicătoare. Români aduceau ca argument de căpetenie, în sprijinul neaplicabilității capitulațiilor în România, faptul că ea era o țară creștină și nu musulmană ca Turcia; că legiuirea ei era întemeiată pe dreptul roman (cod. Calimach și Caragea, iar acum codul Napoleon). Cum spunea Bolliac în *Trompeta Carpaților*: „Capitulațiile aceste făcute pentru a garanta capul dintre umere și galbenii din punga suditelui străin din Turcia musulmană, sunt ele aplicabile în România creștină, unde suditelor le merge mai bine decât pământenilor, unde Românul samănă și suditul culege, unde Românul privighează și suditul se odihnește?”⁶³.

Se întâmpina că justiția nu era încă la înălțimea cerută. Aceasta era adevărat; dar și în această privire se făcuse însemnate progrese. Așa se încetase cu intervenirea ministerului în daraverile judecătorești; se înființase curtea de casație cu magistrați neamovibili; se făcuse o lege de admisibilitate și înaintare în funcțiile judecătorești; se întocmise facultățile de

⁶⁰ *Românul*, 8 Oct. 1862 (a patra pagină, la anuciuri).

⁶¹ *Indépendance Belge*, 27 (15) Martie 1865. Tot așa spune și *La Patrie* încă din 1862: „On ne crut pas opportun d'y donner suite, dans la crainte que la Porte ne sougeât à s'en prévaloir et à réclamer en sa faveur des modification de même genre”.

⁶² *La France*, 20 (8) Mai 1865. Cf. *Trompeta Carpaților* 28 Mai 1865: „Astăzi în 1865 se deliberează în Constantinopole, pentru a se trage cu buretele peste toate aceste imunități, garantate cu 10 ani în urmă.

⁶³ *Trompeta Carpaților*, 28 Mai 1865.

drept din Iași și din București; se luase măsuri asupra pentru moralizarea judecătorilor. Și apoi oare Europa de mult avea ea o justiție așa de bună? Nici cu 50 de ani în urmă, justiția ei era aproape aceeași cum fusese în România cu vreo 5 ani înapoi. Toate aceste argumente sunt sprijinite mai ales de V. Boerescu, în o broșură publicată de el, după îndemnul și înțelegerea cu domnitorul ⁶⁴.

Este curios că Austria care combătea cu atâta înverșunare emanciparea României de tratatele turcești, încheie cu dânsa o convenție deosebită pentru extrădarea dezertorilor și a delicvenților ⁶⁵.

Tot în anul 1865 se ia măsura de a nu se mai trece în budget suma necesasă la plata tributului către Poartă ⁶⁶.

Din toate părțile, poporul român, sub îndboldirea domnitorului său, tindea la emancipare; dar aceasta nu se putea ajunge desăvârșit, decât odată cu neatârarea deplină a României. Domnia lui Alexandru Ioan I însă a dat un puternic avânt acestei serii și a dus-o până la un punct îndestul de înalt în a ei desvoltare.

Se înțelege însă că orice tendință de scuturare a lanțurilor din partea poporului român, trebuia să întâmpine în Austria o neîmpăcată dușmănie care se ascuți mai ales, când monarhia habsburgică, văzând că tendința se îndreaptă către restrângerea căderilor consulare, și deci spre îngustarea foloaselor materiale pe care Austria le trăgea din România. De aici se explică patima înverșunată și tonul cel batjocoritor și plin de veninul turbării, pe care organele presei austriace și anume acele patronate de guvern le revarsă, atât asupra persoanei domnitorului, cât și asupra țării și poporului român, dela primele lui încercări de emancipare ⁶⁷.

⁶⁴ V. Boerescu, *Mémoire sur la juridiction consulaire dans les Principautés-Unies roumaines*, Paris 1865. Scrisoarea lui Boerescu către domnitor din 10 Aprilie 1865 spune: Je viens de terminer le mémoire que Votre Altesse m'a ordonné de faire. Je n'ai fait que suivre dans ce travail les inspirations de Votre Altesse, Je n'ai fait que développer les idées que Votre Altesse a bien voulu me communiquer, lors de notre dernier entretien". (*Hirtile Rossetti*).

⁶⁵ Din 25 Mai (6 Iunie) 1865. *Mon. of.* 24 Iulie 1865.

⁶⁶ *Vezi Correspondance generale de Vienne*, 23 Ian. 1865.

⁶⁷ Iată câteva exemple de stilul gazetelor austriace: *Correspondance générale*, 6 Decemv. 1865: „Si ces niaiseries bouffonnes n'étaient mises en circulation que par les agents subalternes de leur clientèle crédule et imbécile, je me serais abstenu de les reproduire. Je m'arrête à ce joli échantillon et vous fais gré de trois colonnes de cette prose nauséabonde"... *Ibidem* 23 Ian. 1865: „Quand au colonel Couza, tout en voulant imiter le César français, il n'arrivera jamais qu'à parodier tristement le general Soulouque de désopilante mémoire". 1 Fevr. 1865; „Au mois de juin dernier, quand il était allé implorer l'approbation du sultan au coup d'Etat et se prosterner à ses pieds". 7 Fevr. 1865: „Vous savez à quoi vous en tenir sur les travaux du plus paresseux, du plus indigne du plus jainéant des hospodars". 25 Fevr. 1865: „N'est il pas scandaleux, de voir des gens qui occupent les plus hautes fonctions dans le gouvernement, qui se pa-

Organele austriace iscodiau tot felul de vești compromițătoare asupra domnitorului, pentru a-l ponegri și a-l discreditat în ochii Europei. Dela o vreme, *Mémorial diplomatique* care începuse a istovi temele cele vechi, cade pe o idee nouă pe care o exploatează cu destulă ghibăcie. Anume el spune, că principele, după întoarcerea lui din Constantinopol, ar fi cerut ca Sultanul să-i încuviințeze următoarele trei cereri: 1) dreptul de a bate monedă; 2) înființarea unei decorații și 3) ereditatea puterii. Fiindcă aceasta de pe urmă veste suna prea a iscoadă, Memorialul caută să o îndreptățiască prin următoarele cuvinte: pretenția de a întemeia o dinastie din partea unui principe ce nu are copii și nici speranță de a-i dobândi, poate părea curioasă. Ea încetează însă de apărea astfel, când se aude că principele ar avea de gând a se despărți de soția lui, sau de a-și însuși dreptul de a desemna pe succesorul său care în acest caz ar fi un principe străin⁶⁸. Ziarul vienez revine neconținut asupra acestei chestiuni, deocamdată fără mare izbândă⁶⁹, nefiind crezut decât de tovarășul său *Correspondance générale* care spune, în mai multe rânduri, că „deși principele n'are copii, el vrea să instituie regalitatea ereditară”⁷⁰. Dela o vreme însă câteva ziare străine încep a se îngriji, și așa *Le Courrier d'Orient* reproducând știrea, spune, că Poarta s'ar fi preocupat nu puțin de aceasta veste⁷¹. Apoi și *L'Union* spune că „principele Cuza ar avea de scop a rupe legăturile ce-l uniau cu Poarta otomană”⁷². Această știre era mai de crezut decât acele privitoare la regalitate și dinastie, și provoacă în adevăr îngrijire la Poartă; ea era sămănată odată cu veștile din năuntru, încât ținta ziarelor vieneze ajunseră de a crea în jurul principelui o atmosferă de neîncredere.

Ca și când domnitorul ar fi vrut să facă pe placul gazetelor vieneze, el adoptă în ziua de 11 Mai, pe un copil „sărac de părinți” Alexandru, care se știa însă că era propriul său fiu născut, cu principesa Obrenovici, favorita lui⁷³. Bine înțeles

vanent à l'étranger avec leurs faux titres de princes, spatars, serdars, boyards on sénateurs de pacotille, être si indifférents en ce qui touche leur honnêteté (*je me dis pas honneur; le mot n'existe pas dans leur langue*) de voir que leur conduite frise l'escroqueris”. etc.

⁶⁸ *Mémorial diplomatique* 18 Iulie 1864. Aceste zvonuri de scopuri dinastice începuse de mult timp în ziarele germane. Așa *Ost deutsche Post* îi atribuia încă în 1859 lui Cuza intențiunea de a-și crea o dinastie, fiindcă, și pusese cifra I: Alexandru I. Vezi *Bukarester Intelligenzblatt* 6 (18) Dec. 1859.

⁶⁹ *Mem. dipl.*, 14 August. 1864 și 26 Februar 1865.

⁷⁰ *Correspondance générale de Vienne*, 23 Ianuarie 1865.

⁷¹ *Courrier d'Orient* 4 Martie 1865.

⁷² *L'Union*, 27 Martie 1865.

⁷³ *Mon. of.* 11 Mai 1865. De și muma copilului adoptat este în deobște cunoscută, aducem spusele ziarului *Mémorial diplomatique* din Iunie 1865: „Le prince régnant de Serbie aurait aussi l'intention d'adopter le fils du prince Nephrem Obrenovitsch. Il se trouve donc, que les deux fils adoptés (acel adoptat de domni-

că asemenea act întărește încă zvonurile de scopuri dinastice atribuite domnitorului.

Dar aceste zvonuri se unesc în țară cu altele care, pe lângă actul în sine, căutau să discrediteze pe domn tot mai mult în opinia publică. Anume această adoptare este pusă în legătură cu o modificare introdusă de codul român, din ceace prescria prototipul său codul Napoleon. Se spunea că domnul ar fi făcut să se primească modificarea care prevedea, că pot fi *legitimați* și copii adulterini și incestuoși, îndreptându-se astfel prin o dispoziție legislativă, adoptarea copilului Alexandru de către doamnelor și soția lui⁷⁴. Această legătură era absolut fantastică; căci mai întâi legitimarea este cu totul deosebită de adopțiune, deoarece legitimarea se face prin căsătorie cu muma copilului natural care se legitimează în privirea tatălui prin acea însoțire. Apoi art. 677 al Codului civil român, nu vorbește nici de legitimare, nici de adopțiune ci de *moștenire*, dispunând, în deosebire de codul francez, ca și copii născuți din părinți ai căror căsătorie ar fi fost oprită, să poată moșteni pe muma lor. Ce avea a face atare dispoziție cu adoptarea copilului Alexandru? Și cu toate aceste, din asemenea tâlcuiri ale legilor, se întăreau zvonurile de dinasticism răspândite de gazetele vieneze și ele, unite cu adoptarea copiilor principesei Obrenovici, întăreau în contra domnului capul de acuzare care sluji de îndreptățire la a lui răsturnare.

Mișcarea din 2 August 1865. — Câteva zile după încheierea sesiunii extraordinare, 25 Iunie, domnitorul părăsește țara, spre a-și căuta zdruncinata sănătate la băile dela Ems, dovadă cât de sigur era el, că poporul nu poate de cât să-i doriască și să-i sprijine domnia⁷⁵. Puține zile după plecarea

rul României și acel pe care voia să-l adopteze (acel al Serbiei) sont frères utérins, ayant pour mère la fille de l'ancien ministre valaque Catargi laquelle, après le mort de son mari, le prince N. Obrenovitsch, s'est retirée à Bucarest". La 5 (17) Noemvrie 1865, domnitorul împreună cu soția sa adopta, ca aldoilea copil, pe Dumitru, născut tot cu principesa Obrenovici și pe care-l dă în actul de adopțiune tot ca „sărac de părinți". Băgări de samă răutăcioase sunt făcute cu acest prilej asupra soției domnitorului, de o parte de *Correspondance générale de Vienne*, 7 Decembrie 1864 și 11 Ianuarie 1865, de alta de Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, p. 129.

⁷⁴ *Mémorial diplomatique*, 9 Iulie 1865, *Gazette de France*, 6 Iulie 1865. Mai vezi, și o broșură a lui N. Rossetti Roznovanu, *Copii naturali după noul cod civil Iași 1865*. O broșură, *Le Panstlavisme, le prince Couza, la Roumanie, la Russie*, Paris, 1866, p. 20: spune: „C'est à la suite de la promulgation de ce Code (Codul civil) que le prince Couza a adopté l'enfant de Madame Obrenovitsch et l'a fait élever au palais par sa propre femme".

⁷⁵ Proclamația pentru absentarea domnitorului din țară este datată din 6 Iulie, Ruginoasa, *Mon. of.* 7 Iulie 1865. O gazetă engleză *Examiner*, 2 Septemv. 1865, spune că „Under such circumstances a popular insurrection seemed so impossible, that Hospodar Cuza thought this might salve go and recruit his health at the bath o Ems.

domnitorului, în 3 August, izbucnește însă în București o turburare, care este înăbușită cu prețul vieții câtorva răsculați și a câtorva oameni din trupă.

Asupra cauzelor acestei mișcări se răspândiră în ziarele timpului știrile cele mai contrazicătoare. Unele susțineau că ea provenise din cauza împiedicării vinderei fructelor, de teama răspândirii holerei ce se ivise în porturile dunărene, iar altele din aceea a introducerii monopolului tutunului ⁷⁶. Altele vedeau în acea mișcare o uelntire din afară, și anume ziarele franceze și austriace o atribuiau Rusiei, iar cele rusești Germaniei. Se pretindea anume că pentru a se împăca Austria și Prusia, dela ducatele Sleswig-Holstein, se plănuia ocuparea României de către Austria, și că pentru a se îndeplini această ocupare, trebuia o mișcare turburătoare ⁷⁷. În sfârșit o ultimă versiune, aceea a foilor dușmane principelui român, spunea, că mișcarea fusese provocată de guvern, spre a-și da prilejul unei noi lovituri de stat ⁷⁸.

Să căutăm a restabili caracterul acestei mișcări, după câte ne învoiesc documentele timpului :

Mai întâi mișcarea era pregătită de mai înainte și se aștepta să izbucnească. Așa proclamația ministrului de interne, Al. Florescu, dată după înăbușirea revoltei, spune, că „*de mai multe zile* circulă prin oraș vestea că, turburătorii de meserie aveau să încerce o răscoală; astăzi la 10 ore au pus în lucrare planul lor criminal; după trei ore de mișcare răsvrătitoare, ordinea a fost restabilită, mulțumită mai ales spiritului energetic ce a desvoltat armata. S'a făcut 150 de arestări”. Acelaș lucru se vede din o scrisoare a lui Ioan Brătianu adresată prefectului de poliție, în ziua de 1 August, cu două zile înaintea turburării, în care scrisoare Brătianu spune prefectului, că „poate acesta ar dori să știe ce împrejurare l'au adus pe el, Brătianu, dela țară în oraș, tocmai acumă când este atâta de lucru la câmp? Nu a fost altăceva decât vestea că poporul din București s'ar pregăti să facă o revoluție, ceace i s'ar

⁷⁶ *L'International* 22 August 1865; *Le Monde*, 26 August 1865.]

⁷⁷ Vezi *Le Monde* 23 (11) August 1865; *Le Temps* 3 August 1865; *Le France* 3 August 1865; *l'Opinion nationale* 4 și 18 (6) August 1865. Ideea despre schimbul României pentru Sleswig-Holstein se născuse de înaintea răscoalei. *La Patrie* 3 Octomvrie 1865; *Le Monde*, 9 Octomvrie 1865.

⁷⁸ *Correspondance générale de Vienne* 19 (7) Aug. 1865; *Les Débats* 27 Sept. 1865. Nostimă este versiunea spusă de N. Golescu unui scriitor rus P. Danilevski, în 1866, când acesta îl întâlnise pe vaporul ce mergea spre Turnu Severin, anume că „ministrii Florescu și Crețulescu vroiră să încerce integritatea și tăria de caracter a principelui și pe când se afla la Ems, anul trecut, ei prin poliție au încercat să însceneze o revoltă în București. Numiții miniștri au gândit că cercul opozițiunei se va prinde în leaț”. etc. (!!). Vezi Vol. 23 al operilor complete a lui P. Danilevski, care conține *Scrisori de peste hotare*, p. 191 reproduc în traducere de *Arhiva* din Iași 1902 No. 3—4, p. 167.

fi părut cu totul neînțeles, sub un regim atât de drept și de părintesc, ca acel sub care se află țara, când ea nu geme sub apăsarea baionetelor străine, ci trăește sub un guvern ce este opera ei, când nici o clasă nu oprimă pe cealaltă. In contra cui să se revolte poporul? In contra prefectului? d'apoi el doară e om din popor (Marghiloman), și are la dispoziție gendarmarie și parte din armată, corpuri ce nu sunt în stare de a dori apăsarea poporului. *Nu se poate deci să fie o revoluție în București, ci o simplă evoluție prin care poporul va trece dela o stare de lucruri ce nu-i convine la una mai mulțămitoare, și aceasta se va întâmpla fără luptă, prin o simplă manifestare a voinței naționale*"⁷⁹. Răspunsul prefectului la scrisoarea lui Brătianu, fu arestarea acestuia.

Ce înțeles aveau ultimele cuvinte din scrisoarea lui Brătianu? Pentru a le înțelege trebuie în afară de scopurile lui de a răsturna pe domnitor, mai dinante cunoscute, se mai adăogim câteva alte documente din acelaș timp. In un ziar, *Clopotul*, apărut după cum spunea pe el în Craiova, dar tipărit în realitate în Lausana și sosit cu poșta în capitală, din o împrejurare însă necunoscută, cu două zile în urma răscoalei, cetim, cu data de 1 August, următoarele la adresa domnitorului: „O greșală, o nebunie sau o crimă, numiți faptul cum voiți, a pus soarta țarei voastre în mâinile lui Cuza, sunt aproape 7 ani... Destulă răbdare, destulă umilință, destule mizerii! Clopotul deșteptării a sunat, ora a sosit, unde să ne sculăm din somnul adânc în care suntem afundați... Ori unde ne întoarcem tot mizerie și mizerie; în orice parte pui urechea, tot plânsuri și răsunete de desperațiuni; în toate clasele societăței veți afla aceeași nemulțămire; simțim cu toții cum viața se retrage dela noi, că pierim de o moarte comună. După ce toate clasele, toate libertățile publice, toată puterea morală și materială a țarei s'a stins în mâinile inepte ale acestui om, astăzi, un an și mai bine de dictatură absolută, de tiranie și de rușine, suntem în drept a-l întreba ce ai făcut din noi? Ai zugrumat libertățile în numele libertăței! Ne-ai dat votul universal, dar cum? Ai chemat o turmă ignorată care, sub disciplina biciului, a votat pentru creațiunile unui dictator nerușinat. Principele Cuza nu ne mai poate înapoi acele ce ne au răpit, căci prin aceasta ar mărturisi singur nulitatea sa politică; ar mărturisi cum calea apucată de el a fost trădarea țarei. Dar un poet

⁷⁹ Scrisoarea a fost publicată în numărul din 1 August al *Sentinelei*; dar acest ziar neputindu-l găsi, am reprodus cuprinsul scrisoarei după ziarul englez *Daily News* 31 (19) August 1865. Încă din 12 August (31 Iulie) 1865, se vorbea prin gazetele străine că ar fi izbucnit mișcări turburătoare în Craiova. *Opinion nationale* 12 August 1865 aduce și ea această veste, dar o desminte prin o telegramă din București. Vezi Vol. XIII p. 165, 166.

a zis că Dumezeu aruncă anii asupra tronurilor, precum cioclii lopețile de țărână asupra mormintelor. Oara a sosit; să cântăm vecinica pomenire”

După acest violent apel la revoluție, urmează un articol batjocoritor care sfârșește prin cuvintele: „Vei merge, infamule, în focul gheenei, unde este scrâșnirea dinților tu care ai nenorocit și prăpădit o țară întreagă”.

Se mai închipuește următorul dialog schimbat între domnitor și un ministru, înaintea plecării lui din țară:

— Mă tem că în lipsa Măriei Sale, Românii să nu vree și ei să se lecuiască de o boală de care pățimesc.

„De ce boală, doctore (ministru doctor N. Crețulescu)?

— De Măria Voastră!⁸⁰

Pentru poporul de jos, se împart sau se afișează următoarele pamflete: Mai întâi o curioasă chemare adresată popoului, în care i se spune, că „o bandă de tâlhari *tolerată* de guvern acum de mai mulți ani, spărgând prăvălii, fură sute de mii de galbeni și ucide oameni, bandă compusă din străini vagonbonzi sub comanda lui Bogati (presupusul omorător a lui Barbu Catargiu) și Nicu Havanioti. Jos cu talharii privilegiați, sfârșește afișul: jos cu privilegiile și monopolurile și de palat și de tină!⁸¹

Al doilea pamflet este o închipuită proclamație a domnitorului către popor, răspândită prin litografie și în care se cetesc locuri ca acestea: „Șapte ani de silință spre ruina țării, șapte ani de jaf, de pradă, de beție și de desfrânare, m'au blazat și m'au îmbuibat într'atât, încât astăzi mă văd silit a vă lăsa în răsul lumii, pentru dobitocia cu care ați suferit infamia conduitei mele și pierind pentru un scurt timp din ochii voștri, se mă întorc iarăși a mă pune pe tâlhării și jafuri cu noi puteri, ca să ajung la scopul ce mi-am pus, de când Moldovenii la 5 și voi Muntenii la 24 Ianuarie avurăți păcătoșia de a alege un pungăș de cafenele, ca să puneți asupra mea frumoasa sarcină a organizării acestei țâțoase și lăptoase vaci, numită Moldo-România”⁸².

Aceste acte ne dau cheia înțelesului mișcării, și totodată, faptul că Brătianu de mai înainte arăta prefectului planul ei, ne arăta și modul cum el credea că va putea fi îndeplinită. Mișcarea era îndreptată contra domnitorului și ținea la a lui răsturnare, însă nu pe calea unei revoluții violente, de care se credea în cercurile opoziției că nici este trebuință, ci pe acea

⁸⁰ Din Clopotul am găsit un exemplar în *Extracțele din ziarele de pe timpul dela 8 2—1866* făcute de Ioan Alecsandri. Se află culegerea în biblioteca Academiei române.

⁸¹ Extracțele citate în nota prec. Chemarea reprodușă în traducere de *Union de l'Orient* 24 (12) August 1865.

⁸² Se află un exemplar din această proclamație în aceleași extracțele.

a unei manifestațiuni poporane mărețe și unitare care să proclame pur și simplu căderea domnitorului absent. Era o repetare pe alt ton a încercării revoluției nesângeroase din 1848⁸³. Așa o caracterizează un ziar englez, *Examiner*: „Absența domnitorului era o ocazie prea bună, spre a fi lăsată nefolosită, și revoluția ce era să se întâmple la București deveni subiectul tuturor convorbirilor. Un personaj conducător, Ioan Brătianu, arată în o scrisoare către prefect această rumoare obștească. Pe când el înfiera ideea unei revoluții populare și violențe ca o absurditate care ar trebui deplânsă, el arăta constituția și guvernul României ca pe deplin independente și liberale, ca îndestul de democratice. Singurul lucru care nemulțumia era persoana domnitorului; dar aceasta putea fi răzbnat prin aclamarea și consimțământul obștesc, fără o revoluție violentă; nici un soldat, nici poliția nu vor voi să-l aperse”⁸⁴.

Socoteala cea de acasă cu cea din târg nu se potrivește. Stof de revoluție și nici de manifestare răsturnătoare nu era în București, decât doar între vânzătorii de fructe și negustorii de tutun. Deaceea mișcarea nu avu nici o seriozitate și putu fi ușor înăbușită. Din caracterul acestei mișcări, revoluția pacinică, se explică însă cum *revoluționarii* erau neînarmați și cum de se putu interpreta încăerarea, ca datorită căderii poliției asupra unor pacinici cetățeni.⁸⁵ Se vede că organizatorii mișcării se așteptase, ca nimene să nu se scoale, spre a apăra pe principe. Tocmai în aceasta ei se înșelase. Nu erau siguri pe concursul poliției și a-l armatei și numărul cetățenilor ce trebuia să ia parte la manifestație erau numai două specii de comercianți.

Astfel înțelese lucrurile, ele împacă și explică toate arătările organelor timpului și dau cheia evenimentului petrecut la 3 August 1865 pe stradele Bucureștilor.

Mișcarea din 3 August nu avu în lăuntru țării nici o însemnătate. Nu era o pornire obștească în masa poporului contra regimului și a domnitorului, ci rezultatul uneltirilor opoziții contra lui, celei sfărâmate de el în ziua de 2 Mai. Ea

⁸³ Așa o aprețuește *Daily News*, după ce reproduce scrisoarea lui Brătianu (vezi mai sus nota 78): „The letter of Iohn Brateanu expresses the aim of expelling Prince Couza, but by a calm and bloodless revolution”.

⁸⁴ *Examiner*, 2 Septemvrie 1865: „The only thing he objected was the person of the Prince; but he could be got rid of, minted the letter, by acclamation and general consent, not by violent revolution”. Și ziarele protivnice mărturisesc că: „le mot d'ordre de la manifestation projetée était la déchéance du prince Couza et le rappel de l'union, pour délivrer le pays de l'avidité insatiable des sangues moldaves”. (*Mémorial diplomatique* 8 Septemvrie 1865. Comp. mai sus, p. 36, 37.

⁸⁵ Cum acuză cu violența-i cunoscută *Mémorial diplomatique* din 17 (5) Septemvrie 1865.

nu avea nici un răsunet în restul țării; ba chiar în București ea avu o mică întindere, dat fiind restrânsul număr de vieți omenești primejduite în ea. Din contră dacă judecăm după numeroasele semne de simpatii primite din toate părțile țării, din care cele mai multe sunt spontane și nu de comandă, atunci se poate susține că domnia lui Alexandru Ioan I, departe de a fi devenit nepopulară prin actul dela 2 Mai, sporise în popularitate, după cum însuș C. A. Rossetti o recunoscuse încă de mai înainte ⁸⁶.

Domnul aflând la Ems despre răscoala din București, odată cu știrea despre a ei înăbușire, nu se prea grăbește a se întoarce înapoi. El răspunde lui Crețulescu, însărcinându-l să mulțumească armatei pentru energica ei ținută, după cum făcuse și doamna ce fusese încunoștiințată la Ruginoasa despre cele întâmplate ⁸⁷. Domnitorul părăsește băile 8 zile după aceea, la 11 August, trece prin Viena și prin Lemberg unde se odihnește și ajungând la moșia lui, stă aici până la 23 August, când vine în București ⁸⁸.

Dacă însă răscoala din 3 August avu în lăuntru numai însemnătatea a arăta domnitorului, că protivnicii săi nu dormiau, în afară ea avu urmări mai de seamă prin efectul ce-l produse asupra puterilor.

Statul ce privia acuma mai rău pe domnitorul României era Rusia și aceasta, din cauza politicei lui religioase pe care o combătuse cu atâta stăruință, dar nu o putuse împiedica de a izbuti. Generalul Ignatieff, ambasadorul rusesc din Constantinopole cere, ca Poarta să trimită o comisiune de anchetă în Principatele-Unite care să cerceteze cauzele răscoalei dela ¹⁵/₃ August. Pe lângă aceasta, Rusia avea interes a provoca o desordine în Principate, pentru a putea distruge opera tratatului de Paris ⁸⁹. Ambasadorul Franței și, ceace poate părea mai neașteptat, ministrul de externe al Porței Ali-pașa, se

⁸⁶ Mai sus, p. 21.

⁸⁷ *Mon. of.*, 8 August 1865.

⁸⁸ *Mon. of.*, 24 August 1865. Nu este deci exact ceace spune *l'Europe din Frankfurt* 22 (10) August 1865: „A la première nouvelle des événements de Bucarest, le prince Couza s'empresse de faire ses paquets à Ems”. Mai drept judecă ziarul *L'International* 25 (13) August 1865, când spune: „Le prince sachant que les récentes agitations de Bucarest ne peuvent en aucune manière compromettre l'ordre des choses existant, aurait continué sa cure, si les bruits de choléra n'avaient haté son départ”. Gazetele dușmane princepelui interpretau astfel întârzierea lui de a se duce în capitală: „ Il avait fait sonder fort adroitement les représentants des puissances, présents à Bucarest, pour savoir de quel oeil les cours protectrices regarderaient la nouvelle phase dans laquelle il venait de précipiter le pays”. *Le Temps* 23 (11) Septemvrie 1865. Urmarea evenimentelor și răspunul domnitorului cătră Fuad pașa nu îndreptățesc de loc asemenea apretieri.

⁸⁹ *La Patrie*, 9 Noemv. 1865.

opun la această cerere⁹⁰. Cauza pentru care Turcii nu voiau acum ancheta pe care altă dată o cereau cu atâta foc, era, cum spunea o gazetă engleză, că „nu poate scăpa de pătrunderea unui om așa de iscusit ca Ali-pașa, că în cazul de a cădea Cuza, locuitorii Principatelor vor cere dela puterile garante a le da un principe străin”⁹¹, lucru ce, după cum se se știe, era suprema frică a Porței. Pentru a cruța însă susceptibilitatea generalului Ignatieff și pentru a-l face să supoarte mai ușor refuzul cererei de anchetă, Poarta se horăraște a trimite, prin marele vizir Fuad pașa, o scrisoare domnitorului român, scrisoare care dădu acestuia prilejul de a afirma încă odată, cu mai mare răsunset și mai mare putere, autonomia României.

Scrisoarea lui Fuad pașa, din 2 Sept. 1865, conținea între altele următorul loc menit a jigni mai cu seamă pe domnitorul român : „Din știrile mai amănunțite primite mai în urmă, Poarta s'a încredințat, că mișcarea poporană care a dezolat capitala Principatelor n'a fost decât rostirea brutală a unei nemulțumiri generale; și Alteța Voastră trebuia să ia măsurile neapărate, pentru a satisface, în marginea legalității și a dreptăței, păsurile națiunii moldo-valace; că nici Sultanul, nici augustii săi aliați nu pot să privească cu nepăsare, ca puterea materială să devină singurul mijloc de potolire”⁹². Mai mulți reprezentanți se silise a mai modera terminii reprobatori; dar Fuad pașa, probabil după stăruințele Rusiei, refuzase a schimba din scrisoare nici un cuvânt⁹³.

Această scrisoare publicată îndată de ziarele franceze din Constantinopole, fu interpretată, cum nici nu se putea altfel ca „un blam ascuțit și riguros dat de Poartă vasalului ei, prin

⁹⁰ *L'Indépendance Belge*, 15 (3) Sept. 1865.

⁹¹ *Morning-Post* 15 (3) Sept. 1865: „The inhabitants of Moldo-Valahia would almost unanimously request the protecting Powers to ame a foreing prince as their sovereign”. Tot în acest sens vorebște *Le Mémorial diplomatique* organ cu toate aceste dușman principelui, 8 (20) Oct. 1865: „Dans le cas de la dépossessions du prince Couza, les incovénients semblent primer de beaucoup les avantages. Deposséder le prince Couza, c'est facile à faire; mais le remplacer, c'est plus difficile; on ferait l'appel dit-on à un prince étranger” etc. Dacă lucrurile stăteau așa și dacă nici Austriei nu-i conveneau întronarea unui principe străin, atuncea pentru ce presa austriacă combătea pe Cuza cu atâta înverșunare? Pasiunea întunecă adese ori interesul.

⁹² Reprodușă în *Monit. of.*, 10 Noemv. 1865 odată cu răspunsul domnitorului. Ea a fost reprodușă de toate organele timpului; între altele de *Archives diplomatiques*, 1866, I, p. 158.

⁹³ *L'Indépendance Belge*, 19 (7) Sept. și 27 (15) Sept. 1865. Asupra faptului, că Rusia stăruise spre trimeterea acestei scrisori și deci și la cuprinsul ei, aducem și gazete engleză *Examiner*, 2 Sept. 1865, care spune: „at the instigation of Austria and Russia, Fuad pacha prise a missive a the government of Bucarest”. Se spunea chiar că scrisoarea fusese redactată de Fuad-pașa față cu Bulwer și Ignatieff, *Opinion nationale*, 21 Noemv. 1865. *La Patrie* 6 Decemv. 1865, *Le Monde*, 4 Dec. 1865.

care îl soma de a stabili și de a regula ordinea publică în Moldo-Valahia”⁹⁴. Cât despre efectul scrisoarei asupra Românilor, el fu de a trezi indignarea întregii țări. „Presa locală fără excepțiune de partizi, ne spune un ziar francez, s’au înțeles a vesteji în termeni ai căror energie nu voim s’o imităm, un act care nu poate decât să sporiască greutatea situației, încurajând pe neprietenii ordinii publice”⁹⁵.

O asemenea misivă nu putea rămâne fără răspuns. Guvernul românesc îi face două: O circulară din 15 Septembrie a ministrului afacerilor străine către guvernele europene, în care arată că „răscoala din 15 August nu a avut nici o însemnătate prin ea însăși; dar căpătă o asemenea prin uneltirile opoziției politice. Ținta ei este de a răsturna starea de lucruri existente, deoarece ea nu se poate hotărî a vedea locul ei de altă dată ocupat prin oameni din toate clasele poporului. Apoi schimbarea radicală operată în România de către principe prin legea rurală, codul penal și codul civil, nu se putea îndeplini fără sguuire. Legea rurală a apucat chiar pe cei mai mulți nepregătiți și deaceia a produs agitații, cu toate că guvernul deșteptase de mai multe ori publicul despre curânda ei aplicare. De aici o reducere în venitul fonciar. Apoi țărani au răspuns prin o regretabilă neacțiune la o măsură luată în a lor interes. Criza agricolă a fost în sfârșit sporită prin inundații, secete și epidemii; dacă adăugăm la toate aceste neputințe de a se îndeplini reforme sociale, administrative și judecătorești fără a se lovi privilegiurile și deci a se jigni multe interese, își va face cineva o idee despre criza prin care țara a trebuit să treacă, pentru a ajunge cu un minut înainte la locul pe care-l rîvnește între națiile civilizate. În asemenea condiții, lipsa domnitorului nu putea decât să reînvie iarăși speranțele dușmane. Partidul uneltirilor crezu prilejul favorabil pentru a exploata în folosul său îngrijirea și neliniștea rezultate din situație. El nu a cruțat nici o silință spre a trezi nemulțumirea. El a bătut la toate ușile, din fericire fără izbândă. Erau capi; nu s’a găsit însă soldați. Cu toate acestea și cu toată mica însemnătate a acestei mișcări, guvernul nu avea mai puțin imperioasa datorie de a o reprima dela cea dintâi a ei arătare, și dacă cu această represiune el a desfășurat un prisos de energie, nu este motiv de a-l muștra; căci lipsa capului statului îngreuiind răspunderea ministerului, îi impunea o privighere și o energie afară din cale”. Circulara

⁹⁴ *Indépendance Belge*, 27 (15) Sept. 1865. *Europe*, 29 (17) Sept. 1865. „un blâme incisif et rigoureux au gouvernement de l’hospodar”.

⁹⁵ *Opinion nationale*. 28 (16) Oct. 1865. Vezi bună oară *Trompeta Țărilor* 30 Sept. 1865.

adauge, că principele amnestiase pe toți făptașii cu prilejul zilei de 30 August (12 Sep'.)⁹⁶

Acest act al ministerului românesc este foarte neghibaciu alcătuit; el are aerul de a spune că poporul întreg trebuia să fie ne mulțumit cu reformele introduse și că deci era stof de exploatat în țară pentru o mișcare revoluționară; când adevărul era, că o singură clasă fusese lovită pînă în schimbările făcute; iar restului poporului ele fusese spre folos.

De aceea se și contrazice această circulară, când la sfârșit spune că mișcarea avea căpitani, dar că nu au găsit soldați. Cum n'ar fi găsit, dacă toată țara ar fi fost nemulțumită cu noirile introduse?

Al doilea răspuns, acel al domnitorului însuși la scrisoarea vizirială, trimis tocmai în 29 Oct. (10 Noemb. 1865),⁹⁷ este dimpotrivă mult mai temeinic, mai bine cugetat și dă prilej capului statului de a apăra, cu energie și isbândă, autonomia României față cu încercarea Porței de a se amesteca din nou în daraverile ei lăuntrice.

Domnul începe prin a se plânga de publicitatea dată de Poartă scrisorii vizirului care apăruse în *Journal de Constantinople*, apoi se întreabă, dacă prin procedarea urmată, Poarta a crezut că susținea acțiunea unui guvern regulat și menținea neatins principiul de autoritate, al căruia respect interesează tot atât liniștea împărăției ca și pe aceea a României? Ie aminte, că „Principatele au dreptul a se ocărâmi singure, fără amestecul nici uneia puteri străine și că un drept de intervenire al Porței ar putea avea loc numai în cazul când ordinea fiind compomisă, ar fi urmat înțelegere între puteri pentru restabilirea liniștei; că ordinea nu a fost compromisă reiesă din faptul că mișcarea a fost îndată înăbușită. A se rosti aprecieri de felul acelora conținute în scrisoarea ministrului Porței, ar putea fi răstălmăcit ca o încurajare a unor asemenea acte. În loc de a fi expresia brutală a unei nemulțumiri generale, a fost o simplă mișcare locală, neînsemnată, care a avut de pretext niște măsuri de igienă, ca acele ce au fost luate în Constantinople la ivirea holerei. Domnul adaugă că nu înțelege, din care isvor și-a cules Poarta informațiile și cum, fără o mai întinsă cercetare, a putut arunca blamul asupra unui guvern, pe care Poarta însăși adeseori l-a lăudat pentru silințele și tendințele sale. Dar, dacă guvernul nu ar fi pîșit cu energie la restabilirea ordinară, cine ar fi făcut-o? Poate Poarta cu puterile garante? Ferească Dum-

⁹⁶ Circulara, lucru curios, nu este publicată de Monitorul oficial. Ea este reprodusă și analizată, de ziarele străine *L'Europe*, 29 (17) Sept. 1865 și *L'Opinion nationale*, 30 (18) Sept. 1865.

⁹⁷ Intârzierea este motivată de domn prin faptul că ar fi fost bolnav.

nezeu, ca Inalta Poartă să fie constrânsă la o așa nevoie, căci atunci ar fi atrasă în niște complicații ale căror urmări sunt afară de orice prevedere omenească". Domnul se folosește de prilejul acestui răspuns, pentru a comunica înscris Porței și a da publicității vorbele ce le rostise pretutindene către înalții dregători ai Sultanului, la vizitele sale în Constantinople: „Vedeți, zice el, totdeauna cu ochii mulțumiți evenimentele și actele ce pot mări prosperitatea României. A ridica pe Români, a consolida instituțiile lor, a încuraja desvoltarea puterilor lor, a diriguî aspirațiile lor, a le menține privilegiile și imunitățile, a face să se respecte drepturile lor, pentruca și ei să știe mai bine a respecta drepturile altora, este a lucra tot atât de bine în interesul imperiului otoman pe cât și în acel al României însăși; este a da tot deodată României închezășluri serioase, pentru a sa liniște și înflorire, iar imperiului otoman tot închezășluri și nu mai puțin serioase pentru securitatea și puterea sa. Cu domni, cărora Inalta Poartă nu știa totdeauna a cruța drepturile și demnitatea, Bucureștii și Iașii erau nevoiți a căuta razimul lor, în influenți exterioare și nu este de trebuință a aduce aminte care au fost rezultatele acestei politici; dar cu un domn ce înțelege ca România să se bucure deplin de drepturile de autonomie și de independența interioară dobândite țării din vechime, drepturi recunoscute și consfințite prin tratatul de Paris și prin Convenție și care vrea să respecteze, cum a proclamat-o și dovedit-o în toate împrejurările, niște legături deopotrivă folositoare imperiului otoman și Principatelor-Unite; cu un domn care va fi sigur a găsi la Constantinople considerația cuvenită țării ce el reprezintă precum și aceea a pozițiunii sale personale — Inalta Poartă va putea totdeauna conta pe România, și niciodată vreo primejdie, nu-i va veni din partea ei. Așa a fost odinioară politica tradițională a divanului. Să-și arunce ochii guvernul imperial în trecut și să-și aducă aminte, care au fost relațiile Inaltei Porți cu întâii domni români, care au căutat închezășluirea lor în suzeranitatea ei, va culege mari învățăminte din înțeleapta și pătrunzătoarea politică, a glorioșilor sultani din veacul XV și XVI; va înțelege cât atunci existența Moldovei și a Valahiei ca statură, era socotită de prețioasă pentru imperiul otoman și pentru ce sultanii Baiazet I, Mahomet II, Selim I și Soliman II, departe de a înăbuși o naționalitate care ar fi putut fi la discreția puternicilor lor arme, au vrut din potrivă să-și facă din ea un zid de apărare, să respecteze a ei neatâr-nare interioară și să întărească autonomia și privilegiile poporului român. Și azi voi ținea tot acest limbagiu Alteței Voastre; interesele sunt tot așa de strâns legate ca și în trecut; orice primejdii ce ar amenința pământul sau autonomia noastră, este deasemenea o amenințare pentru Imperiul otoman. Și mie

mi-a părut rău de asprimele ce au trebuit desvălite; dar nu mă sfiesc a vă declara că, de câteori un fapt se va înfățișa înaintea mea ca evenemetele dela 3 August, voi ști a răspunde la încrederea poporului român, menținând cu energie ordinea publică; că de câte ori liniștea României va fi compromisă, ori de unde va veni primejdia, eu nu voi consulta decât datoria mea, drepturile mele și interesele noastre comune. Imi iubesc prea mult țara, înțeleg prea bine valoarea legăturilor noastre cu înalta Poartă, pentru a le sacrifica vreodată unei îngrijiri de o responsabilitate, pe care voi ști pururea a o primi, oricât ar putea fi de grea. Pururea m'am povățuit și mă voi povățui în actele mele numai de interesele țării mele, și aceste interese sunt, în ochii mei, nedespărțite de acele ale împărăției otomane".

După această lecție politică și întrezărirea scopului de a-și apăra țara contra primejdiei *ori de unde ar veni*, vorbe ale căror înțeles mai adânc și adevărat nu putea să nu fie pătruns de Poartă, cu toate precauțiunile luate de domn, spre a îmblânzi pe cât se putea aceste rostiri, domnul sfârșește lungă lui misivă, prin o frază măgulitoare, prin care căuta să arunce un vâl, asupra prea rostitelor sale cugetări de mai înainte⁹⁸.

Organele străine, de și aprețuesc în chip deosebit acest răspuns al domnului român, lăsa să se întrevadă, chiar când sunt protivnice, măestria lui. Așa *Examiner*, spune că „principele ar fi întors Porței o replică foarte ascuțită”. *La France*, comentând scrisoarea, spune, că „a se încuraja partidele la răscoală, la înjosirea autorității capului statului, prin o intervenire nelegală și ne la locul ei; a se constitui judecător între principe și națiunea lui, cu prilejul unor nemulțămiri mai mult sau mai puțin reale, este a lăsa pe cei nemulțămiiți să întrevadă speranța unei schimbări, care ar atârna numai cât de a lor manifestare”. *Le Constitutionnel* spune că „tonul puternic și vrednic al acestui document a produs o foarte bună întipărire”; iar *La Correspondance générale de Vienne* îl califică de „capodoperă de nerușinată sumeție” și *Le Nord* adaoge, că „talentul de palavre (ergoterie) a domnului s'a manifestat într'un chip strălucit, în răspunsul pe care l'a dat lui Fuad-pașa”⁹⁹.

⁹⁸ Scrisoarea este reproducă în *Mon. of.*, 11 Noemvrie 1865. Vezi și *Archives diplomatique*, 1866, II, p. 272—277.

⁹⁹ *Examiner* 2 Decemvrie 1865 „a very sharp reply”; *La France* 10 Decemvrie 1865; *Le Constitutionnel*, 24 Noemvrie 1865; *La Correspondance générale*, 27 Noemvrie 1865; *Le Nord*, 28 Noemvrie 1865. Mai vezi și *L'Europe* 29 Noemvrie 1865; *Le Monde* 3 Decemvrie 1865 și *Le Temps*, 5 Decemvrie 1865. Acest din urmă ziar, nu prea favorabil domnitorului, după ce arată „qu'il était évident que l'étoile du prince Couza palissait et qu'il devait essayer du moyen de distraire les esprits, en faisant vibrer la corde du patriotisme” recunoaște totuși

În țară efectul fu covârșitor. Atât presa cât și mai ales manifestările corpurilor constituite, pre cât și acele ale privaților ajunseră la un diapazon de tot entuziast. Ministerul găsi de cuviință a comunica străinătăței, acest concert de laude ce se aduna fără încetare în jurul actului domnitorului. Găsim în *La Patrie* următoarele asupra acestei demonstrațiuni: „Correspondențe din București, ne spun despre manifestările poporane, căror a dat loc, schimbul de note între Sublima Poartă și guvernul român, cu prilejul mișcării dela 15 August. Aceste manifestări venite din toate unghiurile țării, pentru a felicita pe principele Cuza, în această împrejurare, au fost destul de însemnate pentru a determina pe ministrul afacerilor străine, a adresa o depeșă circulară agenților români din străinătate, având de scop a lămuri caracterul autonom al acestei demonstrațiuni la care autoritățile, clerul și burghezia, s'au asociat prin de la sine pornire”¹⁰⁰. Așa bună oară adresa comericiului capitalei, spune, „că a cetit cu un simțimânt de mândrie națională răspunsul Măriei Voastre, care răspuns ne a pătruns de cea mai vie recunoștință, care este și cea a orașului ce reprezentăm. Mergeți Maria ta în această cale patriotică. Veți fi urmat de acest oraș și de țara întregă; generația actuală și cea viitoare, vor bine cuvânta numele lui Alexandru Ioan I”¹⁰¹.

Fuad pașa crezu de trebuință să răspundă scrisorii domnitorului, prin una aproape tot atât de întinsă, în care arăta că nu au avut de loc intenția de a se amesteca în afacerile lăuntrice ale României, ci a vrut numai să atragă, prietenește, luarea aminte a domnitorului asupra unor fapte ce puteau inspira îngrijirii De și replica lui Fuad pașa nu poate fi calificată drept scrisoare de scuze, cum o fac unele organe șoviniste ale timpului, nu se poate tăgădui că ea caută să micșureze răua întâipărire produsă prin cea d'întâi”¹⁰²

„qu'il relève le gant avec un fierté qui fait honneur à son coeur de Roumain. Le souverain blessé dans le sentiment de sa dignité, se redresse. Il n'entend point être tancé comme un e colier par son magister. Il rapelle au grand vizir qu'il est prince, à peu près indépendant; qu'il est homme à gérer tout seul les affaires de son pays etc.

¹⁰⁰ *La Patrie*, 8 Decemvrie 1865.

¹⁰¹ Reprodușă de *L'Opinion nationale* 8 Decemvrie 1865. În *Hîrțile Rossetti* se află 120 de depeși primite de la deosebitele corpuri a le țării: *proofi de mir, avocați, comercianți, locuitori din oraș iscăliți cu sutele, profesorii deosebitelor școale*, cu un cuvânt tot ce țara număra ca inteligență. Cine va ceti acele depeși în care se vede bucuria imensă și neprefăcută pentru vrednica apărare făcută de domn autonomiei țării, va mărturisi că țara întregă se sculase ca electrizată pentru a mulțumi domnului ei. Și Bolintineanu, reflectând asupra acestui răspuns, spune, că, „dacă administrația sub domnul Cuza era în anarhie, să mărturism că afară din țară el a știut, în multe ocazii, să fină drapelul sus.”

Viața lui Cuza Vodă, p. 54.

¹⁰² Această replică a lui Fuad pașa în *Archives diplomatiques*, 1866, II, p. 277—281.

Răspunsul domnitorului însă avu încă efecte mai întinse decât acela de a ridica moralul propriului popor. Grecii din Principate felicitară și ei pe domnitor pentru frumosul rol pe care ei îl văd de pe acum că-l va juca în regenerarea întregului Orient¹⁰³. *Journal de St. Petersburg* și *Le Nord* organe oficiale ale imperiului rusesc recunosc ambele marea agitație pe care răspunsul domnitorului a produs-o în Bulgaria¹⁰⁴. Se vorbea de o alianță a tuturor popoarelor creștine din Turcia contra stăpânirii acesteia. Această veste, oricât ar fi fost ea de exagerată, explică scrisoarea lămuritoare a marelui vizir.

Cu toate acestea răscoala din 3 August face un mare rău domniei lui Alexandru Ioan I, prin faptul că o discreditează chiar la acele puteri care o sprijinise până atunci. Mai ales este însămnată reprobarea în destul de limpede documentată prin următoarea notă apărută în Monitorul oficial al Franței: „Turburările care au izbucnit în Principatele dunărene au provocat critici în destul de vii contra guvernului principelui Cuza. Noi am recunoscut că toate nu erau lipsite de temei; dar în acelaș timp am atras luarea aminte asupra încurcăturilor care ar putea supraveni, dacă guvernele nu ar procede cu tot atâta cumpătare pe cât și prudență. Ele nu s’au înșelat asupra acestei primejdii. Cu toate că s’au ridicat cu mai multă sau mai puțină asprime în protiva ocârmuirii principelui Cuza, ele au fost unanime pentru a răspinge ideea unei schimbări în forma așazămintelor care stăpânesc acuma Principatele. Nici o putere nu ar dori să se vadă iar în fața unei chestiuni atât de delicate. Totuși principele Cuza va înțelege de sigur că nu ar fi fără primejdii pentru puterea lui de a se întemeia prea mult pe încurcăturile cabinetelor¹⁰⁵. El nu-și poate întări autoritatea, dacă nu va izbuti a câștiga interesul lor binevoitor. Europa îi cere înainte de toate o ocârmuire luminată, regulată, desfăcută de răz bunări de partid, economă a banilor publici și dușmană a corupției care a fost viciul ereditar al guvernelor anterioare. Principele Cuza nu va culege pretutindene decât încurajare, căci va realiza, în această privire, speranțele care le au făcut să se nască începuturile domniei lui”¹⁰⁶.

¹⁰³ Adresa Grecilor publicată de mai multe ziare, între altele de *l’Europe*, 31 Decembrie 1865.

¹⁰⁴ *Journal de St. Petersburg* 25 Decembrie 1865. *Le Nord* 30 Decembrie 1865: „On signale actuellement que la lettre du prince Couza a eu en Bulgarie un grand retentissement, où une grande agitation s’est manifestée”.

¹⁰⁵ Este destul de curios că aceste cuvinte ale Monitorului francez se potrivesc așa de bine cu spusele ziarului rusesc *Le Nord* 18 Decembrie 1865: „que les puissances de l’Europe ne permettent plus au prince Couza de jouer sur leurs défiances, leurs rivalités, leurs jalousies, comme sur un échiquier où elles mêmes et les intérêts de l’Europe serviraient de pions”.

¹⁰⁶ *Moniteur du Soir*, 21 Septembrie 1865. De și *Moniteur du Soir*, deosebit de *Moniteur officiel* nu era chiar organul oficial al imperiului, nu rostia mai puțin părerea guvernului francez. Era cel puțin organul oficios al său.

Franța ce până atuncea sprijinise pe domnitor în toate împrejurările, îl lasă de acum în voia soartei sale, ceea ce contribuie nu puțin la a lui cădere; căci dușmanii lui se folosesc de slăbirea poziției lui, provenită din retragerea scutului francez, pentru a îndoi îndrăzneala și a căuta pe altă cale desrădăcinarea lui din scaunul României, desrădăcinare ce se improvizează opintelilor lor de până acuma.

Fiind încă că în politică predomină totdeauna interesul individual al statelor ce sunt în joc, apoi să nu credem că Franța era jignită numai de purtarea internă a domnului, pentru a retrage de asupra lui mâna ei ocrotitoare. Trebuia să fie încă ceva care o lovia mai deadreptul în interesele ei. Acest ceva era presupunerea, că domnitorul începuse a se pleca spre Rusia, părăsind interesele Franței care preșidase la a lui întronare.

Chiar în timpul cât relațiile domnitorului cu Franța fuseseră bune, încă se ivise din când în când câte o împrejurare interpretată în sensul plecării lui către Ruși. Cea întâi dată când se ivise această bănuială fu când cu trecerea armelor din Rusia către Serbia, când agentul Franței se unește cu acei ai celorlalte puteri pentru a protesta contra învoiei trecerii armelor pe pământul României. (Noemvrie 1862). Bănuiala revine încă mai rostită când domnitorul oprește cu puterea trecerea bandei polone pe teritoriul țării și o silește să depună armele (Iulie 1863), când atunci domnitorul fu învinuit de unele ziare că ar lucra ca și când ar fi vasalul Rusiei. Gazetele franceze atacă pe întrecutele pe domnitorul român. Incepu chiar a se vorbi, că el ar avea scopul de a ceda tronul ducelui de Leuchtenberg din casa rusască¹⁰⁷.

În chestiunea armelor, domnitorul apăruse autonomia țării; în acea a Polonilor, neutralitatea ei. Ba purtarea sa ulterioară cu Polonia îi atrage chiar din partea Rusiei, bănueli de complicitate cu revoluționarii. Anume în 22 Ianuarie 1864, Polonia din București celebrează cu mare pompă aniversarea revoluției lor, ceea ce aduce pe consulul rusesc, baronul Offenbergh, a protesta cu mare vuet contra îngăduirii din partea guvernului a unei demonstrații anti-rusești¹⁰⁸. Proclamarea stărei de asediu în Galiția de către Austria în urma intervenției Rusiei, în scopul de a tăia Polonilor locul de scăpare, îi împinge a-l căuta în Principate, ceea ce adaugă aice numărul lor în chip

¹⁰⁷ Vol. XIII p. 145, 168, 171.

¹⁰⁸ *Le Siècle*, 7 Fevruar 1864. *Ibidem*, 30 Martie 1864: „On écrit de Jassy que les réfugiés polonais y sont nombreux depuis la proclamation de l'état de siège en Gallicie. Le prince Couza a noblement résisté aux réclamations du gouvernement russe qui demandait leur extradition”.

însămănător¹⁰⁹. Bine înțales că ei nu se puteau ținea liniștiți, și uneltirile lor contra Rusiei dădeau loc la felurite zvonuri care puneu pe guvernul român în o lumină neprietenească față cu imperiul nordului. Așa se vorbia prin ziare despre organizarea de bande revoluționare în felul aceleia a lui Milcovski. Principele ieia chiar măsuri de a se aresta, prin colonelul Duca, pe capii cei mai cu vază ai străinilor turburători de liniște, căutând și aice să împace ospitalitatea cu neutralitatea¹¹⁰.

Până acuma deci nu se putea accentua nimic serios contra principelui, în învinuirea lui de ruso-filismul Ba ținuta Rusiei în chestiunea mănăstirilor închinată și după legea de secularizare, din protivă trebuia să nemulțamească adânc pe domnitorul român și să-l împingă în tabăra opusă Rusiei. Această purtare neprietenească a Rusiei se mănține și cu prilejul lovituri de stat și a legi rurale, combătută mai ales de ziarul *Le Nord*; ba până la răscoala dela 3 August, când Rusia cere Turciei trimiterea unor comisari în România și, ne putând obține această măsură, inspiră scrisoarea cea jignitoare a lui Fuad Pașa către domnitor¹¹¹. Cu toate aceste zvonurile de plecare a domnului către această putere se întâria pe fie ce zi și deslipiau tot mai mult pe Franța de el. Ele se accentuară mai ales dela data când puterile căutară să impună din nou, prin conferența ambasadorilor din Constantinopole, respectarea mai severă a capitulațiilor¹¹². In orice caz intrigile contra domnitorului izbutiră a face pe cabinetul francez să creadă că el se plecaseră către politica rusască, din care pricină Napoleon se îndepărta de el, ceceace contribui nu puțin la slăbirea

¹⁰⁹ *Le Pays*, 22 Martie 1864; *Le Globe*, 24 Martie 1865: „Ils ajoutent que la Russie a fait la même sommation au prince Couza en ce qui concerne les Polonais”. *Die Presse din Viena*, 20 Martie 1864; *La Patrie*, 7 Aprilie 1864; Les gouv. de Russie et d’Autriche ont réclamé à Bucarest contre l’hospitalité donnée par le prince Couza aux émigrés polonais et hongrois”. Insemnate sunt mai ales declarațiile ziarelor oficioase austriace și rusești: așa *Wiener Zeitung* care spune că „este pozitiv că nici Austria, nici ori care alt stat (Rusia) nu are de gând a-și face dreptate singur, pentru a se garanta contra desordinilor netăgăduite ce se petrec în Principate”. (Reprodus locul de *La Patrie*, 24 Aprilie 1864). Atât Austria cât și Rusia aveau deci motive de plângere contra ocîrmuirii române. *Invalidul rus* 19 (31) Martie 1864: „Guvernul Principatelor, uitând interesele adevărate ale țării protegește pe Polonezi”. *Deutsche Petersburger Zeitung* din aceeași dată: „Elementele revoluționare se adună în Principate și găsesc acolo un loc liniștit și îndemănatoc pentru a cloci proiecte criminale”. *Le Nord* 8 Aprilie 1864: „l’assemblée d’hommes et d’armes qui font des Principautés le camp et l’arsenal de l’armée révolutionnaire”.

¹¹⁰ *Le Nord*, 29 August 1864. Știrea e cu atâta mai vrednică de crezut, că este dată de un organ rusesc.

¹¹¹ Mai sus p. 53.

¹¹² Mai sus p. 43.

poziției sale în România. Dovada cea mai bună despre această convingere a Franței precum și despre faptul că fusese inspirată prin eroare, reiese din o convorbire petrecută, după dețronare, între fostul domn al Principatelor-Unite și ducele de Grammont, ambasadorul francez din Viena, la Döbling, în ziua de 24 Aprilie 1868 :

Principele Cuza (la propunerea ducelui de a relua tronul României) : „Aveți siguranță că interesele franceze nu ar pierde nimic ?

Ducele. Da.

Pr. : Cu toate aceste la Paris m'a crezut intrat în legătură cu Rusia, cu toate că rezolvisem chestiunea mănăstirilor închinată în folosul României și contra Rusiei.

Ducele : S'a făcut multe prostii (bêtises). Dar, am crezut-o ; am lăsat să fim înșălați.

Pr. : Dați-mi voie să vă spun un lucru : anume că orice s'ar întâmpla, nu voi consimți niciodată a reintra în România prin o intervenire străină, tot atât de puțin prin ajutorul Franței ca și prin acel al Rusiei. Nu aş vroi să ajung altfel decât prin țară.

Ducele : Cu d-voastră principe am fi siguri că înrâurirea rusască nu ar predomina în România.

Pr. : Cu toate aceste m'ați crezut Rus, la Paris.

Ducele : Cunoaștem astăzi adevărul ; am fost rău informați, am făcut prostii. Vă repet, căderea voastră ne a fost neplăcută și vă veți aduce aminte de sigur limbagiul ce ați ținut părăsind România ; ați pledat pe lângă noi cauza principelui străin.

Pr. : A unui principe străin oricare ; pledam chestia de principiu.

(La revenirea propunerii ducelui de a primi coroana României). *Pr.* : Cât despre mine, nu voesc cu nici un preț să reîncep misiunea de altă dată ; dar dacă aş vedea țara mea amenințată de o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar cere conlucrarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în acea zi aş fi gata, orice s'ar putea întâmpla”¹¹³.

Această convorbire, interesantă și pentru caracterul domnitorului, va arăta că învinuirea adusă lui de rusofilism, care este repetată de Fevruariști când cu răsturnarea lui Alexandru Ioan I, era o iscodire neîndreptătită¹¹⁴.

¹¹³ Convorbirea fusese reprodușă de secretarul principelui Baligot. În *Hîrțile Rossetti* se află și notița originală scoasă cu creionul în timpul când e preschimbau vorbele.

¹¹⁴ Se răspândise vuetul, după căderea lui, că ar avea de gând să se ducă la Petersburg de unde se va întoarce în România cu armate rusești sub generalul Kotzebue. Fostul domnitor scrie atunci principelui Carol scrisoarea în care protestează contra acestei intențiuni ce i se atribuia, precum protestează și în o scrisoare trimisă lui Napoleon prin ambasadorul francez din Viena 12 Iulie 1867 (*Hîrțile Rossetti*).

Nu e mai puțin adevărat că ea a contribuit mult la căderea domnitorului.

În istorie nu lucrează numai ideile adevărate. Ba s'ar părea chiar că eroarea, falșul și minciuna joacă un rol mult mai mare în viața popoarelor. Desfășurarea evenimentelor se face pe baza ideilor. Este absolut indiferent, dacă acestea conțin adevărul sau contrapartea lui.

III

DELA RĂSCOALA DIN AUGUST PÂNĂ LA ABDICARE

(4 Decembrie 1865 – 11 Februarie 1866)

Chestiunea abdicării. — De abia se liniștise vuetul din jurul corespondenței dintre domnitor și vizir, privitor la răskoala dela 3 August 1865, și în 4 Decembrie se deschid camerile.

Prin mesajul său, domnitorul înștiințază întâi camera, că „după un an de încercare, văzând că ea i-a dat dovezi de devotament despre care este mândru și dovezi de încredere la care răspunde prin încrederea lui, îi încuviințează prin noul regulament dreptul de interpelare, sperând că deputații ori face întrebunițare de nouele lor drepturi, cu înțălepciunea de care nu s'a depărtat în cursul sesiunii trecute”. S'a ridicat în sânul adunării mai multe întâmpinări contra acestui nou regulament, *octroi*at de domn în loc de a fi votat de adunare¹; dar art. 16 din statutul dela 2 Mai, prevedea că „regulamentele interioare ale adunării electivă și ale corpului ponderator se pregătesc prin îngrijirea guvernului”.

Mai departe, mesajul amintește emanciparea bisericii românești de supunerea grecească, plata primei rate din despăgubirea proprietarilor cuvenită lor după legea rurală, venirea în ajutorul sătenilor în lipsă, prin răul an agricol², prefacerea cursului justiției prin aplicarea noilor codici și a organizării judecătorești, concesiunea băncii de circulație și de scont, acea a drumurilor de fier dela Galați la hotarele Austriei și dela București la Giurgiu, punerea în circulație a mai multor poduri de fier. Cu prilejul enumărării acestor lucrări, domnul se felicită de curentul capitalurilor străine, ce a început a se apleca

¹ *Păcleanu* în ședința Camerei din 10 Dec. 1865 *Mon. of.* 16 Decembrie 1865.

² Instrucțiunile asupra împărțirii ajutoarelor în *Mon. of.*, din 21 Noembrie 1865.

cătră România, arătând că în toate țările din lume, se întrebuințează capitaluri străine, pentru înaintarea civilizației. După aceea amintește convențiile încheiate cu puterile vecine, anume convenția telegrafo-postală cu Austria, Rusia și Serbia și convenția de extrădare cu Austria³. Anunță pe adunare că chestiunea mănăstirilor închinată este aproape de a se rezolvi. Vorbind de răscoala din 3 August, domnitorul, după ce atinge schimbul de scrisori cu Poarta, adaoge că demonstrațiile ce a primit dela toate districtele, dovedesc acordul și încrederea reciprocă a tronului cu țara ; „poporul și domnul său sunt strânși uniți într'una și aceeași gândire, liniștea și prosperitatea scumpei noastre patrii”. Legând de această cugetare referitoare la persoana lui, firul ideilor sale, domnitorul încheie mesajul său cu declarația următoare : „Fiți convinși că eu nu aş vrea o putere care nŃ s'ar întemeia decât pe forță. Fie în capul țării, fie alături cu d-voastră, eu voi fi totdeauna cu țara și pentru țară, fără altă țintă decât voința națională și marele interese ale României. Eu voesc să fie bine știut că nici odată persoana mea, nu va fi o împedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la al cărui aşzare am fost fericit a contribui. În Alexandru Ioan I, domn al României, Românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, pe acel colonel Cuza care a proclamat în adunarea ad-hoc și camera electivă a Moldovei marile principii ale regenerației României și care, fiind domn al Moldovei, declară oficialmente Inaltelor Puteri garante când primia și coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere cu expresia neîndoelnică și statornică a voinței naționale pentru unire — însă numai ca un depozit sacru”⁴.

De astădată, domnul care până atunci nu privise nici odată cu plăcere necontenitele reamintiri din partea adunării, a promisiunii sale de a lucra pentru principele străin, atingea el singur chestiunea, ba la un prilej atât de solemn ca acel al mesajului, înaintea țării și a lumii întregi.

Înainte de a ne întreba despre pricina acestei schimbări în cugetul domnului, să vedem dacă rostirea ei era sinceră, sau dacă era numai o prefăcătorie⁵?

Dacă spusele cu care domnitorul își încheia mesajul nu ar fi fost rostirea adevărată a cugetărilor sale, și dacă domnitorul ar fi avut de gând a se mănținea înainte îndeinit la cârmăstatului, atunci cuvintele lui ar fi fost o neiertată greșală, de

³ Convenția telegrafică cu Austria, *Mon. of.* 9 Dec. 1865; cea cu Rusia *Ibid.* 19 Dec. 1865.

⁴ Mesajul în *Mon. of.* din 5 Decemvrie 1865.

⁵ Așa susțineau ziarele protivnice domnului, precum *Le Nord* 19 (7) Decemvrie 1865 și *Le Mémorial diplomatique* 24 (12) Decemvrie 1865, spunând că principele Cuza nu făcea de cât imita purtarea regelui, Leopold al Belgiei, din 1848.

oarece ele erau menite a-i slăbi puterea tocmai pe care ar fi dorit să o mântină. În adevăr cum spune Bolintineanu : „cei care auziră de abdicare și care până atunci îl serviau cu credința ce dau speranțele despre întărirea dinastiei, crezură că se compromit mai ținând cu o domnie osândită la moarte de ea însăși, și înturnară ochii în acea parte de unde putea veni o nouă viață. Dela hotărîrea lui de a abdica, nu mai fu considerat ca domn. Puțini nu îl tradară”⁶. Dacă domnitorul ar fi hrănit visuri dinastice precum i se imputase pe timpul când adoptase pe copiii săi firești, atunci de sigur că ar fi căutat a deprinde mințile încet încet cu această idee; căci singurul mijloc de a împăca oamenii cu o gândire, este de a o repeta la prilejuri bine alese; era deci cu totul straniu ca domnul să caute a-și întări poziția lui pe tron, aruncând în mintea lumii ideea abdicărei sale. Și că locul din mesaj unde vorbea de ea, fusese introdus de însuși principele și era deci rostirea propriului său gând, ne o spune întâi logica lucrurilor, întrucât nu ne putem închipui ca miniștrii săi să-l fi sfătuit a vorbi astfel; apoi avem mărturisirea lui A. Papadopol Calimah, ministrul său de externe de atunci, care ne spune, că „pasajul cel vestit, în care domnitorul amintește promisiunea făcută la a lui alegere, a fost schițat de însuș domnul în ședința consiliului de miniștri ținută la Palat în ziua de 2 Decembrie 1865”⁷.

Apoi domnitorul trimisese încă din 1 Octombrie 1865 împăratului Napoleon o scrisoare, în care îi împărtășia intenția lui foarte hotărîită de a abdica, și intervenea pe lângă împăratul pentru o înțelegere asupra alegerii unui principe menit a domni asupra României. Fusese însărcinat cu ducerea acestei scrisori Al. Cantacuzen, fostul ministru al finanțelor⁸. Toate

⁶ Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, p. 118.

⁷ *Amintiri*, p. 436.

⁸ Copia scrisoarei domnitorului către împăratul Francezilor trebuie să se afle între hârtiile luate de la domnitor, când cu a lui detronare. Nu am putut consulta acele hârtii. Iată însă ce urme am putut afla în alte acte: o scrisoare a lui *Balogot de Beyne* către principele Carol din 10 (22) Noemvrie 1866 (*Hârtiile Rossetti*), prin care fostul secretar al domnitorului detronat cere restituirea hârtiilor lui, spune: „J'insistais aussi pour avoir copie d'une longue lettre adressée le 1 Octobre 1865, par le prince Couza à l'empereur Napoleon, lettre dans laquelle son Altesse faissait part à sa Majesté impériale de son intention bien arrêtée d'abdiquer, et sollicitait d'Elle une sorte d'entente pour le choix d'un prince destiné à régner sur la Roumanie. Quelques membres de la commission manifestèrent le désir de voir cette lettre qui résumait tout le règne du prince Couza. Or, avec l'autorisation du ministre (D. A. Sturza), je la tirais du carton. Le commencement et le fin de cette lettre furent lus à haute voix par un de ces Messieurs et non sans une certaine émotion; de la s'engagea entre les commissaires et moi une conversation fort curieuse sur le projet d'abdiquer et sur le prince que son Altesse voulait présenter à la nation roumaine”. Al. Papadopol-Calimah în *Amintirile* lui, p. 440—442 aduce mai multe telegrame preschimbate între domnitor și Cantacuzen, trimisul său la Paris. În una Cantacuzen spune: sympathiés et plussieurs fois confirmées pendant l'entretion

rostitiile lui Cuza posterioare detronării lui, confirmă aceeași părere. În scrisoarea adresată generalului Golescu a doua zi chiar după detronare, 12 Februarie 1866, domnitorul căzut repetă cele ce spusese când era încă în scaun: „Știți că principiiul proclamat de corpurile statului a fost și este încă unica mea țintă, un principe străin putând singur după părerea mea asigura soarta României”. În o a doua scrisoare către Golescu, trimisă în momentul când fostul domnitor părăsia țara, adaoge: „Eu din însuș a mea voință vin să declar solemn că în împrejurările actuale, orice Român oricare ar fi evenimentele, care nu ar concura, din toate puterile lui, la realizarea dorinței naționale a principiilor proclamate de marile corpuri ale statului, este un trădător către nație”⁹. În sfârșit reproducem și un loc din scrisoarea fostului domn către P. Grădișteanu, din 18 Aprilie 1872, interesant și prin faptul că ea arată cum domnul caracterizază însuș faptele săvârșite de el: „O cameră de bărbați nedestoinici de a se dirigu și supuși adese ori celor mai pierzătoare înrăuriri, uitând interesele țării pentru a le jărtfi la sterpe preocupări de persoane sau de politică care compromit viitorul, răspingând legile cele mai folositoare: legea rurală, concesiunea drumurilor de fer. Dacă este să se numească 2 Mai, o lovitură de stat în contra străinului și în favoarea neatârării noastre naționale, o mărturisesc cu mândrie; dar în scăuntru țării, 2 Mai a fost o revoluție plecată dela tron, nu în scopul de a spori puterea ocârmuirii și de a favoriza interesele unei dinastii, ci în nobilul program al divanurilor ad-hoc. Neatârarea lăuntrică a României fiind asigurată, egalitatea politică și socială aclamată de 3.000.000 de cetățeni zmulși din șărbire și înzestrați cu drepturile de cetățeni și de proprietari; egalitatea civilă înființată prin promulgarea unui nou codice, concesiunea unor mari lucrări de folos public, drumuri de fier, poduri înlesnesc circulația și înzeces daraverile comericiului și

pour S. A. S. et pour le sort du pays”. Altă telegramă din 22 Ianuarie 1866 către Alecsandri: „Dites Cantacuzène assure Majesté que le fin du message n'est pas une phrase, mais l'expression d'une décision bien arrêtée”. Mai vezi și scrisoarea lui Cuza adresată principelui Carol în 20 Aprilie 1867. (Vezi *Cap. final*) precum și răspunsul principelui Cuza la scrisoarea principelui Carol din 4 Martie 1870 (*Ibidem*). O depeșă din 3 Februarie 1866 a cabinetului princiar către agentul țării la Paris, spune: „Prince remercie chaudement Cantacuzène. S. A. espère que Cantacuzène aura expliqué à Sa Majesté le retard de la lettre et exprime regrets, que l'agent n'ait pas été assez heureux pour pouvoir remettre lui même cette lettre à l'Empereur”. „Aceste telegrame, spune Pap-Calimah, dovedesc înmânarea scrisorii lui Vodă Cuza, împăratului Napoleon și cronica palatului Tuilerilor (?) dovedește că împăratul Napoleon se gândi despre candidatura domnului străin la tronul României, după scrisoarea lui Vodă Cuza. Memoriul era ținut secret. Mulți credeau că declarația din mesaj era numai o frază. Agentul Tillos nu primise nici o instrucție de la Paris”.

⁹ Românu, 14 și 15 Februarie 1866. *Voix de la Roumanie*, 1 Martie 1866. *Les Principautés-Untes devant la conférence*, Paris, Mars 1866, p. 48.

ale industriei. Și ca isprăvire a acestui program, marea idee care trebuia în cugetarea mea, în speranțele mele, să încunune cariera mea politică, acea pe care o expuneam în mesajul meu din Decembrie 1865, abdicarea mea și instituirea unui principe străin prin alegerea nației românești”¹⁰.

Fără îndoială că nu s'a găsit încă mijlocul de a pătrunde în tainele conștiinței omenești; dar se poate cel puțin indirect conchide din rostirile exterioare asupra îmboldirilor ce le determină, și după dovezile adunate ni se pare peste puțină de conchis altfel, decât că Alexandru Ioan I, când rostise cătră adunare însămnătoarea hotărâre de a se retrage din domnie, nu fățărăse numai o închipuire înșălătoare ci adusese la lumină chiar fundul cugetului său.

Ce împrejurări însă împingea pe domnitor la părăsirea puterei?

Cu toate că dela început chiar, la urcarea lui pe tronul îngemănat al ambelor țări române, el declarase că se suie în el numai pentru a lucra la deplina realizare a principiilor formulate de divanurile ad-hoc, deci la aducerea unui principe străin, nu se poate tăgădui că el își pusese ca țintă îndeplinirea întregului lor program, cătră care el alipi pe acel tras de Convenția de Paris — transformarea societăței românești din starea sa medievală în una modernă și civilizată. Era firesc lucru ca el să-și pună ambiția lui în aducerea la îndeplinire a acestor transformări și să nu se mulțumiască, după a lui întronare, numai cu stăruința pentru principele străin, iar el să se coboare de pe înălțimea la care fusese urcat, fără a lăsa alte urme de trecerea lui pe ea, decât aceea de a fi fost o neînsemnată verigă între trecut și viitor. Era peste puțină, omenește vorbind, ca colonelul Cuza devenit domn al ambelor țări române, să nu-și pună ambiția lui întâi în realizarea unirei desăvârșite, și după ce aceasta îi izbuti, să nu pună umărul și la aducerea la îndeplinire a celorlalte măsuri prevăzute de Convenție: introducerea egalității civile și politice și îmbunătățirea soartei țaranilor; apoi și altă chestiune pe care o moștenise nedeslegată dela vremile mai vechi, desrobirea mânăstirilor și a bisericei din lanțurile grecismului. Când soarta îl adusese în fruntea țarilor române în o epocă de probleme atât de grele și de complicate, putea el, dacă se simția înzestrat cu vlagă și cu des-toinicia trebuitoare, să nu cerce a lor deslegare, ci să lucreze

¹⁰ Scrisoarea princepelui Cuza către P. Grădișteanu din 18 Aprilie 1872, din Florența, (*Hîrtiile Rossetti*). Locul de la sfârșit în textul francez al scrisoarei, sună: „Et comme achèvement de ce programme, la grande idée qui devait, dans mes espérances, couronner ma carrière politique, celle que j'esposais dans mon message de Décembre 1865, mon abdication et l'institution d'un prince étranger par le choix de la nation roumaine”.

numai cât pentru a ceda tronul unui altuia care să le deslege în locul lui? Oricine cunoaște sufletul omenesc, oricine își dă samă de farmecul luptei cu greutățile și de adâncă mulțămire sufletească de ale fi învins; oricine știe ce este ambiția, mai ales când ea este călăuzită de simțământul altruist de a face binele semenilor; oricine va privi la toți conducătorii omenirii care nici unul nu și-a părăsit rolul, ci toți a căutat să-l întindă cu cât creșteau izbânzile în jurul lor, va conveni că ar fi fost a se cere o lepadare de sine supra omenească de a lăsa la o parte prilejul lucrării personale și a se mulțami numai de a sluji de treaptă pentru înălțarea altuia. De aceea îl și videm pe Alexandru Ioan I atât de supărat și de pornit contra tuturor acelor ce, în cursul domniei lui, voiau să-l vadă înlocuit, pe când el era tocmai în toiul deslegării marilor chestiuni pe care împrejurările le impusese domniei lui. De aceea se supără el pe ministrul Ioan Ghica din Moldova când acesta aderează la propunerea lui Kogălniceanu prin care amintia din nou domnitorului făgăduințele sale privitoare la domnul străin⁶; de aceea este atât de adânc rănit de desbaterea reînnoită a principelui străin în adunarea din 1863 și alternativa în care fusese pus, sau de a abdica sau de a se pune deasupra legilor la sfârșitul sesiunii din 1864, îl împinge la lovitura de stat; căci el avea încă de rezolvit poate chestiunea cea mai grea a întregii sale domnii, chestiunea rurală.

Acuma însă, la începutul sesiunii din 1866, pozițiunea domnitorului se schimbase cu totul. Toate reformele cele mari, unirea, secularizarea averilor mănăstirești, legea rurală, schimbarea sistemului electoral și democratizarea societății, egalitatea civilă întemeiată pe noii codici, emanciparea bisericeii — fusese îndeplinite, și tocmai această îngrămădire prea mare de acte însemnate apăsa asupra lui. Făcuse prea mult și ce-i mai rămânea de făcut, în limitele puținței de atunci, era numai lucrare de a doua mână. Cum observă *Trompeta Carpaților* „el gârbovise cu desăvârșire prin producția sa uriașă de 5 ani, și din ziua când a consacrat viața lui producătoare prin plebiscitul național recunoscut de Europa întreagă ca act solemn, ca manifest inviolabil al deplinei autonomii, Vodă Cuza ajunsese la apogeul său, cu toate forțele sale producătoare sleite, nu se mai putea mănținea pe această culme, pentru că nu mai putea produce nimic egal cu ceea ce produsese. Două fulgere numai a mai putut da spre rechemarea splendoarei sale trecute: independența bisericeii și scrisoarea către Poartă”¹¹.

Pe lângă această împrejurare, se mai adăogă și nemulțămirea aruncată în țară prin reformele lui care loviau de o camdată aproape în toate interesele. În afară de partidul boie-

¹¹ *Trompeta Carpaților*, 24 Februarie 1864.

resc ce se simțise zdrobit prin măsurile egalitare luate de domnitor, partidul stângei ce tot sporia în număr cu cât țara se deștepta, nu-i putea ierta sugrumarea libertăților publice și mai cu samă pe acea a presei ce rămânea tot încătușată sub regimul ordonanței din 1859. Adusese nu e vorba oameni noi în adunare; dar acești oameni, îndată ce se văzură în trebi, se deșteptară și trecură în partea frunțașilor apărători ai dreptului poporului față cu ocârmuirea, precum se văzu aceasta prea bine din ținuta adunării în a doua ei sesiune, acea din 1865—1866. Numărul oamenilor pe care se răzămase domnia lui, se subția neconținut, încât cum ne spune Bolintineanu, „nația a fost indiferentă la căderea lui Cuza, fiindcă după 2 Mai guvernul devenise absolut”.

Cătră acelaș rezultat ducea însă și alte părți ale purtării lui: adoptarea copiilor, cunoscuți de toată lumea ca adulterini, lovise prea în fața moralei publice, chiar în o țară cu moravurile rătăcite precum era România. Apoi era în destul de firesc lucru a se presupune că adoptarea se făcuse în scopul „de a se declara un copil de moștenitor al tronului”¹². Caracterul domnitorului nepăsător și temător de obosală, lăsase în curând pe acei ce-l încunjurau mai de aproape să pună mâna pe conducerea trebilor. Se întrodusese un regim de camarilă în care erau a tot puternicii Librecht, Docan, Pisoschi¹³. Bolintineanu spune că, această camarilă a pierdut pe domnul Cuza. De cum ea începu, se simți o mare schimbare chiar și în caracterul domnului. Toată curtea cu miniștrii împreună recunoșteau autoritatea ei. De aici se numiau și se destituiau funcționarii; de aici se opria de multe ori acția miniștrilor sau se elibera”¹⁴. În sfârșit finanțele nu se puteau îmbunătăți cu nici un preț, și fiecare buget se solda cu deficite și se echilibra cu împrumuturi, producând nemulțămiri în toată lumea; iar funcționarii, neplătiți cu lunile și dajnicii amenințați neconținut cu noue sarcini.

Așa era poziția lui lăuntrică. În afară nu stătea mai bine. Afară de puterile acele care totdeauna îl combătuse, precum erau Austria și Rusia, acuma și Franța, puternicul lui sprijin în toate vremile de grea cumpănă prin care trecuse, îl părăsise. Dela nota înserată în *Moniteur du soir* din 21 Sept. 1865¹⁵, în care se resfrângea supărarea curței franceze, chip pentru izbucnirea turburărilor din 3 August, raporturile cu Franța

¹² *Viața lui Cuza Vodă*, p. 117 și p. 125.

¹³ Asupra lui Librecht, origina lui vezi Friederic Damé, *Histoire contemporaine de la Roumanie*, Paris 1901. Dacă nu ne am referit mai des la rezumatul în destul de bine făcut din domnia lui Cuza al lui Damé, este fiind că tocmai era numai un rezumat care nu putea fi utilizat în o scriere mai pe larg.

¹⁴ *Viața lui Cuza Vodă*, p. 128.

¹⁵ Mai sus p. 59.

merseră tot înrăutățindu-se și, lucru curios, învinuirea de căpitenie ce se aducea domnitorului era plecarea lui către Rusia; când pe de altă parte cabinetul rusesc îl învinuia de prea mare supunere la politica franceză. Chiar scopul lui de abdicare, manifestat prin mesajul din Decembrie 1865, se interpreta ca o manoperă menită a aduce un principe rusesc, pe ducele de Leuchtenberg în fruntea României. Așa *Le Temps* spunea, că „domnitorul știea că, prin această declarație, el măgulea pe Rusia și că s'ar apropia de dânsa. Rusia în adevăr, nu trebuie s'o uităm, ține un suveran gata și, în ziua când Cuza ar abdica, principele de Leuchtenberg ar fi acolo. Însă cu el, Rusia ar domni cum a domnit cu gospodarii și cu căimacamii de altă dată. Iată în cotro bate vântul pentru moment. Declarația lui Cuza sub o formă de patriotismu nehotărît și de generalitate, conține o amenințare la adresa Turciei, Austriei și a Franței”¹⁶. Și dacă *Le Temps* este un organ protivnic domnului, nu este el singur care pomenește despre zvonurile ce umbrau pe atunci. *Le Siècle*, organ prietenesc, spunea și el, că „naționalitatea română ar fi în primejdie, dacă s'ar lăsa mai mult timp să se răspândească vuetul, că domnitorul ales de ambele adunări ar fi dispus a lăsa vacantă puterea executivă. Astfel de situațiuni nu pot să se prelungiască fără pericol. Se vorbește de principi ruși, austriaci, de federații. Cel mai bun lucru ar fi de a se mănținea unirea cu o putere executivă cu desăvârșire națională”¹⁷. Că guvernul francez, cu împăratul Napoleon în frunte, credea în întoarcerea domnitorului român către politica rusască, reiesă cu prisosință din convorbirea de mai târziu a ducelui de Grammont cu domnitorul detronat, în o întrevedere a lor din Viena; dar din aceeași convorbire reiesă și recunoașterea Francezilor că ei fusese înșalați asupra scopurilor domnitorului¹⁸. Ori cum însă ar fi fost lucrurile, este un fapt stabilit, că la începutul lui 1866, tocmai când se plănuia răsturnarea domnitorului, acesta fusese părăsit de sprijinul Franței și lăsat în voia soartei.

¹⁶ *Le Temps*, 11 Ianuarie 1866 (30 Decembrie 1865). Ziarul revin asupra chestiunii în numărul său din 12 Ian. (31 Dec.) 1866. „Ce chef de la Roumanie aurait jeté les regards vers St. Pétersbourg et fait briller aux yeux de la Russie l'espoir de ménager, par son abdication, des chances au duc de Leuchtenberg”.

¹⁷ *Le Siècle* 28 (16) Ianuarie 1866. Tot pe atunci o broșură franceză, *Le prince Couza, la Russie*, Paris 1866, acuză pe domnitorul român de a fi devenit, prin lovitura de stat, unealta Rusiei. Ziare care, apără pe domnitor sunt *La Patrie* 15 (3) Iunie 1866 și *Le Monde* 13 (1) Ian. 1866. Chiar și acei protivnici ce puneau în socoteala domnitorului jocul politicei rusești, se mirau de a lui hotărîre. O broșură *Les Principautés Unies devant la conference*, Mars 1866, Paris, p. 21 spune: „Qui pourrait croire que le prince qui a si audacieusement violé les libertés publiques, se souvient de l'engagement qu'il a pris le jour où il eignait la double couronne d'Etienne le Grand et de Michel le Brave”!

¹⁸ Mai sus, p. 62.

Domnitorul, cuget deștept, nu putea să nu-și dea seama de situația în care se afla în lăuntru și în afara țării. El își considera menirea ca împlinită, și era deci firesc lucru să cugete acuma a pune pecetea pe activitatea lui de până acuma, îndeplinind făgăduința dată de el la urcarea lui pe tronurile țărilor române, și așa se explică pe deplin cugetarea cu care el încheia mesajul său din 6 Decembrie 1865. Domnitorul crezuse desigur că împărtășind fostului său protegit, împăratului Napoleon, scopul său de a abdică, va isbui să înlăture nouorul ce se lăsase între soare și între el. El nu se gândise, că atunci când mintea este preocupată de o cugetare, toate cele ce intră în conștiință sunt colorate în lumina ei, și că deci manifestarea dorinței lui de a părăsi scaunul va fi interpretată tot în sensul vederilor înșelătoare ce prinsese rădăcină la curtea Franței. Că depeșele agenților trimiși de domn pentru a expune lui Napoleon neașteptata hotărâre, vorbesc de rostiri simpatice la adresa domnitorului¹⁹, aceasta se explică ușor, dacă luăm în privire că politica și diplomația totdeauna au ascuns adevărul și că au fățărit ceea ce nu este.

Sesiunea adunării. — Cu toate că domnitorul se arăta că ar fi luat dictatura, nu pentru a-și mări puterea, ci pentru a face ca poporul întreg să se folosească de ea, lucrul eșise astfel, și în realitate actul din 2 Mai adusesse asupra țării guvernul personal, absolutismul însoțit de urmările lui: domnia încunjurimei capului statului, în loc de a lui proprie, ceea ce trebuia cu atât mai mult să se întâmple în România, fiind dat caracterul stăpânitorului ei, neharic la treabă²⁰, iubind numai loviturile mari și actele strălucite, nu și munca cea stăruitoare și încordată la care trebuie să se supună acei ce-și iau sarcina de a conduce soarta popoarelor. Bolintineanu spune că „domnul uitase, că țelul pentru care se făcuse 2 Mai nu era pentru a lua puterea din mâinile unei clase privilegiate și a o da unui om, ci pentru a o da tuturor”. Dar lucrul nu era decât prea firesc, dacă ținem seama de natura omenească și de pornirile firești ale sufletului, totdeauna tinzător a domina, îndată ce poate să o facă. Poate domnul se înșală el însuși, când credea că a dat poporului conducerea țării, pe care în realitate și-o luase el; de aceea și vorbește el în mesaj de dovezile de devotament pe care i le-ar fi dat camera căreia, pentru a o recompensa de blânda ei purtare, îi încuviințează dreptul de interpelare. O trata ca pe un copil care s'a purtat bine și respectuos față cu părinții, neopunându-se la voințele lui, primindu-i toate propunerile, votându-i toate legile și creditele.

¹⁹ Mai sus, p. 66, nota 8.

²⁰ Vezi asupra acestei metehne a caracterului lui Vodă Cuza, Vol. XIII, p. 18, 19.

și deci abdicând dela rolul de control pe care îl avea în constituția țării.

În răstimpul însă cât trecuse dela închiderea adunărilor, din Iunie până în Decemvrie, se petrecuse o însemnată schimbare în spiritele membrilor lor; mulți trecuse în opoziție, din pricinile de nemulțumire arătate mai sus, încât când adunările sunt convocate pentru a doua oară în Decemvrie 1865, mulți din deputați acei sfioși care se temeau la început să rostească măcar o părere protivnică guvernului, se întorsese acum plini de curaj și de hotărîre, de a combate nu atât guvernul, cât pe domnitorul ce el reprezenta. Și lucru în destul de straniu, opoziția nu se forma în senat, unde erau mult mai numeroase spirite alese, ci în adunare, printre Roibii și Gaițele din care se alcătuiă. Pe când Senatul votează, cu o opoziție numai de 4 voci și 2 abțineri, un răspuns la mesagiu care mai ales vestește pe autorii mișcării din 3 August, în cameră lucrurile iau un cu totul alt demers. Aici se știa mai dinainte²¹, de către oamenii din guvern, că se formase o opoziție între membrii adunării, deoarece se naște în sânul ei o desbatere foarte ascuțită dela alegerea delegaților secțiunilor pentru comisiunea de răspuns la mesaj, înainte ca vreun deputat să fi deschis măcar gura în adunare, și cu toate că din sesiunea trecută erau hotărîți guvernamentali. Ministerul combate modul cum fusese aleși acei delegați, fără să fi fost pusă alegerea lor la ordinea zilei. După lungi debateri, în care Scarlat Voinescu explică sprijinirile guvernului prin aceea că el „s'ar teme de persoanele alese”, guvernul obține anularea alegerilor făcute, cu o majoritate în destul de mare, 63 contra 38, ceea ce totuși dovedia aflarea în adunare a unei opoziții îndestul de respectabile²².

Între acei ce combătuse teoriile constituționale ale guvernului, se deosebise mai cu seamă Constantin Boerescu, fratele lui Vasile. În 26 Decemvrie el este revocat din funcția de avocat efor, pe motivul că fiind profesor universitar și deputat, nu ar avea timpul a veni pe la minister²³. Această lovitură personală dată lui Boerescu îl înverșunează și mai mult în combaterea guvernului. Apoi la 17 Decemvrie, Manolache Costache Epureanu ce fusese însărcinat de domnitor cu președinția adunării, conform articolului din statut care dădea domnitorului numirea aceluia președinte, în discursul prin care ia în stăpânire scaunul președințial, introduce o frază care desigur nu a putut să lovească în mod plăcut auzul domnitorului. Vorbind de locul final din mesaj, noul președinte al adunării spune, că „a cetit nu fără emoțiune pasajul final din mesajul tronului,

²¹ Șed. din 23 Dec. 1865. *Mon. of.* 6 Ian. 1866.

²² *Mon. of.*, din 16 Decemvrie 1865.

²³ Debaterile din 16 Decemvrie *Mon. of.*, 21 Decemvrie 1865.

unde Măria Sa aduce aminte de marile voturi ale divanurilor ad-hoc și ale camerei electivă din Moldova. Mișcarea ce am simțit cetind aceste cuvinte, a fost în adevăr mare, văzând mai ales, că mai toți acei oameni care de 20 de ani s'au luptat pentru drepturile țării și au figurat în acele adunări, nu mai au nici un rol politic în țara noastră”²⁴. În loc de a raporta adâncă lui emoțiune la mărinoasa hotărâre a domnitorului, Epureanu avea aerul de a regreta lipsa din corpurile legiuitoare a acelor oameni ce atâta timp făcuse zile amare domnitorului, prin înverșunata lor opoziție în contra lui și prin tendințele lor de răsturnare.

Aceste rostiri ale lui Epureanu îl pusese, chiar din ziua întâi, în o lumină îndoioasă în ochii domnitorului. Trei zile după rostirea aceluia discurs din partea lui Epureanu, se petrece o împrejurare care trebuia să îndepărteze și mai mult pe adunarea de guvern: anume deputatul Pâcleanu combătuse alegerea lui Caliman fost prefect de Dolj, pe motivul că atunci când cu subscripția deschisă în Craiova spre a dăruia lui Kogălniceanu un orologiu (când cu călătoria lui în Oltenia), banii ar fi fost adunați de Căliman, dar nu s'ar fi răspuns ceasornicarului Strosch ce ar fi procurat acel orologiu. Căliman trimite martori lui Pâcleanu spre a-l provoca la duel și anume pe căpitanul Scheleti și pe el însuși prefectul de poliție al capitalei, M. Marghiloman. Pâcleanu refuzând a se bate, pentru niște cuvinte rostite de el ca deputat, este atacat când intra în cameră, de către fiul lui Căliman, cu un baston cu șis, scăpând de a fi străpuns numai prin fericire de lovitură. Pâcleanu aduce chestiunea înaintea camerei, amintind omorul lui Barbu Catargiu, al căruia făptuitor n'ar mai fi fost descoperit. Mai mulți deputați cer modificarea regulamentului și învoirea de a veni înarmați la adunare. C. Boerescu cere chiar ca fiecare deputat să fie păzit acasă de un polițaiu, și în sfârșit se propune a se cere dela domn, modificarea regulamentului camerei care dispunea votul pe față și înlocuirea lui cu votul secret, spre a pune la adăpost viața deputaților. Bănuiala în contra guvernului se năștea, cum spune *Le Temps* din faptul că „un mare funcționar al său (prefectul M. Marghiloman) era amestecat în acest nou atentat”²⁵.

Dispozițiile Camerei față cu guvernul se văd îndată din alegerea unui vice președinte, alegere ce venise la ordinea zilei.

²⁴ Ședința din 17 Decembrie. *Mon. of.* 24 Decembrie 1865. *Le Constitutionnel* din 4 Februarie (25 Ianuarie) 1866, spune despre acest discurs al lui Epureanu: „A peine investi de la présidence, M. Iepoureano ouvrit la session par un discours qui parut suspect”.

²⁵ Ședința din 20 Decembrie. *Mon. of.* 31 Decembrie 1865. Comp. raportarea chestiunii în *Le Temps* din 15 (3) Ianuarie 1866.

Păcleanu, victima atentatului este ales cu 100 de voturi, contra lui N. Catargi, candidatul guvernului ce nu obține decât 20.

Cel întâi proiect adus de guvern în desbaterea adunării era acel al unui împrumut de 40.000.000, menit a acoperi deficitul din anul trecut și a scoate statul din greutățile financiare nedescurcate în care se afla. Ministerul cere urgența, asupra căreia se încinge o desbatere foarte vie, opoziția cerând ca împrumutul să fie votat odată cu bugetul, spre a-și da seamă de situația financiară a țării și de mijloacele de a întâmpina noua sarcină pusă pe capul ei. Urgența trece însă cu o majoritate numai de 10 voturi (69 contra 59)²⁶.

Puține zile după aceea însă, președintele consiliului de miniștri, N. Crețulescu, își da aerul de a vesti camerei un ce foarte îmbucurător, anume că guvernul renunță la desbaterea cu precădere a împrumutului și consimte a se trata împreună cu bugetul, cu condiție însă, ca adunarea să-i încuviințeze imediata contractare a unui împrumut provizoriu de 6.000.000. Împrumutul acesta mai mic se credea că se va putea realiza mult mai ușor decât cel mare, și guvernul se afla în o lipsă așa de simțită, încât nu se sfia a arăta, că „nu poate plăti astăzi nici amplexiilor nici pensionarii; sunt de plătit mai multe bonuri care nu pot suferi întârziere. Apoi d-lor și d-voastre și senatul are să-mi ceară peste puțin diurnele și nu voi avea de unde să le dau”²⁷. Acest împrumut și trece în cameră și anume cu o majoritate în destul de mare: 91 de voturi contra 21.

Asupra acestei șovăiri în raportul dintre majoritate și minoritate (aceasta din urmă fiind când de 38, când de 50, când de 21 de voturi),²⁸ videm repetându-se și la sfârșitul domniei lui Alexandru Ioan I, cu toată schimbarea în elementul alcătuitor al adunării, faptul constatat la începutul acelei domnii, anume lipsa de încheiere a unei vieți de partide politice și gruparea voturilor după interesele momentane atinse, sau după întipăririle personale ale deputaților. Și lucrul era cu atât mai firesc cu adunarea cea nouă, alcătuită din oameni ce nu puteau avea, în marea lor majoritate, nici o culoare politică.

Cu toată această șovăire, adunarea se arată în deobște mulțămărită când se lovia în minister. Așa în ședința din 28 Decembrie 1865, C. Boerescu, în o chestie personală, invi-

²⁶ *Mon. of.*, 17 Decembrie 1865.

²⁷ N. Crețulescu în ședința din 15 Decembrie, *Mon. of.*, 24 Decembrie 1865.

²⁸ Același lucru se repetă și la votarea răspunsului la mesaj, unul din amendamentele minorității fiind respins cu 91 voturi contra 28; altele cu 95 contra 22, altele cu 116 contra 8, pe când proiectul în total fu primit cu 88 contra 44. *Mon. of.*, 14—18 Ianuarie 1866.

nuind pe ministrul de interne, generalul Florescu, că ar fi dat antreprize fără licitație, fără publicitate, fără concurență, cuvintele lui sunt acoperite de zgomotoase aplause din partea adunării²⁹.

În curând însă desbaterea răspunsului, la adresa tronului era să aducă la lumină pe deoparte mai multe din abaterile guvernului dela calea constituțională, mai multe călcări de legi și măsuri omnipotente, pe de alta era să mai detragă încă din simpatiile rămase nu numai guvernului, ci chiar domnitorului.

Deputatul ce atacă mai cu violență politica de bun plac, este C. Boerescu care, în un lung și infocat discurs, pune în lumină o sumă de călcări de legi, mai ales pe tărâmul financiar, tocmai partea ce mai ușor de atins a ocârmuirii. El atacă concesiunea Godillot, prin care se încuviință, cu un contract pe bună înțelegere, furnituri pentru armată de mai multe zecimi de milioane, arătând că această importantă concesiune nu fusese anunțată prin monitor; către concesiunea dată de stat se mai adausese și alta din partea primăriei de București în valoare de 15.000.000 pentru niște piețe și hale, dată în același mod ca și furniturile armatei; niște poduri pe șoseaua Focșani-Râmnicul-Sărat date în antrepriză unui Evreu, cu 15% peste deviz; aprovizionarea cu pietriș pentru altă sosea, cu 400 de lei stânjenul cubic în loc de 160, cum se plătea mai înainte. Se cumpăraseră apoi un șlep pentru suma de 1.600.000 de lei cu un credit extraordinar, fără votul camerei, ceea ce era învoit după constituție numai în cazul de împrejurări grabnice și extraordinare, în care nu putea intra procurarea șlepuului, și așa mai departe.

La toate aceste învinuiri precise, miniștrii nu răspund decât prin vorbe lăt ralnice care nu atingeau deloc hestiunile, dovadă că învinuirile erau adevărate³⁰. De acest discurs se leagă demisionarea lui Epureanu din președinția adunării și îndepărtarea deci încă a unui fruntaș dintre sprijinatorii domnitorului. În deobște președintele adunării se arăta îngăduitor către Boerescu care, cu toate aceste lovia cu măciuca nu numai în guvern, adică în miniștrii responsabili; ci în sistemul de ocârmuire inaugurat prin lovitura de stat, deci în un act personal al domnitorului. Lucru se vede întâi la un incident: anume Boerescu atacând purtarea ministerului ca neconstituțională, fusese adus a pune în desbarere constituția. N. Crețulescu capul cabinetului îl intrerupe, cerând dela președinte să-l oprească de a merge pe această cale, păstrată numai desbaterilor sena-

²⁹ *Mon. of.*, 8 Ianuarie 1866.

³⁰ Discursul lui C. Boerescu în șed. din 3 Ianuarie. *Mon. of.*, din 14 Ian. 1866.

tului, pázitorul constituției. Epureanu însă observă ministrului, că oratorul nu ar fi atins constituția decât pentru a dovedi că purtarea ministerului a fost neconstituțională. Apoi Epureanu lasă pe Boerescu în deplină libertate, să atace toate actele săvârșite dela închiderea sesiunii precedente în coace, în chipul cel mai violent, fără măcar a încerca să modereze pe orator. În seara de 3 Ianuarie Epureanu după sfârșitul ședinței, își dă demisia, desigur cerută de domnitor care nu înțelesese să aibă un conducător al debaterilor atât de nepărtinitor. În 4 Ianuarie se anunță adunării demisia lui Epureanu și înlocuirea lui cu Nicu Cătarciu³¹.

Intre aceste ministerul căutase în zadar să realizeze împrumutul de 6.000.000 de lei încuviințat lui de adunare. Crețulescu arată în ședința din 1 Fevruarie, că nu a putut găsi bani nici în țară, nici la Londra unde se adresase, aici mai ales din cauza că suma era prea mică. El revine deci la cererea ca să voteze împrumutul de 40 de milioane în timpul cel mai scurt, deoarece ar fi în tratări cu niște reprezentanți ai unor case de bancă care i-ar fi pus un termen de 4 zile spre a afla rezultatul³². Se naște iarăși o discuție furtunoasă, în care opoziția, condusă și acuma tot d. C. Boerescu, caută să arate că nici cu acești 40.000.000 nu se va putea echilibra bugetul, deoarece exercițiul lui 1865 se va încheia cu un alt deficit de vreo 25.000.000; că după constituția în ființă o echilibrare a bugetului, chiar dacă ar fi făcută de camere, ar fi un ce iluzorie, deoarece ministerul poate întrece toate creditele până la $\frac{1}{3}$ din suma lor, și apoi poate face cheltueli extraordinare într'un chip nelimitat. Cu toată înverșunata opoziție, urgentă se votează cu 75 de voturi contra 36 și împrumutul este adoptat cu 84 de voturi contra 29³³. În cursul debaterilor se făcuse destăinuirii însemnate asupra situației financiare. Crețulescu spuse, că „să nu se uite că lipsa e mare; nu se pot plăti decât neapăratele trebuințioase, cum hrana soldaților; iar lefile și pensiile nu sunt de unde să se plătească. Nu intră bani în vistierie; nu se știe pentruce, dar nu intră”. Oteteleşanu, ministrul de finanțe arătase apoi, că „veniturile reale ale țării nu ar fi decât de 125—130 de milioane”³⁴. Cu toate aceste bugetul pe 1866 era întemeiat pe un venit de 165.000.000!

³¹ *Monit. of.*, din 3 și 4 Ian. 1866. N. Blaremburg unul din cei mai aprigi protivnici ai domnitorului, amestecă adevărul cu adoase dela el, când spune, că „personne n'a oublié feu Manolochi Costachi enlevé de son fauteuil manu militari, par un aide de camp princier, (?) au moment où il présidait, pour avoir accordé la liberté de la parole à l'opposition; *Essai comparé sur les Institutions de la Roumanie*, Bucarest 1866, p. 746.

³² *Mon. of.*, 11 Fevruarie 1866.

³³ Șed. din 2 Fevruarie *Mon. of.*, 15 Fevruarie 1866.

³⁴ Șed. din 1 Fevruarie. *Mon. of.*, 11 Fevruarie 1866. Comp. Expunerea de motive a bugetului pe 1866. *Mon. of.*, 15 Decemvrie 1865. Pe 1865 fuse de 159.000.000; deci se mai sporia cu 6.000.000.

După votarea împrumutului, se mai desbate legea măsurilor și a greutăților, cu a căreia prilej opoziția găsește mijlocul de a ataca iarăși cu putere guvernul, spunând că prin concesiunea dată d-lor Leon Lemette și Bergmann se crea un monopol în favoarea lor, îndatorindu-se pe toți comercianții a cumpăra măsurile numai dela ei, cu prețuri uriașe, când dacă s'ar fi lăsat concurența liberă, s'ar fi putut obține prețuri mult mai mici; apoi aceste măsuri s'ar fi putut prea bine face în topitoriile statului, sau a le școalei de arte și meserii dela Iași. Atacurile sunt așa de temeinice, că guvernul cere amânarea punerii în aplicare a legii și desființarea concesiunii Lemette³⁵.

Restul sesiunii până la catastrofa din 11 Februarie se petrece mai în liniște, cu votarea de pensuni sau alte legi interne de ordin secundar.

Dar, cu toate că adunarea de astă dată își arătase colții, cu toate că se rostise în ea grele cuvinte la adresa guvernului, cuvinte ce treceau întotdeauna peste capetele miniștrilor pentru a lovi mai sus, guvernul păstrase în ea o majoritate covârșitoare care înăbușia toate propunerile opoziției sub voturile ei. Nu este mai puțin adevărat, că opoziția ivită în sânul unor oameni care în anul întâi se temeau chiar și de umbra lor era un semn caracteristic al timpului.

Totuși nu din corpurile legiuitoare trebuia să se urzească faptele ce puseră un capăt domniei lui Alexandru Ioan I. Ele se plănuiau în ascuns, în taină adâncă și de acolo erau să izbucnească deodată și să fie încununate cu o deplină izbândă, lucru ce se explică poate mai mult încă decât din ghibăcia uneltirilor, din nepăsarea tuturor acelor ce înconjurau pe domnitor și în primul loc, din nepăsarea lui însuși pentru soarta ce-i era păstrată.

Răsturnarea. — În tot timpul domniei sale, Alexandru Ioan I fu săpat de protivnicii săi. Înălțat pe tron prin o aiurare momentană, acei ce o făcură își veniră curând în fire, și începură a unelti a lui răsturnare, pe când el încă nici nu se așezase bine în scaunul țării surori. Așa am văzut întâi cum se zvoneste vorba despre un complot, apoi despre un altul. Mai târziu se îndrumează o lucrare prin camere, pentru a-i proclama căderea, acțiune însă ce trebui să amortească, față cu recunoașterea alegerii lui de puterile europene. Dacă se aduse de atâtea ori pe tapet chestia principelui străin, lucrul se făcu tot spre a se mântui de domnia „parvenitului”. Dela un timp, se adaug pe lângă uneltirile interne și încercările de a atrage puterile garante în scopurile urmărite de răstur-

³⁵ Sedința senatului, 22 Ianuarie, *Mon. of.*, 4 Februarie 1866.

nători, și misiunea lui Panu în străinătate caracterizează aceste noi apucături. În sfârșit lovitura de stat, fiind recunoscută de Europa și ea punând un capăt mijloacelor mai mult sau mai puțin legale de întrebuițat pentru a scăpa de o domnie ce devenise atât de urâtă, protivnicii lui Alexandru Ioan I apucară pe singura cale ce mai puteau încerca, aceea a complotului și a uneltirilor ascunse.

Pe când în adunare și în senat se desbătea cu mai multă sau mai puțină amărăciune soarta creată României prin ocârmuirea domnitorului, în întunerecul tainicilor întâlniri se stabilia înțelegerea între conjurați și se hotăria aruncarea afară din tron a lui Alexandru Ioan I pe calea surprinderii. Este de observat însă că totul se făcea departe de lumina zilei; că nu se mai încercă nici măcar o arătare de răscoală ca aceea dela 3 August, din cauză că deși erau oarecare principii de nemulțumire cu domnia lui Alexandru Ioan I, ele nu erau destul de puternice spre a împinge poporul la o sculare silnică.

Conjurația în contra domnitorului, caută să se ascundă întâi sub niște forme literare, înjghebându-se, câteva săptămâni după lovitura de stat, o societate literară și politică, care avea de scop mărturisit apărarea regimului constituțional, iar de scop ascuns împotrivirea pe toate căile la măsurile arbitrarie și despotice. Această societate se compunea din G. Gr. Cantacuzino doctor în drept și demisionat din postul de magistrat al curței de apel, prin o demisie răsunătoare după lovitura de stat,³⁶ Grigore Cantacuzino, Neculai Racoviță doctor în drept, Panaite Iatropol doctor în medicină, Nicolai Castacopol licențiat în drept, Apostol Mănescu licențiat în drept, Ioan Fălcoianu licențiat în matematici, Emanuel Crețulescu licențiat în drept, Ioan Sturza fost consilier la curtea de Casație, G. C. Filipescu, Gr. Lahovary doctor în drept și consilier la Casație, G. Lahovary inginer, G. M. Ghica fost ministru, Vladimir Ghica fost ofițer în oștire, G. Economu doctor în drept consilier la curtea de apel, N. Blaremburg licențiat în drept.

Această societate numită *societatea progresului*, însă nu face mult să propășească mișcarea îndrumată, din pricina elementelor ce o alcătuiau, care nu erau oameni de acțiune. Tot pe atunci, Iunie 1865, se subsemna următorul act între mai mulți fruntași politici ai României; Grigore Brâncoveanu, I. C. Brătianu, Const. Brăiloiu, Dimitrie Ghica, Anastase Panu,

³⁶ Iată un loc din acea demisie (din 5 Mai 1864): „Astăzi dar când sanctuarul puterii legiuitoare este violat; când constituția și legile țării sunt calcate în picioare și înlocuite cu decrete, a conserva încă funcția ce ocupam ar fi o uitare culpabilă a jurământului meu, jurămint care-mi impunea a respecta aceea ce astăzi se desprețuește de alții”. Blaremburg, *Essais*, p. 725. Textul românesc, redat după brulionul păstrat de G. Gr. Cantacuzino. Este primul său act politic.

C. A. Rossetti și Gh. Știrbeiu : „Subsemnații considerând situațiunea țării, politică și geografică și interesele ei din lăuntru și din afară și având încă în vedere și voturile date în 1857 deadreptul de către națiune, prin subscrierea celor 4 puncte, precum și voturile date de către divanurile ad-hoc din 1858, și de adunarea din țară din 5 Ianuarie 1859, — am luat între noi legământ *ca, la caz de vacanță a tronului, să susținem prin toate mijloacele alegerea unui principe străin din o dinastie domnitoare din Occident. Astfel dar ne legăm pe onoare, să votăm un principe străin și să stăruim în acest vot până îl vom dobândi*”³⁷.

Se încerca o apropiere între societatea progresului și elementele politice; dar prima încercare nu izbuti. Abia după 3 August 1865 se îndrumă, o acțiune mai energică. După mai multe tratări, se alipiră pe lângă grupul societății progresului, persoanele ce subsemnase legământul din 1865 precum : C. A. Rossetti, Ioan Brătianu care trebuia însă să apere, înaintea guvernului francez, fapta a căreia îndeplinire se aștepta din zi în zi; Dimitrie Ghica, principele Ioan Ghica fostul beiu de Samos care deveni în curând sufletul și conducătorul mișcării,³⁸ I. Bălăceanu, Lascar Catargiu, Petrache Mavroeni, G. Mărzescu, (acești din urmă din Moldova care era mult mai slab reprezentată în conjurați), și alții. Era însă o piedică foarte serioasă la uneltirile de răsturnare pe calea complotului, anume ținuta armatei care se credea că este plecată către domnitor. Conjurații însă izbutiră să atragă în partea lor câțiva ofițeri, deși nu dintre căpitenii: coloneii Haralamb, D. Crețulescu, I. Călinescu, Berendeiu și Gheorghiu; maiorul Lecca, cel mai înfocat dintre conjurații militari, și căpitanii Pilat, Mălinescu, Lipoiu, Handoca, Costescu și Candiano-Popescu. Vreo 8 luni se frământară închegările dintre conjurați și secretul pare a fi fost destul de bine păstrat, deoarece nici guvern, nici domnitor nu sunt deșteptați asupra uneltirilor ce se urziau. De pe la Decembrie 1865, însă începură mișcările mai însemnate din care abia pătrunseră câteva până la auzul domnitorului³⁹. În ziua de 24 Ianuarie se dă un băl la teatru, Baronul de Offenbergh, consulul rusesc, deșteaptă pe miniștri să nu lase

³⁷ *Trei zeci de ani de domnie a Regelui Carol*; București 1897, p. XIV.

³⁸ Al. Papodapol Calimah în o scrisoare entuziastă către domnitor, după a lui răsturnare, spune despre Ioan Ghica: „je devais cela à ce vil et misérable intrigant, pour avoir organisé le 11 Février”. (Nedată, *Hîrțile Rossetti*). Kogălniceanu spune de asemenea, că „noi Maiștii nu aveam nici o rațiune să apărăm pe d. Ioan Ghica, unul din cei mai energici autori ai lui 11 Februarie și din cei mai îndărătnici dușmani ai domnitorului căzut”. (Cuvântarea asupra programului de la Mazar-pașa 27 Ianuarie 1883. Ediție a parte, București, 1883, p. 6.

³⁹ *Românul*, 13 Martie 1866.

pe domnitor să meargă la acel bal, de frica unui atentat. Domnul însă, nepăsător și fatalist precum era, nu ascultă de sfat; se duce la teatru unde stă până la 2 ore din noapte.

Alexandru Cuza în 1866

Tot în acea noapte, consulul italian, Cavalerul de Strambio, spune lui Al. Papadopol-Calimah: „Domnule Ministru, țara voastră stă pe un vulcan; regret că sunt consul și nu pot să vă spun mai multe”. Aceste cuvinte fură raportate a doua zi de Calimah, domnitorului, fără ca ele însă să-l poată scoate din nepăsarea lui. La 8 Fevruarie, aniversarea zilei când domnitorul intrase pentru întâia oară în București, se dă un alt bal la Curte, cu al căruia prilej conjurații se pregăteau a ridica sau a asasina pe domnitor; dar ei se temură a executa planul și lăsară lucrurile pentru noaptea de 10—11 Fevruarie⁴⁰.

În ziua de 10 Fevruarie pe la orele 7 seara, când domnitorul se coboria la masă, un băiat de prăvălie pătrunse până în palat și întâmpină pe scări pe domn, spunându-i, că 4000 de oameni au să năvălească în cazarma dela Malmaison, să iee puști și să se răpadă asupra palatului; că armata și chiar garda palatului erau câștigate. Domnitorul voi să dea băiatului o mulțumită, dar el refuză a primi banii. Aceasta lovi pe domnitor care chemă pe colonelul Zefcari și pe I. G. Valentinianu șeful siguranței. Băiatul adusese vestea unei revoluții ce era gata se izbucnească; dar de revoluție nici vorbă nu putea fi, după starea liniștită a poporului. Domnitorul însă se mulțumește a ordona să se îndoiască garda palatului. El nu știa că însuși garda lui era câștigată. Pe la orele 4 de noapte conjurații intră în palat, se urcă la apartamentul domnului, găsesc dormind pe sofa pe un amic al său și îl arestează. Merg înainte. La camera unde dormia suveranul ușa era închisă⁴¹. Soldații cu baionetele o ridic, o deschid. Domnul deșteptat înaintează către conjurații cu revolverul în mână. I se zice să abdice și i se prezintă decretul. Stil parlamentar și chiar eleganță în expresie se puseră de amândouă părțile. Domnul nu se apără, nu descărcă pistoalele în pieptul inamicilor săi. Ceru decretul de abdicare și subscrise pe umărul unuia din conjurați. Decretul spunea: „Noi Alexandru Ioan I conform dorinței națiunii întregi și angajamentului ce am luat la suirea mea pe tron, depun astăzi ¹¹/₂₃ Fevruarie 1866, cărma guvernului în mâinile unei locotenenți domnești și a unui minister ales de popor”. Pe urmă se lasă cu totul în dispoziția conspiratorilor care îl îmbrac în vestminte civile, îl trec printre două rânduri de soldați, ce înturnau spatele, îl pun într-o trăsură și-l duc,

⁴⁰ Papadopol-Calimah, *Amintiri*, p. 448.

⁴¹ Vezi Valentinianu, *Alegerea, detronarea și înmormintarea lui Cuza Vodă*, p. 112, Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, p. 117. *Mon. of.*, 11 Fevruarie 1866. Unele versiuni spun că și camardinierul, ciștigat, retrăsese zăvoarelor. În deobște rapoartele asupra acestor amărunchimi variază, ca în totdeauna. Nu stăruim asupra descoperirii adevărului în aceste lucruri mici, cece ar fi fost peste putință, dar și la urmă indiferent. Nu din aceste împrejurări neînsemnate se țesă istoria.

vizitiu fiind Chiriță, la casa lui Ciocârlan de unde prinsul trimite o scrisoare către unul din locotenenți, Goleșcu ⁴².

Filosofia domnitorului se vede și în această scrisoare. El uită și siluire și rușine, și urmează înainte rolul său de apărător al intereselor țării, ca și cum nu l'ar fi despărțit un abis moral de acei ce-l detronase. El spune în scrisoare, că „astăzi fiind cârmuirea constituită, socot că nu mai urmează nevoia de a se prelungi poprirea mea. D-ta știi, că principiul proclamat de corpurile statului au fost și este țelul meu; căci numai un principe străin, după a mea părere, poate închezășui viitorul României. Socot de prisos a mai adăogi că, precum ca prinț domnitor al României, am lucrat pururea pentru a realiza această dorință, asemenea și ca prinț român, nu voi conțeni un minut de a face tot ce va atârna dela mine pentru aceasta. Doresc, d-le General, după împrejurările urmate, a mă porni din țară cât mai în grabă. Să trăiască România!”

În a doua scrisoare tot către Goleșcu, scrisă când părăsește țara, fostul domnitor adauge :

„Eu, din propia mea voință, viu a declara solemn că, în împrejurările de față, orice Român, supt orice împrejurare, n'ar concura spre dobândirea obștescului țel, adică principiul proclamat de corpurile statului, este trădător către națiune” ⁴³.

În seara aceleași zile fostul domnitor trece granița către Brașov.

Domnia lui se sfârșise.

În cameră și pe stradă bucurie mare, entuziasmu, aplause. Ziarele, chiar și acele ce fusese partizanele lui, cât timp domnise, se întorc spre a-l lovi; așa bunăoară *Trompeta Carpaților* care îl numește trădător către Rusia. *Românul* înalță până în cer fapta patriotică a celor ce scăpase țara de tiran și mai ales caută a îndreptăți purtarea armatei, spunând că „opiuniunea acestei foi în privința datoriilor unui militar se știe că este cu totul opusă aceleia ce este în genere ordinară în oștirile permanente. Nu înțelegem și nu știm cine poate înțelege cum un militar poate fi îndatorat a-și ținea jurământul său către guvern care ar călca jurământul său; și când acea călcare ar fi recunoscută prin o aclamare generală, armata nu ar fi datoare să respecte jurământul făcut aceluia ce ar fi călcat libertățile țării. Susține că răsturnarea lui Cuza ar fi fost efectul unor porniri spontanee și nerezistibile ale poporului indignat” ⁴⁴.

⁴² Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, p. 120.

⁴³ *Românul*, din 13 și 15 Februarie 1866.

⁴⁴ *Românul*, 17 Februarie 1866: „Cei ce au văzut însă și au fost față la mărețul act din 11 Februarie, cei ce au asistat la spectacolul sublim al unei națiuni conduse de drepturile și datoriile ei. aceia numai pot numi lucrurile pe numele lor”.

La aceste susțineri ale gazetelor protivnice regimului căzut, N. Crețulescu întâmpină cu o întrebare: „Dacă în adevăr autorii lui 11 Februarie erau convinși de acea ură, de acea desperare, de acea indignare a poporului și a armatei, pentru ce să se ascundă în întunerecul nopții și să nu se pună la lumina soarelui în capul aceluiași popor și să facă o revoluție?”⁴⁵

În deobște în istorie, stările sufletește momentane explică în mare parte evenimentele singuratice din ale căror înlănțuire ea se produce. Pentru a înțelege cum a fost cu puțință că „un domn să fie prins de particulari în palatul său” cum rezumă pe scurt Bolintineanu fapta din 11 Februarie și mai ales cum se putea ca această faptă violentă să treacă fără nici un răsunset în masele poporului; „că omul care liberase cinci milioane de țărani de clacă, care luase dela o clasă drepturile politice și le dăduse tuturor, să fie prizonierul acestui popor pe care-l liberase de biciul ciocoiului”⁴⁶; pentru a înțelege cum aceste împrejurări, s’au putut întâmpla în felul cum s’au întâmplat, trebuie să analizăm stările sufletești atât ale domnului și a conjuraților cât și acele ale poporului din București și din orașele țării, precum și acea a țăranilor.

Predispunerea sufletească a domnitorului s’a analizat mai sus când s’a cercetat seriozitatea gândului de abdicare și aceeași paralizare a voinței lui, reflexul împrejurărilor în care-l adusesese cursul domniei și care-l împinsese la hotărîrea de a părăsi domnia, îl împiedică de a ridica brațul cu mai mare energie, când aceasta fu să i se răpească. Săpat de boală și frământat de gânduri, Alexandru Ioan I era „desgustat despre tot, chiar de domnia personală ce o câștigase cu atâta greutate. El pierduse cea din urmă energie; nu era amețeala iluziilor, ci abateră descurajării”⁴⁷. Această amorțire a simțământului conservării personale îl stăpânește și în noaptea care trebuia să-l arunce de pe tron în cădere și străini. El nu avu curajul de a se împotrivi dușmanilor săi. „Neron urmat de asasini trimiși de revoluționari după dânsul, în casa desrobitului său, se roagă de amicii săi să-l pătrundă cu sabia. El singur se pătrunde, când nimene nu voește, și nu lasă decât un cadavru inamicilor lui. El preferă a muri decât a cădea în mâinile protivnicilor. Domnul Cuza nu descarcă pistoalele în pieptul vrăjmașilor săi, subscris decretul de abdicare și pleacă capul înaintea conjuraților”⁴⁸.

Este drept că situația în care domnitorul fu găsit, alături cu muma copiilor lui ce nu-i era femeie, adause mult, prin

⁴⁵ *Românul*, de la 12 Februarie 1866 și broșura 11 (23 Februarie) 1866 de N. Crețulescu, București 1866, p. 4.

⁴⁶ *Viața lui Cuza Vodă*, p. 119 și 121.

⁴⁷ Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, p. 117.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 121.

deprimătorul simțământ al rușinei, la pierderea energiei și a neteamei de moarte, de care de altfel dăduse totdeauna dovezi în cursul vieții lui.

Pe partea domnitorului purtarea este pe deplin explicată din răsfrângerea neapărată a împrejurărilor asupra sufletului său. Pe partea conjurațiilor nu se pot pune numai simțăminte egoiste care să-i fi împins la grava lor hotărîre. Căci în orice caz ei își puneau viața în cumpănă, îndrăsnind să pășească la îndeplinirea faptei, și ce puteau ei aștepta ca răsplată? Erau deci împinși de dorul de a scăpa țara de o domnie care răpise libertățile în folosul unei camarile urâte, și care prin destrăbălarea ei financiară ducea, după cum credeau ei, statul la ruină. E drept că între ei erau militari, care jurase credință domnului și pe care acuma o călcau, și că fără această complicitate a militarilor, lovitura ar fi fost peste puțină. Oricât ar fi căutat să se îndreptățească în ochii lor și oricât căutară zierele favorabile mișcării a-i îndreptăți încă în urmă, este peste puțină ca ei să nu fi simțit o umbră lăsându-i-se pe conștiință, când călcară pragul palatului. Și că lucrul a fost așa privit în sferile militărești, se vede din protestarea unui număr îndestul de mare de ofițeri, între care doi generali, Florescu și Manu, 7 coloneli, 7 locoteneți-coloneli, 12 maiori, 40 de căpitani, 38 de locoteneți și 48 de sublocoteneți, care cer dela principele Carol, reabilitarea onoarei armatei, prin o cercetare care să constate care sunt ofițerii ce s'au făcut vinovați de trădare în noaptea de 10—11 Fevruarie?⁴⁹ Prin urmare nu este exact

⁴⁹ Originalul în *Hârțile Rossetti*. A fost publicat între alții d. I. G. Valentinianu, *Alegerea, detronarea și moartea lui Cuza-Vodă*, București, 1898, p. 115. Iată lista tuturor subscriitorilor protestului, *Generali*: Florescu, Georghe Manu. *Coloneli*: Solomon, Boteanu, Baruț, Petrescu, Păucescu, Roznovanu, Vispescu. *Lt.-Coloneli*: G. Catargiu, Brăescu, Racoviță, Coresi, Hekt, Donici, Holban. *Maiorii*: Ciudin, Arion, Ciupagea, Algiu, G. Scheletii, Paianu, Slăniceanu, Dumitrescu, Munteanu, Costescu, Galiță. *Căpitani*: Ghenovici, Popovici, Luchian, Guriță, Eurino, Polizu, Armășescu, Agarici, Brăescu, Poenaru, Niculescu, Scheletii, Varnav, Teleman, Baldovici, Teleman (cavalerie), Singurof, Cociturescu Gr. Ioan, Dumitrescu, Burileanu, Parpale, Botescu, Cojăcăreanu, Vasilescu, Bălăceanu, Pruncu, Holban, Silion, Drăgulescu, Bărsescu, Bănescu, Popescu, Periețeanu, Hâncu, Ghidionescu, Scheletii, Nicolau, G. Popescu. *Locoteneți*: Al. Catargiu, Angheliescu, Deriviliu, Baldovici, Berlescu, Nicolaide, Lipan, Macri, Drugănescu, Georgescu, Walter, Chirițescu, G. G. Lipan, Ionescu, Sobieschi, Catacaș, Nuțescu, Munteanu, Orășanu, Homoriceanu, Irimia, Ghica, Pleșoianu, Lupu, Teodoru, Orezeanu, Petrescu, Algiu, Bosie, Leca, Papadopol, Gheorghiu, Veropol, Petrov, Tereuzescu, Ioan Herescu, Tudosie, Astrovanu. *Sublocoteneți*: Chirculescu, Caracostea, Veltz, Nuta, Economu Angheliescu, Alexandrescu, Popdan, Al. Nanu, Costescu, Dimitrescu, Gamba, Vintilă, Păulescu, Sebastian, Chiuulescu, Trestian, Dunca, Arăpescu, Carapancea, Lăzărescu, Bobulescu, Mavrodin, Măicănescu, Teleman, Niculescu, Plesnilă, Popescu, Căuceanu, Holca, Găină, Dumitrescu, Notara, Neuman, Verghi, Bela, Macarovici, Vasilescu. Tot așa califică și fiul domnitorului fapta din 11 Fevruarie în ce privește purtarea militarilor, în scrisoarea lui către alegătorii săi, din col. III, județul Mehedinți: „„Nu-mi este permis să fac parte din o adunare care de sigur va fi iarăși pre-

ceea ce spune *Românul*, că nația întreagă și armata erau indignate de purtarea domnitorului și doria a lui răsturnare. Dacă lovitura a izbutit, s'a întâmplat numai mulțumită ghibăciei cu care conjurații au știut să pună mâna, în acea noapte, pe toate elementele cărora domnul încredințase paza lui personală.

Mai greu însă este de explicat o altă împrejurare. Cum de conjurații s'au mulțumit numai cu răsturnarea domnitorului și i-au cruțat viața; ba chiar nu s'au temut a-l păstra o zi întreagă în o casă din București, aproape fără pază, și ce împrejurare a putut să le dea deplina siguranță, că nimene nu se va scula spre a-l zmulge din mâinile lor? Credem că purtarea conjuraților trebuie pusă pe sama izbânzei. Le reușise așa de bine lovitura, încât ei nu avuseser nici o nevoie de a întrebuița violența. Increderea în ei crescuse odată cu reușita și era firesc lucrul ca ei să nu se gândiască mai departe la urmările ce puteau să vină, după cum nu se gândise când făcuse primul lor pas. Nu trebuie deci să credem că conjurații, adânci psihologi, ar fi socotit de mai înainte efectul pe care faptul îndeplinit era să-l aibă asupra mulțimei, și că fiind încredințați de a ei nepăsare, nu mai luase nici o măsură de precauțiune; căci înțalege ori cine, că cea mai elementară cugetare asupra viitorului cu puțința, ar fi cerut așa ceva. Dar dacă conjurații procedase astfel, nu din convingere, ci mai mult din aiurare și amețiți de însuși mărimea loviturei izbutite, ei nimerise foarte bine, căci poporul trebuia, după starea lui sufletească, să rămână în adevăr nepăsător la căderea domnitorului.

Bolintineanu explică astfel nepăsarea poporului din capitală: „Interesele cele mari ale nației amenințate de a se ceda Austriei, pierderea libertăților, risipa financiară ce se imputa, sângele vărsat în ziua de 3 August, toate acestea contribuise spre a face nația indiferentă la soarta domnitorului. Domnul Cuza fuse perdut, nu în noaptea călcării palatului, ci mai înainte; îndată ce sistemul absolut și toate rălele care purceseră din el făcuse pe nație indiferentă”⁵⁰.

Nu credem că liberalismul să fi încheșat până atuncea atâtea interese, încât jignirea lui să fi răcit inimele poporului de către domn. Ideile înflăcărează foarte rar masele, afară decât atunci când ele se încorporează în fermele interesului. Dar o împrejurare mai ales pusese regimul personal al domnitorului în o lumină nefavorabilă: stăruința rălei stări a finanțelor, cu

zidată de acel nelegiuit (Dim. Lecca fostul maior), care a trădat pe domnitorul încredințat pazei sale”. Scrisoare din 1 Februarie 1888 reproducă din *Epoca* de T. L. Maiorescu, în introducerea la *Discursuri parlamentare*, București, 1897.

⁵⁰ *Viața lui Cuza Vodă*, p. 117. Se ivise iarăși vorba, despre cesiunea României către Austria în schimb pentru Veneția ce era să fie dată Italiei. *Ibidem*. p. 114.

toate că conducerea trebilor fusese luată aproape de doi ani pe sama tronului și nu mai putea avea scuze în neorânduital mers al adunării. Aici se atingeau interese reale: funcționari neplătiți cu lunile, creditori ai statului neîndestulați; foloase împărțite fără rost unor persoane străine și naționali răspinși dela câștigul de dobândit din întreprinderi; mereu cereri de împrumuturi noue care afundau țara în datorii și amenințau neconținut cu creșterea dărilor. Toți oamenii jigniți prin aceste stări de lucruri făceau însă parte din ceea ce începuse a alcătui așa numita țară, adică aceia tocmai pe care Alexandru Ioan I îi atrăsese, din întunec și nuli-tatea politică, cătră vază și lumină. Lumea era deci nemulțămăită cu domnia lui; și cu toate că nemulțămirea nu mergea până acolo ca să stârnească o revoluție pentru a îndepărta pe domnitor, era în destul de rostită pentru a împiedeca una care să nimicească răsturnarea făcută și să-l reazeze pe tronul din care fusese scos. In acest sens au dreptate acei care susțin că „greutățile financiare au pus un capăt domniei lui Alexandru Ioan I”⁵

Cine va ceti *Românul* de a doua zi de cădere, ar putea crede că o înflăcărare ne mai pomenită cuprinsese pe popor la auzul vestei detronării domnitorului. Ș în adevăr în sferle oficiale se și făcuse manifestări de bucurie foarte

rostito. Mai ales adunările își arătase împărțășirea lor prin zgomoatoase aplause. Ce e drept că aceste aplause nu puteau lipsi, într

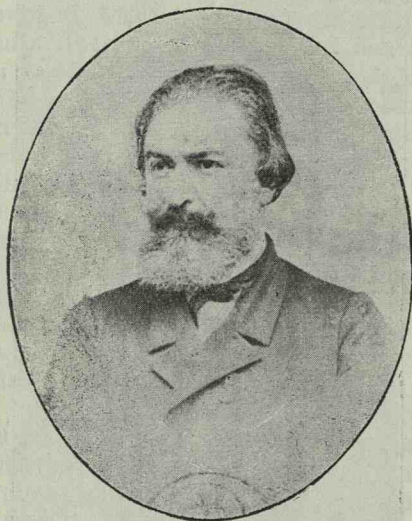

Doctorul N. Kretzulescu
Colecția Academiei Române.

⁵¹ Se pot foarte bine aplica cuvintele principelui *Al. Cantacuzin*, din o crisoare cătră domnitor din 5 (17) Noemvrie 1865: „En finances les folies o nt oujours une fn triste. Le quart d'heure de Rabelais arrive toujours; on ne saurait l'éviter”. (*Hirtile Rossetti*).

cât odată cu împărțșirea abdicărei lui Alexandru Ioan I, se vota alegerea lui Filip de Flandra și soarele ce răsăria nu putea să nu fie salutat cu strigăte de bucurie. Dar se știe ce valoare se poate pune pe asemenea arătări. Apoi chiar când ele nu ar fi împinse de interesul schimbărei, tot încă oamenii se ieau ca oile în asemenea împrejurări și ei scupă ușor locul unde a sărutat ieri. Insuși *Românul* însă se însărcinează a arăta că acest entuziasm nu ținuse mult, de oarece câteva zile după aceea, el dojenește poporul „pentru nepăsarea lui și pentru grabnica stângere a focului ce-l însuflețise”⁵².

Dacă vorbim însă de popor, o facem numai pentru București. În masele țărănimei nu se puteau întinde nemulțămirea pentru modul cum

Costache Negri
Colecția Academiei Române.

bunii publici erau administrați; și netăgăduit este ca deocamdată, după scurta ei aplicare de un an, mai mult bunurile decât relele legii rurale trebuise să loviască mintea țărănimei. Prin urmare dacă dânsa ar fi avut conștiință de viața ei, ar fi fost peste puțină să nu să fi născu măcar o părere de rău pentru căderea domnului liberator; dar țărănimea era o masă inertă fără rost și fără simțiri, în care nimic din cele ce se petreceau în aveau ucrurilor nu putea avea răsunet. Se bucurase ea nu e vorbă întru câtva la vestea desrobirei; dar bucuria

ei era fără înțales pentru prefacerea în adevăr îndrumată. Se bucura numai, fiindcă credea că de acum nu are să mai muncească la boier, bucurie copilărească și fără fond de adevăr. Când auzi de căderea domnitorului — și lucru trebui să se întâmple destul de târziu după împlinirea faptului — ce putea ea să facă, și deci ce ar fi dorit să facă? Nimica, întru cât lipsia pe de o parte percepția reală a lucrurilor, pe de altă parte organizarea, fără de care masele oricât de adânci samănă cu marea nemișcată de vânt. Țăranii deci tăcură și primiră schimbarea făcută, fiindcă nu puteau face altfel.

⁵² Compară *Românul* din 12 Fevruarie cu acel din 16 Fevruarie 1866.

Puterile europene fură bine înțales adânc mișcate de evenimentul neașteptat petrecut în Principate. Dar Europa se găsia iar înaintea unui fapt îndeplinit și deci nu era să se ocupe atâta cu ceea ce se făcuse, cât cu ceea ce trebuia să se facă de acum înainte. Puterile se întruniră îndată în conferență, spre a vedea cum să preîntâmpine primejdiile ce puteau să se nască din noua zvârcolire a poporului român care dăduse și până atunci destul de lucru diplomaților europeni. Nu se poate încheia mai bine domnia lui Cuza-Vodă decât cu cuvintele rostite de Kogălniceanu pe mormântul Domnitorului său că „*nu greșelile ci faptele lui Cuza-Vodă aduseseră a lui detronare*”.

CULTURA INTELECTUALA

CAPUL IV

CULTURA IN DOMNIA LUI ALEX. IOAN I.

CULTURA INTELECTUALĂ

Predomnirea elementului politic. — Domnia lui Cuza-Vodă se desfășură cu deosebire pe tărâmul politic și social. Sferele de viață ce încearcă cele mai adânci prefaceri sunt organizarea statului și raportul între clasele poporului. Aceste schimbări preocupă mințile; ele determină toate frământările; ele înalță și coboară neconținut cumpăna istoriei. Țesătura ei este alcătuită din firile toarse din caerul lor, și toate celelalte interese omenеști cad pe al doilea plan, față cu vajnicul și covârșitorul interes politic care vibrează ca ton fundamental, iar celelalte sunt numai sunete armonice ce tremură deodată cu el. În tot decursul atât de zbuciumat al acestui timp, o idee stăpânește mersul lucrurilor: închegarea statului și mântuirea vieții românești de vultanii ce până acuma îi rosesse mărunțiile. Dreptul de a trăi și anume de a trăi ca oameni, nu ca o turmă necuvântătoare, iată năzuința poporului român. Dar pentru a o ajunge, câte piedeci lăuntrice și afarnice nu trebuiau răsturnate; câte lanțuri nu trebuiau zdrobite! De aici nevoia unei lupte uriașe dusă de cei puțini contra celor mulți, de cei slabi contra celor puternici, și dacă la urmă, izbânda rămase pe partea celor dintâi, este că ei reprezentau lumina și adevărul.

Să înțelege însă dela sine, că astfel stând lucrurile, celelalte sfere ale vieții poporului rămaseră neîngrijite; că acei ce conduceau falangele luptătoare de o parte și de alta, nu se puteau îndeletnici decât cu măsurile trebuitoare pentru a învinge, și că toate celelalte interese ale țării fură lăsate în pă-răsi-re, în fața războiului dus pe viață și pe moarte.

De aceea nu ne vom mira, dacă în sferele de căpitenie ale vieții unui popor, acea culturală propriu zisă și acea economică, domnia lui Cuza rămâne cu mult îndărăptul izbânzilor repurtate pe tărâmul politic și social. Pe acel al culturai literare, artistice și științifice, întrucât se putea desvolta știința la Români, mișcarea nu mai este ca până atunci, îmbolditoarea vieții politice, ci aceasta trecând pe planul întâi, inspiră ea plăzmuirile minței. Intreaga mișcare de cugetare pe câmpul

frumosului și al adevărului este, în acel timp, un răsunset al mișcărilor politice și sociale. Cât despre viața economică, ea este lăsată în voea întâmplărei și se dezvoltă de sine pe căile îndrumate de împrejurări, fără ca să intervină și în ea idei mântuitoare de relele trecutului, după cum se întâmplă lucrul în domeniul raporturilor politice și sociale; ba încă desfășurarea vieții economice se abate pe căi tot mai greșite care, neîndreptate nici în timpurile mai noue, trebuia să conducă la un desnodământ aproape fatal.

Nicăiri nu se poate vedea mai bine, ca în expunerea domniei lui Alexandru Ioan I, cum elementul de căpitanie al istoriei poate uneori să fie acel politic, trunchiul pe care se hultesc celelalte ramuri, și cât de neadevărată este concepția care caută să pună greul desfășurării evenimentelor totdeauna sau în faptele de cultură sau în acele economice. Sunt perioade în care fără îndoială că se întâmplă această strămutare a cumpenei istorice; sunt perioade în care ideile, altele în care interesele materiale joacă rolul cel mai mare; dar sunt și perioade în care oamenii se preocupă numai de raporturile lor de putere între ei, de raporturile politice și sociale. Că adese ori și aici ținta este tot economică cine ar putea-o tăgădui? Dar când, spre izbândirea intereselor economice, vin în joc elementele morale, acele interese nu mai conduc ele istoria, ci sunt numai efectul cauzelor morale. Am văzut cum domnia lui Cuza Vodă gravită în jurul chestiei rurale; dar această chestie a fost adusă pe tapet de oameni neinteresați și împinși numai de binele aproapelui, chiar cu jertfirea propriilor interese. Prin urmare și elementul moral a determinat aici rezultate economice. Nu clasa interesată materialmente a repurtat izbânda, ci o mână de oameni predominați de idei altruiste și care călcau chiar interesele lor în picioare, pentru a face să izbândiască ideea binelui.

Elementul cultural a predominat înainte de domnia lui Cuza și a făcut cu puțință această domnie. Pe atunci, acel politic stătea într'adevăr pe planul din dărăpt. Ideile naționale, ideile de înălțare a neamului din decăderea în care zăcea și acele izvorâte din ideea originii romane ocupau mai cu samă mințile, și ele se dezvoltau tot mai mult în mijlocul unei vieți politice staționare, luptând cu apăsarea, spre a-și face cale tot mai largă în minți. Dela 1848 însă aceste idei începură a se coborâ în viața reală. Atunci, se făcu prima încercare. În tot decursul domniei lui Știrbeiu și a lui Gr. Ghica, ele se îndrumară tot mai mult spre transformarea lumii aievea și cu suirea lui Cuza în scaun, ele trebuiau să intre în această viață însăși, să o frământă și să o prefacă după chipul și asemănarea lor. Perioada domniei lui Alexandru Ioan I însămnă tocmai coborîrea ideilor culturale în faptele încunjurătoare. Din nă-

zuiți ideale, ele deveniră pârgii de îndrumare spre faptă. Cultura de până atunci se prefăcea în lucrare politică. Era deci firesc lucru, ca această din urmă sferă a cugetării să determine mersul împrejurărilor, pe când acea a ideilor să o întovărășască numai și să o sprijine. Seria istorică a dezvoltării ideilor culturale dela 1859—1866 este o serie mai mult paralelă decât una ce se încrucișază în mersul ei cu seria faptelor politice; de aceea ea poate fi expusă de o parte și dintr'o singură întinsoare în tot timpul dezvoltării ei. Ea este mai mult un răsunset decât un sunet.

Să cercetăm pe rând deosebitele elemente ce concurgeau la cultura poporului român, spre a ne putea da samă despre starea în care le-a aflat și cum le-a lăsat domnia lui Cuza Vodă. Se începem cu învățământul.

Starea școalelor. — Învățământul fusese urzit de vremile anterioare în toate a lui trepte: primar, secundar, superior și special. Cel primar figura ca rural și urban; în Muntenia reprezentat prin o mulțime de școale — 1768 — nu e vorba, mai mult pe hârtie decât a avea, cu învățători nepregătiți, cei mai mulți țircovnici de pe la biserici, neavând școale nici localuri, nici cărți. În Moldova prin foarte puține — 44 — dar mult mai temeinic înlocuite, cu învățători pregătiți în o școală specială — cea preparandală de lângă Trei-Erarhi, — cu localuri mai potrivite și cu cărți de citire pentru învățătură. Învățământul sătesc însă era mărginit numai la băeți, pentru fete neexistând nici o școală de acest fel. În 1859 se face prima întindere a învățământului rural și la sexul femeesc. Dela promulgarea legii din 1864, se adaugă în Moldova încă 288 de școale, iar din Muntenia se desființază vreo câteva din cele de tot rău organizate¹.

Școli primare urbane erau în Moldova 29 din care 10 de fete, iar în Muntenia 42. Ele sporise foarte mult mai ales după legea din 1864 ajungând pentru întreaga țară la cifra 94 școale de băeți și 70 școale de fete. Orașile mai mari numărau mai multe școale în fiecare din ele.

Învățământul secundar îndrumat în țări române mai ales dela 1828 înainte era reprezentat în 1859, prin 8 seminarii, organizate în urma desființării școalelor catihetice; două școale centrale de fete, în cele două capitale; două gimnazii în București: Sf. Sava (cu 8 clase) și Mateiu Basarab, câte unul în Iași, Craiova, Botoșani și Bârlad; câte o școală reală în Iași,

¹ Încă în 1865, ne spune raprtul consiliului general de instrucție, că „cele 2000 de școale sunt mai mult pe hârtie. Învățătorii căutau să capete posturile numai în timpul recrutării, pentru a scăpa de ea. Îndată ce trecea, se lepădau de ele pentru a se deda la alte îndeletniciri. *Mon. of.* 24 și 26 Septemvrie 1865.

Brăila și Galați. În domnia Cuza-Vodă se adaugă câte un gimnaziu în București (Lazar), Iași (Alexandru-cel-Bun) și Ploiești; iar gimnaziile din Iași și Craiova se înalță la rangul de licee, cu 7 clase. Se mai înființază externate de fete în București, Iași și Craiova².

Învățământul superior care fusese desființat în 1847, și reintrodus prin așezămintele școlare din 1851 ale lui Știrbei și Grigore Ghica, se organizează tot mai mult deosebit de cursurile liceale, împărțindu-se de sine în specialități; drept, științi și litere. În Moldova cursurile se țineau până la 1860 în localul liceului, dela acel an înainte sunt strămutate în un local propriu, casele lui Alexandru Roznovanu, noul așezământ căpătând numele de Universitate. Inaugurarea se face în 26 Octomvrie 1860 de cătră ministrul de culte ad-interim, Mihail Kogălniceanu³.

În București se despart întâiu de cursurile liceului Sf. Sava, facultatea de drept și primul ei decan este Constantin Bozianu în 1859. În 1863 Octomvrie în 11 se desparte facultatea de științi și în 30 aceleiași luni facultatea de litere, care toate aceste se întrunesc în Universitatea din București în 1864, 4 ani după înființarea celei din Iași. În acest din urmă oraș se mai înființase și o facultate de teologie care însă se suprimă în 1864, din lipsă de profesori⁴. În București exista de mai înainte (1856) o școală de medicină, creațiunea doctorului Carol Davila, care școală se mărește și se întărește devenind simburile din care se va desvolta mai târziu facultatea de medicină⁵.

Cât despre școlile speciale, domnia lui Cuza-Vodă află existând școlile de arte și meserii din Iași și cea de agricultură dela Pantelimon, și o școală de inginerie în București, prefăcută mai târziu în școala de poduri și șosele. Între 1859 și 1866 se mai înființază, în ramura acestui învățământ, două școlile comerciale, una în București și una în Galați (1866), două conservatoare de muzică, unul în București și unul în

² Iață câte-va date statistice asupra poporației școlilor în 1865:

Colegiul	Sf. Sava	33 de profesori,	340 de elevi,	8 clase.
„	M. Basarab	7 „	151 „	4 „
„	Lazăr	7 „	132 „	4 „
„	Craiova	14 „	126 „	6 „

Bursieri în toate la un loc 145.

Voix de la Roumanie, 2 Noemvrie 1861.

Gimnaziul din Bârlad fusese înființat în 1858; acel din Botoșani în 1 Sept. 1859, Ureche. *Istoria școlilor*, III București, 1894, p. 186.

³ *Mon. of. al Mold.*, 4 Noemvrie 1860.

⁴ Ureche, *Istoria școlilor* citată, p. 261.

⁵ În București erau în 1861 un număr de 98 de medici, mai toți străini, mai ales Nemți și Greci; Români foarte puțini; cel mai însemnat, hirurgul Turnescu. Un singur Francez: Davila. *Voix de la Roumanie*, 12 Octomvrie 1861.

Iași (1860) și două școli de frumoasele arte (1860)⁶. În Târgul Neamțului se înființează o școală de silvicultură⁷.

Mare era îmbulzala tinerilor în școlile străine, mai ales la cele din Paris unde învățau aproape de 500 de studenți, din care 31 de bursieri pentru Moldova și 51 pentru Muntenia⁸. Erau și păreri protivnice acestei înstrăinări a tineretului român, și ziarul *Românul* susținea că „trebuie copiii să învețe școlile secundare în țară”⁹. Domnitorul umblă câtva timp cu ideea de a înființa în Paris un colegiu românesc pentru privigherea bursierilor¹⁰, sau cel puțin să se înființeze un consulat român în capitala Franței, dacă nu pentru altă ceva, apoi spre supravegherea tinerilor care nu se prea vedeau pe la școală¹¹. Dela o vreme se încearcă a se abate curentul către Italia, pentru a lupta contra *galomaniei*, și se trimit câțiva bursieri la Turin. Cu acest prilej se preschimbă adrese foarte călduroase între ministerul român și acel italian și gazetele italiene salută cu multă căldură pe studenții români. Curentul însă nu se menține¹².

Domnia lui Alexandru Ioan I a dus deci mai departe așăzămintele școlare găsite în ființă la începerea ei; a sporit numărul lor, a adăos cursuri și profesori, a întins orizontul intelectual. Se poate însă observa o tendință statornică de a se ocupa mai mult de învățământul teoretic; căci afară de școlile de comerț și de cea de silvicultură, mai erau două biurouri geologice care și ele se dădură mai mult la studii teoretice. Nu se vede înființată nici o școală practică pentru învățarea îndeletnicilor producătoare de avuții. Se înțelege că o asemenea direcțiune, fiind sprijinită în loc de a fi combătută, ea înzestră țara numai cu oameni nedestoinici a se susține prin ei înșii și îndemnați să recurgă la sprijinul statului, ca funcționari. Școlile statului nu slujiau deci decât la sporirea și alimentarea unui rău ce ar fi trebuit stavilit prin toate mijloacele¹³.

⁶ Ureche *l. c.* p. 254. *Mon. of. al. Mold.*, 30 Septembrie 1860.

⁷ Ureche *l. c.* p. 230.

⁸ Ureche, *l. c.* p. 263. Fie care bursier primia câte 60 de galbeni pe trimestru, în 1862. *Le Siècle*, 10 Septembrie 1862, spune că erau numai 300 de studenți români în Paris.

⁹ *Românul*, 16 Noiembrie 1862.

¹⁰ Scrioarea domnitorului publicată în *Mon. of.*, 20 August 1862. Cu acest prilej ziarul francez *Le Constitutionnel*, 2 Octombrie 1862, observă: „Si l'hospo ar veut développer l'instruction dans son pays, c'est au dedans et non au dehors qu'il faut créer; cest au développement de l'instruction primaire et secondaire qu'il faut d'abord appliquer ses ressources”.

¹¹ Scrioarea din Paris în *Românul* 11 Ianuarie 1861.

¹² Ureche *l. c.* p. 231. Bursierii trimiși sunt: P. Borș, G. A. Ureche, Romulus Scriban, Ioan Morțun și G. Roșu.

¹³ Ca o minune poate fi privit faptul, că se desființează cursul de limba franceză de la școala de agricultură de la Pantelimon „scopul învățământului fiind de a forma oameni practici”. *Mon. of.*, 26 Septembrie 1862.

O altă observație ce poate fi făcută, este că școalele, mai ales cele superioare, contribuiri la o răspândire mult mai întinsă a ideilor în Muntenia decât în Moldova, după cum însuși domnitorul o constată, în o alocuțiune ce o face la primirea din Decembrie 1860¹⁴. Kogălniceanu arată de asemenea, în acelaș an, că „în Țara Românească numărul studenților este mult mai mare, pentru că acolo, mai în toate satele sunt școale, și aceasta nu de azi, astfel că și dascălii de prin sate știu ceti și scrie cu litere străine, când la noi mai nici într'o instanță nu se găsește nimene care se știe ceti și scrie cu litere străine. Am avut prefecti care au cerut ca protocoalele comisiei centrale să fie tipărite cu chirilice”¹⁵. Kogălniceanu amestecă lucrurile. Este adevărat că numărul studenților era mai mare la București ca la Iași; dar acest spor nu credem să fi provenit din școalele sătești care numai foarte rar puteau să împingă vre-un element până în treptele superioare ale învățământului, mai ales fiind dată organizarea absolut defectuoasă a acestor școale. Numărul mai răstrâns al studenților din Iași provenia mai întâiu din inferioritatea aceluia al populației obștești a Moldovei față cu cea din Muntenia; apoi mai cu samă din pricină că elementul românesc era așa de redus în orașele moldovene, unde acel jidovesc era adesea ori precumpenitor și în orice caz totdeauna foarte numeros. În sfârșit ideile erau mai răspândite în Muntenia și din pricină că mai toți proprietarii de moșii de aici nu-și cultivau ei singuri pământurile, ci stăteau cei mai mulți în orașe și mai ales în capitală, pe când în Moldova ei stăteau la moșiile lor pe care le exploatau singuri¹⁶. La rândul ei cauza acestei deosebiri stătea în sistemul de cultură al pământului: în Muntenia, prin lucrarea în părtașie care lăsa toată moșia în sama țăranilor, fără nevoie de privighere a muncii lor, ei înșii fiind interesați în cauză; în Moldova din protivă, nevoind pururea prezența proprietarului care lucra moșia pe socoteala lui.

¹⁴ *Naționalul* 22 Decembrie 1860.

¹⁵ În 1860 în București erau înscriși studenți: la drept 27, la litere 12, la științe 5 la silvicultură 11, în total 55. În Moldova erau la drept, științi, și litere împreună numai 27. Vezi *Starea Instrucțiunii publice în România de sus* de Ioan Maiorescu 1860—1861. Bolintineanu în *Viața lui Cuza Vodă* p. 66 spune că „la facultăți sunt mai mulți profesori decât studenți și ca să nu se închidă clasele, ministrul, după sfatul lui V. Alexandrescu (Ureche), puse în budget o mare sumă de burse pentru școlarii ce aveau să asculte la facultăți”.

Prin litere străine este străin ce tocmai Kogălniceanu să înțeleagă pe cele latine.

¹⁶ A. Golescu, în adunarea moldovenească, unde era deputat ales de județul Bacău (Vol. XIII, p. 35) spune că „viața Moldovenilor mai mult la țară și mai serioasă, cea muntenească mai mult la oraș”. *Mon. of. al Mold.* 7 Martie 1860.

Pentru a încheia cu învățământul, notăm că piedeca cea mai mare la a lui înaintare era, pe lângă nedestoinicia profesorilor, mai ales lipsa manualelor de studiu. Se ajutau profesorii și elevii cu cărți traduse din limba franceză, fără a fi potrivite cu nevoile Românilor, apoi mai ales cu manuscrise, alcătuite adeseori zi cu zi, fără șir și fără sistem.

Dacă trecem acuma la dezvoltarea ideilor, trebuie să ne oprim la cercetarea mai multor serii de fapte ce o alcătuiesc; acele privitoare: 1) la literatură, 2) la științele morale, istorice, filologice, critice 3) la științele pozitive; în aceste sfere trebuie să urmărim atât dezvoltarea internă cât și împărțirea Românilor cu cultura generală europeană, și însfârșit, 4) la întinderea ideii române peste hotarele țării.

Literatura. — În timpul domniei lui Alexandru Ioan I, mintea românească a fost trasă cu putere pe tărâmul patriotic și național, pentru că drepturile Românilor la viață, trebuind fără încetare apărate prin o luptă contra elementelor coto-pitoare, se înțelege dela sine că existența națională ce era pentru cugetele mai alese, visul suprem, trebuia să atragă cătră dânsa revărsările inimei. Literatura atât ca proză cât și ca versuri, adică producerea frumosului prin graiu, trebuia să îmbrace la Români mai ales mantia patriotică. Această mantie se colora însă deosebit: când cu plângerea soartei prigonite a Românului, când cu revolta contra ei și biciuirea prin arma ironiei, în satiră sau fabulă, a relelor lăsate de trecut, când cu avânturi ale inimei și deschiderea ei cătră speranțe îmbucurătoare. Totuși este de observat, că această aplicare a minții producătoare de frumos, pe partea patriotismului, este mai ales mănoasă în primele timpuri ce urmează îndoita alegere și apoi unirea desăvârșită dela sfârșitul lui 1861, când pe atuncea literatura țărilor române reproduce mai mult bătăile inimei colective decât acele ale inimei individuale. Cu cât însă luptele politice se încheagă mai crâncene, cu cât viața se coboară din regiunile înalte ale speranței și ale visurilor către nevoile neapărate ale vieții de toate zilele, cu atâta și izvorul patriotic slăbește și, dacă nu este înlocuit, cel puțin împarte sceptrul cu sântimintele personale. Poeziile de iubire și lirice sporesc fără îndoială cu cât înaintează domnia lui Alexandru Ioan I. Cu cât frământările politice se coborâse din înalte regiuni cătră luptele vieții de toate zilele, cu atâta ele deveneau ceva mai comun, și mintea începu a-și căuta desfătarea în alte coarde vibratoare ale inimei.

Este însă în firea lucrurilor că ceea ce atinge propria ființă să fie mai adânc simțit și deci să găscă o rostire mai potrivită decât simțământul mai altruist al iubirei de țară. Poeziile

patriotice pot numai atuncea să ajungă culmea, când pornesc din inimi largi, încăpătoare, în care bucuriile și durerile obștești ieau chipul unor bucurii și dureri personale. Pe când și poeții mai puțin înzestrați vor putea cânta, uneori în culori adevărate și mișcătoare, propriile lor simțiri, numai cei mai mari vor fi în stare a îmbrăca în forme neperitoare iubirea în-tregului din care fac parte. Era deci firesc lucru ca literatura patriotică din timpul lui Alexandru Ioan I să fie, afară de puține excepțiuni, slabă ca fond.

Se adăogia însă o altă împrejurare care trebuia să o co-boare și ca formă. Sub înrăurirea limbei și literaturii franceze ce pătrundea tot mai întins în mintea celor cu carte, limba românească se împetrișase cu o mulțime de cuvinte noue, fără răsunset și fără rădăcini în lumea morală a Românului, plante seci de ierbar culese și uscate, iar nu prinse, verzi și pline de flori, ca acele răsărite din fondul cugetărei românești. Aceste cuvinte, prin forma lor cea nouă, puneau însă în lucrare un farmec deosebit tocmai asupra minților mai puțin înzestrate care se întreceau în întrebuițarea celor primite și introducea fără încetare alte noue.

Din aceste două pricini, inspirația mai mult silită și oare cum de comandă a patriotismului și mișunarea neologismelor în literatura curentă a epocii pe care o studiem, producerile ei sunt, în imensa lor majoritate, șubrede și fără avânt. Excepțiunile ce se întâlnesc nu aveau în destulă putere spre a îndrepta curentul, mai ales că poporul care cetia, restrins și el la un număr îndestul de neînsămnat, nu putea deosebi frumosul adevărat de masca lui, și amesteca împreună minunatele creațiuni ale unui Alecsandri cu acele ale unui Pelimon, Baronzi sau Granda. Simțimântul estetic era foarte puțin desvoltat la Români, și lipsa lui dădea ranguri egale producțiilor celor mai îndepărtate pe scara gustului frumos.

Mai este apoi o împrejurare care explică sărăcia de miez a operilor literare, mai ales dela începutul domniei lui Alexandru Ioan I. Din cei trei mari poeți pe care timpurile de mai înainte îi împinsese la lumina zilei, Alexandrescu și Bolintineanu ajunsese pe clina coboritoare a desvoltărei geniului lor, iar cel mai mare din toți, Vasile Alecsandri, de și păstrase încă neatinșă puterea lui creatoare, fusese însărcinat de domnitor, prietenul său, cu misiuni politice însămnate care trebuia să abată cugetarea lui, din regiunile frumosului unde se avântase până atuncea, spre realitatea vieței de toate zilele. Aceasta ne explică încă și mai mult lipsa aproape totală de lucrări de valoare estetică în primii ani ai domniei lui Alexandru Ioan I și numai, după ce poziția exterioară a țării române se mai limpezește, Alecsandri poate iar, sau relua lira lui părăsită, sau readuce,

prin retipărire, creațiunile sale anterioare, în conștiința poporului său. Să limpezim însă prin exemple ideile arătate :

In decursul anului 1859, Dăscălescu în Solonii noștri, îndeamnă pe legiuitor :

Să gândească la țară ce în voi sperează ;

iar în *Strigoii*, el spune că :

In obșteasca adunare
Am văzut câți-va strigoi.

In poezia *Vorbă să fie*, își bate joc de deputații majorității, spunându-le :

Ori cum să fie, din nemișcare
N'aveți dorința să vă clintiți.

Tot așa în poezia *Noi*, el spune că :

In loc de zile, în loc de viață
In loc de țară și oameni noi,
Tot bătrînețea încă ne-nghețată ;
Suntem tot noi !

Dar pe lângă aceste rostiri desnădăjduite asupra îndreptării rămășițelor trecutului, Dăscălescu vede zorii viitorului în poezia *O zi frumoasă*, în care cântă :

Azi Românul dovedește
Că-n sfârșit s'a deșteptat
Și că-n faptă vrednicește
Libertatea ce-a visat¹⁷.

G. Baronzi, unul din poeții cei mai spornici ai timpului, celebrează pe un haiduc din vremile vechi, răsbunător al poporului împilat, în un poem ce cuprinde între altele următoarea strofă :

Strigă ura ! să trăiască
Toată țara românească
Pe străini să-i biruiască
Și din sinu-i să-i goniască ?¹⁸

G. Tăutu își bate joc de toate elementele rele și putrede ale societății în poezia *Vă place cum eu cânt*, sau reamintește nedreptățile vechi în *Răfuiala unui țaran* de către un arendaș grec, iar pe de altă parte în *Românul și Lăutarul* el chiamă pe Muntean :

să vină la noi
Să scăpăm de-ori ce nevoi¹⁹.

¹⁷ *Steaua Dunărei*, 2—3, 5, 8 Ian. 3 și 11 Iunie 1859.

¹⁸ *Corbea Haiducul*, de G. Baronzi în biblioteca populară. București, 1859.

¹⁹ *Steaua Dunărei*, 23 Ian., 20 April și 14 Mai 1859.

Ioan Pavlof spune domnitorului :

Sî fii doamne ca Ștefan, și numele de Mare
Să-ți spune-n România și-n dragul ei popor
Să duci steagul unirei departe de hotare
Și nația romînă spre falnic viitor ;²⁰

iar C. Radulian pune în domnitor speranța regenerării țaranului
român :

Pă noi ăștia țaranii
Ce am trăit multe strădanii
Pîn-acum când domnul sfântul
Ne-a trimis pe Cuza blîndul²¹.

Avocatul Ionescu din București exclamă :

Numai este despărțire
Dumnezeu ne-a dat unire²².

Tot el face o *Odă la tabăra din Ploești*.
Un anonim întrebă :

Până când frate Muntene
Să te lupți tot cu nevoi ;
Până că d mîi Moldovene
Injugate-or ca pe boi ?²³

Sofia Cocea, acea tânără femeie pe care am văzut-o lup-
tând alătura cu bărbații pe tărîmul gazetăriei politice, închina
o poezie *Stelei Dunărei*, organul de căpitanie al năzuinților
timpului, spunând în ea :

„Steluță dragă
Chiar acuma de peire
Tu Moldova ai scăpat”²⁴

precum și alte poezii de acelaș caracter.

Mavrodol caută să reînvie spiritul național pe calea poe-
ziei dramatice, scriind o dramă : *Vlad Țepeș*²⁵. Și tot pe atunci
publică Bolintineanu o nouă serie de legende istorice în ver-
suri, precum *Baia*, *Codrul Cosminului*, *Cetatea Albă*, *Bucovina*,
Moldovenii la Merienburg, *Călugărenii*, *Dumbrava-Roșie*, etc. ;
dar aceste balade sunt mai pre jos de minunatele sale crea-
țiuni din 1852, atît ca avînt al gândirei cît și ca formă, iar
limba lor este tot mai încărcată cu neologisme²⁶. Mai publică
Bolintineanu și *Amintiri de călătorie* în care presură pretu-

²⁰ *Steaua Dunărei*, 22 Ianuarie 1859.

²¹ *Voicu plugarul său Entuziasmul țaranului român*, Buc. 1859.

²² *Românul*, 27 Ianuarie și 30 Iulie 1859.

²³ *Steaua Dunării*, 4 Aprilie 1859.

²⁴ *Ziua*, 2 Aprilie 1859.

²⁵ București, 1851.

²⁶ *Bătăliile Românilor* de D. Bolintineanu, București, 1859.

tindene povestiri istorice, precum bună-oară cu prilejul descrierii Giurgiului, acea a luptei lui Mihai Viteazul cu Turcii, la podul din acel loc²⁷. O altă *Descriere de călătorii* a lui Al. Pelimon caută să atragă luarea aminte a boierilor asupra frumuseții țării lor. El îi întreabă că de ce își petrec cea mai mare parte din viața lor în București sau trec hotarul în străinătate și nu se duc să-și îmbospăteze puterile în mândrii munți ai țării noastre²⁸? O a treia *Descriere de călătorie* făcută de unul Theodor Margot, prin munții Țării Românești, stăruie pe lângă însemnarea frumusețelor firești și asupra amintirilor istorice și încheie cu cugetarea patriotică că: „Aci se fini victoria noastră și acesta este tabloul acestei mărețe, avute și roditoare țări pe care o locuim, cunoscută de popoarele Europei sub numele de Valahia, dar care pentru noi păstrează și va pastra pentru totdeauna dulcele și gloriosul nume de România”²⁹. Tot pe atunci o femeie Amelia V... publică o nuvelă națională, sub titlul *Amelia Stefănescu*³⁰.

Tot atunci apare și Darea de seamă asupra procesului și exilului C. D. Aricescu ce fusese surgunit în 1849, din cauza răspunsului la un imn dedicat generalului rus Duhamel, care imn înălța pe Ruși. Aricescu răspunsese acestui imn, prin *Blăstemul României contra apăsătorilor ei*, în care spunea între altele :

„Ajungă-vă blăstăm
Poloniei ce geme
Sub jugul de sclăvie
Sub knutul de urgie
Cu care-o 'nfășurați.
Și voi copii ai țării
Boieri, nu dați uitărei :
Polonia cea mare
Fu sclava prin trădare
Și azi zace-n mormânt”³¹.

În anul 1860, apar, pe lângă poezii singuratiche de felul arătat, de care mișună organele timpului, culegeri mai mari publicate în volumuri și care împărtășesc același caracter. Așa în prefața la volumul de versuri tipărite de G. Meitani, autorul ne spune, că „iubirea de patrie ce, neconținut văzuse suspinând dorul mumei ce o moarte secerătoare culcă la pământ, și visurile vrâste de roze, acestea fură obiectul cântărilor mele”. Și iată cum cântă el patria, în poezia închinată părintelui său :

Făcuși să știu ce este a patriei iubire
Respectul cătră Sancte în mine ai sădit
Iubita libertate și-a țării fericire
Fcuși să fie visu-mi perpetuu favorit.

²⁷ *Călătorii pe Dunărea și în Bulgaria* de d. Bolintineanu, București, 1859.

²⁸ *Impresiunii de călătorii în România* de Al. Pelimon, București, 1859.

²⁹ *O viațorie în cele 17 districte ale României* de Teodor Margot.

³⁰ *Steaua Dunărei* pe 1859, Nr 1 și urm.

³¹ *Procesul și Exilul meu la Snagov* de C. D. Aricescu, Buc. 1895.

În poeziile lui de iubire, Meitani este încă și mai radical în limbă :

Numai tu scumpă te arăți rebelă
Invingi natura, junime belă
Dar faci să sufăr, crudo, amar !

Iar în *Patria* nu se mai uita nici la limbă, nici la înțăles, ci scrie :

Astea plină de-înfocare și c-o mînie fierbîndă
Zise juna cea femee cu un glas tremurător
Și'apoi repede se scoală ca lumina strălucindă
Și s'abate spre un arbor ce sta colo zimbitor³².

G. Baronzi tipărește două culegeri de poezii patriotice, în care se cuprind bucăți ca *La România*, *La Zeul tiraniei*, *Sufletul și Sclavul*, *La Zeul Carpaților*, *Cântecul deputatului*, în care cânta :

Pentru cele patru puncte
Votul nostru să ne dăm ;

Ruga *Românului* în care se roagă :

Doamne scapă țara mea
De uitare cea nedreaptă ;

sau în *Făt-Frumos*, în care adresându-se domnitorului, spune :

„Făt-Frumos, Române mare
Îți dau două țărișoare
Două țări surori iubite
Sub domnia ta unite”.

Pe ici pe colea își întrerupe avântul patriotic, spre a-și cânta durerile personale, precum în *Dorul nevindecat*, sau *Ce e mai dulce în lume*. În poeziile de iubire, limba lui Baronzi e mai plină de neologisme decât în acele către țară.

Imi place, mă'ncântă ăst dulce azil
Dar fără de amoruri mă crez în ezil³³.

Mai înfocat decât ce de până acuma, cântă C. D. Aricescu faptele mari străbune, fără a se înalța însă nici măcar până la Bătăliile Românilor ale decăzutului mare poet muntean. În o limbă împetrișată de neologisme, Aricescu scrie un șir de balade asupra lui Vlad Țepeș precum : *Ospățul lui Țepeș*, *Soldatul român sub domnul Țepeș*, *Vlad Țepeș și solii Țepeș și călugării greci*. Un alt ciclu este închinat lui Mihai Viteazul ; apoi găsim poezii ca *România renăscândă*, 9 Iunie

³² *Cinturi intime* de G. Meitani, București 1860.

³³ *Danubianele și zinele Carpaților* de G. Baronzi, București 1860. Acelas caracter aproape au și poeziile lui A. Biru, *Roua în lacrimi*, București 1860.

1848; Lui Napoleon III, 24 Ianuarie 1859. In Dimineața pe Bucegi, Aricescu cântă :

Poezii contimporani din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.
Colecția Academiei Române.

Abia Traian Divul cu pierderi colosale
Pe fiica lui Zamolxis putut-a subjuga
De bravi colonizate aceste țări vestite
Paladiul Romei fură și citadela sa ³⁴.

³⁴ Șoimii Carpaților, poezie istorică de C. D. Aricescu, București 1860.

Al. Pelimon se urcă chiar la o epopee în 12 cânturi, în care celebrează tot cucerirea făcută de Traian, fără ca în cele 6.000 de versuri din care epopea se alcătuiește, să se întâlnească cel mai mic avânt al gândirei; iar limba este înșesată cu cuvinte nouă, fără nici un miez poetic, precum; orgoliu, sacerdot, narare, consolare și chiar *grinsă cu dinții* (grinca des dents). El sfârșește poema lui cu strofa :

Roma, Roma totdeauna
A atras a lui privire.
Prin vegherea lui, Fortuna
Pașii 'ndreaptă spre mărire.
Astă țintă dar aleasă
Fu romana colonie.
Roma-Dacia, mireasă,
Născu marea Românie. ³⁵

Poeziile lui Zamfirescu publicate în *Revista Carpaților* nu se deosebesc, de cele analizate până aici, nici prin fond nici forma ³⁶.

Pe acest pustiu intelectual, galvanizat numai cât de simțământul iubirei de țară, se înalță s'ar părea, ca niște miraje înșălătoare, câteva lucrări de adevărată valoare, atât ca cuprins cât și prin limba curată și fumoasă în care sunt alcătuite : câteva fabule de A. Donici și minunata novelă doamna Kiajna de Al. Odobescu, publicate și unele și cealaltă în *Revista Carpaților*. O lucrare acum uitată, dar care are meritul unui puternic avânt al gândirei, de și limba cam lasă de dorit, este un poem scris de Romul Scriban, pe când era student la Turin, intitulat : *O noapte pe malul Dunărei*. Reproducem sfârșitul acestei frumoase concepțiuni poetice :

„De tine e legată a Daciei ființă;
Căci Dumnezeu te puse, în nalta sa voință,
Să fii aici o poartă de-aramă și granit
De-a pururi încuiată de-un braț nebiruit.
Infernul nici odată nu va putea să facă
În aburi sau în neguri a ta profundă apă
Și s'o ridice-n aer în forme mari de nori
Sub bolta presurată de stele și de sori.
Și seculi nici odată nu vor putea să sece
Izvorul tău cel vecinic și apa ta cea rece.
Eterna-i temelie ne-nvinsei Românie
Eternă ca și dânsa e unda-ți albăstrie.
Nici omul, nici natura nu vor putea surpa;
Nici spațiul, nici timpul n'o vor putea seca.

³⁵ *Traian și Dochia* de Al. Pelimon, București, 1860. În critica făcută acestei epopei în *Atheneul Român* 2 Februarie 1861, criticul se ocupă numai de încălcarea din partea autorului epopei a condițiilor clasice ale unei forme epice, fără a spune nici un cuvânt asupra concepțiunilor poetice și a limbii autorului ei.

³⁶ *Revista Carpaților*, I, 1860, Iași sub direcția lui G. Sion.

Rostogolește dar etern a tale valuri
 Prin aste văi ripoase, prin aste negre maluri ;
 Mugește cu putere o rîu neperitori
 Din ziuă pîn-in sară, din sară pîn-in zori" !³⁷

Aproape cu acelaș avânt al gândirii este scrisă meditația *O noapte pe ruinele Sucevei*³⁸, de un anonim și *Oda la deschiderea universității din Iași* 26 Octomv. 1860, de Ioan Ianov, poetul melancolic al acelor timpuri care trebuia să devină mai târziu veselul și hazliul autor de cântecele comice³⁹.

Nimic nu ne poate da o idee mai lămurită a lipsului de simț pentru frumusețea limbei, decât următoarea strofă din un poem al lui Adrian : *Stefan și Tătarii*, care strică o descriere în destul de vie și de mișcătoare a unei lupte, prin un cuvânt nepotrivit pus tocmai la sfârșit și care dărâmă tot efectul.

„Fulgeră din arcuri săgeți veninoase
 Scântei se mișcă pe coiful lucios
 Lancea s'ascute-n păgânul os ;
 Tatarul s'opune, dar apoi slăbește
 Cade și-n țărină groaznică, cumplită
 Arborul se luptă, se pleacă, s'agită”.⁴⁰

Tot atât de puțin simț pentru limbă are și Sofia Hrisoscoleu⁴¹ și lucru straniu, această femeie care scrie foarte curat și frumos în proză, în versuri s'abate la o limbă ca următoarea :

„Și cred că virtutea este răsplătită
 Că meritul astăzi este onorat
 Că simțirea este de toți prețuită
 Că spre-a fi ferice omul e creat”⁴².

Pentru a videa însă până la ce exagerare se mergea în stricarea limbei, să reproducem adio al lui Năstăsanu, când pleacă spre a studia pictura în străinătate. El spune țării de care se despărțește : „De și facția ce-l oprimă au stat și stă încă obstacol la niște asemenea aspirații, însă noi prin asiduitate și indiferența la insidiile lor vom învinge, și tu vei continua

³⁷ *Atheneul român* de V. Alexandrescu No. 18, 20 Fevr. 1861. Poemul începuse a se publica în No. 14 din 1860.

³⁸ *Steaua Dunărei* 69, 1860.

³⁹ *Atheneul român*, No. 6, 4 Noemv. 1860. Ianov spune, în închinarea către Papadopol-Calimah :

„Obosit de grea durere
 Și de-al inimei suspin
 Imi plec capul în tăcere
 La al soartei crud destin”.

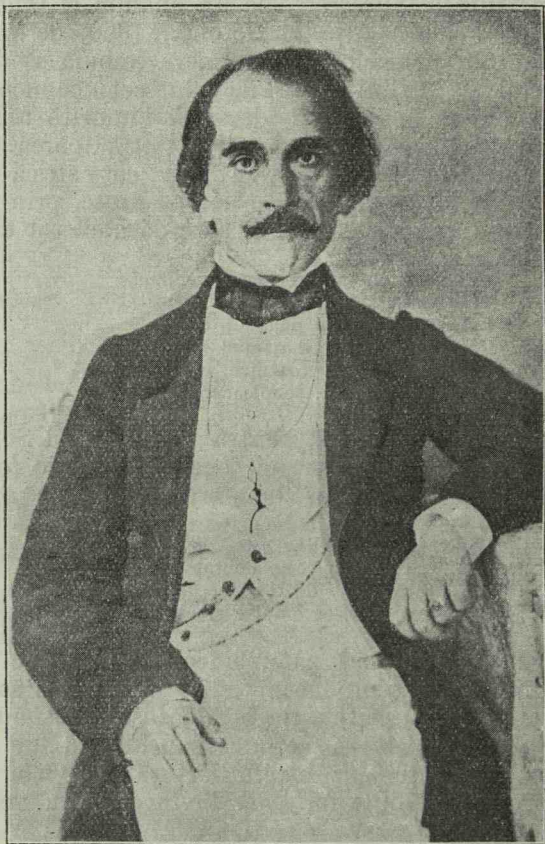
⁴⁰ *Ibidem* No. 6, 4 Noemvrie 1860.

⁴¹ Asupra Sofiei Hrisoscoleu vezi un articol de Emiligar în *Arhiva* din Iași, 1902, Ianuarie—Februarie.

⁴² *Atheneul român* No. 1, 15 Sept. 1860.

marșa ta cătră progres care te va conduce la *nidul* (nid=cuib) său natural dela capitol”⁴³.

Alătura ca această direcțiune plecată spre modernizarea și stricarea desăvârșită a rostului limbei, mergeau alte două :

Poetul Grigore Alexandrescu
Colecția Academiei Române.

una mai moderată, primind oare care cuvinte noue în țesătura vânoasă a vechiului graiu; alta cu desăvârșire arhaică, reînoid rostiri uitate și turnând cuvinte noue în forme vechi.

⁴³ *Ibidem*. Tot așa găsim în *Imnele poetice* ale lui G. Boteanu, București 1860, unul dedicat *Demoazei A.* În acelaș an aflăm pe Alexandru fon Hulubeiu reeditând *Suspinele unei matroane din istoria Românilor* ce fusese tipărite încă în 1847 în *Gazeta Transilvaniei*. Hulubeiu împarte gratis această scriere junimei studioase.

Direcțiunea moderată era reprezentată prin prozatori însămnați, precum între alții prin Mihail Kogălniceanu; cea arhaică se întrupă de o camdată în marele meșter al penei române, Alexandru Odobescu. Bine înțeles, că dacă în proză se putea, ba trebuia chiar până la un punct, să se primiască înnoiri, nu era tot astfel pentru graiul poetic care nu poate decât prea arare ori suferi întrebuițarea de cuvinte nouă, nefrământate și neînfrățite încă cu gândirile poporului. În această de pe urmă sferă marele plămuitor al limbei poetice rămâne aproape singur Vasile Alecsandri.

Seriile istorice produse de aceste direcțiuni, astăzi au ajuns aproape la a lor încheiere: Direcția exagerată către neologisme a fost mai cu totul părăsită și mai stăruiește numai încă în câteva ramuri de cunoștinți științifice; cea prea arhaică iarăși a fost îndulcită pe cât se putea în proză; iar în poezie ne am întors și ne întorcem tot mai mult la limba plină de miez și de icioane frumoase a poporului.

În *decursul anului 1861* se menține curentul literaturii patriotice, ba se întărește amestecându-se în el și glasul până acuma mut al poeților mai de seamă ai neamului românesc: Gr. Alexandrescu care scrie, dacă nu cu un deosebit avânt, cel puțin cu un ton mai adânc, o poezie înclinată *Unirea Principatelor*:

„Timpul trece, omul pierē, dar a patriei iubire
E averea cea mai rară, cea mai scumpă, moștenire
Ce de la părinți de merit, nobilii fii o primesc’”.

Apoi Donici apare cu fabulele sale, toate aceste producții mai de samă fiind publicate de marea revistă întemeiată la începutul lui 1861 de un grup de literați, *Revista română* ce apare în București, de acelaș caracter, dar mai bogată și mai luxos editată decât *Revista Carpaților* din Iași, Gh. Tăutu publică în *Atheneul român* mai multe poezii patriotice, precum *Țara mea* în 24 Ianuarie 1861⁴⁴. Pe lângă aceste producțiuni urmează încă mai departe șirul acelor sarbede și de nici o samă, precum bunăoară o povestire nesărată a unor intrigi de bal mascat, însoțite de o poezie *Adio la Carnaval*, în care, se găsesc versurile:

„Adio Carnavale, adio bal-mascat
Adio sări frumoase ce voi m’ăți amuzat’”.

Un poet nou G. Crețeanu apare la orizon; dar el aparține, nu rasei celor puternici, ci celor șubrezi. În o poezie patriotică el cântă:

„Nemicul ce ne apasă nu e cel din afară
Corupție e nemicul ce sapă această țară’”;

⁴⁴ *Atheneul român* 14 și 15; 16 și 24 Ian. 1861.

⁴⁵ *Impresii de carnaval*, Focșani 1861.

iar pe albumul unei domnișoare el spune :

„Prea puternica-i magie
Tot așa de radioasă
De suavă și frumoasă
Să te ție”.

Zamfirescu cântă mai mult durerile inimei, însă într'o limbă cu totul stricată prin neologisme neiertate. Așa în *Moartea unei pasere* el spune :

„Nefericita-nvinsă de plăgi și d'horroare (sic)
Își pierde echilibrul, dispăre-n infinit
Dar tot liberă moare
Căci libera-a trăit !”

Tot așa suspină și Radu Pătărlăgeanu în poezia lui *Cântec* :

Cântă, cântă, angerelă
S'aud glasul tău frumos
Să întreci pe filomelă
Și eu să fiu orgolios”.

Cel mai exagerat din toți versificatorii acestui an este de sigur d. I. Sacellariu care ascunde o lipsă desăvârșită de inspirație sub un nămol de cele mai îndrăznețe neologisme

„Aproape de bariera
Într'o vale pomiferă”

sau

„Apoi prompt în patu-mi s'aruncă a lene”

sau

Exemple abundante avem în fața noastră

sau

Și ochiu-i d'adoare
Varsă-în al meu suflet supreme alegrețe
(allégresses).

G. Sion urmează înainte cu fabule, iar G. Baronți cu poezii patriotice⁴⁶.

În literatură sub forma prozei, înșămnăm un roman sau o novelă satirică asupra funcționarului, înșămnat cu terminul înjositor de slujnicar, scrisă de Al. Pelimon și bine aprețuită de cel mai autorizat organ al timpului, *Revista română* care spune despre această lucrare, că este o novelă umoristică plină de spirit și vervă; nu numai că e o bună scriere literară, dar are și o mare însemnătate morală”⁴⁷.

Cu cât vremea înaintează, cu atâta se adună tot mai multe elemente culturale care împing mințile mai departe pe calea

⁴⁶ G. Pătărlăgeanu *In oare de repaos*, Buc. 1861. Ceilalți în *Revista Carpaților*, II, 1861.

⁴⁷ *Nenorocirile unui slujnicar* de Al. Pelimon. Buc. 1861, Cf. *Revista română*, I, 1861.

propășirii. Cu toate că pe unele țărâhuri mișcarea înainte nu se simte, totuși fără îndoială ea, în totalitatea ei, cugetarea românească sporia în întindere și cuprins și că, chiar acolo unde propășirea nu se manifesta vădită, se pregătia în ascuns rețeaua de gândiri pentru înălțarea nivelului intelectual.

În decursul lui 1862, poezia patriotică se mănține; ba marele eveniment al unirii desăvârșite a țărilor române pare a-i da un nou avânt. O mulțime de ode apar în ziarele timpului spre a sărbători acest act mântuitor. În afară de aceste poezii mai mărunte, Al. Pelimon poetul epic al timpului, înzăstrează

Poetul Dimitrie Bolintineanu
Colecția Academiei Române.

literatura română cu o a doua epopee asupra lui *Mihai Viteazul*, pe care-l cântă în 1060 de strofe fiecare de câte 4 versuri scurte. Poema cuprinde 22 de cânturi și o *concluziune*. Versurile sunt cam astfel de a rândul :

A plecat în Oltenia
La Sultan a protesta
Pentru toată România
Suferindă care sta.

sau

Sumă alți Români de fapte
Mari prin inimi și bravuri
Nu tiranilor deșarte
Mîni, servile creaturi.

sau

Precum paserile trece (sic)
Păduri, râuri, mări și munți
La așa asalt se-întreacă
Animați creștinii frunți.

sau

Și luase Radu știre
Ca-o revoltă-a eclatat
Domnul Mihai cu oștire,
Era viu și deșteptat etc.

Și cu toate aceste, în introducere, autorul ne spune, că „a vrut să dea o poemă originală în versuri, în o limbă de tot populară”⁴⁸.

Tot în felul lui Pelimon însă mult mai bine ca limbă, scrie G. Baronzi, *Legenda României*, un fel de poemă în 54 de strofe, câte de 10 versuri fiecare, câteva din ele cu versuri destul de izbutite, precum în descrierea eroinei :

„Ochii ei ca două stele
Strânse-n cearcăn de rubin (?)
Svârlă fulgere din ele
Pe un cer limpede senin ;
Și pe buzele-i vrăjite
Infloresc neîncetat
Garofiți îmbălsămate
Cu miroase ce îmbat ;
Iar sprinceana pe la ochiu
Parcă-i scrisă cu deochiu”⁴⁹.

Tot în 1862 apare o nouă serie de *Poezii patriotice* de Bolintineanu. De și în ele se mai întâlnește câte o adiere a geniului sau, în deobștie concepția e slabă ; mai mult versuri decât poezie. Așa Ștefan cel Mare ține următoarea cuvântare boierilor din Vaslui :

„La marinimia care am avut
Pentru toți, răspundeți ce fel ați făcut ?
Voi primirăți cirna ca să o slăbiți
Apărați corona ca s'o umiliți.
Ca să cază domnul ați voit să piară
Și neatârarea într'a noastră țară !”⁵⁰

Doi poeți noi apar în zarea literaturii române : Stănescu și Grădina. Cel întâi este foarte lăudat în prefața scrisă de către I. G. Valentianu care privește volumul nou de versuri ca un eveniment literar de întâia mână, apărând mult asupra înaltei valori a poeziilor *Strigoii* și *Fiul ingrăt*. Ca să

⁴⁸ *Gloriile Românilor sub Mihai Viteazul* de Al. Pelimon, 1862.

⁴⁹ *Legenda României* de G. Baronzi, București 1862.

⁵⁰ *Legende noi* de D. Bolintineanu, București 1862.

se poată videa, cum critica pe atunci stătea la acelaș nivel cu producerea, cităm următoarea strofă din Strigoii :

„O sinistră mână are
Și un aer de fior
Totul e o spaimă mare
Acest monstru-ngrozitor” ;

iar din Fiul ingrat versurile :

„Și acel loc odată atât de frumos
A rămas acuma un lac infectos”.

Neologisme ca, obscuritate, lugubru, sumbră, imprimat, destinat, etc., etc., se întâlnesc la fiecă pas. Bine înțales că și Stăncescu plătește tributul neaparat patriotismului, cu poeziile sale : *România către Moldova, Geniul bun și Geniul rău al României, Inturnarea Expatriaților, La Aquila română*, etc. ⁵¹

Al doile poet ce este primit iarăși cu simpatii de critică și de public, este Haralamb Granda. Precum Stăncescu fusese recomandat de Valentineanu, astfel Granda este susținut în primii săi pași de G. Sion care, în prefața la volumul lui, spune că aceste poezii sunt primele aspirațiuni ale unui geniu ce vine să ne încante. Poeziile lui Granda sunt fără îndoială superioare multor din contimpuranele lor și limba lor, de și pătată pe ici pe colea de neologisme (selba-pădure, teroare, doliu, grotesc, suav, debil, etc.) este în deobște mult mai curată. Ele păcătuiesc însă prin o îngrămadire de diminutive care le dă o bolnăvicioasă gingășie. (In o poezie de câteva versuri găsim următoarele : voinicel păstorel ușurel garofițe chipușor îngerel, mititel) ⁵².

Mai publică poezii și Depărățanu ⁵³ ; iar Tăutu își adună poeziile lui în un volum ⁵⁴. Ambele aceste culegeri nu sunt superioare celor analizate. Și încercările poetice ale lui Hajdeu, de și se deosebesc ca concepție poetică sufăr de boala neologismelor. In *Po tretul* el spune :

Piptorul ca hoțul prinde acea clipeală
Penelul ca pumnarul zimbire-a pironit
Ca sângele din rasă, pe pânza infernală
Rămas-a mărturie surâsul amăgit.

iar în *Memoria Raisia M... lka* el cântă :

Mă-mpinge dorul meu tot una
Să răscolesc măcar lacuna
Ce-o simt în tristu-mi firmămînt.

⁵¹ *Citera*, poezii de D. Stăncescu cu o prefață de I. G. Valentineanu, București 1862.

⁵² *Preludele* de Haralamb Granda, București, 1862.

⁵³ *Doruri și amoruri* de Depărățeanu, București, 1862.

⁵⁴ *Poezii* de G. Tăutu, Ianuarie, 1862.

Tot așa și Ștefan Vârgolici cel cu limba așa de neaoșă de mai târziu, în *Călușorul* spune :

Ce cauți tu copile ! Floarea nu mai este !
Ea acum ornează sintul paradis
S'amestecă-n corul umbrelor celeste
Unde viața-i numa un etern suris⁵⁶.

Mai apar și câteva romane, două mai slabe ca concepție și îngrozitoare ca limbă, *Elena* de Bolintineanu și *Misterele Bucureștilor* de M. Bujoreanu⁵⁶; altul cu totul superior, reproducând o intrigă interesantă, pe un fond social minunat zugrăvit. Este romanul *Ciocoi vechii și noi* de N. M. Filimon. Meritul acestei alcătuirii este cu atât mai mare, cu cât este o scriere cu tendințe și nu izvorește numai din neinteresată contemplare a frumosului. În prefața lui, autorul ne spune, că el dedică lucrarea lui „ciocoiilor condeiului care ați mâncat starea stăpânilor voștri. Sunteți putrejunea și mucegaiul ce sapă din temelie împărățiile și domniile. Vouă care ați furat cu sfațul din funcțiunile cele mici și cu miile de galbeni din cele mari, iar acum când v'ați cumpărat moșii și palate, stropiți cu noroi pe făcătorii voștri de bine, vouă vă dedic această carte”⁵⁷.

Tot în Revista română apare un *Studiu asupra lui V. Alecsandri*, marele poet român, în care se analizează și se reproduc un număr însemnat din creațiunile lui cele mai frumoase, atât ca simț patriotic cât și ca închipuire poetică. Ce deosebire incommensurabilă între concepțiile lui Alecsandri care fac să răsune în plin toată arfa simțimintelor, și acele ce atingeau abia câte o strună discordată a minunatului instrument ! În *Deșteptarea*, Alecsandri strigă poporului român :

„Numai tu popor român, să zaci vecinic în orbire
Numai tu să fii nevrednic d'acest timp reformator
Numai tu să nu iei parte la obșteasca înfrățire
La obșteasca fericire
La obștescul viitor !

Se reproduce apoi profetica lui cântare din 1844, când prăznuind *Desrobirea Țiganilor*, făcută în acel an pe moșiile statului, Alecsandri spune :

Fală-n lume și mărire pentru tine-n veci să fie
O Moldovo, țară mândră ; tu ce dai întâi dreptate !
Brațul tău ce sfarmă astă-zi un jug aspru de robie
Ție însuș pregătește viitor de libertate !

⁵⁶ *Lumina din Moldova*, revistă de Hajdeu, Iași, 1862.

⁵⁶ Ambele din 1862, București.

⁵⁷ *Ciocoi vechi și noi* de N. M. Filimon, publicat întâi în *Revista română* pe 1862, apoi în volum în 1863. Să nu se amestece N. M. Filimon cu Al. Pellimon autorul epopeelor analizate mai sus.

Unde mai răsunase accente atât de pătrunzătoare, ca în *Altarul mănăstirei Putna*, în care V. Alecsandri încheagă, în cele mai mândre colori, o legendă scumpă Românilor :

„Ura-n ceruri se ridică ! Urlă dealul, clocotește ;
 — Să trăiți copii — le zice Ștefan ce-acum se gătește.
 Zbârnâie coarda din arcu-i, fulgeră săgeata-n vînt,
 Trece, pierе mai departe și-ntr-un paltin vechiu s'a frînt.
 — Acolo va fi altarul ! zice falnicul monarc
 Ce se-închină și se pleacă pe războinicul său arc.
 — Să trăiască domnul Ștefan mii de glasuri îl urează
 Și poporul jos în vale umilit îngenuchiază”⁵⁸.

Ion Ghica și Vasile Alecsandri
 Colecția Academiei Române.

⁵⁸ *Revista română* II, 1862. Față cu aceste avinturi poetice, aducem o poezie de Dăscălescu, publicată și ea în *Revista română*, 1862, *Eu devin ateu* care sfârșește cu cuvintele :

Însă ori cum fie, scumpă Românie
 Ori cît e de mare suferința ta
 Zile mai ferice că sunt date fie
 Inima-mi voește încă a spera.

În Revista Română mai publică și Al. Donici, pe lângă fabule, și o poezie patriotică *Dorințele Românilor* și, după cât se pare și cea d'întâi Epigramă scrisă de un Român, *La mormântul unui doctor* :

Sub astă piatră zace un doctor învățat
Prin moartea lui de moarte pe mulți el a scăpat⁵⁹.

Anul 1863 vede apărând pe tărâmul literaturii estetice, în primul rând reeditarea a două opere însemnate: *Doinele și Lăcrămioarele* de V. Alecsandri și *Meditații și Elegii* de Gr. Alexandrescu. Mai apar apoi în un volum câteva piese de teatru ale marelui poet moldovan: *Lipitorile Satului*, prin care, cum observă Revista Română, se biciueau nu numai despoitorii satelor ci și acei ai oamenilor bogați și acei al averilor mănăstirești, *Rusaliile în satul lui Cremene*, *Zgârcitul răsipitor*, *Ultra-demagogul și Ultra-retrogradul*, precum și în Revista română câteva din nouele balade poporane adunate de Alecsandri din colecția hărăzită Azilului Elena Doamna, cu prilejul măririi aceluia așazământ în 1862; „copii găsiți ai geniului român dăruți copiilor găsiți îngrijiți de doamna României”⁶⁰.

Această împropătare a unor producțiuni eminente ne dovedește o înălțare a gustului public în materie de poezie și, cu toată stăruința producerilor inferioare, ne arată o ridicare a nivelului intelectual, cel puțin în unele straturi ale societății mai culte.

De altfel se întâlnesc și poezii de felul al doile, bunăoară acele a le lui Constantin Ștefanide⁶¹. Apoi acele publicate în Căldindarul pe 1863, între care una *Anul nou*, spune :

Ciocoismul fără milă
Impilă ca un dușman
Sugând singele, Strigoiful,
Muncitorului țaran.

Mai sunt și altele tot pe struna patriotică, precum: *Omagiu Pompierilor din 48*, *La frații mei Români*, *Visul lui Ștefan cel Mare*, *Moartea lui Mihai Viteazul*. În *Vântul rău* H. Granda spune :

Vai de țară
Că e vântul rău, amar
Și ne bate din Fanar!

Anul e însă mai ales productiv în drame istorice, toate fără rost ca fond și scrise în o limbă din cele mai împetrițate,

⁵⁹ *Revista Română*, II, 1862, p. 461.

⁶⁰ *Doine și lăcrămioare, Suvenire și Mărgăritarele* de V. Alecsandri, ediția II, Ianuarie 1863; *Meditații și Elegii, Satire și Fabule* de Gr. Alexandrescu, ediția IV, București 1863 (celelalte ediții sunt: I, 1838; II, 1842, III, 1847).

⁶¹ *Risuri din luna*, București 1863.

precum *Elena Dragoș*, în care nu înțelegem pentru ce se dă acest nume Elenei fetei lui Ștefan cel Mare, cea măritată după fiul lui Ioan ducele Moscovei și ale căreia suferinți și lupte formează subiectul piesei. Alte drame de acelaș fel sunt: *Petru Rareș*, *Turnul lui Bul* și *Vochița Doamna* melodramă de G. Asaki, *Un ajutor la timp*, dramă de G. Tăutu; apoi o dramă pe o temă grecească *Căderea Misolonghii* de Temistocle Finali⁶².

Se mai publică apoi și urmarea romanului *Misterele Bucureștilor* de G. Baronzi și *Misterele căsătoriei* de C. D. Aricescu⁶³. Bolintineanu scrie apoi, fără nici un fond istoric, *Viețile lui Vlad Țepeș*, *Ștefan cel Mare* și *Mihai Viteazul*,⁶⁴ încât și aceste lucrări au mai mult caracterul de romane istorice. Al. Pelimon publică un roman al căruia temă este lupta contra elementului evreesc, spunând în el că „fabricarea spirturilor și a rachiurilor în mare cantitate, beția sau boala care ucide pe țărani și care rachiuri se vând mai mult de Evrei, este un ce revoltător, un ce de groază”. Este una din cele d'întâi scrieri în care se combate alcoolismul⁶⁵.

Anul 1864, cu adâncele lui turburări politice, trebuia să aducă o înapoiere în mersul dezvoltării literare. Al. Depărățanu scrie o dramă într'o limbă într'adevăr îngrozitoare⁶⁶. Cam tot așa e și o piesă în 4 acte ce zugrăvește timpurile lui Țepeș alcătuită de A. Dimitriade⁶⁷. Și cu o culegere de poezii a lui Al. Pelimon, în care se regăsește aceeași nepăsare de curățenia limbei pe care am înșamnat-o la celelalte ale lui publicații. Ea conține, pe lângă o majoritate de poezii de iubire și câteva patriotice precum: *Steaua Ciahlăului*, *La zidurile Cetăței Neamțului*, *Mihai Bravul* și *Boierul Manta*, *Libertatea*⁶⁸, etc.

Un nou poet C. Fundescu, imitând în totul pe Pelimon, cânta în poezia *Răsunet*:

O junime, viitorul aștei țări infortunată
Tu ești candela vieții, tu ești demn (sic) de libertate
Căci prin țara noastră noi sperăm a înalța.
N'au fost faptele străbune, moliciunea nepăsării
Ci amorul României, vitejia și amoarea;
Țara care nu le are nu mai poate exista⁶⁹

Poeziile patriotice nu sunt cele mai multe din acest volum. Dintre romane și novele, cităm una cu caracter național, a căreia întâmplări sunt arătate ca petrecute între Români

⁶² Toate din 1863.

⁶³ Ambele din 1863.

⁶⁴ Toate din 1863.

⁶⁵ *Jidovul cămătar în Moldova și Bucovina*, de Al. Pelimon, București 1863.

⁶⁶ *Grigoare Vodă domnul Moldovei (1777)* București 1864.

⁶⁷ *Virtutea strebună fapt național* în 4 părți de C. Dimitriade, București, 1864.

⁶⁸ *Flori de Moldo-Romania* de Al. Pelimon, București 1864.

⁶⁹ *Flori de câmp* de C. Fundescu, București 1864.

și Greci pe timpul lui Tudor Vladimirescu, scrisă tot de Al. Pelimon ⁷⁰, și o alta *Radu III*, de N. D. Popescu, rodnicul autor de mai târziu de novele pe tema națională ⁷¹. Dintre reeditări aflăm numai una a unei bucăți mai de samă : *Arghir și Elena*, frumoasa alegorie a lui Barac ⁷².

În sfârșit cel de pe urmă an al domniei lui Alexandru Ioan I, 1865, vede apărând reeditarea poeziilor celor bune din prima perioadă a lui Bolintineanu ⁷³, precum și pe de altă parte un nou volum al lui H. Granda ⁷⁴; apoi poezii de Niculeanu ⁷⁵, și *Catastihul amorului* de Stoicescu ⁷⁶, și un volum de Adrian ⁷⁷. Acest din urmă, în niște satire destul de bine închipuite, își bate joc de starea lucrurilor de atunci, spunând în *Dumnezeu și lumea* :

Nu e deci dreptate, a fugit din lume ;

în *Pungulița mea* :

Zin, zin, zin, pungă cu haz
Tu joci rolu-n țară az !

În *Stos* :

Te-am bătut, dă punga-ncoace !

În *Visul meu de aur* :

Aș dori să văd ciocoi pînă mine toți crăpați.

În *Nu se poate* cu versul final îndestul de isbit.

Nu se poate ori vr'o dată și la noi ca să videm
Strălucind cel soare dulce de frăție și dreptate ;
În această mîndră țară libertate să avem ;
Să scăpăm de tiranie ce Românului dă moarte ?
Ia vezi nu ! ia nu se poate !

Adrian are și poezii patriotice, *Ștefan și Tătarii*, *Paul Chinezu*, *Vochița*, *Amorul lui Ștefan*, *La România*, etc.

⁷⁰ *Catastrofa întîmplată boierilor în muntele Gavanul* de Al. Pelimon, București 1864.

⁷¹ *Radu III, novelă originală* de N. D. Popescu, București 1864.

⁷² București 1864.

⁷³ *Poezii* de Bolintineanu, 2 volume 1865 București. Mai apare un volum de *Poezii abia cunoscute* de Bolintineanu, București 1865.

⁷⁴ *Miosotis* de H. Granda, București 1865, precedate de o prefață de G. Sion și de o critică de Mauriciu Flügel de economie politică la Cincinatti în Statele-Unite (! !)

⁷⁵ *Poezii* de N. Niculeanu, București 1865, Prefață de Iacob Negruzzi în ediția lui Șaraga.

⁷⁶ *Catastihul amorului* de Toma Stoicescu, București 1865. Mai iesă și *Poezii de Prodănescu*, București 1865.

⁷⁷ *Versuri* de Adrian, București 1865. Poeziile lui apăruse în deosebite ziare prin 1859—1864 și fusese adunate în volum în 1865.

Miosotis ale lui Granda au acelaș caracter ca și Preludele; iar poeziile lui Niculeanu, de și conțin un puternic avânt al gândirii care le fac interesante, sunt și ele prea încărcate cu neologisme și la fiecare moment năbușesc iarăși simțirea deslănțuită; (rezignare, corupțiune, pudoare, teribil, etc.). El cântă însă cu multă simțire:

Că n'avem nici morminte pe care să venim
Cu umbrele străbune să plîngem, să vorbim.

În o poezie dedicată unei doamne el îi spune:

Negreșit ai ochii negri și sprincenele arcate
Fața albă și pe umeri două plete aruncate
D'un negru posomorît;
Dar ce vrei! Sunt un salbatec, de-o natură necioplită
Mie-mi trebuie un suflet, iar nu piele lustruită
Ca să nu mor de urât!"

Cum spune de el Iacob Negruzzi: „în versurile lui Niculeanu se reflectă caracterul său pasionat și violent, suferințele sale de natură deosebită și descrise cu simțire, în unele locuri cam obscur, după cum îi erau și gândirile, dar totdeauna cu expresiuni energice”.

Artele. — Pentru a complecta expunerea dezvoltării ideilor poporului român din Principate în cece privește mișcarea estetică, trebuie să aruncăm o privire asupra artelor.

După cum era și firesc, mersul pe acest tărâm trebuia să fie mult mai încet decât pe acel al producerii frumosului prin graiu, întru cât la acel din urmă nu erau de lipsă și deprinderile tehnice pentru a da ființa concepțiilor, lucru neapărat la artele propriu zise.

În sculptură și arhitectură nu avem de însemnat aproape nimic, întru cât statuaria nu exista de loc, iar arhitectura era reprezentată numai prin străini. Totuși se poate însemna măcar în teorie deșteptarea interesului pentru frumosul arhitectonic, în două studii: unul înserat în Revista Carpaților asupra *Mănăstirii Sinaia*, altul în Revista română asupra *Catedralei dela Curtea de Argeș*, apoi în studiul lui D. Berindeiu asupra *Bucureștilor* tot în Revista română.

În privirea picturii găsim oarecare începuturi. Cei întâi pictori români, propriu ziși și nu mai mult simpli zugravi de icoane, sunt în Țara Românească Aman iar în Moldova Gheorghe Panaiteanu. Ambii se încearcă în alcătuirea de tablouri cu subiecte naționale, urmând mai departe direcțiunea apucată încă de Asaki cu ajutorul unui pictor italian⁷⁸. Așa Aman alcătuiește tablourile: *O plecare a lui Mihai Viteazul la bătălie*, *Fuga Tur-*

⁷⁸ Ist. Romnilor din Dacia Traiană, vol. XI, p. 268.

cilor după Călugăreni, Vlad Tepeș și solii⁷⁹; iar Panaiteanu dă ființă tablourilor : *Dochia și Traian, Alexandru cel Bun primind coroana dela împăratul Paleologu, Bătălia dela Marienburg, Cea dela Baia, Ștefan cel Mare la mănăstirea Neamțului, Testamentul lui Ștefan cel Mare* — aceste după indicațiile lui G. Asaki, iar după propria-i inspirațiune : *Cele două surori* (Moldova și Muntenia) și *Muma română*⁸⁰. În 1860 guvernul Munteniei publică un concurs pentru alcătuirea unui tablou istoric asupra *Luptei dela Focșani* între frații Buzești și Tătarii. Revista Carpaților observă, asupra acestui concurs, că el nu și-ar putea ajunge scopul, întru cât nu ar fi cine să concureze⁸¹. Tot pe atunci se mai publică concurs pentru poezia unui imn național românesc, și G. Sion dobândește premiul⁸². În 1860 se face însă începutul unui învățământ pictural, prin înființarea școalelor de frumoasele arte din Iași și București. Se mai trimite Năstăsanu⁸³ la învățătura picturii în străinătate; în 1860 Aman scrie în Revista Carpaților un studiu teoretic *Despre pictură*⁸⁴; în 1864 se face o expoziție de pictură, fără îndoială cea d'întâi în țările române de către pictorii Aman, E. Crețulescu, Honoré Olivier, Tătărescu, Tene Henri, Panaiteanu Bardasare și Papazoglu, îndemnând pe guvern a încuraja această întreprindere, prin cumpararea câtorva tablouri⁸⁵, iar în 1865 găsim pe pictorul Tătărescu scriind o carte asupra esteticei corpului omenesc⁸⁶. Tot în 1860 se înființază și școalele de muzică și de declamație, ceea ce ne aduce a ne îndeletnici cu dezvoltarea muzicii și a artei dramatice în țările române.

Asupra muzicii, ea era reprezentată prin trupe de operă italiană care jucau piesele precum se putea, în niște teatre liposite de cele trebuitoare în costumuri și decoruri, cu orchestre slabe și necomplete. Din când în când, câte un concert dat tot de străini, mai adăogia o varietate în petrecerea muzicală. Este de însemnat însă pentru cultura muzicală a timpului, că se întâlnește în el, un critic muzical cu cunoștințe neașteptate și gust deosebit, anume N. M. Filimon, autorul romanului *Ciocoi vechi și noi*, care cu curaj și competență arăta părțile slabe ale reprezentațiilor teatrale, atât opere cât și drame sau

⁷⁹ *Tribuna*, 23 August 1859.

⁸⁰ *Curierul Principatelor Unite* 16 Iulie 1859. Vezi asupra acestor tablouri lucrate în parte după comanda ministeriului instrucției publice, raportul președintelui adunării cătră domn, 30 Iunie 1860 *Mon. of.*, 10 Aug. 1860.

⁸¹ *Mon. of. al Țării Rom.*, 3 Februar 1861. *Revista Carpaților* II, 1861, p. 235.

⁸² *Mon. of. al Țării Rom.*, 21 Dec. 1861 *Comp. Țăranul român* 11 Februarie 1862.

⁸³ Am reproduș mai sus al său *Adio la țară* în prilejul plecării, vezi p. 107.

⁸⁴ *Revista Carpaților*, 1860 trim. II, p. 230.

⁸⁵ *Reforma*, 26 Ian. 1864. *Tromp. Carpaților* 6 Iunie 1865.

⁸⁶ *Precepte asupra proporțiilor corpului omenesc*, de Tătărescu. Buc. 1865.

comedii; critica fără milă voacele și jocul artistelor, și călăuzia gustul public cu un talent și o pricepere care i fac onoare⁸⁷.

Pe tărâmul muzicii naționale înșămnăm culegerea *Melodiilor române* de Berdescu⁸⁸. Cu înființarea conservatoarelor, se pune temelia răspândirii muzicii în straturile mai de jos ale orașelor⁸⁹. În 1865 se deschide un curs pregătit pentru formarea de coruri bisericești⁹⁰.

Teatrul, așazăământul artistic menit mai ales a ridica nivelul intelectual al poporului, de și propășește în personalul trupelor care din ce în ce recrutează elemente mai destoinice, totuși ducea o viață lăncedă, din pricina înstrăinării cugetărei claselor superioare, deprinse cu teatrele din străinătate și cu răsunetul de pe scenă a limbelor străine. Ele lăsau aproape totdeauna lojele teatrului românesc deșerte, și umpleau numai pe acele ale operei italiene, chiar când trupele străine nu erau la înălțimea cerințelor artei; dar era de bun gust a merge la operă și oarecum rușine de a asista la reprezentările teatrului românesc.

La 1859 în Iunie, după sfârșirea întreprinderii lui Milo, întră în ea C. A. Rossetti care-și dă cele mai mari silințe pentru a înălța scena românească; dar este nevoit să se retragă la sfârșitul anului, după ce pierde sume însemnate în această afacere.

Multă osteneală își dăduse mai ales Rossetti spre a scoate teatrul din „babilonul limbistic” în care se afla căzut, fiind convins că orice osteneală de regenerare a teatrului național va rămânea fără efect, va fi nulă, când se va scăpa din vedere că limba formează una din primele baze ale edificiului național⁹¹.

O altă cauză de lăncezire a teatrului era vârtejul vieții politice care răpea la ea toată încordarea minților și nu mai îngăduia bună oară ziarelor a se mai îndeletnici cu producerile scenice, cu singura excepție a *Naționalului* și a lui Filimon. Se poate spune deci și de teatru, ca de toate manifestările naționale pe tărâmul frumosului, că el propăși ca element producător, fără însă a se adânci în conștiința națională și fără a găsi în ea încurajarea de care au nevoie asemenea manifestări.

⁸⁷ N. M. Filimon începuse a scrie criticele sale încă din 1857 în *Naționalul* și le urmează până în 1860, la încetarea ziarului.

⁸⁸ *Melodii române în toată originalitatea lor* de A. Berdescu Buc. 1862.

⁸⁹ Cei întâi profesori ai conservatorului din București sunt: A. Flechtenmacher fiul jurisconsultului Moldovei Christian, Carol Salvatori, Ed. Wachmann, Visarion, Mateiu Millo; iar ai celui din Iași: Franz Gaudella, Burada, Gros, Viniarsz, Pascali, Mezetti, Soltys, Galino și Dimitriade. Vezi D. Ollanescu, *Teatrul la Români*, Partea II, al doilea memoriu, Buc. 1898, p. 71.

⁹⁰ *Mon. of.*, 23 Ianuarie 1865.

⁹¹ *Naționalul* din 15 Ian. 1861 (Bălășescu). Comp. D. C. Ollanescu, *Teatrul la Români*, Partea II al doilea memoriu, București 1858, p. 55.

Științele morale. — Sub acest titlu vom cuprinde încercările de cercetare pe tărâmul istoric, sociologie, juridic și alte scrieri de acest fel. În ele se văd licărind spiritul critic care începe a tinde la stabilirea adevărului în sfera faptelor omenești, care deși pornesc dela legile precize ale faptelor fizice, totuși împărtășesc în studiul lor caracterul comun de a voi să stabilească conformitatea ideilor expuse cu aeeva lucrurilor, se înțelege că cele mai multe din aceste scrieri urmăresc și ținta națională, care chiar uneori copleșește pe cea de urmărire a adevărului. Precum în literatură am văzut că preocuparea de căpetenie era naționalismul iar frumosul rămânea pe al doilea plan, așa și în această parte critică a cercetării același simțământ întuneca partea curat științifică.

Chiar pe la începutul anului 1859, apare a doua ediție a *Daciei literare*, revistă scoasă de Mihail Kogălniceanu în 1841 și care conținea, pe lângă reproducerea de multe documente istorice, și articole înălțătoare de suflet pe tărâmul istoric precum : George Șincai de M. Kogălniceanu, Necrologul lui Ștefan cel Mare, Bătălia dela Războeni de Kogălniceanu și altele încă. Privitor la istoria poporului român, lucrările anului 1859 arată tendința de a ridică prezentul prin înălțarea trecutului. Așa M. Cioran, adiutantul lui Tudor Vladimirescu, în scrierea lui asupra *Revoluției din 1821*, spune că „am crezut de cea mal sfântă datorie a lăsa națiunei mele aceste însămnări care pot ajuta într'o zi istoria patriei” ; iar asupra revoluției lui Tudor, adaoge că „oricât de nenorocit a fost sfârșitul ei, tot Tudor a fost acela care, după împilarea trufiei strămoșești, a ridicat cel d'întâi stindardul național”⁹². I. G. Valentineanu publică pe de o parte un studiu asupra *Administrației guvernului dela Balta-Liman*, iar pe de alta traduce broșura franceză *Austria și Principatele române*. În cea dintâi el spune că : „oricine a luat vreodată trista sarcină de a scrie nefericirile patriei sale, acela numai va putea să înțeleagă simțământul de adâncă umilire ce am încercat, voidn a da o aruncătură de ochi asupra administrației țarei dela 1849 până astăzi”⁹³. În scrierea lui el critică domnia lui B. Știrbeiu. Valentineanu este dat judecății pentru această scriere. În introducerea la traducerea broșurei franceze, Valentineanu spune : „Este timpul ca să nu mai fim nepăsători despre lucrul public ; este timpul ca să fim și noi odată Români și stăpâni în țara noastră ; este timpul ca străinul să înceteze de a mai veni să ne porunciască în pământul nostru și să se facă stăpân pe lucrul românesc ; este timpul să ne cunoaștem cine suntem și să știm a ne prețui mai bine ; căci altfel

⁹² *Revoluția lui Tudor Vladimirescu* de M. Cioran, București, 1859.

⁹³ *Despre administrația guvernului dela Balta-Liman* de I. G. Valentineanu, București, 1859.

cum vom putea păstra cele ce posedăm? Numai astfel cred, vom putea merge cu mândrie pe calea glorioasă, progresistă și măreață ce ni s'a deschis prin domnia lui Alexandru Ioan I și a ne împlini înalta misiune ce Providența a rezervat-o frumoasei noastre țări" ⁹⁴.

Urmărind aceeași țintă, Valentineanu mai publică o culegere de documente cu comentare asupra *Timpurilor cainacamiilor*, ⁹⁵, și o culegere de notițe biografice asupra tuturor oamenilor mai cu vază ai timpului. În această de pe urmă scriere, el cere ca „guvernul nostru de astăzi să se pronunțe; este el pentru viitor sau este pentru trecut. Dacă este pentru viitor, atunci cate să îmbrățoseze oamenii viitorului; dacă însă este pentru trecut, atunci să declarăm cu mâhnire că națiunea nu-l va însoți pe tărâmul acesta". Prin aceste cuvinte Valentineanu își rostia nedumerirea provocată de politica de fuziune urmată de domnitor în primele timpuri ale ocârmuirii sale în Muntenia ⁹⁶.

Tot pe atunci se petrece o dezbaterie interesantă pentru punctul de vedere național, din care se concepeau toate lucrurile. Anume învățatul basarabean B. P. Hajdeu, strămutat în Iași, scrisese în *Foița pentru istorie* din 1859, un articol în care dădeau un răspuns negativ la teoria deplinei stârpiri a Dacilor în urma cuceririi romane ⁹⁷. Hrisoscoeu și Neofit Scriban găsesc de cuviință a răspunde la acest articol, sprijinind teoria lui Șincai și Petru Maior ⁹⁸. Tot atunci Epitropia așă-zămintelor brancovenesti, în unire cu Eforia școalelor, publică un premiu pentru un tratat despre coloniile romane în Dacia după documente ⁹⁹. Se mai tipărește în acel an, un manuscris care conținea un *vechiu letopiseș al Țării Românești* ¹⁰⁰, precum și vol. III din *Istoria generală a Daciei de D. Fotino* în traducerea lui G. Sion ¹⁰¹. Mai iese de sub tipar și *Actele proprii a contribui la mărirea conduitei politice a lui Ioan Heliade Rădulescu*, care aveau și ele de scop tot înălțarea luptătorilor pentru regenerarea țării ¹⁰². În legătură cu această mișcare literară patriotică stă și dispoziția luată de domn, de a se readuce oasele lui N. Bălcescu, mort în Palermo. N. Ionescu în-

⁹⁴ *Austria în Principatele române* traducere de I. G. Valentineanu, București, 1859.

⁹⁵ *Documente relative la administrația guvernului interimar, 1856—1858* de I. G. Valentineanu, București 1859.

⁹⁶ *Biografiile oamenilor mari scrise de un om mic*, Paris 1859.

⁹⁷ *Perit-au Dacii în Foița pentru istorie*, Iași 1859.

⁹⁸ *Răspunsul lui Hrisoscoeu și a lui Neofit Scriban la articolul d-lui Hajdeu, Perit-au Dacii*, în *Steaua Dunării*, 3 și 7 Septembrie 1859.

⁹⁹ *Tribuna*, 23 August 1859.

¹⁰⁰ *Istoria Țării Românești* editată de G. Ioanid, Buc. 1859.

¹⁰¹ *Istoria generală a Daciei* de Dionisie Fotino, Trad. de G. Sion, București, 1859.

¹⁰² *Ibid.* București 1859.

sărcinat cu această misiune nu o poate îndeplini, de oarece rămășițele marelui patriot român fusese aruncate, ca acele ale unui om sărac, în groapa comună¹⁰³.

Apoi societatea medicilor și naturaliștilor din Iași lasă să pătrundă raza patriotismului în recele ei îndeletniciri, numind ca membri onorari ai ei pe Hr. Tell, St. Golescu, Eug. Predescu, Gh. Arghiropol, C. A. Rossetti, I. Brătianu, V. Boerescu, N. T. Orășanu, I. G. Valentineanu, S. Voinescu, I. Marghiloman și N. Chinezu, „considerând meritele lor pentru consolidarea libertății”. Alegerea era cu atât mai înșamnată, cu cât prin ea se „onora” bărbați din țara soră și era deci o închinare adusă ideii unirei¹⁰⁴. Nu mai puțin însemnată este în aceeași direcțiune, prefacerea ortografiei din buchi chirilice în litere latine. Încă din 23 Octombrie 1858 eforia școalelor din București adoptase alfabetul latin. În ședința din 11 Iunie 1859, comisia centrală hotărăște ca protocoalele ei să fie tipărite cu litere¹⁰⁵. În 10 August 1859 și Monitorul oficial al Țării Românești începe a tipări decretule cu latine, lăsând cirilicele pentru celelalte comunicări¹⁰⁶.

Anul 1860 ne aduce mai multe lucrări pe tărâmul acesta al literaturii critice: Un studiu asupra *Gramaticii lui Șincai* de A. Papiu Ilarian, *Evenementele din 1821* de Colonelul Voinescu, *Răsbunare sublimă* sau istoria morței lui Constantin Cantacuzino postelnicul, *Chestiunea proprietății* un studiu foarte bine documentat al lui I. Missail¹⁰⁷. De un caracter analog și tinzând aproape la acelaș rezultat este scrisoarea lui C. Eraclide asupra *Elementului monarhic* care apără acest principiu ca garanție a stabilității și a dreptății sociale și încheie cu cuvintele: „Să nu uităm că, în cele de pe urmă ranguri ale societății, există o massă de oameni asupra căreia au apăsător, cu toată a ei rigoare, o opresiune tradițională și care a gemut timp îndelungat sub varga și biciul unui regim brutal”¹⁰⁸.

¹⁰³ *Mon. of. al Țării Rom.*, 15 Octombrie 1859. N. Ionescu îndeplinește misiunea lui tocmai în 1861. *Ibid.* 31 Octombrie 1861. Cf. și *Steaua Dunării*, 25 Octombrie 1859.

¹⁰⁴ *St. Dun.* 9 Decembrie 1859.

¹⁰⁵ *Naționalul*, 15 Ianuarie 1859., 17 Oct. 1859.

¹⁰⁶ *Monitorul citat.* În 1860, ministerul din București, sub Ioan Ghica publică o tabelă de echivalența literilor cu buchiile. *Mon. of. al Țării Rom.*, 8 Februarie 1860. În Moldova prima înștiințare oficială tipărită cu litere se afla în *Mon. Moldovei* din 19 Decembrie 1859. Dar înnoirea este curînd părăsită și se revine la cirilice, păstrîndu-se latinele numai pentru titluri: *Cartea de confirmării, Ministerul de cultura și instrucțiune publică, Ministerul din lăuntru.* În 18 Mai 1860 se află pentru ultima oară *instrucțiune*; de acolo înainte *instrucțiune publică*. Încă în 1865 suplimentul la *Monitor*, destinat comunelor, se tipărește cu cirilice.

¹⁰⁷ Toate aceste publicate în *Revista Carpaților*, I. 1860.

¹⁰⁸ *Despre elementul monarhic în sistemul reprezentativ* de C. Eraclide, Iași 1860.

Mai apare un studiu al lui Missail asupra *Genezei ideii unirei*, în care se reproduc frumoasele poezii ale lui Alecsandri și Alexandrescu prevestitoare ale marelui eveniment¹⁰⁹.

Anul 1860 vede încă începuturile unui curent care trebuia să aducă o puternică întărire a vieții românești, întrucât trebuia să conducă mai târziu la înființarea Academiei române. Anume încă din 24 Februarie 1857, C. G. Florescu ceruse ca o comisiune de învățați să prelucreze dicționarul limbii române¹¹⁰. În 1860 se publică, în Revista Carpaților, un articol în care se arată nevoia înființării unei Academii române,¹¹¹ și ca o urmare a acestui îndemn, găsim că în prima sesiune a adunării muntene din 1860, după inițiativa ministrului Neculai Kretzulescu, se hotărăște o sumă de bani spre adunarea materialului pentru istoria Românilor,¹¹² constituindu-se în acest scop o comisiune compusă din Laurian, Ioan Maioreșcu, Florian, Cernăgescu, Odobescu și Sion. Această comisiune, mergând mai departe cu gândul decât scopul pentru care fusese convocată, alcătuește un proiect de statute pentru *Societatea academică română*, proiect înaintat ministrului Neculai Kretzulescu în 1860. După acest proiect, societatea avea să cuprindă două secțiuni: istoria cu arheologia și literatura cu lexico-grafia, urmând ca mai târziu să i se adaugă și o secțiune a științelor naturale. Scopul ei cel mai apropiat era adunarea materialului istoric și îmboldirea pentru cultivarea limbei. Bugetul noului așezământ se urca la 304.000 de lei pe an¹¹³. Până să se hotărăscă asupra acestui proiect, ministerul moldovenesc publică un premiu de 5000 de lei pentru cea mai bună scriere asupra limbei române¹¹⁴. Tot pe atunci Evangeliiu Zappa dăruiește ministerului cultelor din Muntenia, un fond de 5000 de galbeni, pentru încurajarea culturii limbei române, și în baza acestei danii, ministerul publică două premii,

¹⁰⁹ *Atheneul român* 6, 4 Noemvrie 1860. În anul 1859 apăruse o traducere a scrierei unui profesor grec din Atena. *Discurs pentru Elenismul între Valahi* în care G. G. Papadopulo (tradus de Tabacopulo, Buc. 1859), susținea că întreaga cultură românească este datorită Grecilor. G. Sion criticând acest discurs în *Revista Carpaților*, I, 1860, p. 155, arată, că „pe cât timp Elenismul a fost în putere, n'a fost decît pentru el; iar lumina și civilizația ne-a venit dela Apus”.

¹¹⁰ *Istoria școalelor de Ureche*, III, p. 220.

¹¹¹ *Revista Carpaților*, I, 1860, trim. p. 156.

¹¹² Tot pe atunci Bolintineanu, ministrul instrucției publice din Muntenia publică un apel către acei ce ar poseda documentele istorice, spre a le comunica ministerului, *Reforma* din 12 Ian. 1860. Adunarea moldovenească învîntează lui V. Alexandrescu (Ureche) 300 de galbeni, spre a cerceta documente în Spania *Mon. of. al Mold.* 95. 1860 supl.

¹¹³ *Revista Carpaților*, II, 1861, p. 15.

¹¹⁴ Raport prezentat adunării Moldovei 39 Iunie 1860, *Mon. of. al Moldovei*, 10 August 1860.

unul de 200 de galbeni pentru o gramatică, altul de 300 pentru litera A din dicționar¹¹⁵.

Anul 1861 vede apărând, în marele organ al timpului, *Revista română*, un număr însemnat de scrieri, foarte bune ca fond și îngrijite ca formă, în deosebitele ramuri de cugetări, cele mai multe referitoare la poporul român. Găsim în ea o cercetare istorică asupra lui *Lupu Mehedințanu* de G. Crețeanu ce scrie studiul său în o bună limbă românească, pe care se credea dator s'o schimonosească numai când o turna în versuri. Tot el mai publică un studiu asupra *Libertăței*, cu aplicare la țările române; un alt studiu asupra *Daciei vechi*, de Ioan Ghica; *Libertatea muncii* de P. Buescu în care susține că munca prin clacă este o barbarie a timpurilor trecute: *Impozitele* de A. Gianni; *Lucrările publice* de Aninoșanu; *Bucureștii* de D. Berendei; *Spatarul Clănău* de Gr. Lahovary; *Evenimentele dela 1821* de Ioan Missail; *Libertatea instrucțiunii* de E. Bacaloglu al căruia valoare științifică de mare însemnătate vom studia-o mai jos. În sfârșit *Revista română* mai publică, în acest an 1861, și studiile istorice și literare de interes deosebit ale lui Alexandru Odobescu asupra *Cântecelor populare* și acele asupra *Poezilor Văcărești*, *Foletuluinovel* sau călindarele lui Brâncoveanu, *Manuscrisurilor și cărților vechi aflate în mânăstirea Bistrița*, precum mai dă la lumină eminența *Istorie a lui Mihai Viteazul* de N. Bălcescu, atât de măeastră ca formă și de caldă ca iubire de țară și de neam. Se mai publica și *Mișcarea Românilor din Ardeal*, de N. Bălcescu și *Necrologul lui Ștefan cel Mare* cu un comentariu de Radu Ionescu¹¹⁶.

Tot acest an mai vede apărând în o ediție aparte *Cuvântarea lui M. Kogălniceanu contra alegerei de deputat a cneazului A. Moruzzi*, cuvântare ținută în 5 Decembrie 1861, și a căreia răsuneț se vede din retipărirea ei în o broșură deosebită;¹¹⁷ *Mânăstirile închinat* de I. Brezoianu,¹¹⁸ și *Independența constituțională a Transilvaniei* de A. Papiu Ilarian¹¹⁹ despre care ne vom ocupa și mai jos.

¹¹⁵ *Monit. of. al. Țărei românești* 25 Oct. 1860 și 4 Aprilie 1861. Vezi și *Revista Carpaților*, 1 Ian. 1861. Tot pe atunci și așazămintele Brancovenești publică un premiu de 300 de galbeni, la fie-care 2 ani, pentru autorul celei mai bune cărți românești, și 150 de galbeni pentru premiul al II-lea (accesit). Vezi regulamentul acestor premii în V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, p. 222.

¹¹⁶ *Revista româna*, I, 1861. Tot atunci apar în *Revista Carpaților* II, 1861, două lucrări ale lui Missail: *Intărirea națională și Trădarea Basarabiei*. În această de pe urmă găsim fraza pusă în gura Basarabienilor, că „nutrim odată speranța de a fi reuniți iarăși către patria desbinată și a forma apoi numai una și aceeași națiune”.

¹¹⁷ Iași 1861.

¹¹⁸ București 1861.

¹¹⁹ Iași 1861.

Ca scriere mai mult de polemică înseamnă *Despotismul și Constituția* de C. D. Aricescu. După ce autorul arată în ea relele despotismului și nevoia guvernului constituțional ca o trecere către idealul republicei, provoacă pe „Românii cei buni să se grupeze împrejurul stindardului lor dela 24 Ianuarie 1859. Alexandru Ioan I cunoaște astăzi pe amicii unirei și pe devotații tronului și ai patriei; în doi ani a avut timpul a studia toate partidele, a se încredința unde este puterea și viața și care sunt aspirațiunile a cinci milioane de oameni”¹²⁰. Tot în acest an, întâmplându-se se ardă o bibliotecă din Stokholm în care se spunea că s’ar fi fost aflat niște cărți privitoare la Români, ministrul de culte român intervine la guvernul francez ca să-i mijlocească informații relative la această chestiune. Consulul Tillos comunică guvernului răspunsul conțelului de Mandstrom, prin care se arată că în adevăr a ars biblioteca bisericii din Strenguas și îi comunică un catalog al acelei biblioteci spre a vedea dacă conținea vreo scriere privitoare la Români¹²¹.

În 1862 apar în Revista română, *Ziaristica de Missail, Miliția romană și Purismul limbei române* de directorul școlii din Brașov, Munteanu, scrise în o limbă de tot latinizată, după sistemul Românilor de peste Carpați, bunăoară: „Realizarea acestei dorinți nu numai că e o necesitate imperioasă cerută de cultura limbei noastre : și dicționarul carele va conținea toate vorbele romane e totdeodată singurul mediu ce poate răsfrânge cu succes pe pumnătorii romanității limbei și a naționalității noastre”.

Trebue notată deosebirea între direcțiunea înnoitoare în limbă dincolo și dincoace de Carpați. Acolo o reîntoarcere la limba latină; dincoace o împrumutare nesăbuită de cuvinte franțuzești. Direcțiunea transilvană nu a prins niciodată rădăcini în țările române; când s’a manifestat aici, a fost tot prin elemente de peste munți, care deși ca profesori aveau o înrăurire asupra tinerei generații, totuși nu au putut învinge puterea mediului, mai tare decât cea a imitației.

Se mai publică un studiu însemnat asupra *Mănăstirilor închinat*¹²² de către arheologul Cesar Bolliac, care contopește în un singur tot argumentele și documentele privitoare la acea mare chestiune națională. Se retipărește în a doua ediție *Curierul de Ambe Sexe a lui Heliade*¹²³. Th. Codrescu tipărește vol. V al *Uricarului* sau culegere de documente privitoare la istoria Românilor¹²⁴. În *Călinarul antic* al preotului Grigore Musce-

¹²⁰ *Despotismul și Constituția* de C. D. Aricescu, București, 1861.

¹²¹ *Mon. of. al Țării Rom.* 2 Aprilie 1861.

¹²² *Mănăstirile închinat*, de Cesar Bolliac, București 1862.

¹²³ *Ediția II*, București 1861—1862.

¹²⁴ Vol. V, Iași 1862.

leanu, se adună inscripțiile de pe la mănăstirile Țărei Româneștei¹²⁵. Papiu Ilarian începe publicarea însemnatei sale culegeri de documente pentru istoria Românilor¹²⁶. În *Lumina* din Moldova, B. P. Hajdău scrie după izvoare un studiu critic asupra *Desfărării lui Petru Rareș*, studiu care împreună cu acel asupra întrebării: *Perit-au Dacii* introduce un nou sistem în tratarea istoriei Românilor, acel întemeiat pe cercetarea izvoarelor¹²⁷.

Tot în acest an se adună articolele politice și celelalte încercări ale Sofiei Hrisoscolevu născută Cocea din Fălticeni, ale căreia scrieri, minunate ca formă și înălțătoare de suflet, inaugurează în un chip strălucit mișcarea feministă în România. Imprăștiate prin ziare, fură adunate de soția lui Aricescu, Iulia Aricescu și publicate în un volum¹²⁸.

În 1863 avem în privirea literaturii critice și a istoriei, însemnăm mai întâi articolul din revista Română: *Comitele Cavour* de G. Crețanu, în care se pune în lumină rolul bărbatului de stat italian în constituirea statului român, un studiu asupra *Fabulistului Alex. Donici*¹²⁹ un altul asupra *Mănăstirilor închinat* de Gr. Bengescu, *Școalele și învățăturile la Români*, de Missail și *Soveja* Ziarul unui exilat politic din hărțile rămase dela Alecu Rusu. Se mai traduc *Revoluțiunile Românilor* de Del Chiaro. A. Papiu Ilarian urmează înainte cu publicarea *Tezaurului și B. P. Hajdeu* cu aceea a *Arhivei Istorice a României*. Domnitorul publică un premiu de 100 galbeni pentru traduceri din autorii latini și eleni¹³⁰.

Istoria însă se îmbogățește în 1864 cu mai multe studii eminente datorite lui B. P. Hajdeu. Așa studiile critice asupra istoriei române: *Luca Stroici* părintele filologiei române, *Filosofia portretului lui Țepeș* și *Analize literare externe*, în care Hajdeu analizează valoarea ca izvoare a unor scrieri privitoare la *Istoria Românilor* precum: *Raicevici*, *Wolf*, *Crusius*, *Eutropius*. În studiul consacrat acestui de pe urmă, Hajdeu caută să reducă mărturisirea lui; privitoare la colonizarea Daciei, („infinitas copias hominum eo transtulerit”) la proporțiile necesare spre a nu contraveni teoriei sale asupra persistenței Dacilor sub stăpânirea romană. Tot în acest an apare volumul al II-lea al *Arhivei Istorice a României*, care alături cu *Te-*

¹²⁵ *Calendar antic*, de Gr. Musceleanu, București 1862.

¹²⁶ *Tezaur de Monumente*, vol. I, 1862 București.

¹²⁷ *Lumina din Moldova*, 1862.

¹²⁸ Precedat de o biografie și un portret al Sofiei sub titlul: *Sofia Hrisoscolevu*, de d-na A. 1862 București. Această însemnată figură literară și patriotică a trecutului nostru a fost reamintită în un studiu de Emilgar. Vezi mai sus nota 41.

¹²⁹ Apărut întâi în *Independența română* din lunile Decemvrie 1862 și Ianuarie 1863 și retipărit în *Revista Română*.

¹³⁰ *Mon. of.*, 17 Iunie 1863.

zaurul lui Papiu Ilarian constituiesc primul început de publicare critică a documentelor privitoare la istoria Românilor. Mai apar apoi și două dicționare, unul *Elino-Român* de Ioanid, lucrat după Bizantie și unul *Latino-Român* de M. Moldovanu.

Iar în 1865 în scrierile critice și istorice apare volumul al III-le din *Arhiva istorică* de B. P. Hajdeu, cuprinzând mai multe studii critice decât documente. Apoi monografia consacrată lui *Ioan Vodă cel Cumplit*, în care acelaș autor, expunând pe o bogată cercetare documentată istoria ultimului erou al Moldovei, aduce indirect laude ocârmuirii lui Alexandru Ioan I. Mai iese două conferinți asupra lui *Ștefan cel Mare* de Radu Ionescu, colaboratorul Revistei române.

Cultura generală și științifică. — Deși îmboldirea culturală ne venea aproape întregă dela Franța, totuși este de însemnat puținătatea traducerilor din această limbă, traduceri ce începuse de mult în țările române, dar care nu se adaogiră în proporție cu sporirea înrâuririi franceze în țările noastre. În tot decursul domniei lui Alexandru Ioan I, traducerile sunt puține și nu se pun pe românește decât arareori opere mai însemnate și de o valoare literară mai deosebită. Așa găsim aproape numai următoarele opere franceze prefăcute pe limba română: *Cristianismul și puterea lui* trad. de C. G. Florescu 1859, *Proiect pentru educația fetelor* de Fénelon, trad. de Radu Popescu, 1859, *Robert Diavolul*, *Favorita* și *Nabucodonosor*, librete de opere traduse de I. G. Valentineanu; acel din urmă în colaborare cu N. Fotino 1859, *Operele lui Franklin* trad. de Riureanu 1859, *Lauda lui Marc-Aureliu*, trad. de G. Crețescu. 1856, *Resbelul și civilizațiunea* de François Bouvet trad. de Toma Sergiescu 1859, *Martirii lui Chateaubriand* traduși de Pizone 1859, *Fidanțata din Lamermoor* trad. de Bonache, *Temnițele austriace în Italia* de Felice Orniș trad. de Simion 1861, *Britannicus de Racine* trad. de Văcărescu 1861, *Robinson în insula sa*, trad. de Baumann 1861, *Istoria poporului roman de Titu-Liviu* trad. după traducerea franceză de Antonnelli 1861, *Istoria lui Cicerone de Lamartine*, trad. de colonelul T. Cazimir 1862, *Femeile în Orient de Dora d'Istria* trad. de un anonim 1861, *Istoria măcelurilor din Siria de Fr. Lenormant* trad. de Cleopatra Tabacopulo 1862, *Iulia și Leontina* sau înțelepciunea și vanitatea trad. din franc. de Adelina Olteanu 1862, *Retragerea celor 10.000* trad. de N. Alexandrescu (după franceza) 1862, *Memoriile lui Garibaldi* trad. de I. Nicolau 1862, *Genoveva de Brabant* trad. de Pleșoianu 1862, *Istoria martirilor libertății după Esquiro*s trad. de Catopol 1863, *Parisul în America de Laboulaye* trad. de Serurie 1863, *Istoria generală de Duruy* trad. de Cernătescu, 1863, *Mitologia Grecilor, Romanilor și Egiptenilor* trad. de N. Preda 1863, *Baladele lui V. Hugo* trad.

de Negruzzi 1863, *Sumariul Istoriei universale a culturii* de A. C. Crețulescu (de sigur o traducere sau o prelucrare după franțuzește) 1863, *Mizerabilii* de Victor Hugo, trad. de Bolintineanu 1863—1864, *Ballo in Maschera* trad. de G. Asaki 1864, *Istoria descoperirii Americii* trad. de Costiescu 1864, *Tratat de morală de Rendu* trad. de Pop 1864, *Novele de Paul de Koc*, trad. de Gheorghiu 1864 și *Columba de Alexandru Dumas* trad. de Iosif Vulcan, Pesta 1856.

În afară de aceste traduceri din limba franceză, mai aflăm câteva din germana, precum o *Metodică sau pedagogie* trad. de Anton Vellini 1859, *Parazitul* sau meșteșugul de a se face norocit, comedie în 5 acte de Schiller trad. de Winterhalter, 1859, *Faustul lui Goethe* trad. de Skeletti 1862 și *Ifigenia în Taurida de Goethe*, trad. de Ilariu Pușcariu 1862, *Moartea lui Wallenstein de Schiller* trad. de E. M. Iași 1864, apoi un *Tratat de istorii morale* după autorii elini și romani 1859, *Istoria Țării Românești de Fotino și acea de frații Tunsuli* trad. de G. Sion 1859—1864.

Față cu această săracă importare de idei străine pe calea tiparului pe românește, ne întrebăm cum s'a putut introduce așa cu toptanul civilizația occidentală, mai ales în forma ei franceză, în țările române? Ea era adusă de a gata de către numeroșii Români ce învățau la Paris, unde aceștia însușindu-și cel puțin cunoștința limbei franceze, puteau întrebuința scrierile aducătoare de idei ale aceluia popor de a dreptul și fără nevoia unor traduceri. Apoi în țară chiar, pensionatele și guvernantele franceze răspândeau tot mai mult cunoștința acelei limbi. Toată lumea se silea a-și însuși cuprinsul cărților franceze în original chiar și nu prin traduceri. De aici se explică alcătuirea unor dicționare francezo-române și româno-franceze în destul de cuprinzătoare;¹³¹ se mai explică apoi împetrișirea limbei române cu neologismele arătate mai sus, precum și nevoia alcătuirii unor dicționare speciale spre a deprinde lumea cu acele neologisme¹³².

Dacă traducерile nu erau însă de seamă, apoi ideile apusene, introduse în mintea acelora ce nu știu franțuzește, erau și ele puține și înguste, și deaceia și toți oamenii ce joacă în țările române un rol politic sau literar trebuiau neapărat să cunoască limba franceză. Era instrumentul neapărat pentru manifestarea superiorității intelectuale. Oamenii politici ce i-am văzut perindându-se la putere sau înălțând glasul prin adunări

¹³¹ *Dicționar româno-francez* de I. Costinescu, 1859; *Dicționar franco-român* de T. Codrescu, 1859; *Dicționar-francez* de R. de Pontbriand 1862.

¹³² *Dicționar de ziceri radicale* de Cernavodeanu, 1862. *Dicționar de cuvinte noue* de V. Popescu 1863. și *Dicționar de cuvinte străine împrumutate de Români* de G. M. Antonescu, Buc. 1863.

cunoșteau cu toții limba franceză¹³³, ba cu toții își făcuseră chiar învățăturile în Franța. Mai toată corespondența între oamenii de seamă cu domnitorul se făcea în limba franceză, precum s'a văzut din o mulțime de acte reproduse până aici. Dintre autori poate să nu fi cunoscut această limbă preotul Musceleanu; poate și unul Anania Melega care scrie cartea sa cu titlul foarte curios ce se vede a fi fost o rea traducere din franțuzește *Construcții și meditații asupra omului căzut*¹³⁴.

Scrieri românești care să fi îndreptat cugetarea spre alte regiuni decât spre țară și nevoile ei, se întâlnesc deasemenea foarte puține, mai ales pe tărâmul ideilor mai obstestii. Așa se află un studiu asupra lui *Lucrețiu* poetul latin de V. Alexandrescu (Ureche),¹³⁵ și de acelaș un altul asupra *Epopeilor grecești* sub titlul *Omer există-a*;¹³⁶ un alt studiu mai întins asupra *Satirei latine* de Al. Odobescu, *Principiul criticei* de Radu Ionescu, *Istoria minunilor de Iatropol*¹³⁷.

Intr'o direcțiune însă era peste putință a nu se introduce ideile din țările străine și mai ales dela izvorul culturai noastre din Franța, anume în cunoștiințele științifice. Toate cărțile de școală privitoare la această ramură de cultură sunt traduse din franțuzește sau luate mai liber după manuale franceze sau în sfârșit răspândind în formă originală numai ideile franceze. Așa sunt Zoologia, Botanica, Mineralogia Geologia de Baraș directorul foaiei *Isis* sau *Natura* care dela 1858 se nevoia să răspândească în poporul român științele naturale¹³⁸. Tot așa *Istoria naturală* de Baraș, *Antropologia și medicina populară* de doctorul Basero, *Contemplația naturii* după Charles Bonnet de Ananescu, *Descoperirea Americii* trad. de Stoicescu, *Fizica uzuală și Meteorologia* de Marin, *Geografia antică* de Șaicariu, *Elementele de filosofie după Pascal*, *Despre Anatomia descriptivă* de doctorul Polizu, *Medicina legală* de Auerbach, *Cosmografia elementară* fără nume de autor, *Agronomia* de P. Buescu, *Despre Astronomie* de I. Fălcoianu, *Despre vitele bovine* de P. Buescu, *Drumurile de fier* de I. Ghica, *Eclipsele din anul 1863* de I. Fălcoianu, *Idee generală despre Geologie* de Gr. Ștefănescu,¹³⁹ *Organizarea poliției sanitare* de An. Fătu, *Moneda* de Aurelian, *Moartea aparentă* de Felix, *Armele portative* de maiorul G.

¹³³ Despre ei spune cu drept cuvânt ziarul rusesc *Le Nord* din 3 Aprilie 1866: „Des essaims de jeunes gens vont à Paris, y étudier au milieu du plaisir et en reviennent dans le pays, députés, hommes d'Etat". *La Voix dela Roumanie* adaugă: „que nos hommes politiques n'ont imité de la culture occidentale que le clinquant et la forme".

¹³⁴ București, 1863.

¹³⁵ *Atheneul român*, Iași II, 1861 No. 1, 5.

¹³⁶ *Revista Carpaților* I, 1860, p. 233.

¹³⁷ Toate trei în *Revista română*, 1861.

¹³⁸ Sub direcțiunea lui Baraș și Ananescu.

¹³⁹ Aceste 5 din urmă în *Revista rom.* 1861.

Manu, *Calendarul* de I. Fălcoianu¹⁴⁰. În sfera dreptului no-tăm: *Dreptul roman* după Makeldey de B. T. Chițu și *Instituțiunile dreptului roman* de C. Bozianu (1861), *Disertațiune juridică* G. Atanasiu (1862), *Dreptul constituțional* de Codrescu (1864) *Tablou chronologic al jurisconsulților romani* după Duprès ainé (1864).

Tot pe atunci începe a se introduce instrumentele de fizică și de chimie, și doctorul Theophil Glück, medicul spitalelor Brâncovenești, se laudă că spitalul său ar poseda cel mai bun microscop din țară¹⁴¹. Indeletnicirea cu științele trebuia însă să conducă la aplicarea principiilor lor spre studiul țării noastre, și mai multe studii apar în această direcțiune. Așa cunoștințele juridice provoacă următoarele publicații: *Explicarea codului civil* de V. Boerescu 1859, *Studii practice asupra dreptului criminal* de C. Eraclide 1865, *Juriul* de N. Gr. Racoviță, *Problele* de G. Gr. Cantacuzino¹⁴². Mai ales dela promulgarea codurilor noi în 1865, se îndrumează o activitate mai spornică pe acest tărâm. *Codurile civile, penale, procedura penală* de V. Boerescu, *Comentarele codului civil* de Crețulscu; *Explicarea codului Calimach* de Mărzescu 1865, *Originea legislației romane* de Missail 1865 *Studii de drept* de Pantazi Ghica 1865. Cunoștințele agronomice se răspândesc prin calendarele bunului cultivator de I. Ionescu, apărut în toți anii în timpul domniei lui Alex. Ioan I. Cunoștinți economice aplicate la țara noastră sunt întâi răspândite prin însemnata scriere a lui Ioan Ghica, *Convorbiri economice* (1865). Doctorul Iulius Baraș arată în 1861 importanța scrierei germane a lui T.-Liviu Maiorescu, *Einiges Philosophische in gemeinfaßlicher Form*¹⁴³.

Tot pe atunci guvernul Sardiniei dăruiește pentru muzeul științelor naturale din București o colecție de animale și de minerale¹⁴⁴, iar generalul Mavros dăruiește statului o colecție de antichități și de monede¹⁴⁵. Inceputul colecției fusese făcut în 1835 sub domnia lui Alexandru Ghica, când fratele domnitorului, Mihalache Ghica, se apucase să facă primele săpături. În deobște arheologia este una din ramurile cultivate mai cu stăruință de către învățații Români, și lucrul se explică, dacă luăm în privire că întreaga noastră renaștere era datorită studiilor asupra trecutului nostru. În Muntenia mai ales se ilustrează prin descoperiri și colecții arheologice maiorul Papazoglu, Cesar Bolliac și Alexandru Odobescu. Tot pe atunci o comisiune franceză (Maurel) descopere în Dobrogea ruinele cetății

¹⁴⁰ Aceste 3 din urmă în *Revista rom.* 1863.

¹⁴¹ *Mon. of.*, 26 Ian. 1865.

¹⁴² Aceste două din urmă în *Rev. rom.* 1861.

¹⁴³ *Rev. Carpaților* 1861, p. 711.

¹⁴⁴ *Mon. of. al Țării Rom.*, 16 Oct. 1859.

¹⁴⁵ *Ibid.* din 23 Mai 1859 supl.

Troesmis, iar alți doi Francezi, Buissière și Baudry, sunt însărcinați de guvernul lor să asiste la săpăturile făcute în Muntenia¹⁴⁶.

În ziua de 1 Septembrie 1865 se face inaugurarea muzeului de antichități, când doctorul Turnescu rostește cuvintele: „Când națiunile încep a simți că trăiesc, când ele încep a-și întrevădea viitorul, atunci își rapoartă cu iubire atențiunea asupra trecutului și reculeg cu religiozitate suvenirile lui de glorie și chiar de durere. Respectul pentru asemenea suvenir, iubirea lor sunt în un popor dovezi manifeste de profundă vitalitate. Trăiește poporul și se simte trăind când își iubește trecutul și vai de acel popor care nu posedă suvenirul trecutului său! După cum mormintele reci și tăcute ce ne înconjură ca indivizi sunt legături de respect și de iubire între noi și pământul ce le cuprinde, așa și fiecare popor, ca să fie lipit cu inima lui de țara ce o locuiește, trebuie să întâlnească în ea suvenirile seculilor, amintirea gloriei și a luptelor străbune, mormântul strămoșilor”¹⁴⁷.

Tot în domnia lui Alexandru Ioan I se face cea întâi excursiune botanică de către școala de medicină din București sub conducerea profesorului de botanică Hoffmann¹⁴⁸. Intrunindu-se un congres de statistică la Berlin, România trimite în 1863 și ea delegații ei¹⁴⁹. Cele întâi prelegeri populare sunt inaugurate în 1858, în Iași, de Ștefan Miclea asupra Fizicei, însoțite de experiențe; iar în 1859 T.-L. Maiorescu ține în București prima lui conferință tratând despre comunism¹⁵⁰. În 1862 se înființează în București societatea de științi¹⁵¹, din sânul căreia iese mai multe lucrări științifice, parte de vulgarizare a cunoștințelor științifice, pe care le am enumerat mai sus, parte originale, conținând aplicațiuni de ale științei generale la cunoștința României. Așa este, în această de pe urmă direcțiune; *Calcarul dela Repedea* de Gr. Cobălcescu.

A fost însă și un om de știință deosebit înzestrat care a contribuit la îmbogățirea cunoștințelor generale științifice europene cel întâi care a început să plătească înapoi datoria pe care poporul românesc o contracta neconținut prin împrumutarea luminilor dela civilizația apuseană. Acesta a fost Emanuel Bacaloglu care, învățând la Leipzig și la Paris, publică mai multe

¹⁴⁶ *La France* 9 Mai 1865; *L'International*, 11 Mai 1865.

¹⁴⁷ Vicomte de Grammont. *De l'administration provisoire en Valachie*, Bucarest, 1840, p. 137. *Mon. of. al Țarei Rom.*, 3 Sept. 1865.

¹⁴⁸ 25 Aug. 1861 *Mon. of. al Țarei Rom.* 23 Februarie 1862.

¹⁴⁹ *Mon. of.* 20 Aug. 1863.

¹⁵⁰ Miclea începe prelegerile lui, la Iași, în Duminica Tomei 1858. (*Ureche, Istoria școalelor* p. 169), iar Maiorescu în 20 Sept. 1859 în București (*Reforma*, 24 Sept. 1859).

¹⁵¹ *Vezi Revista rom.*, II, 1862 p. 407.

lucrări originale de fizică, de chimie și de matematică, în mai multe reviste germane și franceze¹⁵². Așa în Schomlich's *Zeitschrift für Mathematik und Physik* 1859, Grunert's *Archiv der Mathematik und Physik*, 1860, Greifswald, *Annalen der Physik und Chemie von Poggendorf* 1860, Berlin, *Journal für praktische Chemie* 1860—1861, *Les Mondes* III 1863, V, 1864, VII 1865, *Cosmos*, a abatelui Moignet, XX.

În sfera medicinei se ilustrează întâi doctorul Turnescu care aplică compresiunea digitală la vindecarea unor anevrisme, căpătând pentru reușita acestei operații o mulțumire dela societatea de științe din București¹⁵³. El mai era cunoscut și în Franța ca operator dibaciu pentru Elephantiasis¹⁵⁴. Alți tineri studenți în medicină care deveniră mai târziu ilustrații ale țării, erau Marcovici, Calenderu și Obedenaru ce izbutiră a fi primiți ca interni în spitalele din Paris¹⁵⁵.

Tot la contactul Românilor cu civilizația apuseană și anume în scopul de a se da în cunoștința ei tezaurele lor intelectuale și a sprijini astfel acțiunea politică atât de însemnată reprezentată în foile apusului, se fac mai multe publicațiuni în limba franceză. Așa Asaki traduce *Legendele sale istorice*¹⁵⁶. Antonin Rocques publică în limba franceză *Legendele și doinele populare române*¹⁵⁷. Alecsandri tipărește o *Gramatică română* cu text francez și cu o *introducere istorică asupra limbei române* de A. Ubicini¹⁵⁸. Tot pe atunci filoromânul italian Vegezi Ruscala laudă Revista română în ziarul *l'Instruzione publica* din Turin¹⁵⁹.

Intinderea ideii române peste hotarele țării.— Ideia unității morale și intelectuale a tuturor Românilor fusese unul din cei mai puternici ridicători ai vieții românești¹⁶⁰, și ea se născuse odată cu primele licăriri ale culturii în mintea Românilor. Nici din domnia lui Alexandru Ioan I ea nu putea să lipsească, ci dinpotrivă trebuia să se întărească cu atâta mai mult cu cât se mărea lumea ideilor. Gazetele din Principate se interesează tot mai mult de cele ce se petrec la Români de peste munți. Așa Românul publică în decursul anului 1859 mai multe știri despre mișcările politice ale Ro-

¹⁵² Vezi Biografia și lucrările lui Em. Bacaloglu de C. Istrate, București 1896, unde sunt reproduse toate lucrările lui.

¹⁵³ *Mon. of.*, 25 Martie 1862.

¹⁵⁴ *Gazette des Hopitaux*, Paris 11 Oct. 1859.

¹⁵⁵ *Courrier d'Orient* 1 Fevr. 1865.

¹⁵⁶ *Novelles historiques de la Roumanie* par G. Assaki, Iassy, 1859.

¹⁵⁷ *Legendes et doines roumaines* par Rocureanu, Buc., 1865.

¹⁵⁸ Mircesco, *Grammaire de la langue roumaine*, précédée d'un aperçu historique sur la langue roumaine par A. Ubicini, Paris, 1863.

¹⁵⁹ Iuniu 1866.

¹⁶⁰ Vezi *Ist. rom. din Dacia traiană* V. p. 312 și XIII p. 187.

mânilor de acolo, în scopul de a se declara de națiune politică¹⁶¹. Athanasie Marienescu publică poezii populare din Transilvania care trebuiau, prin asemănarea lor cu acele din țările române, să întărească cu atât mai mult conștiința unității neamului¹⁶². Întâmplându-se o mare lipsă în Banat în decursul anului 1860, C. A. Rossetti face o propunere în adunare, adoptată în unanimitatea ei, ca să se dea ajutor de 3000 de galbeni locuitorilor din Banat, ca să știe că acest mic ajutor le vine dela frații lor de dincoace de Carpați¹⁶³. *Naționalul* reproduce articolul gazetei Transilvaniei de Andrei Macovei privitor la autonomia Banatului¹⁶⁴. În ședința din 1 August 1860, Turnavitu propune adunării să încuviințeze un ajutor de 500 de galbeni școlii române din Brașov, propunere ce iarăși întrunește aproape unanimitatea voturilor¹⁶⁵.

Un articol al lui Bariț, asupra chestiunii limbilor din Ardeal, este reprodus de ziarul *Naționalul* din București și în numărul următor acestuia, unul Valerian scrie un articol asupra planului Maghiarilor de a se înfrăți cu Români¹⁶⁶. Sub ministerul Panu din Moldova se subvenționează câțiva studenți din Bucovina ca să-și urmeze studiile în Ardeal, și tot pe atunci se face o chemare către librării și tipografii din țările române ca să dăruiască cărți școlii din Cernăuți, Brașov, Sibiu, Blaj, Arad, etc.¹⁶⁷. De anul nou 1861, *Românul* scrie: „Frații noștri din Transilvania, ușurindu-li-se jugul ce-i apăsa mai înainte au început a da frumoase probe de apărarea naționalității, limbei și drepturilor sale politice. Ca și în 1848 atenția fraților noștri se ațintește acuma asupra noastră. Ei se interesează foarte mult de noi, îmbrățișează cu o căldură extraordinară pericolele noastre; se cuvine dar ca noi să ne interesăm de ei”¹⁶⁸.

În privirea românilor din Ardeal, Văsescu, în ședința din 9 Februarie 1861, zice: „Eu cred că am face o mare greșală, dacă am asimila pe Români din Transilvania cu ceilalți străini. Ei nu sunt străini: origina, limba, credința, tendințele, aspirațiile lor sunt ale noastre și ale noastre sunt ale lor. Când un Român din Transilvania voeste să intre în familia românească din Principate, trebuie să fie deajuns o simplă declarație”. Deaceia în proiectul de naturalizare a lui A. Papiu, se introduce fraza: „Considerând că un Român este de drept membru natural al familiei românești, în orice parte a României”¹⁶⁹. Chiar mo-

¹⁶¹ Vezi d. e. *Romînul*, 5 Februarie 1859.

¹⁶² *Poezii populare, Colindele de Ath. Marinescu, Pesta, 1859.*

¹⁶³ Ședința din 25 Februarie. *Mon. of.*, 126, 1862.

¹⁶⁴ *Naționalul*, 9 Oct. 1860.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 4 August 1860.

¹⁶⁶ *Ibidem*, 15 și 17 Septembrie 1860.

¹⁶⁷ *Ibidem*, 19 Septembrie. 1861. *Comp. Ureche, Ist. Școlii* p. 264.

¹⁶⁸ *Romînul*, 1 Ianuarie 1861.

¹⁶⁹ Procesele verbale ale adunării deputaților din 1861, No. XIX, p. 243.

nitorul Oficial al Țării Românești reproduce articole din gazeta Transilvaniei, precum acel privitor la conferențele din Sibiu sau acele ce se raporta la petiția din Hațeg¹⁷⁰.

În 1861 A. Papiu Ilarian publică în Iași scrierea sa asupra *Independenței constituționale a Transilvaniei*, scriere ce este curând editată și în limbile franceză, italiană și germană. *Viitorul* ziar din Iași atrage luarea aminte a publicului, asupra acestei scrieri referitoare la frații noștri de peste munți ce ne sunt atât de puțini cunoscuți până acuma¹⁷¹.

Cu prilejul unirei efective a țărilor române, *Țaranul român* chiar rostește pe față dorința de unire politică a tuturor Românilor: „Trăi-vom, zice el, noi care am luptat pentru această unire mai mult de 20 de ani, ca să videm realizat și celalalt vis de aur al nostru, o adunare națională una și singură pentru întreg poporul românesc?”¹⁷² Pe de altă parte *Concordia* din Pesta numește Principatele-Unite „țara făgăduinței”¹⁷³. În o notă din un articol al *Revistei Române* se citește: „Exceptăm pe Românii din celelalte provincii care, chiar de posed mai mult patriotismu, în privința asta sunt despărțiți prin niște bariere prea tari de comerțul ideilor și al progresului nostru. Le este aproape peste putință să capete scrierile și ziarele noastre”¹⁷⁴.

În 1862 pe de o parte se publica în Brașov poeziile lui Andreiu Mureșanu care trec munții și înflăcărează pe Români cu patriotismul înfocat și desnădăjduit al Românilor de peste munți¹⁷⁵; iar pe de altă parte un scriitor de acolo alcătuește o novelă pe o temă istorică din istoria moldovenească¹⁷⁶. *Revista Carpaților* primește în coloanele ei articolul lui Castore Gemenul din Abrud, asupra dorințelor Românilor din Munții Apuseni¹⁷⁷.

Dacă însă legăturile cu Transilvania porniau mai mult din Muntenia, Moldova se gândea singură la bucata ruptă din trupul ei, Bucovina, și Hașdeu în o poezie făcută cu prilejul deschiderii reuniunii de leptură din Cernăuți, spune:

„Zota, Sbiera, Rusu, Calinciuc, Costin
Tineri și bătrâni vă urez pe toți
Uniți-vă tot unghiul, uniți-vă cu mine
Ai bătrânei Rome, împrăștieți nepoți”¹⁷⁸

¹⁷⁰ *Mon. of. al Țării Rom.* 17 Ianuarie și 22 Fevruarie 1861.

¹⁷¹ Ed. franceză la București 1862. cea italiană la Turin 1862 tradusă de Ureche, revăzută de Vegezi Ruscala (*Tribuna* 10 Martie 1862); cea germană la Breslau 1862, Cf. *Viitorul* 15 Iulie 1861.

¹⁷² Ioan Ionescu în *Țaranul român* 17 Decemvrie 1861.

¹⁷³ *Concordia* din Pesta, 28 Septemvrie 1861.

¹⁷⁴ *Destinatele Românilor, Revista romîna*, II, 1862, p. 509.

¹⁷⁵ *Din Poeziile lui Mureșeanu*, Brașov 1862.

¹⁷⁶ *Petru Rareș, novelă istorică* de Ath. M. Marienescu, Sibiu 1862.

¹⁷⁷ *Revista Carpaților* II, 1861, p. 55.

¹⁷⁸ *Lumina din Moldova*, 1862.

Cu prilejul unirii efective a țărilor române, Românii de peste munți dau domnitorului României celei noue o sabie, de onoare, și *Reforma* care raportează faptul, adaugă că sărbătorile pentru 24 Ianuarie 1862 vor rămânea adânc în mintea tuturor Românilor dela Tisa până la Nistru¹⁷⁹.

Reforma scrie în acelaș an, dojanind pe Românii din Principate, că „frații noștri de peste Carpați luptă cu mai mult foc și putem zice că se interesează mai mult ei de noi, decât noi de ei. Cândva sosi oare momentul ca să-i imităm”¹⁸⁰?

În 1864, mitropolitul Calinic Miclescu cere dela ministerul cultelor un sprijin bănesc pentru studenții de peste Carpați și anume pentru înființarea unei Academii române de drept în Transilvania și anume de o camdată 500 de galbeni; 200 la 10 stipendiști obicinuiți, iar 300 la doi care să meargă mai departe, spre a deveni profesori¹⁸¹.

În 1864 se vede că punând speranța în războiul ce trebuia să izbucnească pentru Sleswig-Holstein, *Reforma* scrie cuvinte cu aceleași tendinți: „Toți acești 15.000.000 de Români de care vorbim astăzi și care sunt în ajunul de a se grupa de a se constitui ca o rasă și o națiune aparte, distinctă, cu o limbă, o istorie și putem spune și o patrie unită, vor fi zicem o dovadă că sunt toți, fără nici o amestecătură de alt sânge, decât roman”¹⁸².

În decursul lui 1864 o nouă lipsă se arată în Banat și adunarea votează iarăși un ajutor, de astădată mai mare, de 6000 de galbeni¹⁸³.

Tot pe atunci începe a se trezi și interesul pentru frații mai îndepărtați de peste Balcani, din Macedonia. Anume Costache Negri scrie ministeriului afacerilor străine din Iași, că „ar trebui ca schitul Prodromul din Muntele Athos să slujască și la instrucția a o mulțime de tineri Macedoneni, care de și sub presiunea elementelor grecești ce voesc a predomina acolo, sunt geloși a conserva limba și tradițiile nației lor mume”¹⁸⁴.

Românii din Macedonia încep și ei a închea legături cu acei din Principate. Așa în 1862, I. C. Maxim (mai târziu membru al Academiei române), scrie o gramatică macedo-română, în o limbă alcătuită de el, împetrișată cu cuvinte și forme macedonene pe un fond daco-român. Gramatica este o prelucrare a gramaticii lui Boiadji și este alcătuită pentru întrebuințarea acelor ce știeau grecește, conținând textul în

¹⁷⁹ *Reforma*, 4 și 11 Ianuarie 1862.

¹⁸⁰ *Ibidem*, 6 Decembrie 1862.

¹⁸¹ Ureche, *Ist. școalelor*, p. 264.

¹⁸² *Reforma*, 23 Ianuarie 1864.

¹⁸³ Ședința din 26 Februarie 1864.

¹⁸⁴ *Românul*, 1 Ianuarie 1861.

două limbi, română și grecească, cu explicările în limba grecească. În introducere, se luptă mult contra predominiei limbei grecești în cultura Românilor din Macedonia, și se îndeamnă aceștia ca, pentru a se cultiva, să-și aducă aminte că, „școalele Daco-Romanilor ne stau deschise; în ele feciorii noștri va se învăția în trei sau patru ani mai mult decât învăția în acele grecești în zece sau în cinci-spre-zece ani”¹⁸⁵. Gramatica este dedicată lui Anastase Panu „fost locotinent de principe și mai multe ori prim-ministru în Moldavia, cu speranție mai bune oferă această carte auptorul”. În răspunsul lui Panu la deputația ce-i înmânase gramatica, el spune, că „ar trebui să aplicăm toate puterile de a reînvia pre frații noștri, pe concetățenii aceștia ai națiunii romane, căzuți în letargul (sic) în care i-au aruncat injuriile timpului; că s’ar cuveni ca strănepoții lui Traian să dea azil și creștere junilor Macedonenii, și din veniturile mănăstirilor să li se dea o subvenție de 12.000 de galbeni, pentru înființarea unor stabilimente de învățatură, dându-ni-se patronarea asupra acestor stabilimente: să stăruiască Principatele-Unite pe lângă puterea suzerană ca să se permită Macedonenilor a avea școalele lor și a servi slujba dumnezească, în bisericile lor, în limba lor proprie, după cum se învoește aceasta poporului grecesc, de și este numai o minoritate în Turcia, față cu populațiile române și slave; să li se încuviințeze dreptul de a-și alege păstorii lor sufletești, începând dela Archiepiscopul autocefal al Iustinianei Prime (Ohrida)¹⁸⁶.

Răspunsul lui Panu conține deci un întreg program care însă nu știm dacă a fost început să fie pus în practică pe timpul domniei lui Vodă Cuza.

În orice caz este interesant a constata, că în timpul acestei domnii, s’a înjghebat cele d’întâi legături dintre Daco și Macedono-Români și s’au ivit ideile acele care trebuiau să caute a se realiza în vremile mai noue.

O nouă îmboldire către Români din Macedonia se dobândește în 1863 prin apariția călătoriilor lui D. Bolintineanu la ei.

Dacă rezumăm activitatea minții românești pe timpul domniei lui Alexandru Ioan I o găsim desfășurându-se pe toate tărâmurile.

¹⁸⁵ *Repede idee de gramatică macedono-românească* compusă de I. C. Mas-sim, București 1862, p. XXX.

¹⁸⁶ După un brulion nesubsemnat din *Hărțile Rosetti*. Tot acolo se află scris, cu aceeași mână, brulionul unei petiții a Macedo-Românilor către împăratul Napoleon. Alte lucrări macedo-române tipărite în București, în timpul domniei lui Vodă-Cuza sunt: *Abecedarul macedono-român* Ed. Gogu, București 1865 și o alta *Gramatica româna tra-Români din dreapta Dunărei*, București 1865.

STAREA ECONOMICĂ

CAPUL V

STAREA ECONOMICĂ

I

STAREA ECONOMICĂ

De și dezvoltarea unui popor sau acea a omenirii nu atârnă exclusiv de acea a substratului economic, cum o susține teoria socialistă a istoriei, totuși nu se poate pune îndoială, că desfășurarea vieții materiale va avea o înrăurire din cele mai rostite asupra prefacerilor ideilor, și de aceea expunerea unei perioade istorice nu ar fi deplină, dacă nu și-ar întinde cercetările ei și asupra factorului economic.

După ce am schițat dezvoltarea societății românești pe timpul lui Cuza-Vodă, pe tărâmul social, politic și cultural, ne trage rândul a coborî privirile noastre către partea mai inferioară dar mai puternică a vieții, condițiile materiale ale traiului oamenilor.

Vom îndruma această cercetare pe calea trecerii dela elementele morale către cele materiale, de oarece în istorie, ca și în natură, totul se leagă în o închegare nedespărțită, și numai mintea noastră, în nedestoinicia ei de a cuprinde absolutul din o singură aruncătură, e nevoită să despartă ceace este unit, spre a-și putea da samă de rostul lucrurilor.

Moravuri administrative. — Magistrații erau obicinuiți a lua mită sau, cu un cuvânt mai dulce, daruri dela împricinați, și acest obicei se înrădăcinase atât de adânc, încât se părea a fi o datorie de îndeplinit față cu împărțitorii dreptății. Dominitorul și cu miniștrii săi luptase chiar dela început contra acestei fără-de-legi; dar se loviră totdeauna de cuvântul miciei lefilor. Prin budgetul din 1860, sporindu-se în chip în-sămnător lefile magistraților pre cât și în deobște ale tuturor dregătorilor¹, ministrul de justiție Damaschin Bojinca, prin o circulară din 7 Iulie 1860 către magistrați, le spune că „de-acum înainte nici un pretext ridicat sub cuvânt de neajunsul onorarului nu va fi primit nici de cum, și cea mai mică aluziune la făgăduială dela împricinați, sub nume de prezenturi, va atrage

¹ *Mon. of. al Moldovei*, 17 Martie 1860.

punerea sub judecată”². Domnitorul adaoge cătră această măsură, dispoziția cuprinsă în mesajul său din 6 Decemvrie 1859, că „ministerul justiției să constate averea magistraților când vor intra în funcțiune, precum și creșterea sau micșurarea ce s’ar întâmpla acestei stări”³. Privigherea care trebuia să se pună în lucrare asupra magistraților era de lipsă la toți funcționarii; și ei sunt deșteptați în mai multe rânduri a înceta cu primirea de pocloane⁴. Kogălniceanu, în circulara lui din 20 Iunie 1860, spune că „va întrebuița toată activitatea, toată energia, toate puterile sale, spre a privighia moralizarea și înalțarea administrației, și vai de acela care-și va mârșăvi funcțiile. Cuvântul că leafa nu ajunge trebuia să dispară de acum din țara românească și darul este o mită când vine dela împricinat cătră funcționar”⁵.

Nu se poate tăgădui că în ceea ce privește magistrații, de atunci a început seria suitei a moralizării lor, care a tot sporit până în zilele noastre, când a devenit aproape obștească. Cu toate că lucrul nici departe nu se poate susține despre toți ceilalți funcționari, totuși nu poate rămânea nici o îndoială, că moralitatea lor a crescut și că această urcare își trage începutul din primii ani ai domniei lui Alexandru Ioan I.

În privirea raportului administrației cu poporul, predomină până la aceste timpuri față cu clasa de sus, hatârul și păsuiala, față cu cea de jos violența și fără-de-legea, și om de jos era tot omul mai mic în vază și rang decât un altul cu care avea afaceri. Obrazul era totul. Cu introducerea principiilor de viață civilizată, organele superioare ale ocârmuirilor moldovene și muntene își dau toate silințele spre a face să înceteze această stare de lucruri, și cu toate că și aici, ca și în încercările de moralizare, rezultatul nu se putea aștepta de îndată, totuși nu rămâne îndoială că repetatele măsuri și amenințări făcute dregătorilor administrativi, vor mai fi stâmpărat răul, și că de atunci a început mișcarea suitei în măsura în care legea se aplică pentru toți, țel care, nu e vorbă, încă nici azi nu este ajuns.

Am văzut cum se scutiau și se reduceau contribuțiile celor cu stare⁶. Se videm cum se încasau ele dela cei de jos? Un om din Hârlău e bătut de jandarmi, pentrucă nu poate plăti contribuția și e silit a se preumbla prin oraș cu o traistă de bolovani atârnată de gât. Deosebirea între timpul de acum și cel de mai înainte se vede din aceea, că polițaiul este dat

Ibidem, 9 Iulie 1860.

² *Ibidem*, 7 Decemvrie 1859.

⁴ *Mon. of. al Țării rom.*, 7 Martie 1860.

⁵ *Mon. of. al Mold.*, 30 Iunie 1860.

⁶ Vezi vol. XIII. p. 91, 92. *Comp. Steaua Dun.*, 18 Iunie și 14 Iulie 1859.

judecăței pentru această fără-de-lege. Un subprefect din plasa Siretiul de jos bate niște oameni ce vroiau să se tânguiască prefectului contra lui, fiindcă-i obligase a alege neghina din grâul unui proprietar. Nu știm dacă subprefectul a fost pedepsit ; în orice caz fapta lui a fost dată la lumină de ziarul *Tribuna* ceea ce era tot mai bine decât a rămânea înfundată și a chema și altele după ea ⁷. Sameșul dela Neamț, I. Grigoriu, este închis și bătut de ministrul Gr. Balș, sub pretext de lipsă de bani, în ziua în care se făcea alegerea ministrului, pentru că acel sameș combătea alegerea. Această faptă, dată în public în adunare împreună cu altele, aduce retragerea ministrului, etc., etc. ⁸. De asemenea caută să se înfrâne hatărurile și păsuielele. Kogălniceanu, în o circulară a lui, din Octombrie 1860, spune că „dorind a face să înceteze odată păsuielele în încasarea banilor, fie din contribuții, fie din împliniri, vă fac cunoscut, domnule prefect, că în viitor după două deșteptări rămase fără rezultat, o a treia deșteptare se va face prin Monitor ; rămânând și aceea fără urmare, nu-mi va rămânea decât a încredința administrația districtului unei altei mâni” ⁹.

Bătaia începe a fi oprită prin măsuri administrative : apoi în Muntenia, pe timpul ministeriului ultra-liberal, ea este desființată dintre pedepsele codului penal. În Moldova Kogălniceanu mai ales își dă toate silințele, pentru a stârpi acest abuz din moravurile ocârmuitoare. În o circulară din 18 Noembrie 1860, el spune, că „au ajuns vremea ca și țărani să fie priviți ca cetățeni, ca ei să fie apărați în persoana, cinstea și averea lor” ¹⁰.

Și astăzi se petrec nelegiuiri mai ales față cu poporul de jos ; și astăzi se văd păsueli față cu oamenii influenți. Astăzi însă, când aceste fapte sunt descoperite, ele trezesc indignarea publică și făptașii sunt mai totdeauna dați judecății. Înainte de domnia lui Alexandru Ioan I și de introducerea principiilor de viață europeană în sânul societății noastre, asemenea acte se puteau îndeplini la lumina zilei, fără a atrage măcar o dojană din partea ocârmuirii, fără chiar a chema răzbunarea publică. Pe timpul domniei primului domn al României, se face începutul seriei suitoare care trebuia să ducă din starea cea veche în cea de astăzi. Astfel deci *se desfac cu încetul, începând din domnia lui Cuza-Vodă, moravurile administrative de elementele economice, încâpând din ce în ce mai mult sub stăpânirea celor morale* — o serie din cele mai interesante de urmărit în desvoltarea poporului român.

⁷ *Tribuna română*, 21 și 23 Iulie 1859.

⁸ *Ibid.*, 16 Iulie 1859. Comp. Vol. XIII, p. 74.

⁹ *Mon. of. al Mold.*, 10 Ianuarie 1861.

¹⁰ *Mon. of. al Mold.*, 22 Noembrie 1860.

Funcționarismul. — O altă serie de fapte care pune în legătură elementele morale și intelectuale ale societății românești cu acele materiale, este acea privitoare la dezvoltarea și întărirea din ce în ce mai mult a curentului către dregătoriile statului, ca mijloc de existență individuală și părăsirea paralelă a îndeletnicirilor în adevăr producătoare de avuții ale industriei, comerțului și agriculturii.

Dacă în privirea moralizării funcționarilor am putut constata o serie suitoare spre progres și civilizație, această altă a sporirii curentului către dregătorii va reprezenta, în mersul ei suitor, o decădere neconținută a puterilor de viață ale populației românești, o paralizare din ce în ce mai rostită a destinului ei de a-și agonisi cele de trebuință prin munca liberă și vrednică de om.

Tendința aceasta însă nu-și are începutul, ca acea către moralizarea funcționarilor în timpul domniei lui Alexandru Ioan I. Pornită din vremuri mult mai vechi, ea se întărește și prinde puteri noi pe timpul domniei lui.

Pentru a-i înțelege mersul, trebuie să expunem în câteva cuvinte desfășurarea ei înainte de timpul despre care ne ocupăm.

În vremurile de mai înainte dregătorii se recrutau numai din clasa boierească și, prin darea unei dregătorii unui om de rând, el era înălțat în clasa boierilor. Fiind deci onoare și vază mare a fi boier, fiecare om trebuia să tindă a ajunge în această stare. Cum spune prea bine *Const. Crețulescu*, în o broșură a lui tipărită în 1860: „Cea d'întâi instituțiune funestă fu acea a nenumăratelor foloase cu care s'a crezut nevoiți străbunii noștri a încuraja serviciul statului. Deosebit de remunerarea recunoscută ca de ajuns în toată lumea — de un salariu pe timpul serviciului și de o pensie pe viață (scutelnicii) — la noi ca nicăiri se acordau exclusiv servitorilor statului și copiilor lor, drepturile politice, nobilitatea și un număr mare de scutiri. O asemenea instituțiune avu de consecvență primară neapărată, de a înăbuși la noi dezvoltarea de orice alte forme de cultură. Profesiunea serviciului public fu înzestrată cu atâtea foloase, de care toate celelalte profesii erau desmoștenite, încât putem zice că acele erau lovite de prescripțiune. De aici, științele, literatura, artele, industria, comerțul, — atâtea diferite cariere care în alte societăți fac carierei politice o concurență din cele mai fericite, ca mijloc de a procura avere, considerațiune, chiar celebritate, la noi fură cu totul condamnate. Tot Românul cu oarecare cultură intelectuală, cu oarecare ambițiune, nu se mai putea deda decât la cariera serviciului statului și Românii rămaseră în cea mai absolută ignoranță și barbarie! O luptă de viață și de moarte între numeroșii aspiranți fu sorgința primară a corupției moravurilor noastre”¹¹.

¹¹ *Const. Crețulescu, Trecutul și Era nouă, București 1860, p. 13.*

Se înțelege că faptele arătate de Crețulescu se accentuază încă atuncea, când se organizară școalele într'un chip într'un câțva mai sistematic, pe timpul Fanarioților. Se luară dela o vreme măsuri, ca „nimene dintre ucenici să nu iasă la nici o cinste, de nu vor poseda atestatul de săvârșirea cursului, iar acei dintre ei ce vor dobândi un asemenea testimoniu, vor fi considerați de domn în cinstea lor îndată după boieri (în cazul când nu ar fi din această clasă), și li se făgăduia a-i boieri după averea procopselei lor”¹². Învațătura devenia deci un mijloc de a se înălța în rândul boierilor, intrând tot odată într'o slujbă dă-tătoare de pâne. Onoare, vază și asigurarea traiului, iată ce aduceau cunoștințele dobândite în școală. Copiii plugarilor țărani, „cărora le este dată agricultura și păstoria ca îndeletnicire îndatorită”, erau opriți a umbla în școalele mai înalte care deschideau drumul către funcțiunile publice; puteau însă intra în acele de preoți de pe la sate. În academiile însă se primiau, pe lângă odraslele boierești și de acele ale neguțitorilor, mazișilor și preoților, încât astfel și țărani, în a doua generație, puteau să-și deschidă calea către dregătorii, adecă spre boierii¹³. Prin această poartă deschisă claselor de jos, se furisară multe elemente în rândurile dregătorilor, ceea ce aduse sporirea numărului lor într'un chip însămnător, mai ales prin năvălirea Grecilor în posturile țărilor române. Nestatornicia acestor posturi adaogă încă numărul năzuitorilor, fiecare crezând că cu sprijin le poate dobândi. Ajungând ele a fi date pe bani, schimbările se făceau ca și acele ale domnilor, cu o mare repejune. Constantin Radovici din Golești ne spune, despre ultimele timpuri ale epocii fanariote, că „toți capii deosebitelor ramuri vând dregătoriile mai mici; spatarul polcovnicile, căpităniile și alte asemenea iraturi (venituri din slujbe); vistiernicul sămeșiile, isprăvnicile, până și zapcilăcurile. Aceștia toți caută să stoarcă, prin despoieri dela popor, suma cu care își cumpără posturile. Apoi toate aceste dregătorii, dela cea mai mare până la cea mai mică, se schimbau pe tot anul, aducând tot sugători noi și flămânzi în locul acelora ce nici nu apucase bine a se sătura”¹⁴.

După primele încercări de înființare a școalelor naționale, făcute de I. Sandu Sturza și Grigore Ghica, școale desființate în curând prin războiul din 1828, ele se reînțemeiază

¹² *Hrisov pentru școale* al lui Grigore Al. Ghica Voevod țarei Moldovei din 15 Noembrie 1775 în *Uricariul* lui Th. Codrescu I, pag. 71—76. Comp. mai sus Vol. X p. 173.

¹³ *Hrisovul grecesc* al lui Alexandru Ipsilante, 1776, în Const. Erbiceanu *Cronicarii greci*, p. XVIII. Comp. mai sus X, p. 175 și XI, p. 243.

¹⁴ *Insemnare a călătoriei mele*, de Constantin Radovici din Golești, făcută în anii 1824, 1825, 1826, Buda 1829, p. 65.

mai trainice, sub ocârmuirea provizorie a comitelui de Kisseleff, și în Regulamentul Organic găsim că ținta urmărită de aceste școale românești, este tot una cu cea a fostelor academii grecești din epoca Fanarioților. Limba română se introduce anume în școale, „pentru că toate trebile publice erau să fie tratate în această limbă”; deci școalele erau menite a da oameni destoinici pentru căutarea trebilor publice — adevărați funcționari. Tot Regulamentul Organic înființează un colegiu menit pentru învățătura a 100 de elevi, copii de funcționari, întreținuți pe socoteala statului — mai folosind pe funcționari și în acest chip¹⁵.

Alexandru Ghica în Muntenia și Mihai Sturza în Moldova, în anii 1835 și 1842, ieau dispoziția ca nimene să nu mai poată intra în funcțiile statului fără atestate de urmare a cursurilor învățăturilor, și anume: pentru postul de scriitor, atestatul săvârșirii cursului primar; pentru cap de biou, acel de gradul al II-le; iar pentru cap de secție, acel de gradul al III-le¹⁶. Acei ce săvârșiau aceste cursuri erau primiți în funcții, să fi fost și ei și din clasele mai de jos ale societății; dar pentru a se păstra principiul, că numai boierii pot ocupa dregătoriile, li se dădea, odată cu a lor numire, câte un mic rang de boierie. De aici se explică cum se face că la sfârșitul domniei lui Mihai Sturza, găsim în Moldova 3750 de boieri, când la începutul ei erau numai 853. Mai tot sporul era reprezentat prin oameni din straturile de jos trecuți prin școale și înălțați prin funcțiile lor, la boierii¹⁷. Păreră că școalele erau menite a crea funcționari prinde tot mai adânci rădăcini cu cât se dezvoltă mintea românească. Așăzământul școlar al lui Grigore Ghica din Moldova, din anul 1851, prevede la § 9, că „învățătura publică, fie ea oricât de prețuită de persoanele singurate, aibă ea ori câtă atragere în sine însăși, trebuie să rămână pe o treaptă înalțată, dacă ocârmuirea nu o va privi ca condiție neapărată a ocupării funcțiilor¹⁸”.

Când vine Alexandru Ioan I la domnie, el găsește acest curent către funcțiuni care exista de mult, sporit și întărit încă prin înființarea școalelor naționale. Principiul egalității care învoia acuma fiecăruia intrarea în școale și deci în funcțiuni, fără a mai avea nevoia întovărășirii unui titlu de boierie, pe de alta trebuința de a avea funcționari destoinici, întărește

¹⁵ Art. 421, Regul. Org. al Mold. Pentru Muntenia vezi *Analele parlamentare ale României* I, 1890, București, p. 355. Comp. *Istoria Românilor* citată, XI, p. 185.

¹⁶ *Buletinul oficial al Țării Rom.*, 1835. *Manualul administrativ al Moldovei* I, p. 67. Comp. *Ist. Românilor*, XI, p. 247.

¹⁷ Mai sus XI, p. 207.

¹⁸ *Manualul adm.*, II, p. 305.

încă puterea curentului. Este însă de observat, că dacă până acuma erau de lipsă funcționari spre a ocupa posturile, de acuma înaintea posturilor vor sluji spre a așeza funcționarii care roiau tot mai numeroși din școalele statului. Apoi, cum spune Bolintineanu, „cu introducerea sistemului constituțional, funcțiile nu vor fi date pentru interesele sevicului public, ci oamenilor de partidă, de zestre favoriților și ceea ce este mai trist, ele vor servi a regula alegerile, a păstra simpatiile corpurilor pentru guvern și a renaște, ca o fatalitate, regimul corupției”¹⁹.

Întărirea curentului către funcțiuni provenia pe de o parte dela organele statului, de alta însă și dela părerea obiștească, cu toții văzând de o camdată numai nevoia nemijlocită, nu și primejdia mai îndepărtată. Ziarele progresiste ale timpului împărtășesc teoria așezământului școlar al lui Grigore Ghica. Așa *Naționalul*, cu prilejul primirei unor tineri netitrați la concurs pentru niște posturi, alături cu alții ce avea titluri: exclamă, „Iată cum se încurajază instrucția publică; iată cum se recompensează acei ce și-au petrecut o parte din viața spre a studia”²⁰! *Steaua Dunărei* pe de altă parte susține, că „guvernul nostru trebuie să înțeleagă, că niciodată nu vom putea avea ampoliați buni și apți spre a îndeplini cu demnitate funcțiunile ce li s’au încredințat, cât timp nu se va da cea mai mare întindere învățătorei publice”²¹.

Tot așa și bărbații de samă. Ministrul primar, M. Costache Epureanu, în o cuvântare la împărțirea premiilor, făcând aluzie la vremile vechi, spune copiilor: „Decretul vostru de boierie pe temeiul căruia veți fi chemați la funcțiile statului, fie la cele mai înalte, trebuie să vă fie învățătura”. *Steaua Dunărei* reproducând aceste cuvinte le dă deplina ei aprobare²². Mai mult încă, însuș Kogălniceanu este cuprins de ideile timpului său. La împărțirea premiilor din 1860, fiind el ministru ad-interim la instrucțiunea publică, introduce o noire caracteristică pentru menirea ce se credea că au școalele atunci. În cuvântarea rostită de el spune, că: „chiar astăzi, elevii ce și-au săvâșit cursurile de învățătură în școalele noastre, au să treacă de pe băncile lor în rândul funcționarilor statului și în niște posturi de natură a satisface ambiția a multor mai înaintați în vrâstă”²³. Ministrul împărtășind domnitorului, în București, măsura luată de dânsul, primește chiar în ziua împărțirii premiilor deplina sa aprobare care și este cetită în public. Astfel se pune, într’un chip văzut în lumină, legătura între

¹⁹ *Viața lui Cuza Vodă*, p. 7.

²⁰ *Naționalul*, 9 August 1859.

²¹ *St. Dunărei*, 9 August 1859.

²² *Patria*, 13 Iulie 1859. *St. Dunărei*, 8 Iulie 1859.

²³ *Mon. of. al Mold.*, 14 și 29 Iulie 1860.

școală și funcțiuni, legătură care în mintea oamenilor de atunci părea a fi neapărată.

Fiindcă funcționarii trebuiau să iasă din școale, se convertia judecata aceasta în cealaltă, că școalele sunt menite a da funcționari, de și se comitea o greșală elementară de logică, în conversiunea acestei judecăți.

Școalele fiind menite a da funcționari, pregătirea din ele trebuia să fie corespunzătoare scopului pentru care erau menite. Programul tuturor acestor școale este acel clasic, cu greceasca și latina, istoria, geografia, aritmetica, algebra, geometria și științele naturale. Pe când însă se sporiau cu trei numărul școalelor menite a da funcționari, gimnaziul Mateiu Basarab din București, acel din Buzău și acel din Ploești, și lăsa tot un singur institut de agricultură, la Pantelimon, pentru întreaga Țara Românească, o singură școală de arte și meserii la Mavrogheni, două școale comerciale la București și la Brăila și o școală tehnică la București. Programul acestor școale, în aparență menite a da o instrucție practică, era alcătuit tot mai mult din învățături teoretice. Așa bună oară în școala de agricultură dela Pantelimon, se învăța sub profesori speciali: 1) fizica, chimia și agronomia, 2) botanica și horticultura teoretică, 3) zoologia și arta veterinară, 4) cultura duzilor, tot teoretică, 5) contabilitatea, 6) geometria și agrimensura, 7) o limbă străină — ca materii principale; iar agricultura practică era lăsată directorului — ca ocupație secundară, pe lângă atribuțiile sale. Se înțelege că elevii eșiți din o asemenea școală, cu învățături aproape exclusiv teoretice, nu erau să se apuce de agricultură, când părăsiau băncile ei, ci-și căutau cariera în vreo funcțiune. Apoi chiar când școala era organizată mai mult spre practică, precum era bună oară școala de arte și meserii din București, cu ateliere de fierărie, tâmplărie, lemnărie, pietrărie și turnătorie, dar și cu un program destul de bogat de cunoștinți teoretice, spiritul timpului împingea pe ucenicii adăpostiți în ea a se folosi mai curând de cunoștințele lor teoretice spre a intra în funcțiuni, decât de acele practice care le puteau da o carieră neatârnată²⁴.

Aceste idei se mănțin în tot decursul domniei lui Cuza-Vodă. Așa în 1864 *Reforma* spune că „guvernul s'a arătat curtenitor cătră junimea studioasă, prin numirea câtorva studenți în posturi, și iată că o mulțime de juni năpădesce la școli. Con-

²⁴ Toate aceste științi asupra școalelor din Țara Românească din anul 1860 sunt luate din bugetul instrucțiunii publice din acel an. Credem de prisos a cerceta lucrurile mai cu deamănuntul și în Moldova, neavând scopul de a serie o istorie a școalelor, ci numai de a caracteriza o direcțiune ce era comună ambelor țări.

jurăm guvernul pentru legea administrației în favoarea a mii de suflete candid care în cursul celor mai frumoși ani ai vieții asudă ziua și noaptea”²⁵. Raportul comisiunii mixte a camerei și senatului, prevăzută de constituția lovituri de stat, adăogă la aceste considerații, altele de aceeași natură, anume, că „observând desele schimbări ale funcționarilor, comisia iea îndrăzneala a exprima dorința de obștie simțită că acest mare principiu să nu fie sacrificat nici chiar în ramura administrativă, pentru că numai astfel se va asigura viitorul funcționarilor celor buni”²⁶. Să se observe spiritul în care este rostită dorința stabilității funcționarilor, anume în interesul lor, pentru a le asigura viitorul și nu pentru a împiedeca, prin aceasta stabilitate, prea marea îmbulzală la funcții. Pe partea opoziției ziarului *Românul* dă aceeași notă, dovadă că toată lumea împărtășia acelaș fel de a gândi. „Școalele sunt goale, zice el, pentru că ușile cancelariilor guvernului sunt deschise neștiinței”²⁷.

Față cu asemenea păreri obștice împărtășite, în zadar răsunau câteva glasuri înțelepte care căutau să deștepte lumea asupra primejdioasei îndreptări a spiritului public. Ștefan Fălcoianu, vice președintele consiliului general de instrucție, spune în ședința din 10 Septemvrie 1865: „Trebue, dacă obligăm pe fiul săteanului a veni la școală, să știm să-l învățăm spre a nu mai face din acei ce vin la ea, oameni pierduți pentru agricultură, comerț și industrie; spre a nu mai face până și din școalele primare, atâția prășitori de candidați la paragraful budgetului”²⁸. De asemenea *Trompeta Carpaților* arată că „organizarea, economia sunt străine vieții noastre. Noi am fost și suntem pentru ideile abstracte și nici de cum pentru științele pozitive: poeți, filosofi, advocați în toate părțile; matematici, economiști, financiari, nicăeri. Noi n’avem nici ingineri, nici arhitecți, numai legiști; noi suntem numai legiuitori. Aceia care învață cum să se îndoiască averea statului și a particularilor, cum să se organizeze comunicațiile, comerțului aceia vor face bine statului; dar aceia care nu au învățat decât cum să iee averea unuia, spre a o da celuilalt, aceia nu au învățat nimic folositor”²⁹. Constantin Crețulescu spune de asemenea, că „ceea ce este mai descurăjător este, că videm oamenii de stat din ce în ce în ce ademeniți a se felicita de înmulțirea posturilor servi-

²⁵ *Reforma*, 1 Iulie 1864.

²⁶ *Mon. of.*, 13 Octomvrie 1865. Este înspăimântător de constat numărul magistraților destituiți fără motive văzute, în decursul anului 1864 după lovitura de stat. *Monitorul din acel an* pasiuin.

²⁷ *Românul*, 3 Noembrie 1863.

²⁸ *Mon. of.*, 21 Septemvrie 1865.

²⁹ *Trompeta Carpaților*, 16 Mai 1865. Românii se țineau tot îndepărtați de comerț. Comercianții cei mari din Consiliul comunal din București din anul 1865 erau: *Vlasto, Gudgiu, Atanas, Zerlendi, Calenderol, Georgief, Parfeni, Avram Manoah* (nici unul Român de baștină). *Mon. of.*, 12 Noembrie 1865.

ciilor publice, ca de un semn îmbucurător; că nu găsec a arăta tinerimei un scop mai nobil pentru frecventarea școalelor, decât pentru căpătuirea posturilor”³⁰.

Marțian deplânge plecarea Românilor numai către carierele statului; critică administrațiunea instrucțiunii publice care „a căutat totdeauna mai mult de binele profesorilor decât de acel al învățăceilor, din care preocupare el explică sporirea așa de repede a facultăților, cu toate că în unele nu se afla decât 10 tineri, și aceia însă bursieri câte 50 de galbeni pe an”. Cu prilejul unei mașini agricole stricată și ne mai întrebuințată, neavând cine să o dreagă, Marțian observă că „pentru junii noștri ce învață ceva carte, singura carieră ce râvnesc este avocatura și funcțiunile publice; iar ocupațiunile productive, precum mecanica le lasă pe mâinile străinilor. Marțian era apoi un sprijinitor al luminilor și mai ales le reclama pentru masa poporului. „Se instruim masele, zice el; să primenim decadența morală a clasei noastre de sus, cu noul și nealteratul element al poporului, ca să prevenim totala ei putrezire”!³¹

Deocamdată funcțiile nu cereau decât cunoștinți mai ușoare. Carierile tehnice nu erau întrebuințate decât puțin în viața statului și unde erau de trebuință asemenea elemente, se aduceau străini. Se observă deaceea o lipsă simțită de ingineri români, și ministrul lucrărilor publice din 1862 spune, în un raport al său, că „pe când la studiul dreptului se dedeau o mulțime de tineri, la acel al științelor pozitive, numai din întâmplare s'a aplicat câte unul, și aceasta e privită ca o hazardare de a se angaja pe o cale care nu avea nimica în perspectivă”³². În curând însă și profesiunea inginerului începe a deveni atrăgătoare; se organizează ierarhia inginerilor cu lefile respective; cariera înghinerească devine și ea bănoasă și introducerea culturai științifice urmează în curând îmboldirea obștească către funcționarism, sub forma de specialitate.

Se constată, conform cu aceste împrejurări, că numărul școlarilor sporia mai ales în învățământul secundar care deschidea el singur cariera funcțiunilor, fără a mai fi neapărată nevoie de cursuri superoare, afară decât pentru puține posturi. Așa pe când în școalele rurale scade numărul băeților de la 58.060 în 1862 la 49.328 în 1863; și în cele urbane dela 11.391 în 1862 la 10.379 în 1863; pe când în învățământul superior numărul studenților dă iarăși înapoi dela 320 în 1862 la 212 în 1863; numărul elevilor din școalele secundare crește

³⁰ *Trecutul și era nouă* de C. Crețulescu București 1860, p. 24.

³¹ *Mon. of.*, 1 și 3 Oct. 1865.

³² *Mon. of.*, 4 August 1862.

Din această împrejurare, prin stăruința elementului evreesc ca element străin în sânul corpului națiunii române, el devine cu deosebire interesant de studiat și de aceea trebuie să-i consacram câteva pagini.

Pe la începutul Domniei lui Alexandru Ioan I, numărul Evreilor era încă mic în Muntenia; dar începuse a se înmulți prin emigrare din Moldova³⁶. Dimpotrivă erau foarte numeroși în această de pe urmă țară, unde se înmulțise sub domniile anterioare și încă de pe timpul Fanarioților. Asupra acestui fapt, aducem următoarele date: „La Fălțiceni în 1859, pe Ulița-Mare la deal nu mai rămăsese Români decât economul Eftimie, starostele Trăsnea și alții câțiva; în colo tot Jidani și iar Jidani”³⁷. În Dorohoiu „Jidovii năbușă cu totul populația românească”³⁸. Tot așa și în Galați, cu tot numărul cel mare de Greci, nici Evreii nu erau puțini. Bolintineanu care întovărăși pe domnitor în 1860, în călătoria lui spre Constantinopole, când trecu prin Galați și văzu marele număr al Jidovilor, rosti cuvintele profetice: „Jidanii ce vin la noi sunt mulți și toți străini: în curând vom fi înecați”³⁹.

Despre numărul covârșitor al Evreilor din Iași ne poate da o idee tabloul tinerilor înscriși la recrutare pe anul 1860 care tablou constată 1488 de creștini și 1375 de Evrei. Ținând seamă de împrejurarea, că mulți Evrei se vor fi dosit dela înscriere, căpătăm rezultatul, că încă din 1860, aproape cu jumătate de veac în urmă, numărul Evreilor din Iași era egal cu acel al creștinilor⁴⁰.

³⁶ *Naționalul* 96, Noembrie 1860 spune ca ceva neobicinuit: „aflăm că Mulți Evrei din Moldova trec la noi” După *Analele statistice* ale lui B. T. Marțian I, 1860, p. 49—53 erau în Ilfov 3589 de Evrei, în Brăila 593, Prahova 324, Dolj 277 și Râmnicul-Sărat 200; în celelalte județe mai puțini. Astăzi sunt cel puțin de 10 ori pe atâta, dacă nu de 15. Asupra introducerii și a spoului elementului evreesc în Moldova, vezi mai sus, vol. IV, p. 108 și XI p. 15 și 178.

³⁷ *Steaua Dunărei*, 31 Iulie 1859.

³⁸ *Steaua Dunărei*, 25 Martie 1859.

³⁹ *Călătoria domnului Principatelor-Unite la Constantinopole*, București 1860, p. 25.

⁴⁰ *Mon. of. al Moldovei*, 16 Noembrie 1860 dă următoarele cifre pentru recrutare, pe despărțiri: I, 172 creștini, 84 Evrei; II, 288 cr., 213 Ev.; III, 363 cr., 198 Ev.; IV, 260 cr., 360 Ev.; V, 260 cr., 310 Ev.; VI, 225 cr., 210 Ev. Total 1488 cr., 1375 Ev. — Iată după broșura *Din lucrările statistice ale Moldovei*, Cap. V, *Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, p. 109 și urm., numărul populației deosebitelor orașe 1859 și 1860 după religii: Creștini și Evrei:

	Creștini	Evrei		Creștini	Evrei
Dorohoiu	7.200	8.700	Focșani	15.500	2.500
Botoșani	19.200	19.400	Tecuci	8.500	800
Fălțiceni	4.300	6.800	Galați	22.300	2.600
Piatra	13.600	7.500	Bârlad	12.900	2.500
Roman	8.400	4.200	Vaslui	4.900	2.300
Bacău	15.600	5.400	Huși	12.300	3.100

Iași 40.200 creștini, 34.300 Evrei.

dela 2059 în 1862 la 2778 în 1863³³. Și cu toate aceste, nu se înmulțise într'un chip anormal școale secundare. În 1863. gimnaziul Mateiu Basarab este prefăcut în liceu cu 7 clase; Sf. Sava se reduce din 8 tot la 7 clase, întrucât în anul următor urma să se înființeze universitatea și în București. Seminarul din Buzău se întocmește cu 7 clase ca și acel din Moldova dela Socola. În Craiova se preface gimnaziul în liceu cu 7 clase și se mai crează un gimnaziu în Galați. Se crează burse la internatele de fete, etc.³⁴. Deși se fac adause, însuși ministrul ce se fălea cu aceste creațiuni, Bolintineanu, constată mai târziu, în amintirile sale, că „nici o organizare nu se întâlnește în instituțiile noastre menită a garanta viitorul. Toți nășteau și creșteau pe bugetul statului. Comerțul, agricultura, industria, orice alte mijloace afară de funcții erau lăsate străinilor. Aceasta adaugă și numărul și patima nemulțumiților care formează nămolul partizilor de opoziție. De aici nascu spiritul de adaos la cheltuețele statului în personal și materila, înmulțirea funcțiilor și mărirea salariilor, inaugurată de Ioan Ghica, apoi de Epureanu și complectată de Kogălniceanu după 2 Mai”³⁵. Este curios de constatat că chiar oamenii ce în lăuntru lor erau convingși de contrarul, erau nevoiți să se supună puterei împrejurărilor.

Străinii. Evreii. — Năvălirea clasei culte a Românilor către funcțiuni, lăsase din vremuri mai vechi, o mulțime de locuri libere, pentru a fi ocupate de străini. Observase încă de mult călătorii și scriitorii ce au scris despre Români, că aceștia consideră numai plugăria ca ocupație vrednică de ei și că lasă negoțul și meseriile pe mâinile străinilor. Deaceea când vine Alexandru Ioan I la domnie, el găsește în țările române o mulțime de străini ce îngrijeau de daravile economice ale acestei regiuni, trăgând din ele foloasele cele mai mari. În Muntenia, Greci, Bulgari, Sârbi, Nemți și Unguri; în Moldova mai ales Evrei. Din aceste elemente neromânești, Evreii stăruiau în însușirea lor de străini, pe când acele de religie creștină dispăreau cu timpul în sinul poporului român. Se înțelege însă că, atunci când ei se asimilau cu Românii, le luau obiceiurile, și copiii neguțătorilor bulgari greci, sârbi sau chiar unguri și nemți, deveniți Români, năzuiau și ei după funcțiuni, și trebuia ca alți străini proaspeți să-i înlocuiască în ocupațiile productive ale părinților lor. Evreii însă neasimilându-se, rămăneau totdeauna pe lângă îndeletnicirea lor aducătoare de bogății și sporiau comăndul lor din tată în fiu, din generație în generație.

³³ Vezi *Tabloul din Analele economice* 13—16, 1863, p. 21.

³⁴ Discursul lui Bolintineanu ministrul cultelor în *Dâmbovița*, 6 Iulie 1864.

³⁵ *Viața lui Cuza Vodă*, p. 50.

Potrivit cu acest număr însemnat al Evreilor și ei având dreptul a cumpăra case în orașe, multe proprietăți urbane trecură în mâinile lor. În Iași din 1520 de proprietăți mai mari, 515 erau ale Evreilor; în Botoșani din 992 erau vreo 52 mânăstrești, iar 460 evrești⁴¹.

Evreii se îndeletniceau mai cu deosebire, cu negoțul de bani și cu acel al băuturilor spirtoase, cele două căi principale prin care ei au făcut se treacă avuțiile Moldovenilor în mâinile lor, pe lângă că puseră cu încetul stăpânire și pe celelalte arterii ale vieții economice ce mai rămăsese printre Români.

În privirea negoțului de bani, contactul cu străinătatea puse pe evrei în cea mai favorabilă poziție. Boierii, amețiți de frumusețile țărilor apusene și moda eșind în curând să fie mers „în lăuntru”, ipotecele curgeau pe moșiile boierilor, ipotece luate de Evrei pentru împrumuturile făcute de ei, fie din banii lor adunați prin economie, para către para, fie din bani străini. Procentele fiind mari și adăogite neconținut la capete, moșiile erau scoase în vânzare, și așa dispărură una dupe alta marile averi boierești moldovene, intrând în mâinile clasei mai de jos, care nu e vorba, cumpărau cele mai adeseori acele moșii contractând alte datorii, încât adeseori apăsarea nu era scuturată.

Datoria ipotecară a țărilor române se urca pe la 1859 la 11.000.000 de galbeni (sau 407.000.000 lei) din care 4.000.000 pentru Moldova și 7.000.000 pentru Muntenia⁴². Pentru a se ușura grelele dobânzi care ruinau pe împrumutați; se proiecta de pe atuncea înființarea unui credit fonciar; dar un articol deșteptător și putem adăogi profetic, asupra acestui așezământ, spunea: „că acest credit trebuia să fie întrebuințat numai în scopuri de economie; altfel instituția va deveni un institut de expropriere pentru marea majoritate a datornicilor proprietari”⁴³. Dacă moșiile rămaseră în mâinile pământenilor, aceasta s'a întâmplat numai din pricina dispozițiilor ocrotitoare ale legilor vechi care împidicau pe străini a agonisi proprietăți rurale; dealtfel ar fi avut și ele soarta caselor din orașe, din care aproape jumătate erau de pe atunci în stăpânirea străinilor.

Cum se face că în țara Românească ruinarea boierimei și desfacerea averilor mari nu se îndepliniră pe o scară atât de întinsă ca în Moldova; ca acolo mulți coborători ai vechilor familii păstrează încă moștenirile lor? Credem că pri-

⁴¹ *Mon. of., al Moldovei*, 25, 31 Ianuarie, 3, 10 și 16 Februarie 1861.

⁴² Expunerea de motive pentru proiectul de împrumut de 60 milioane de franci. *Mon. of., al Țării Rom.*, 30 Septemvrie 1860.

⁴³ *Mon. of., al Țării Rom.*, 31 Martie 1860. Prevederea s'a cam realizat. Astăzi datoria ipotecară a moșiilor și caselor în toate rangurile întrece un miliard, și nu știu dacă a 10-a parte din împrumuturi a fost întrebuințată la îmbunătățirea fondurilor.

cina hotărâtoare a fost sistemul de cultură a pământului. În Muntenia, lucrarea în părtaşie cu țăranii aducea mai totdeauna un venit sigur, fără nevoirea unui fond mare de exploatare, pe când în Moldova cultivarea pe seama proprietarului aducea adeseori trebuința de capitaluri mari care, în anii slabi, se rezolvau în ipoteci pe moșii; apoi procentele urcate îndeplineau ruina și a celor puțini care nu banchetuiău averile lor și nu le împrăștiau la cele patru vânturi. O altă deosebire între Muntenia și Moldova este că în cea dintâi creditorii fiind elemente străine asimilabile, averea bănească a țării rămânea în mare parte tot în mâinile Românilor (sau al Româniștilor); în Moldova, încăpute în pungile neamului neasimilabil al Evreilor ele eșiau din patrimoniul poporului român.

Dacă însă prin comerțul banilor în condițiile arătate, Evreii se îmbogățiau pe socoteala clasei avute, acel al băuturilor spirtoase le aducea în mână averea celor mici, dar care prin mulțimea lor răscumpărau puținătatea lor economică.

Negoțul cu rachiu era vechiu în țările române. La început el se importa în Moldova din Polonia și numai de pe timpul lui Constantin Moruzzi (1777—1782) se pomenește despre existența de velniți în Moldova, pentru sprijinirea cărora și spre a face pe placul boierilor proprietarilor lor, domnul oprește intrarea rechiului leșesc⁴⁴. Consumația acestei băuturi sporia neconținut și mai ales dela introducerea fabricării ei din grâne, pe la 1844. La suirea lui Alexandru Ioan I în scaun, întrebuințarea ei era aproape obștească în Moldova, mai mult sau mai puțin cunoscută în Muntenia, unde era înlocuită cu țuica sau rachiul de prune. Relele efecte ale consumării rachiului de către sătenii din Moldova se observase încă de pe atunci, și *Steaua Dunării* numește prea bine această băutură: „otrava țăranului⁴⁵. Răspândindu-se tot mai mult viciul pierzător al beției, produsele velnițelor gășiau o piață de desfacere tot mai îmbelșugată și numărul povernelor sporia pe zi ce merge. În 1860 erau în Moldova 200 care produceau în mijlociu fiecare câte 10.000 de vedre de rachiu pe an, deci o producțiune totală de 2.000.000 de vedre, mai toate consumate ca băutură, ceea ce făcea aproape de o vadră de cap pe an, proporție uriașă, dacă ținem seamă că copiii în deobște nu beau și femeile mult mai puțin decât bărbații⁴⁶. *Tribuna* își pune întrebarea, „dacă este iertat de moral a fonda un venit numai pe cumplita demoralizare, adică pe beția acelei mai trebuincioase clase a poporului”⁴⁷.

⁴⁴ Mai sus IX pag. 183.

⁴⁵ *Steaua Dunării*, 13 Aprilie 1860.

⁴⁶ *Ibidem*, 15 Ianuarie 1860.

⁴⁷ *Tribuna română*, 14 Ian. 1860.

Steaua Dunărei observă deasemenea, că fiii lui Izrail, exploatare ai acestei patimi teribile, duc îndobitocirea otrăvitoare lor băuturi prin toate ramificările societății și îi absorb chiar pâinea de toate zilele⁴⁸. Pe lângă această răspândire a beției, crășmele ținute de evrei, slujiau mai ales la hotar, la săvârșirea a felurite delictes, precum contrabande, furturi, oploșirea și înlesnirea trecerei Jidovilor vagabonzi de care era inundată țara și care năvăliau fără nici o oprire⁴⁹. Am văzut că față cu îngreuierea datoriei ipotecare, se vorbia de înființarea unui credit fonciar. Față cu înmulțirea Jidovilor, a velnițelor și a crășmelor, nu se lua nici o măsură; ba chiar prin taxa de 5 lei la vadră asupra spirtului, adăogându-se veniturile statului, această sporire nu putea fi rău văzută, cu toate dreptele observări a le gazetelor.

Să venim acuma la poziția Evreilor, în țările române, la începutul domniei lui Alexandru Ioan I. Din vechime Evreii erau îngăduiți a-și exercita religiunea, industria și comerțul în țările române; erau îngăduiți a se așeza în sate; nu puteau ținea moșii în arendă nici cumpăra imobile rurale și nici măcar vii, iar case în orașe puteau cumpăra. Regulamentul Organic, cea dintâi organizare mai sistematică a țărilor române, exclude pe Evrei dela drepturile politice, admițând la împământanire numai pe străinii de rit creștin⁵⁰. Și el păstrează oprirea Evreilor de a lua moșii în arendă. Anul 1848 cu ideile lui liberale, aduse și pe acea a *emancipării* Izraeliților — termen cam nepropriu. Această idee este susținută de Kogălniceanu în *Dorințele partidei naționale din Moldova*; dar ea rămâne fără nici un rezultat, revoluția fiind înăbușită. O lege din 1852 reînvoiește învoirea Evreilor de a ținea crășme prin sate⁵¹.

Dar până atunci, cetățenia română nu era un bun așa de căutat, deoarece mulți Români chiar se puneau sub protecțiunea străină. Nici măcar la Convenția de Paris nu se văd stăruinți de ale Evreilor de a fi primiți în cetățenia română, deoarece și ea păstrează, deși încheiată sub ochii Evreilor din Paris, cetățenia română numai creștinilor. Deaceea, o foae evrească ce apărea în Iași în tipografia H. Goldner și sub redacțiunea lui B. Feldmann, intitulată *Gazeta română-evreiască*,

⁴⁸ *Steaua Dunărei*, 24 Martie 1860.

⁴⁹ *Mon. of. al Mold.*, 9 Iulie 1860. Gezeta germană *Bukarester Intelligenzblatt*, 2 Decembrie 1859 spune despre Evrei: „Es ist wahr, der moldanische Jude ist ein fataler Mensch, und sein Schaher weit entfernt ein solider Handel zu sein”.

⁵⁰ Art. 1431 *Codul Calimah*. Insa legea Munteniei din 15 Martie 1840 oprește pe Izraeliții din Valahia să cumpere locuri în afară de barierele orașelor. Anexa X a *Reg. Moldovei*: *Despre Indigenat* art. I. și Anexa P. cap. L.

⁵¹ *Manualul administrativ* II, p. 41 Dr. Felix, *Istoria igienei în România*, Partea I, al doilea memoriu, p. 100.

în profesia ei de credință din numărul 1, din 12 Martie 1859, își mărginește scopul activității ei numai la literatură, comerț și industrie „întrucât edificiul politic rămânând închis Iudeilor locuitori în Principatele-Unite, am socotit a fi de prisos cu reproducerea în jurnalul de față, de articole politice”. Faptul este numai constatat de toaia evreiască, fără nici un comentariu, fără nici o protestare⁵². Conform cu această tendință a Evreilor îi vedem în 1860 Aprilie, cerând, ca limba de predare în școlile lor să fie cea germană. Ministerul respinge această cerere ca protivnică art. 97 din așezământul școlar⁵³. Ei caută apoi îmbunătățirea soartei lor pe alte căi. Așa ei stăruesc și obțin desființarea taxei Jidovilor la 1 Ianuarie 1860, o dare în destul de apăsătoare ce atârna asupra lor și pentru răspunderea căreia li se încuviințase din vremuri mai vechi sporirea prețului cărnei *cușer*. Prin această măsură se adusesse comerțul cărnei în deobște, în cele mai multe din orașele moldovenești, în mâinele Evreilor, de oarece ei vânzând carnea *cușer* cu 70 de parale oca, iar pe ei costându-i numai 14 ca preț de cumpăratură, ei câștigau așa de mult, încât pe lângă plata taxei erau puși în poziție de a vinde carnea *trif* (necurată pentru ei) creștinilor cu un preț așa de jos, că puneau pe acești din urmă în neputință de a concura cu ei la vânzarea acestui lucru de hrană, pe care puteau să-l lase cu un preț foarte jos creștinilor, scoțându-și profitul din *cușer*⁵⁴. Desființarea taxei Jidovilor ar fi trebuit să aibă de urmare suprimarea facultăților lor de a putea urca prețul cărnei *cușer*, ceea ce ar fi silit a ridica pe acel al cărnei *trif* și le-ar fi răpit avantajul în concurență cu creștinii. Lucru însă nu se făcu, cu toate că ziarele cerură această măsură. Astfel rămase comerțul cărnei confiscat de Evrei în mai totalitatea orașelor moldovene.

Evreii însă se convinsese în curând că, față cu schimbarea situației țărilor române care făcuse chiar pe mulți supuși ai marilor state europene, să prefere cetățenia română, aceleia de care se ținuse până atunci, trebuia să-i îndrume și pe ei la dobândirea drepturilor politice și a renunța la poziția până acum atât de râvnită de ei de *Unterthan*⁵⁵. Ei încep a se mișca în acest sens, când cu desbaterea constituției în comisiunea centrală. Cu acest prilej dau Jidanii primul asalt, bine înțeles teoretic la cetățenia română. O broșură scrisă de un Izraelit român intitulată *Emanciparea Izraeliților în România* apare în

⁵² Se află câteva numere din această gazetă în biblioteca din Iași.

⁵³ V. A. Ureche. *Istoria școlilor*, III, p. 234.

⁵⁴ *Patria*, 24 Iunie 1859.

⁵⁵ Acest cuvânt desfăcut de Români în articol și substantiv, după limba lor, dădu naștere poreclei date de ei Jidovilor de *Târtani* (*Unterthan* = un târtan).

Paris în anul 1861⁵⁶ și apără cu mult foc această cauză înaintea părerei obștești. Este primul pas al Evreilor prin care cer egalizarea drepturilor, prima verigă a seriei însemnate ce se desvoltă încă sub ochii noștri.

Părerile autorului anonim fură îmbrățișate cu mare căldură de toată presa izraelită, și președintele Alianței izraelite din Paris, Carvalho, scrie redactorului unui mare ziar (nu se spune care) ce reprodusesese broșura, că „lucrarea va fi luată de bază la negocierile ce ar fi întreprinse pentru a sprijini dorințele coreligionarilor români”. Broșura exprimă credința, că „noua constituție a Principatelor va ținea drept onoare de a înscrie marele principiu al egalității religioase, civile și politice care este primul semn al libertății unei națiuni și siguranța progresului și a prosperității sale. Avem de chezaș al speranțelor noastre simpatia manifestă a unor bărbați eminenti dintre Români și cuvintele atât de frumoase ale principelui, căruia voința națională a încredințat puterea și care, mai a doua zi după a lui întronare, răspunde unei deputațiuni, că „nu vreau să văd în Principatele-Unite nici creștini, nici Jidani, ci numai Români”⁵⁷.

În această broșură, Izraelitul român pledează pentru egalizarea deplină a Jidanilor în România, și combate toate argumentele religioase, economice și politice ce de pe atuncia se aduceau în contra acestei egalizări. Dela această broșură înainte, se pune pe tapet *chestiunea izraelită* în țările române, și lucrul se explică, dacă pe deoparte luăm în privire, că atunci le vine Evreilor pentru întâia oară în gând să se folosească de schimbarea de regim în Țările Române, pentru a-și îmbunătăți și ei poziția; iar Români ai căror simțământ național se deșteptase mai cu seamă dela 1857 încoace, încep a pricepe mai lămurit primejdia implicată în o asemenea pretenție⁵⁸.

Deși rezolvirea împărțășirei Evreilor la drepturile politice trebuia așteptată dela constituția țării care deabia intra în desbatere, totuși poziția lor se îmbunătăți încă din ceeace era mai înainte. Ei capătă dreptul de a avea școale confesionale, pe temeiul principiului toleranței religioase proclamat de Convenția de Paris⁵⁹.

Lovitura de stat și noua constituție întocmită de domn aduse din nou în desbatere chestia jidovească. Jidanii gândind

⁵⁶ *L'émancipation israélite en Roumanie* par un Israélite roumain, Paris, 1861.

⁵⁷ Deși nici un act oficial al timpului nu reproduce astfel de vorbe ale domnitorului, ele a putut fi rostite, dacă luăm în privire cele ce spune Alexandru Ioan I, tot relativ la Jidani, în mesajul său din Decembrie 1864. Mai jos, p. 159, 160. Alianța izraelită se înființase în 1860.

⁵⁸ *La Question israélite en Roumanie*, Paris, 1869, p. 1—15.

⁵⁹ *Mon. of. al Moldovei*, 22 Noembrie 1861.

că a venit momentul pentru a dobândi împărțășirea la drepturile pământenilor, se vede că au pus în lucrare mijloace, ascunse, spre a dobândi această poziție, cu prilejul schimbării autoritare a constituțiunii din partea domnitorului. Românii simțind uneltirile făcute, porniră iarăși o campanie prin presă în contra lor, în care se deosebiră mai ales două lucrări: Articolul d-lui A. D. Holban din *Viitorul* din Iași și o broșură a lui D. Popasu absolvent în drept și științele politice dela Universitate din Halle. Acest din urmă, antisemit infocat, pune ca dilemă la începutul lucrării sale, că „sau noi respingem cu energie și dispreț impertinentele pretențiuni de emancipare ale Evreilor și ne silim a scăpa prin mijloacele cele mai nimerite și mai urgente, chiar de Jidanii pe care îi mai avem din nenorocire, sau noi renunțăm la independență, ba chiar la existența statului și a națiunii române, pentru a deveni sclavii, iloții disprețuiți ai Jidanilor”. O conviețuire nu ar fi cu puțință decât „atuncea, când Evreii se vor desbrăca de legea lui Moisi; când se vor denaționaliza și vor putea deveni adevărați cetățeni ai unui stat”⁶⁰.

Aceste învinuiri, Evreii se grăbesc a răspunde și anume celor aduse de Holban prin o scriere a doctorului *Silberzwaig*, președintele uniunii izraelite din Iași, iar lui Popasu prin o broșură anonimă din București subsemnată „*Un Român*”⁶¹. În această din urmă se spun, pe lângă argumentele trebuitoare cauzei și unele adevăruri care întăresc, și din partea această, caracteristica situației economice a țării. Mai întâi broșura tăgăduiește că tot comerțul, toată industria, toate capitalurile ar fi în mâinile Evreilor. „Adevărul și tristul adevăr, urmează ea mai departe e că mare parte din comerț, industrie și capitaluri sunt în mâinile străinilor: Greci, Bulgari, Armeni și Germani. Domnul Popasu ar fi trebuit să pună străini în loc de Evrei”. Pentru Muntenia nu se poate tăgădui temeinicia acestei observațiuni, deoarece Evreii erau pe atunci aici, în număr mult mai mic decât în Moldova, și străinii erau repre-

⁶⁰ Vezi *Viitorul*, din 1863 și broșura *Sunt sau nu Evreii folositori Principatelor-Unite?* de D. Popasu, București 1864. Ni se pare că aici se găsește pentru întâia oară emisă părerea cea adevărată și sănătoasă a deslegării chestiunii evreiești; sau dacă deslegarea pe această cale pare cu neputință, argumentul cel mai hotărîtor contra cererilor lor; căci la Evreii religia este mai mult decât o credință; este o formă de viață națională. Nu poate însă nimeni să aparțină deodată la două legături naționale.

⁶¹ *Chestinnea izraelită în România* de doctorul *Silberzwaig* Iași 1864 (nu amputat găsi broșura). *Evreii în România ce sunt și ce pot să fie* de un Român, București 1865. Evreii mai sunt sprijiniți în foile române, bunăoară în *Reforma* de articolele lui Vaillant 8 Dec. 1864 și urm. Deasemenea în *Convențiunea*, unde sunt apărați contra imputărilor lui Kogălniceanu, 28 Ianuarie și 14 Februarie 1864.

zențați mai cu seamă prin alte elemente⁶². Dar se întreabă broșura mai departe: „din ce cauză s'au grămădit atâția străini în țările noastre? Pentru ce tot comerțul, toată industria, toate capitalurile se află în mâinile lor? Pentru ce oare Românul nu mai este decât agricultor, amplotat sau servitor? Străinii nu au cucerit țara cu sabia, nici au fost ocrotiți prin legi, pentru a pune mâna pe comerț, industrie și capitaluri. Ei s'au aruncat cu activitate și stăruință în toate ramurile comerțului și ale industriei, au muncit fără a obosi, au trăit cu economii și au ajuns a se înavuți, a face capitaluri și a cumpăra moșii și un mare număr de case prin orașe. Era aceasta culpa lor? Din contră credința Românului era că cine învață carte, trebuie să fie funcționar, și visul său, îndată ce se apuca de învățatură, era funcțiunea, cu hotărâre de a întrebuița toate mijloacele spre a înainta, a se boieri și a se chivernisi. A fi lipsan, post-tăvar, pieptănar, bancher, tăbăcar, tâmplar, fierar, curelar, era privit, dacă nu ca desonoare, dar ca un ce foarte scăzut foarte umilit, de către biurocrați și de clasele înalte ale societății. Starea de agricultor chiar nu era mult mai onorată”⁶³.

Deși aceste argumente nu pot aduce deslegarea chestiunii evreești, totuși ele au meritul de a pune și mai viu în lumină cauzele pentru care elementele străine și cu deosebire Evreii au ajuns să îngenuncheze pe Români pe tărâmul economic.

Evreii se sileau să dobândească drepturi, arătându-se în lăuntru ca buni patrioți, precum o fac bunaoră atunci, când societatea izraelită *Cultura* provoacă pe Jidani la subscripție pentru armată, în vederea că domnitorul promisese că se va ocupa de chestiunea izraelită și că ei sperau deci să dobândească emanciparea lor măcar în parte⁶⁴. Și într'adevăr că domnitorul în mesajul său din 6 Decembrie 1864 spune, că „ținând seamă de împrejurările locale, guvernul va lua măsur-

⁶² Într'un comitet pentru a veni în ajutorul inundaților, comitetul compus din marii comercianți din București, figurează ca frunțași ai comerțului capitalei următoarele nume: *Miron Vlaslo, Constantin Derussi, Mihail Califar, Iosif Halfon, George Coemzopol și Garabet Anuș*, (*Mon. of.*, 11 Martie 1865). Nici un român.

⁶³ În aceste polemici sunt și părți hazlii? Așa *Tribuna* din 25 Mai 1864 spunând că în Elveția Evreii sunt mai rău tratați decât la noi, broșura „Românului” răspunde, că ce au nevoie Români să iee exemple dela *brânzari*. Nu numai că Svițera nu este mai înaintată ca noi; dar chair e departe de a putea intra în comparație cu noi”(?!)

⁶⁴ *Reforma*, 15 Ianuarie 1864. *Statutele societății izraelite din Iași 1864* Iași Aprilie, aprobate de guvern, pun ca scop al societății: „dobândirea de drepturi cetățenești din partea Izraelitului. Va stăruia a propaga românismul între Izraeliții din Moldova. Intrucât știm că dobândirea dreptului de cetățenie este numai o chestie de timp, vom sprijini patria și vom lupta chiar de astăzi pentru dânsa cu toată energia”.

rile cuvenite pentru emanciparea Românilor de rit izraelit”⁶⁵. Buna voința a domnitorului pentru Evrei se vede și de pe aceea, că ziarul *Constituțiunea* atacând religia izraelită, primește un avertisment⁶⁶. Dacă însă domnitorul se arăta plecat a încuviința Jidanilor oarecare drepturi, țara se opunea acestei tendințe, și legea care învoia străinilor dreptul de a cumpăra imobile rurale, mărginea această învoire numai celor de rit creștin, și aceasta cu toate plângerile ambasadorului francez din Constantinopol pentru această restrângere⁶⁷.

Chstiunea izraelită fusese însă numai pusă pe tapet în domnia lui Cuza. Seria produsă prin desvoltarea ei este încă în plină putere în zilele noastre *).

Starea financiară. — După ce am analizat câteva întrebări care stau în cea mai strânsă legătură cu starea economică, dar care izvorăsc din alte împrejurări decât din această stare însuși, să trecem acuma la cercetarea condițiilor materiale care înconjurau viața poporului român, spre a ne da seamă de mijloacele ce-i stăteau la îndemână, spre a se îndruma pe calea civilizației.

Dacă privim întâi la mijloacele de care dispunea statul, găsim chiar dela început însă temelia unei grave descumpeniri între venituri și cheltueli, care descumpenire își are obârșia în înlăturarea de către Convenția de Paris a măsurilor ocrotitoare în această privință, și îngăduirea deci a pătrunderii spiritului strict care predomina în conducerea daraverilor private și în cea a daraverilor publice⁶⁸.

Aceasta se vede chiar în anul întâi al domniei lui Alexandru Ioan I, când bugetul Munteniei sare deodată de la 40.000.000 în 1859 la 74.000.000 în 1860 iar acel al Moldovei dela 22.000.000 în 1859 la 44.000.000 în 1860;⁶⁹ iar bugetul școalelor din Moldova se urca deodată dela 1.700.000 la 18.000.000 în 1860⁷⁰.

Și dacă acest spor s’ar fi făcut în timpul unei situații înfloritoare a caselor publice, tot ar fi mers. Dar în ce stare de destrăbălare ele se aflau la începutul domniei lui Alexandru

⁶⁵ *Mon. of.*, 7 Dec. 1864. Evreii se grăbesc a mulțumi domnitorului pentru făgăduința conținută în mesaj. Adresa lor e reproducă de *Courrier d’Orient* 21 (5) Ian. 1865.

⁶⁶ *La Patrie*, 27 (15) Ian. 1865; *l’Opinion nationale*, 16 (4) Februarie 1865.

⁶⁷ Legea din 20 August 1864. Cf. *Negri c. Cuza*, 14 Sept. 1864. *Correspondența*, p. 197.

⁶⁸ *Domnia lui Cuza Vodă*. Vol. I, p. 10—11. Ediția din 1903. Iași.

⁶⁹ *Mon. of. al Țării Rom.*, 13 Octombrie 1860; *Mon. of. al Mold.*, 5 Decemvrie 1859. 10 August 1860. *Comp. Analele economice*, 1862, No. 9—12, p. 191; *Tribuna română*, 20 Decemvrie 1859.

⁷⁰ *Mon. of. al Mold.*, 26 Iulie 1860. Cf. *Bugetul școalelor pe 1860*.

*) Aceasta în 1914 când A. D. Xenopol își redacta lucrarea. N. E.

Ioan I ne-o vor arăta câteva spicuituri culese pe ici pe colea în izvoarele timpului. Casa militară a Moldovei era deșartă; ofițerilor nu li se plătise lefile pe mai multe luni, și soldații umblau goi și desculți. Tot așa stătea și casa școalelor care nu răspunsese de $\frac{1}{2}$ de an lefile învățătorilor dela sate⁷¹. Comisarii de control la finanțe iarăși nu fusesse plătiți de 7 luni⁷². Statul cerșetorea ofrande dela privați și nu se rușina când i se oferiau. Așa Teodor Balș i hărăzește într'un rând 200 de galbeni, iar călugării dela Neamț 4.000; mai multe sumi se subscrise fără procente la împrumut de 8.000.000 de lei⁷³. În Moldova o cerere de împrumut de 5.000.000 lei cade⁷⁴, deoarece era sigur, că nu se va găsi de unde să se împrumute, lipsind creditul,⁷⁵ și așa mai departe.

Și cum se făcuse sporul bugetului? Nu se dobândise întâi veniturile trebuitoare și apoi să se întocmească, după ele, sporul cheltuelilor, ci se votase mai întâi cheltueele și pe urmă, neputându-se găsi mijloacele de acoperire, se recurse la măsuri extraordinare. Ministrul de finanțe mărturisește singur, că a fost „silit, spre a nu împovora cotitatea contribuției și a nu recurge la un împrumut, să întrebuinteze întâi toate rezervele exercițiului 1859”⁷⁶.

Așa se echilibra însă bugetul numai pe hârtie. De atunci a început seria cheltuelilor peste puterile țării, care s'a trăgănat până în zilele noastre, și a căreia început poate fi pus în bugetul anului 1860.

Creșterea cheltuelilor era datorită mai cu seamă sporirii neîncetate a numărului funcționarilor și adăogirei lefilor lor. Complicările contabilității franceze cereau această sporire, pentru înzestrarea îndestulătoare a serviciului țării. Se proclama chiar un principiu fatal pentru starea finanțelor noastre, anume că „trebuie să ne ferim de o administrație puțin costisitoare, și că pe cât se va cheltui mai mult, pe atâta țara va fi mai bine administrată, principiu în contra căruia în zadar luptase unii din oamenii bine cugetători ai timpului. Așa Winterhalter ne arată, că în virtutea acestui principiu salinele care costau în 1860 suma de 1.171.120 de lei, în 1861 înghițeau cu exploatarea lor, 3.972.471 de lei; iar sporul de venit ce se câștigase cu această administrație mai costisitoare era numai de 995.900 de lei, încât în realitate era o pierdere de 1.895.451 de lei⁷⁷.

⁷¹ Generalul Milicescu în ședința din 30 Ianuarie. *Mon. of. al Mold.* 12 Februarie 1859.

⁷² *St. Dunărei*, 30 Mai 1859.

⁷³ *Tribuna*, 16 Iulie 1859.

⁷⁴ *Mon. of. al Țării Rom.*, 5 și 10 Aprilie 1859.

⁷⁵ *Mon. of. al Mold.*, 12 Februarie 1859.

⁷⁶ Winterhalter în *Românul*, 23 Noemvrie 1862.

⁷⁷ *Idem, Ibidem*, 30 Noembrie 1862, confirmat prin expunerea de motive

Pentru a se echilibra budgetul, se recurgea la evaluări cu totul fantastice care urcau veniturile numai pe hârtie și trebuiau să lese numai decât un deficit în casa statului. Așa venitul contribuțiilor directe se sporește în evaluarea dela 53.000.000 la 76.000.000; timbrul dela 27.000.000 la 38.000.000: salinile dela 26.000.000 la 29.000.000 și a-șa mai departe⁷⁸. Este adevărat că veniturile se adăuseră dela un timp, prin întinderea lor asupra întregii populații și apoi prin sporirea felului lor. Dar nu se ținea samă de mai multe împrejurări: mai întâi, că niciodată impozitele nu produc îndată ce sunt aplicate, tot ce se poate scoate din ele; apoi de răua voință a foștilor privilegiați care căutau în toate modurile să scape de a lor plată. Se făcea un abuz de tot deochiat cu cererile de iertări de dări, pe baza certificatelor de sărăcie, așa că ministrul finanțelor este nevoit să publice, că asemenea certificate nu vor mai fi luate în băgare de samă, de nu vor fi fost întărite de municipalități, pentru a pune un capăt principiului, că „a abuza de averea statului nu este a abuza”⁷⁹. De aceea și domnitorul, în mesajul de deschidere a adunării Moldovei din 4 Decembrie 1861, spune, între altele, că „greutatea cea mai mare a fost de a se iniția țara la un sistem de dări bazat pe egalitate, pe când până acuma era bazat pe privilegiu”⁸⁰. Atât de înrădăcinat era vechiul sistem în cugetul oamenilor, că găsim pe un boier din Roman, Teodor, dând o hârtie, în care spunea, că „preferă să fie spânzurat decât să plătiască birul”⁸¹. Ministrul Mavrogheni ne spune, că „răul cel mare în finanțele noastre este: neîncasarea contribuțiilor, păsuiala autorităților și lipsa unei contabilități regulate”⁸². Dar nu numai contabilitatea nu era regulată; nici adunările nu-și făceau datoria de a vota budgetul la timp. Domnitorul, în mesajul său din 4 Decembrie 1861 spune, că „dela suirea mea pe tron, un singur budget s'a putut vota și acesta numai 6 luni după începerea exercițiului”⁸³. În zădar convoacă domnitorul adunarea înaintea termenului ei legal de 23 Decembrie 1862, pentru a se putea vota budgetul pe 1863. Până să se tipăriască, se intră în sesiunea ordinară și se începe noul exercițiu (1 Ianuar 1863) tot cu budgetul nevotat.

Din pricina acestor împrejurări starea financiară mergea tot mai rău; cheltuețele sporiau fără a li se găsi mijloace de

a bugetului pe 1863 a ministrului de finanțe A. Cantacuzen, citită în ședința din 10 Noembrie 1862. *Desbaterile adunării pe 1862—1863.*

⁷⁸ *Expunerea proiectului de buget pe 1863*, citată în nota prec.

⁷⁹ *Mon. of. al Țării Rom.*, 23 Decembrie 1861.

⁸⁰ *Mon. of. al Mold.*, 9 Decembrie 1861.

⁸¹ Kogălniceanu în cuvântarea de apărare a ministeriului său în ședința din 15 Februarie 1861. Procesul verbal al adunării Moldovei No. XXI, p. 272.

⁸² *Mon. of. al Mold.*, 14 Noembrie 1861.

⁸³ *Mon. of. al Țării Rom.*, 4 Decembrie 1861.

întâmpinare; dările și câte erau nu se încasau, și rămășițele se adunau din an în an tot mai numeroase. Ministrul de finanțe este nevoit să facă mărturisirea cam stranie, că „veniturile din dările *directe* ar fi supuse îndoielei și unor variațiuni neînălăturabile”, când este cunoscut că cele mai sigure venituri sunt tocmai acele *directe* și că variațiunea este însușirea veniturilor *indirecte*. „Că în afară de veniturile școalelor de 6.832.293 de lei, din 35.935.618 de lei, venituri din contribuțiuni *directe* prevăzute prin budgetul Moldovei pe 1860, s'a încasat numai 28.036.559”⁸⁴. Pentru a se acoperi nevoile arzătoare ale statului, guvernul cere, în ședința din 4 Mai 1861, un împrumut de 4.000.000 de lei, „trebuitor spre a plăti ampoiații și soldații și a se îndestula bolnavii cu hrană, lipsa tezaurului provenind din neîncasarea arenzilor moșiilor mănăstirești și cea a *impozitului fonciar*”⁸⁵.

În zadar și acum se ridicase mai multe glasuri, pentru a protesta contra unui asemenea sistem. Barbu Catargiu accentuază, fără răsnet, „spaima ce o simțim cu toții, pentru mulțimea covârșitoare a cererilor de pensie”, iar principele D. Ghica adaoage, că „vina acestei stări de lucruri este a acelora care au luat oameni ce aveau încă praful băncilor pe coate și i-au pus în toate serviciile statului, trimițând la pensie pe acei care puteau servi încă”⁸⁶. Setea de a se înfrupta din fondul pensiunilor era așa de mare că se vedeau pensionari care, după ce primiau pensiunile lor regulat cuvenite, mai cereau pensii viagere sau chiar împărțiri dela cutia milelor⁸⁷. Scarlat Crețulescu adaoage, că „pe când se aștepta o mai bună cumpenire a întrebuițării veniturilor statului, se ivi înmulțirea de posturi cu lefuri înșămunate, din care o mare parte nu sunt decât sinecuri”⁸⁸. Mai ales budgetul instrucțiunei creștea fără nici o proporțiune, iar Brătianu declara că el răspunde de această sporire, întru cât țara are nevoie de instrucție”⁸⁹.

După cele spuse până aici, se înțelege dela sine în ce stare trebuiau să se afle finanțele statului. Funcționarii adese ori nu erau plătiți de 6 luni⁹⁰. Prin legea din 5 Martie 1862, s'a creat ca sistem financiar, datoria flotantă, de care toate sta-

⁸⁴ *Mon. of. al Mold.*, 8 Aprilie 1861.

⁸⁵ *Mon. of. al Țarei Rom.*, 9 Mai și 13 Iulie 1861.

⁸⁶ Ședința din 13 Mai 1861. *Mon. al Țarei Rom.*, 20 Mai 1861. Vezi mai sus cum Kogălniceanu numește în funcții pe premianți, p. 147.

⁸⁷ Numele funcționarului care cerea împărțire dela cutia milelor, vezi *Mon. of. al Mold.*, 23 August 1861. Copii lui trăesc încă. Fabulistului A. Donici îi face o pensie viageră pe lângă aceea ce o primea pentru slujbă. Vezi cele ce le spune Prijbeanu în șed. din 20 Martie 1862. Tot așa se face cu Cătința Fotino. Vezi ședința din 3 Aprilie 1862.

⁸⁸ *Românul*, 7 Noembrie 1862.

⁸⁹ *Unirea*, 25 Februarie 1861.

⁹⁰ *Românul*, 21 Februarie 1861.

tele caută astăzi să scape pe cât se poate. Bonurile de tezaur erau însă menite a întâmpina cheltuielile, până la încasarea veniturilor. — Ba ministrul se fericește despre izbânda operațiilor, arătând, că „publicul subscrie mai curând la bonuri cu scadențe mai lungi de 3 luni, fiind dobânda 10%. Indată ce ele sunt plătite, sumele sunt din nou reîmprumutate. Succesul acestei operațiuni este asigurat și putem spera, că bonurile de tezaur vor permite a învinge crizele care au necesitat împrumuturi oneroase de bancă”⁹¹. E drept că bonurile de tezaur feriau pe stat de a recurge la străini pentru împrumuturi, lucru ce se considerau pe atunci ca primejdios⁹². Erau însă oameni prevăzători care desaprobau în deobște orice fel de împrumuturi. Ioan Brătianu spunea cu prilejul unei cereri de acest fel: „Mergând tot așa, și îngrămădind credite peste credite, împrumuturi peste împrumuturi, nu facem alta ceva pentru finanțele statului, decât ce au făcut feciorii de boierii cu averile lor”. Cu toate aceste tot Brătianu am văzut, că aproba orice cheltueli, când era vorba de instrucția publică⁹³.

Secularizarea averilor mănăstirești aduce de odată un spor însămnat în veniturile statului, vr'o 20.000.000 de lei, și s'ar putea aștepta ca situația financiară să se fi îmbunătățit. Adaosul însă fu înghițit și se trecu chiar mult peste el, prin săritura cea vajnică făcută de cheltuelele bugetare de odată dela 1863 la 1864. Pe când pe 1862 cheltuelele erau de 124.000.000 și de 127.000.000 pentru 1863, pentru anul lovituri de stat ele se urcă de odată la 204.000.000 din care 166.000.000 ordinară iar 38.000.000 extraordinară. Pentru 1865 bugetul se reduce în chip simțitor la 159.000.000 de lei venituri și 158.000.000 cheltueli; dar tot în disproporție cu mijloacele reale⁹⁴. Nu numai că veniturile țării, cu tot adaosul averilor mănăstirești, nu ajungea spre a lor întâmpinare; dar bugetul trebuie să fie echilibrat prin un împrumut de 18.000.000, menit a se plăti primele sumi datorite proprietarilor din obligațiile rurale. Se înțelege că un urieș deficit se punea în perspectivă, și ministrul de finanțe Bălăceanu se silește să-l justifice prin considerațiuni retrospective; „că el ar provenii încă din 1860, când la reorganizarea țării s'a sporit cheltuelele, fără a se căuta și veniturile din care ele să fie întâmpinate; ba încă aceste din urmă s'au micșurat, desființându-se taxa de export”⁹⁵. Să se adaugă

⁹¹ Referatul ministerului de finanțe. *Mon. of.* 15 Septembrie 1862, Cf. *Tăranul român*, 25 Februarie 1862.

⁹² *Românul*, 11 Februarie 1862, care reproduce un articol de Grenier din *Le Constitutionnel*.

⁹³ Ședința din 26 Februarie 1862. *Mon. of.*, supl.

⁹⁴ *Expunerea ministrului de finanțe*, Steege, făcută în ședința din 23 Decembrie 1864.

⁹⁵ Raportul ministrului de finanțe ad-interim Bălăceanu, publicat în *Mon. of.*, 13 Iulie 1864. *Comp. Ibid.*, 14 Ianuarie 1865. Taxa de export se

apoi neîncasarea rămășițelor, în lipsă de agenți îndestulători; iar când se înmulți numărul lor, din sporul cheltueleuror încasării. Rămășițele îngrămădindu-se neconținut, ele nu mai puteră fi încasate, urcându-se la sume prea mari pentru contribuabili⁹⁶. Până la 1 Noembrie 1865 ele erau de 54.000.000 de lei, mai mult de a $\frac{1}{4}$ parte din veniturile totale⁹⁷.

Cu tot sporul personalului perceptorilor, sistemul încasărilor era vicios, perceptorii fiind plătiți cu lefi fixe. În 1865 se scad aceste lefi și se încuviințează o remiză dela sumele încasate⁹⁸. Să se adăogă cătră aceste împrejurări, stăruința neajunsurilor vechi, nevoțarea bugetelor la timp (pentru prima oară se făcu lucrul de camera chemată în 1864—1865 în urma decretării noiei legi electorale), evaluarea exagerată a veniturilor⁹⁹, nedepriinderea părții avute a societății cu plăta impozitelor și tendința nenorocită a tuturor autorităților de a urca cheltueleur, sporind funcțiunile și retribuțiunile lor. Fiecare creațiune nouă: consilii comunale, județene, camere de comerț, căutau să obțină lefuri cât mai mari. O circulară a ministrului de externe, Florescu, din 1865 atrage luarea aminte a prefectilor asupra faptului, că „înființarea comunelor a deslăntuit o mulțime de dorinți spre îmbunătățiri care nu stau în raport cu mijloacele județelor, precum: înființarea de școli de comerț, agricultură și de gimnazii în mai multe orașe secundare”¹⁰⁰. Aceiași circulară deșteaptă comunele, să „facă a înțelege pe preoți și pe ceilalți slujbași, că mai cu deosebire,

reînființase, hotărându-se de astădată, cu înțelepciune, desființarea ei treptată cu începere dela Octombrie 1864, potrivit cu urcarea celorlalte impozite. *Analele economice* No. 13—16, 1863, p. 223 și No. 16—20, 1864, p. 219.

⁹⁶ Jurnalul consiliului de miniștri, 15 Septemvrie 1863, *Mon. of.*, 13 Septemvrie 1863. Ministrul finanțelor în ședința din 20 Noemvrie 1863 (*Mon. of.*, supl. 39, 1864) spune: „Avem creanțe a diferiți debitori ai statului pe sume de 8.000.000 de lei, oșebit de rămășiți ale căror sumă e fabuloasă, dar ale căror încasare nu e mai puțin problematică. De s'ar încasa rămășițele și creanțele private, statul și-ar plăti datoria”. (În 1864 capitalul datoriei publice era de 42.000.000 de lei).

⁹⁷ Iată tabloul acestor rămășiți neîncasate:

Din contribuții directe	15.000.000
indirecte	8.000.000
,, domenii	20.000.000 (din cauza legii rurale)
,, poștă și telgraf	5.500.000
,, diverse	5.500.000
Total	54.000.000

⁹⁸ *Mon. of.*, 5 Fevruarie 1865.

⁹⁹ Asupra acestu punct iată o dovadă pozitivă. Venitul total al proprietății fonciere, după statistică, era de 170.259.825. Impozitul fonciar fiscal de 4% însuma cifra de 6.809.592 din care se percepea numai $\frac{1}{2}$ adică 4.531.728. În buget se evaluase cu toate aceste impozitul fonciar tot la 5.000.000 deci cu știință în mai mult cu 460.272 de lei. Vezi ședința din 12 Fevruarie 1865. *Mon. of.*, 12 Martie 1865.

¹⁰⁰ Circulara din 25 Septemvrie 1865. *Mon. of.*, 28 Septembrie 1865.

în anul ce d'întâiu a organizării, trebuie să se caute, și să se tindă mai mult la o bună stare a casei comunale, decât la mărirea salariilor lor". De pe atunci încep apoi a se face cheltueli exagerate cu personalul tehnic, după cum se poate vedea lucrul din sporirea necontenită a costului unui kilometru de șosea. În 1862 era 899 de lei; în 1863 de 1133; în 1864 de 1706, iar în 1865 de 3145!¹⁰¹

Legile pensiunilor erau apoi absolut îngreuitoare pentru stat. După cea muntenească, un funcționar civil putea să se retragă la pensie după 8 ani, iar militarul chiar după 6 ani, cu dreptul la $\frac{1}{2}$ lefei; după 16, respectiv 12 ani, cu $\frac{3}{4}$; iar după 24, respectiv 18 ani, cu leafa întreagă¹⁰². De aceea și videm că venitul casei pensiunilor era numai de 5.822.000 de lei, iar serviciul ei de 7.626.000 de lei; încât statul trebuia să dea o subvențiune de 1.804.000 de lei¹⁰³. În zădar Vernescu susține, în desbaterea legii pensiunilor, că numai reținerile să le constituie fondul, fără adaos din partea statului. Proiectul modificat urcă subvențiunea statului la 3.200.000 de lei și, numai în cazul când nici această subvențiune nu ar ajunge, să se rețină din pensiuni¹⁰⁴.

Cât era de deprinsă lumea a recurge la ajutorul statului, se vede de pe cererea stranie a unuia Cordescu din Buzău care se roagă de Senat să fie ajutat la măritarea unei fete.

Nu e vorba, se ridica unde și unde câte un glas pentru economii și anume în ramura instrucției, în care partidul liberal nu admitea de loc vre o restrângere a cheltuelilor. Așa Bacaloglu spunea, în ședința din 18 Septembrie 1865 a consiliului general de instrucție; „Greutatea la școalele primare este, că dacă voim să avem școale bune, costă scump. Faceți socoteala și veți vedea, că numai școalele primare ar trebui să coste 24.000.000 de lei. Toți dorim îmbunătățirea instrucției; numai eu cred că este bine s'o moderăm puțin; să aibă o margine, așa că dorința noastră să fie concordantă cu mijloacele de care dispunem”¹⁰⁵. *Trompeta Carpaților* adauge sfatul, că „toate lefitele mai sus de 500 de lei să fie reduse în proporții bine cumpenite; iar ministerul de interne se ceară dela toate comunele și județele, revizuirea bugetelor lor”¹⁰⁶. În sfârșit *Constantin*

¹⁰¹ Scrisoarea lui Baligot de Beyne c. Cuza, 26 Martie 1865. Cf. Raportul comisiei mixte, *Mon. of.*, 13 Octombrie 1865. *Hârtiile Rossetti*. Chilometrul și metrul pătrat întrebuițate în măsurători, întâi în *Mon. of.*, 28 Octombrie 1863.

¹⁰² Raportul lui Hasnaș în ședința din 6 Noembrie 1863, *Mon. of.*, 1864, No. 4, supl.

¹⁰³ Ședința din 16 Decembrie 1863. *Mon. of.*, 1864 No. 34, supl.

¹⁰⁴ Ședința din 26 Decembrie 1863 și cea din 8 Ianuarie 1864. *Mon. of.*, No. 36 și 63, 1864.

¹⁰⁵ *Mon. of.*, 26 Septembrie 1865.

¹⁰⁶ *Trompeta Carpaților*, 3 Februarie 1866.

Boerescu în ședința din 2 Februarie 1866 a camerei deputaților, caracterizază astfel politica financiară a tuturor ministeriilor ce se perindau la cârma statului: „Știți cum face guvernul actual și cum au făcut toate guvernele noastre? Tocmai ca acei particulari care cheltuiau fără a ști unde se află; se împrumutau fără margini și fără repaos, până când într'o zi se pomeniau cu averea pierdută”¹⁰⁷.

Și starea era în adevăr îngrijitoare: lăzile vistieriei erau goale, și creditul statului nici nu exista. Bancherul Halfon nu vroia să împrumute statului câteva milioane, decât zălogindu-i-se venitul vămilor; mandatele se scontau cu pierdere de 25%¹⁰⁸, și ministrul de finanțe singur mărturisise, că „în toate zilele sute de creditori încunjură ușile casei publice și cei mai mulți sunt siliți a se întoarce neîndestulați”¹⁰⁹.

Începuse apoi era concesiunilor către străini a deosebite lucrări și aprovizionări. Cea d'întâi este concesiunea podurilor de fier făcută companiei engleze Barklay et Stanford, pentru construirea a 19 poduri care costau 18.000.000 de franci, sumă ce urma să fie plătită în 16 ani câte 1.443.000 de franci pe an. Alte concesiuni fură acele cătră Lemette și Godillot pentru furnituri ale armatei, toate concesiuni scumpe și ruinătoare, cum nici putea să fie altfel în starea de lipsă de credit al statului¹¹⁰.

Datoria publică apoi sporește neconținut: În anii d'întâi ea este neînsamnată. Așa în 1862, după unire, ea se urcă la 28.000.000 de lei vechi plus 20.000.000 datorie flotantă, și toată contractată în țară. Cea întâi datorie publică contractată în străinătate, cu care iar se începe o serie însemnată în analele noastre financiare, este aceea făcută pe piața Londrei¹¹¹, la bancherii Stern Brothers de 48.000.000 de lei vechi. Către aceasta se adaugă acele pentru despăgubirea călugărilor greci de 150.000.00 de lei turcești sau 93.000.000 de lei de țară; se mai face împrumutul de 18.000.000 pentru plata cuponului întâi al datoriei rurale; apoi datoria pentru podurile de fier 54.000.000; în sfârșit deficitele acumulate de 42.000.000 — în total o datorie publică de ceva peste 250.000.000 de lei vechi.

¹⁰⁷ *Mon. of.*, 13 Februarie 1866.

¹⁰⁸ Brătianu în ședința din 14 Ianuarie 1863.

¹⁰⁹ Ședința din 28 Noemvrie 1863. *Mon. of.*, 17 Ianuarie 1864, supl.

¹¹⁰ Asupra caracterului împovărător al acestor concesiuni. Vezi: *O aruncătură de ochi asupra stărei actuale a României* de S. K. București 1870, p. 5.

¹¹¹ Acest împrumut, cel întâi contractat de România în străinătate se încheie în următoarele condiții: 956.000 de livre sterling sau 22.900.000 de franci sau 48.142.636 lei românești. Cursul emisiunii 76, cu 7% procent, 6% comision și 2½% amortiment, în total 15½%. Împrumutul a fost acoperit de 2 ori în Anglia. Vezi *La France*, Ianuarie 1865. *Comp. Le Courier d'Orient*, 11 Februarie 1865 și *Corespondance générale de Vienne*, 10 Septemvrie 1864.

Cresterea avuției publice. — Să nu se creadă, că răua stare financiară a statului își avea pricina zemislitoare în o stare asemănătoare a țării, și că înrăutățirea continuă a daraverilor publice provinea din o scădere a bogăției poporului, cum o susține *Viitorul*, organul partidului dreptei care spunea, pe timpul ministerului lui Anastase Panu: „Cum să nu fim prinși de mirare, când videm pe fie ce an cererile ocârmuirii îndoindu-se, pe când starea materială a nației întregi merge tot în aceeași proporție scăzând și înrăutățindu-se”¹¹²? Din protivă se poate dovedi prea bine, că avuția publică ce începuse a apuca pe calea suitoare cu cât va timp înainte de domnia lui Cuza-Vodă, se mănține și în timpul acestei domnii pe aceeași scară, ceea ce se vede mai lămurit din afacerile comerciale care creșteau neconținut sub îmboldirea producției sporite a țării.

Am văzut în introducere, cum propășirea agriculturii, izvorul de producție a țării, începe dela tratatul de Adrianopol și această propășire devine mai rostită pe zi ce merge¹¹³.

Această bună stare a țărilor române nu se răsfrânge în acea a caselor publice, din cauză că ele erau alimentate la început tot după sistemul vechiu de impozite; mai târziu, după sporirea acestora, din cauza disproporției tot mai mare dintre venituri și cheltueli.

Așa pentru Muntenia, la un comerț total de 207 milioane (92.000.000 import și 115.000.000 export) era în 1859 un budget de 44.000.000; raportul budgetului la comerț era la 1:4.7. În 1860 la un comerț de 265.000.000 (94.000.000 import și 171 milioane export) se vede un budget de 74.000.000, adică raportul este de 1:3.5¹¹⁴. Dar aceasta ar fi fost o îngreuiere pentru țară, în cazul când în adevăr țara ar fi răspuns acele sumi prevăzute în budget. Ea însă, din motive expuse mai sus, nu răspundea aceste sumi. Statul se resimți mult mai rău de cum s'ar fi resimțit țara, și se produse dela început chiar acea decumpenire în finanțe care nu va mai putea fi tămăduită și care apăsă ca un munte pe întreaga domnie a lui Alexandru Ioan I.

În tot decursul domniei acestui domnitor precumpenirea exportului se menține, și era păstrat timpurilor mai noue a întoarce balanța comerțului în defavoarea poporului român. Așa tabelele statistice ne dau următoarele cifre pentru import și export, pentru răstimpul dela 1860—1865, în milioane.

¹¹² *Viitorul*, 2 Aprilie 1861.

¹¹³ Vezi *Domnia lui Cuza Vodă* Vol. I. Iași, 1903. Introducere p. 10—11.

¹¹⁴ Cifrele sunt luate din *Analele Statistice* ale lui Marțian, 1861, p. 11 și 17. Comp. pe 1860 p. 18 unde Marțian exagerează însă cheltuelile făcute cu absentismul.

Import	Export
1860 — 169	313
1861 — 179	273
1862 — 175 — 523	318 — 904
1863 — 394	324
1864 — 202	401
1865 — 183 — 779	301 — 1026 ¹¹⁵

Tabloul ne arată lămurit, că afacerile comerciale și deci bogăția țării sporise în cei din urmă trei ani, din cecece fusese în cei 3 d'întâi. Nu e vorbă, încă de pe acuma se putea întrevedea plecarea cumpenei comerțului în partea defavorabilă țării, de oarece încă din 1861 se constată o sporire de 5.000.000 de lei mai mult în importul obiectelor de care producea și țara, dovadă că industria română începuse a fi ruinată prin concurența străină¹¹⁶. Dar acesta era numai un semn prevestitor lucrurilor ce erau să vină.

† Și cu toate aceste Marțian, cel mai mare spirit economist de până acuma al Românilor, se îngrijia de tendințele de sporire ale importului, cu toată mănținerea favorabilă a balanței comerțului. El caută să deștepte lumea asupra primejdiei ce ar putea rezulta din prea marele cheltueli făcute în țările străine: „Tot banul, spune el, pe sutele de mii de chile de grâu ce cumpără străinii trec prin mâinile a 4—5 indivizi, până ce $\frac{1}{10}$ intră în viziunea unui strângător, iar restul cuprins în mâni neproductive, iesă iarăși din țară pe produse străine, la băi și voiajiuri. Economia rurală afirmă însă adevărat, că orice moșie sau pământ productiv se istovește, dacă produsul venitului lui în depărtare se păraduește. *Unsoarea pământului se cheltuiește în străinătate și nu se consumă în țară, spre a i se reda puterea productivă*”¹¹⁷.

De o cam dată țările române trăgeau foloase din afacerile lor cu străinătatea, foloase ce se rezolvau în îmbogățirea privaților, mai ales a agricultorilor și comercianților. Un efect firesc al acestei bune stări a țării, fu înmulțirea poporației. Cam dela 1.300.000, cum era maximum pe timpul sfârșitului regimului fanariot, se urcă în curând la întreit: 4.000.000¹¹⁸.

¹¹⁵ *Analele statistice* 1865 și 1866. București, 1867 și 1868. Comp. *Analele economice* 1864 No. 17—20, p. 107 și 121.

¹¹⁶ *Analele economice* 1862, No. 9—12, p. 96. De exemplu: ceara care în 1859 însumă la export 19,974 de lei, cade în 1860 la 2.375. *Analele statistice*, 1860, p. 147.

¹¹⁷ *Analele economice*, 1864. Părerile lui Marțian care criticase adeseori măsurile guvernului, sunt cu toate aceste reproduse în Monitor. Vezi *Mon. of.*, 3 Octomvrie 1865.

¹¹⁸ *Ist. Românilor din Dacia Traiană*, X, p. 120. Cifra din 1860 este scoasă din acea a contribuabilor Munteniei; 426,000 în 1852 și 569.000 în 1860,

Ioan Brătianu arată în ședința din 17 Februarie 1861, că „anul trecut este știut, că a înțrat 8.000.000 de galbeni în țară numai pe grâu și pe porumb și este știut, că din an în an, producția progresează repede la noi; căci anul acesta (1861) s'a sămănat mai mult decât anul trecut și în acela mai mult decât în anii de mai înainte; bucatele s'au vândut mai bine; banii au înțrat în țară, cu toate că criza n'au încetat a ne bântui”¹¹⁹.

Cu toate aceste propășiri ale puterilor productive ale țărilor române, este foarte nimerită băgarea de samă a ziarului *Țăranul român* când spune, că „strămtorarea noastră provine de acolo, că nevoile noastre s'au înmulțit, fără să se sporiască și mijloacele de ale îndestula. Cum putem întâmpina cele mai rafinate trebuinți, aplicând și astăzi mijloacele cele mai barbare”¹²⁰? Băgarea de samă nu se referă însă la nevoia de a rafina și produsele muncii și ale înălța la nivelul nevoilor vieții mai subțiri pe care începusem a o trăi; de a nu se mulțami numai cât cu producția de obiecte brute și de a tinde la desvoltarea industriilor. Preocupată de marea chestiune a timpului, numita foae aplica cugetările ei la munca silită a țăranului. Nu lipsiau însă și alte băgări de samă încă mai adânci și mai nimeritoare de adevăr. Așa bună oară tot *Țăranul român* lua aminte, că la noi totdeauna prețurile pe grâu sunt bune, când este lipsă de grâu în alte țări”¹²¹. De pe atunci se pusesse degetul pe una din rănile felului nostru de producțiune care nu poate aduce foloase îmbelșugate, decât când agricultura merge rău în țările celelalte; că bogăția noastră atărnă de lipsa și de nevoile altora, iar nu de a lor bogăție și îndestulare. Tot de pe atunci însă se găsește și rădăcina unei păreri ce încă nici astăzi nu a dispărut, anume că țările române ar fi pline de bogății nedesfundate¹²², părere ce ne a făcut cel mai mare rău, împingându-ne la cheltueli nesocotite, pe baza unei închipuite bogății. În realitate am fost și suntem o țară săracă, a căreia producțiune atărnă, nu numai de munca omului, ci și de nestatornicile împrejurări atmosferice.

Starea economică a țărilor române mergând bine, oamenii se îmbogățiau; și fiindcă această îmbogățire era ușoară și repede, nu se puna preț pe a ei dobândire. Câștigând mult și lesne, oamenii se desprinsese a cheltui tot așa de ușor pe obiecte neproductive, dându-se la o viață luxoasă și destrăbălată, în

ceea ce ar urca numărul total al sufletelor (aproximativ câte 5 de cap de familie) la 2.500.000 pentru Muntenia, deci la 4.000.000 pentru ambele țări. *Analele statistice*, 1860, 1, p. 109.

¹¹⁹ *Mon. of. al Țarei Rom.*, 18 Martie 1865, suplement.

¹²⁰ *Țăranul Român*, 19 Noemvrie 1861.

¹²¹ *Țăranul Român*, 18 Fevuarie 1862.

¹²² Barbu Catargiu în ședința din 10 Ianuarie 1861. *Românul* 13 Ianuarie 1861. *Țăranul Român*, 18 Martie 1862: „prodigioasele resurse ale țarei noastre”.

loc de a aduna capitaluri prin economie. Un corespondent din București al ziarului *Concordia Română* din Budapesta iea aminte cu mult cuvânt, că „aice, Români își mănăcă averea și pradă puterea cea înăscută a țării lor, numai pentru a trăi o viață de stat ce se poate asemăna cu cea a unui vagabond prădător care, fără a mai cugeta la viitor, mănăcă și bea și risipește toate numai spre a-și face placul momentului în care trăește”¹²³.

Asupra clasei conducătoare îmbogățirea țărilor române avu deci un efect demoralizător; iar casa statului nu beneficia precum ar fi trebuit, din sporirea afacerilor, mai ales din cauza refuzului acestei clase de a participa la nevoile statului.

Cât despre clasa țărănească ea se înfrupta foarte puțin din sporul de avuție a țării. Ba din protivă cu propășirea marelui agriculturii se restrângeau mijloacele de traiu ale săteanului, de oarece pământul de imaș și de fânaț de care avea nevoie pentru vitele ei, dela îngustarea pământului prin Regulamentul Organic¹²⁴, se scumpia neconținut, și pentru a-l avea, trebuia să-și robiască tot mai mult munca la proprietar. Apoi această muncă se îngreua pe fie ce zi prin cerințele tot mai întinse ale proprietarilor; și față cu sistemul barbar al execuțiunei rămas din vremile mai vechi, condiția țaranului trebuia să se înrăutățească. In afară de circulara lui Kogălniceanu raportată mai sus, în care cere dela prefecti ca se considere și pe țărani ca cetățeni, mai avem mărturisiri asupra condiției în care se afla țărănimea, în răspunsurile unor comisuni agricole. Acea din județul Gorj constată, că „două din trei părți din locuitori sunt lipsiți de nutriment, de îmbrăcăminte și au locuințe ca animalele, și așa sunt chiar moșnenii ce mai au o sfoară de pământ și a căror avere constă în câțiva pruni plântați și din care după ce fabrică țuică, nu se mai desbată până nu o isprăvesc, neîngrijind câmpul și cultura”¹²⁵. Doctorul Felix, singurul igienist al timpului și unul din oamenii ce au pătruns cel mai adânc cu ochii în viitor, constată în chip aproape obștesc răua stare a țaranului „care nu mănăcă bine și de aceea e leneș; el nu mănăcă decât prea puțină carne și foarte rar lapte. In Muscel bunăoară, pentru 80.000 de locuitori se consumă pe fiecare an 1200 de vite, 500 de porci, 1200 de miei, 160.000 de păseri și 55.000 ocă de pastramă, adecă un miel la 66 de locuitori *pe an*, un bou la 53 de locuitori *pe an*, un porc la 120, 2 paseri de locuitor și 277 de dramuri de păstramă *pe an*”. Vitele locuitorului sunt foarte prost îngrijite. Nutrimentul obștesc al țaranului e mămăliga. Dacă acest sistem de înșălăciune a stomahului va mai ținea câteva zecimi de ani, rezul-

¹²³ *Concordia Română*, Budapesta, 18 Septemvrie 1861.

¹²⁴ Comp. Domnia lui Cuza Vodă Vol. I, p. 430. Iași 1903. Comp. *Istoria Românilor*, XI, p, 113 și urm.

¹²⁵ *Mon. of.*, 15 Martie 1862.

tatul va fi o mizerie analoagă aceleia ce se poate videa în Germania, în locurile unde se nutresc cu cartofe. Nutriamentul prost devine adese ori cauza beției. Stomahul săturat de buruene și de mămligă goală, cere un aliment iritator. Sătencile dau și copiilor de țâță, rachiu. Pelagra a apărut în 1846; acum numărul e mic, dar zicem: caveant consules”¹²⁶.

Pentru ce toate aceste lipsuri în îngrijirea de interesele adevărate ale țării? Pentru că, cum spune *Viitorul*: „Astăzi se face politică și nimine nu gândește la administrație și organizare”¹²⁷. Și să nu se creadă cumva, că preocuparea cu marele act al Unirii paralizase, pentru timpul cât el se frământase, puterile clasei conducătoare. Și după ce ea se realizase, tot politica în înțelesul cel rău al cuvântului, adecă intrigile și săpările mutuale, rivalitățile și dușmăniile de persoane, ocupă activitatea oamenilor conducători. Foarte drept spune o scrisoare din București, că „și cu unirea adunarea în nimic nu s'a schimbat; atâta numai că patimile sau făcut mai evidente. Tot noi eram în Iași, tot noi suntem în București; tot noi am fi și în China”¹²⁸.

Politica economică și domnia lui Alexandru Ioan I. — De și interesele economice veneau numai pe al doile plan în preocupările tuturor guvernelor ce se succedau la cârma țărilor române, totuși bine înțeles că acele interese nu puteau fi lăsate cu totul în părăsire, întru cât mai ales, față cu nevoile crescătoare de mijloace bănești, era firesc lucru de a căuta să se găsească acele mijloace și îmboldirea vieții economice. Aici însă videm cât de nepregătite erau timpurile pentru această lucrare atât de delicată și mult mai greu de aplicat, decât copierea și introducerea cu toptanul a legilor și regulamentelor franceze.

Nici un principiu nu călăuzia purtarea elementelor ocăr-muitoare în conducerea afacerilor economice, sau mai bine principiile puse înainte erau și ele luate d'n ideile franceze, fără bagare de samă dacă ele se potrivesc sau nu cu starea țărilor române. Așa domnitorul spune în mesajul său din 6 Decembrie 1859, că „noi nu admitem nici un sistem protector; ba suntem fericiți că în pământul nostru, nu există încă nici una din acele industrii artificiale ce nu pot să se țină, decât prin puterea unor legi speciale”. Cu toate acestea, și în contradicere cu acest principiu liber-schimbist, el face o excepție pentru

¹²⁶ *Analele economice*, 1861 p. 62. Ce cuvinte profetice! Astăzi avem 40.000 de pelagroși și numărul lor sporește cu o repezune înspăimântătoare. În 1898 erau 18.000.

¹²⁷ *Viitorul*, 7 Iunie 1861.

¹²⁸ *Tribuna română*, 3 Martie 1851.

industriile cărbunelui și a fierului¹²⁹. Acest loc din manifestul domnitorului fu aprepuit într'un chip foarte favorabil de societatea de economie politică din Paris, unde domnitorul era membru, și care societate era alcătuită din liber-schimbști.

Oamenii politici ce-și făcuse studiile și în Germania, cea de pe atunci protecționistă, precum era Kogălniceanu, împărțeau alte vederi. În profesia lui de credință din 14 Februarie 1860 către alegători, el spune, că „este pentru libertatea industriei și a comerțului care și astăzi sunt așa de liberi, încât străinii au ajuns a fi mai favorizați decât pământeni. Inșă întru cât vom fi încunjurați de state cu sistem protecționist, întru cât vom avea jurisdicție consulară, voi stărui pentru ocrotirea comerțului și a industriei naționale care, de abia născândă, are trebuința de o deosebită îngrijire din partea guvernului”¹³⁰. Kogălniceanu și caută să pună în lucrare, ca ministru, profesia lui de credință de deputat, cerând dela perfecți, să îndrume pe proprietari la creșterea cailor pentru armată; „căci ar fi trist, ca neconținut să năzuim la străini, chiar pentru acele ce le putem găsi la noi”¹³¹. Tot Kogălniceanu mai iea măsura a se înființa răsădnițe de copaci de pădure în Vlașca, Brăila și Iași¹³², spre a reîntregi pădurile, ale căror pustieri începea să-și arăte urmările în secetele neobicinuite și în revărsările de ape tot atât de cumplite. Dar la atâta se mărginește politica protecționistă a lui Kogălniceanu. Și cum putea el să facă mai mult pe acest tărâm, când era rupt și hărățit în toate părțile de opoziția ce tindea să-l sfășie?

Față cu asemenea stare a spiritelor, nu trebuie să ne mirăm, dacă videm păstrându-se taxa de 5% asupra exportului, prin care se scumpiau produsele țării și se îngreua desfacerea lor în străinătate, cu toate că unii oameni cu vederi mai largi, precum era Ion Brătianu, cereau desființarea ei și atribuiau chiar și criza economică ce bântuia Muntenia la începutul noiei domnii¹³³. Cu începere dela 1 Ianuarie 1862 taxa pe export se desființază; însă, lucru caracteristic pentru ideile timpului, desființarea ei nu se face din considerații economice, ci din motive politice. Anume tot pe atunci Turcia schimbă și ea politica ei vamală, reducând taxa de export dela 8 la 5% și urcând pe cea de import dela 5 la 8%. schimbarea care lăsa să se intrevadă o licărire de interes economic în capetele înfundate de pe malul Bosforului.

Indată ce Negri află de tratările Porței în această privire, el sfătuește pe domnitor ca, în loc de a reduce taxa de

¹²⁹ *Mon. of. al Moldovei*, 7 Dec. 1859.

¹³⁰ *Steaua Dunărei*, 19 Februarie 1860.

¹³¹ *Mon. of. al Mold.*, 9 Dec. 1860.

¹³² *Mon. of.*, 14 Sept. 1864. *Comp. Ibid.* 14 Martie 1865.

¹³³ *Mon. of., al Țării rom.*, 13 Iulie și 2 Aug. 1860.

export dela 8 la 5% precum făcea Poarta, se o suprima cu totul, iar cea de import să o lese tot la 5%, spre a nu părea că urmează pe suzerana ei în întocmirea treburilor materiale și a întări astfel poziția autonomă a Principatelor-Unite, documentată prin încheierea de tratate de comerț deosebite¹³⁴. Se înțelege însă că acest chip de a apăra interesele politice, prin măsuri economice nechibzuite și nestudiate, aducea un mare rău, o descumpenire în bugetul țării, a căreia venituri fură de odată redusă cu suma însemnătoare de 8.500.000 de lei, fără a se pune nimic în loc¹³⁵. Această împrejurare sili pe guvernul din 1863 să reînființeze taxa pe export. Aceiași idee îl conduce și în chestiunea participării țărilor române la expozițiunea universală din Londra, din anul 1863. Guvernul se hotărîse să iee parte la acea expozițiune, obținând făgăduința unui loc deosebit de Turcia. Comitetul expozițiunii, se vede după stăruințele ambasadorului otoman, revenind asupra acestei dispozițiuni și punând Principatele la un loc cu Egiptul în cuprinsul locului atribuit împărăției turcești, guvernul român se leapadă de ideea împărțășirii la acea expoziție, cu tot interesul cel mare ce-l avea de a face cunoscute Apusului produsele pământului românesc¹³⁶. Incheindu-se tocmai pe atunci o convenție telegrafică între mai multe state europene, ocârmuirea Principatelor declară că aderă la ea, în contra părerei Turciei care credea că nu e de nevoie o atare adeziune a României, întru cât subsemnătura ei obligă și Principatele. Paralel cu această emancipare continuă de sub epitropia otomană, C. Negri declară capului poștelor turcești, că dacă Poarta va mai întârzia cu plata cătră statul român a datoriei rezultate din tranzitul depeșelor turcești, depeșile nu vor mai fi transmise¹³⁷. Mai târziu Principatele-Unite încheie o convenție telegrafică și cu Rusia¹³⁸.

Cât de puțin se gândiau oamenii conducători la interesele curat economice, se vede din o măsură care acopere de ridicul pe acei ce o luară, dar pe care ei o hotărăsc în deplina seriozitate a unei coapte chibzuinți. Anume, fiind nevoie de scamă pentru bolnavii din spitale, consiliul miniștrilor dispune să se facă o comandă de cârpe vechi *la Paris*, pentru procurarea materialului trebuitor. Guvernul francez, crezând că o asemenea comandă avea de scop a alimenta *fabricile de hârtie (!)* din Prin-

¹³⁴ Negri către Cuza, 2 Februarie 1861. *Corespondența*, p. 80.

¹³⁵ *Mon. of. al Țării Rom.*, 7 Aug. 1861. *Mon. of. al Mold.*, 11 Sept. 1861.

¹³⁶ Scrisoarea lui Alecsandri din 10 Ianurie 1862 în *Mon. of.*, 14 și 18 Ianurie 1862. *Comp. Românul*, 14 Ian. 1862 și *Țăranul Român*, 4 Februarie 1862.

¹³⁷ Papadopol-Calimah, *Amintiri*, p. 426. Cf. Negri c. Cuza 24 Martie 1861, *Corespondența*, p. 99.

¹³⁸ *Mon. of.*, 4 și 7 Decembrie 1862.

cipate, oprește exportul cârpelor. Că nechibzuința unui asemenea act fu simțit de oamenii timpului; se vede de pe chipul cum el este comentat de Marțian care, ce e drept, privia măsurile economice în ele însăși, și nu prin ochelarii politicei. „Ce trebuie să se creadă despre economia societății noastre, când până și zdrențele trebuie să le aducem din străinătate!”¹³⁹ Și dacă nu ne îndreptasem măcar către un loc mai puțin îndepărtat ca Parisul, această o făcusem mai ales din interese politice, pentru a da de câștig „marei noastre surori”.

Urmându-se mai departe cu reorganizarea țărilor române, după sistemul și cu elemente din Franța, se aduc în 1861 doi ingineri, Drumont și Bonnet, unul ca inspector general altul în însușire de șef al serviciului drumurilor, ai căror leafă însuma împreună cifra însemnătoare de 150.000 de lei pe an;¹⁴⁰ apoi un inspector reorganizator al finanțelor, François du Coudray¹⁴¹. În afară de această introducere a elementelor franceze în Principate, se urmează înainte cu trimiterea de tineri pe socoteala statului în Franța. Astfel se trimit trei stipendiști la studii navale la școala din Brest¹⁴². Trimiterea sta în legătură cu înființarea flotei și cu promulgarea unui regulament de navigație¹⁴³. Aproprierea civilizației franceze merge însă până la imitarea unor așăzăminte ce nu aveau în Principatele-Unite nici un temei de a fi. Așa se înființază în București o casă pentru invalizii militari, imitație a Otelului Invalizilor din capitala Franței, cu toate că invalizi în adevăratul înțeles al cuvântului nu se puteau întâlni în țările române. Doamna contribuie cu 300 de galbeni, din caseta ei, la înzăstrarea acestui așăzământ¹⁴⁴.

Cât de puțin pricepută era însă ocărnuirea în daraverile economice se vede din următoarele fapte mai caracteristice :

Întâi că se desființază coșerele de rezervă, una din creațiunile înțelepte ale Regulamentului Organic în o țară a căreia existență se baza în întregimea ei pe o producțiune aleatorie. Se aducea ca argument în contra coșerelor, că depunerea porumbului în ele se făcea neregulat și că, fiind el păstrat în rele condițiuni, se strica; împrējurări care, precum observă Ioan

¹³⁹ *Mon. of. al Țării Rom.*, 8 Iunie 1861 Cf. *Analele economice*, 1861, p. 101.

¹⁴⁰ *Mon. of. al Țării Rom.*, 26 Mai 1861. *Mon. of. al Mold.*, 23 Mai 1861. *Unirea*, 3 Iunie 1861.

¹⁴¹ *Voix de la Roumanie*, 2 Noembrie 1861.

¹⁴² *Mon. of. al Țării Rom.*, 8 Iunie 1861.

¹⁴³ *Mon. of. al Țării Rom.*, 19 Ianuarie 1861. *Mon. of. al Mold.*, 24 Oct. 1861. Regulamentul în *Mon. of.*, 4 Oct. 1862.

¹⁴⁴ *Mon. of.*, 27 Oct. 1862. Regulamentul casei invalizilor. *Ibidem*, 28 Oct. 1862. *Le Siècle* 2 Sept. 1862 spunea foarte bine: „Un des cotés curieux de la nation roumaine c'est son esprit d'imitation de tout ce qui est français. L'amour propre galois n'a certes rien à y redire; mas les vieilles habitudes des Roumains, certains intérêts s'accommodent-ils aussi bien de l'introduction universelle de notre système de gouvernement?”

Ionescu, puteau îndreptăți numai reforma sau îmbunătățirea, iar nu desființarea coșerelor¹⁴⁵.

O altă împrejurare, în care se vedește nepriceperea ocâr-muirei în ale economiei, privește cultura viermilor de mătăasă.

Putința acestei culturi fusese mult înlesnită, prin măsurile luate de principele Știrbeiu, de a planta duzi în multe părți ale Munteniei. Încă din 1852 acelaș domnitor luă măsura de a introduce sămânța milaneză care îmbunătăți mult producerea borangicului. În 1857 George Coenzopol, starostele bogasierilor din București duse la fabricile de mătăasă din Lyon probe de borangicul nostru și capătă încurajările cele mai mari. În 1859 el se uni cu G. Cantacuzino, V. Nicolici, V. Obedeanu și N. Andronescu în o societate (compania sericicolă) pentru cultura mătăsei, și ei înființară o fabrică pe moșia Dămăroaea. În darea de samă a activității anului I a acelei societăți, cetim : „Aducând o mașină cu 160 de roți după metoada perfecționată din Lyon, 4 femei torcătoare, modele și un mașinist, am operat în vara anului 1859, cu multă înlesnire, manipulația a 10.000 ocale de gogoși, cumpărate numai în piața Bucureștilor, și am extras 409 ocale mătăasă de cea mai fină calitate, aprobată de fabricantii din Lyon unde s'au trimis spre vânzare, formând ea la 40 de fețe române să toarcă după metoada perfecționată¹⁴⁶.

O împrejurare cu totul întâmplătoare trebuia însă să abată pe o cale greșită, mersul acestui fericit început, și să aducă în curând ruina unui fel de ocupațiune ce părea menit a spori într'un chip îmbucurător producțiunea țărilor române. Anume se ivise în Franța o boală în vermii de mătăasă, și crescătorii de aici căutară să-și regenereze sămânța. Știind, din vizita lui Coenzopol la Lyon, ca în țările dunărene se cultiva mătăasă, veniră aici spre a căuta, însă nu fire, ci sămânță, a căreia producere exclude pe cea a mătăsei¹⁴⁷. Producerea săminței, când poate fi desfăcută, aduce însă insutit folos decât cea a mătăsei. Indemnați prin prețurile ne mai auzite ce Francezii oferiau pentru sămânță (până la 100 de galbeni ocaua), toți producătorii din Muntenia se puseră pe produs sămânță, daunând în mod îndoit cultura la care se dedau; mai întâi fiindcă o îndepărtau de modul ei trăinic de punere în lucrare, pentru unul ce era să țină numai cât timp boala era să bântue Franța; apoi prin aceea că, deprinzându-se cu câștiguri mari, erau să desprefuiască pe acele mai mici, dar statornice, ale producerei

¹⁴⁵ *Țăranul Român*, 3 Februarie 1863.

¹⁴⁶ Din cauză că gândacii trebuie lăsați să iasă din gogoși, pe care îi sparg, rupând firele. Pentru a păstra gogoșii spre tors, trebuie încălziți, omorând astfel gândacii din ei.

¹⁴⁷ *Analele economice*, 1860, Trim. II, p. 49. Statutele companiei sericicole în *Mon. of. al Țării Rom.*, 18 Iunie 1860.

mătăsei. Cultura sămânței se și dezvoltă într'un chip aproape de necrezut. Anume, în afară de cele 10.000 ocale de gogoși prefăcuți în matasă în anul întâi, la fabrica dela Dămăroaea, se mai exportă în :

1859	pentru	34.526	lei gogoși și pentru	300.300	lei sămânță
1860	—	100.443	—	—	904.273 —
1861	—	202.482	—	—	3.482.781 —
1862	—	125.273	—	—	4.281.528 —
1863	—	100.452	—	—	11.300.178 ¹⁴⁸ —

Martian și aici văzu greșita direcție a activității producătoare și dădu strigătul de alarmă. El spune încă în 1861, în plina înflorire a comerțului sămânței și a producțiune gândacilor : „Numai o cauză întâmplătoare favorizază atât de mult exportul sămânței. Ne bucurăm de un folos mai mare, dar foarte efemer, și în loc să introducem în țările străine matasa noastră și să ne asigurăm o vânzare permanentă a produsului nostru, ne am ruinat însuși fabricațiunea pe mai mulți ani”¹⁴⁹. Compania sericicolă cere chiar dela guvern oprirea exportului sămânței și învoirea numai a celui al gogoșilor. Ocârmuirea însă videea numai partea financiară a lucrului. În o circulară din 3 Noemvrie 1862 a ministrului de interne, se spune : „De câtva timp această industrie a luat o desvoltare considerabilă și va aduce în țară capitaluri care se pot număra între veniturile principale ale țării. Ministerul, având în vedere aceste foloase, a luat și va lua toate măsurile putincioase pentru propășirea acestei industrii”¹⁵⁰. Dar tocmai măsura de căpitanie, cerută de compania sericicolă, nu este luată de minister, și în eurând stângându-se boala gândacilor din Franța, sămânța începe a nu mai fi căutată și doi ani după ce exportul din cultura gândacilor ajunsese la 11 milioane, el cade la 11.000 de lei¹⁵¹ !

Cu toate aceste, în un articol înserat în *Monitorul oficial*, se atrage luarea aminte, ca nu cumva „să facem și cu gândacii, după cum am făcut cu inul, cu cânepa și cu stupii. Inul era o bogăție mare pentru țară, dacă am fi pus mult ; am fost însă nepăsători și am păgubit. Albinele nu ne cereau mai nici o muncă și ne aduceau foloase ; le-am părăsit și pe dânsle și a început să ne vină ceară din țări străine. Tot astfel, vom plăti și cu creș-

¹⁴⁸ *Analele economice*. 1861 p. 68 ; 1862 p. 136 și 1866, IV, p. 105. Cf. Obedenaru, *La Roumanie economique*, p. 167. A. D. Xenopol *Studii economice*, Craiova 1882, p. 56, Industria mătăsei devenise așa de însemnată, că trebuie să se înființeze cantaragii anumiți pentru cântărirea gogoșilor. *Românul*, 25 Mai 1862.

¹⁴⁹ *Analele economice*, 1861, citate.

¹⁵⁰ *Reprodus de Țăranul Român*, 11 Noembrie 1862.

¹⁵¹ *Analele economice* 1866, IV, p. 105. Xenopol *Studii economice*, p. 56. Pe lângă aceasta, exportatorii sămânței, mai ales Evrei, compromiseser și reputația seminței românești, amestecând-o cu sămânță de mac.

terea gândacilor". În teorie Monitorul și cu guvernul erau pentru măsurile cele mai bune; în practică însă se certau, se disputau, iar țara o lăsau în voia soartei și, față cu situația de atunci, nici nu se putea să fie altfel.

Dar pare că numai în această privire guvernul rămăsese surd la cererile de îndreptare! Organele timpului ne mai raportează încă multe alte dorinți rămase neîndeplinite: Așa *Românul* cerea în deobște perfecționarea industriei, spre micșurarea importului care de pe atunci, cum am văzut, arăta tendință spre urcare. Foarte însemnată este cererea lui Nedelcovici de a se scuti de slujba militară industriașii ce ar voi să călătorească în străinătate¹⁵². În loc de a se urma astfel, se încuviințează ușurarea slujbei militare elevilor din școalele teoretice, aspiranților la funcțiuni, ușurarea *ce au atras mai cu deosebire poporația țarei spre funcționarismu și traiul parazit*. De asemenea comițiile agricole din județul Gorj cer să se construiască coșere pentru vite; și să se planteze duzi pe marginile șoselelor, de oarece se vede marea aplecare a locuitorilor pentru creșterea vermilor de mătăsa¹⁵³. Acele din Județul Ilfov propun, ca gunoiul din sate, în loc să fie ars, să fie întins pe ogoare, spre a le îngrășa¹⁵⁴. Acele din Teleorman cer introducerea mașinelor, brațele lipsind: „Dacă am avea, după pământul nostru, și brațele trebuitoare, am fi fericiți”¹⁵⁵. Guvernul însă nu se vede să fi dat măcar o circulară îmbolditoare în aceste privinți.

Să venim acuma la altă măsură luată de guvernele domnitorului Alexandru Ioan I care adăugi mult la uciderea și a restului de comerț și de industrie ce se mai menținea în Moldova în mâinile elementului indigen. Mai întâi contribui la această mișcare folosul procurat Jidovilor prin desființarea taxei lor¹⁵⁶. Apoi îndeletnicirile cu comerțul și cu industria ale pământenilor erau ocrotite prin existența breslelor. Loviturile primite însă de a lor organizare, încă din vremile anterioare domniei lui Alexandru Ioan I, slăbise foarte mult puterea de împotrivire a Românilor contra asalaturilor din ce în ce mai puternice ale străinilor în deobște și mai ales ale Evreilor — căci breslele erau o protecție încuviințată băștinașilor sub mantia religiunii¹⁵⁷. Regulamentul Organic scutise pe neguțitorii străini

¹⁵² *Câteva cuvinte asupra creșterii gândacilor de mătase. Mon. of.*, 18 Aug. 1864.

¹⁵³ *Mon. of.*, 10 și 28 Martie și 11 și 18 Aprilie 1862.

¹⁵⁴ *Mon. of.* 28 Martie 1862.

¹⁵⁵ *Mon. of.*, 11 și 18 Aprilie 1862. Pe atunci se introduse prima mașină de treierat. *Unirea* 19 Aug. 1861.

¹⁵⁶ Asupra chestiunii cărnei, vezi *Mon. of. al Mold.*, 9 Fevruarie 1860. *Comp. St. Dun.*, 24 Martie și 24 Aprilie 1860. Mai sus, p. 156.

¹⁵⁷ Vezi asupra decăderii organizării breslelor. *Ist. Românilor din Dacia Traiana*, XI, p. 180.

cu diridicată de plata patentei. Prin abuzuri, se folosiau de această scutire și cei cu deamăruntul care erau puși în o poziție precumpenitoare față cu neguțitorii pământeni. Prin un ofis din 1850 se supusese la patentă toți neguțitorii străini, modificându-se în acest punct Regulamentul Organic; dar dispoziția nu se puse în lucrare, din cauza împotrivirii consulilor străini¹⁵⁸. Ministrul M. Costache impune iar neguțitorilor plata patentei; noue protestări din partea consulilor olandez și englez. Lu-crurile merseră așa până la votarea legii patentelor în Sep-temvrie 1860, prin care lege se egalizau în această privire ne-guțitorii străini cu acei pământeni.

Dacă, însă era vorba de protejirea industriei și a co-merțului indigen contra celui practicat de străini, nu era în-destulător a se pune pe o treaptă egală ambele elemente, căci lăsate de sine, din multe pricini, industria și comerțul băști-nașilor nu putea ținea concurența cu străinii. Și breslele ce tot mai-existau, de și aproape nimicite ca așazăminte ocrotitoare, căutară de a apăra pe altă cale îndeletnicirile cărora ele preși-deau. Așa breslele din București¹⁵⁹, în scopul de a apăra pe Români contra concurenței străine, cerură măsura de a supune pe neguțitorii și industriașii străini care voiau să se înscrie în bresle, la darea unei chezășii cuprinzătoare, că străinul ne-guțitor : 1) se va supune legilor țării în daraverile sale cu pământ-enii și nu va invoca protecția străină; 2) că va da cuvenitul respect starostelui breslei; 3) că va contribui la cheltueele ceremoniilor și la sărbarea patronului breslei¹⁶⁰. Ministrul Epu-reanu în Muntenia casază aceste dispoziții pe motivul, că sta-rostii nu ar avea căderea a determina jurisdicția căreia trebuiau să se supună străinii; iar asupra cererei de căpitenie, acea pri-vitoare la participarea străinilor la cheltueele breslei în care se înscrieau, ministrul întimpină într'un chip îngăimat, că ea ar fi îndeplinită prin condiția formulei de garanție, lucru ce nu se întâmpla de loc, de oarece formula prescrisă de ministru;

¹⁵⁸ Art. XIV din anexa lit. P. In cercetarea sămilor pe 1856 prezentată adunării din 1859 *Tribuna Română*, 5 Iunie 1860), se spune că „darea străinilor era numai de 1003 lei, din pricină că neguțitorii străini cu deamăruntul refuză a lua patentă; iar guvernul niciodată n'a avut curajul a aplica legea”.

¹⁵⁹ Pe la 1860, erau încă în București următoarele bresle mari (afară de cele mici): *Bogasierii* (staroste G. Comemzopol), *Cojocarii subșiri* (G. Rădulescu), *Argintarii* (I. Șerbănescu), *Brașovenii* (I. Sotir), *Croitorii* (C. Ionescu), *Bacanii* (P. Fotinov), *Șalarii* (I. Constantin), *Pantofarii* (N. Ionescu). *Vezi Mon. of. al Țării Rom.*, 15 Octombrie 1860.

¹⁶⁰ Aceste cheltueli era însemnătoare. D. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*. București 1869, p. 743 spune, că „breslele țineau foarte mult — până la bătae inclusiv — la șaritul lor și, în dorința de a se întrece unele pe altele, munciau din zor, își făceau concurența la toartă pentru bogăția steagului breslei, pentru măreția serbării lor anuale, când mergeau la anume biserică, la anume icoană ca să serbeze praznicul și pe patronul breslei”.

în locul chezășiei cerute de bresle, impunea garantului unui neguțitor străin, să chezășluiască numai plata patentei și a zecimilor adiționale, dar prin nici un cuvânt nu se pomenia de cheltuețile particulare ale breslei. Guvernul, cum o spune chiar pe față jurnalul de casare a dispozițiilor luate de bresle, avea interes numai a clasa grabnic pe patentarii străini și a nu-i îngreua cu alte plăți, pentru ca mai ușor să răspundă patenta; deci urmăria numai un interes fiscal și de loc scopul de a protegi comerțul și industria băștinașilor contra concurenței străine.

În această prigonire a intereselor economice pe baza fiscalității, guvernul era sprijinit de opinia publică, chiar din partea organelor opoziției, precum era *Conservatorul progresist*, organul partidului dreptei și al majorității adunării, care dă o zdravănă lecțiune starostilor ce se încumătau a lua dispozițiile de mai sus, spunând, că „ei ar vroi să creeze stat în stat; că s'ar amesteca în daraveri unde nu au ce căuta, de oarece starostii nu sunt altă ceva decât agenții fiscoșului pentru străngerea contribuției din patentă”¹⁶¹. Tot așa și Neculai Docan, membru în comisia centrală, cu prilejul desbaterilor unor zecimi adiționale ce trebuiau să fie impuse în folosul camerilor de comerț, care trebuiau să înlocuiască breslele, susține, că „starostiile și corporațiile nu slujesc decât spre a împiedeca libera dezvoltare a meseriilor, oprind arbitrar pe indivizi a trece din o branșă în alta și împovorându-i cu felurimi de dări spornice, necunoscut fiscoșului”¹⁶².

Trebuie să amintim însă, că scutirea breslașilor străini de a suporta cheltuețile breslei care se face în Muntenia abia în 1860, în Moldova fiindă încă din anul 1838, când Mihai Sturza prin un ofis al său dispusese, ca „Evreii, peste taxa cătră stăpânire (taxa Jidovilor) admisă dela nația lor și altă dare spre ținerea de spitale și pentru cei nevoieși dintre ei, nu pot fi îndatoriți a mai plăti și deosebita zeciuială, în trebuința breslelor ce nu sunt de neamul lor”¹⁶³.

Această anterioritate a desființării îngreierii comercianților și industriașilor străini în Moldova decât în Muntenia, unită cu puhoiul evreesc ce a inundat pe cea d'întâi, explică cum se face că în această țară distrugerea îndeletnicirilor economice din mâinile Românilor a fost mult mai adâncă decât în Muntenia. De aceea, pe când în București breslele erau încă pline de neguțitori și de industriași pe la începutul domniei

¹⁶¹ *Conservatorul progresist*, 28 Octomvrie 1860.

¹⁶² *Protocolul ședințelor com. centrale XXI*, 15 Iunie 1860.

¹⁶³ *Manualul administrativ al Mold.*, II, p. 45. *Comp. Istoria Românilor din Dacia Traiană*, XI, p. 180.

lui Alexandru Ioan I, în Moldova ele figurau mai mult cu numele, rămânând la multe din ele numai starostele și cu — steagul¹⁶⁴

Tendința de a protege străinii în dauna pământenilor se mai vede din următoarea împrejurare: În ședința din 14 Iunie 1860 venind în dezbateri înțelesul cuvântului *acaret* din art. 379 al Regulamentului Organic al Munteniei care dispunea, ca străinul de rit creștin chiar, înainte de a lui naturalizare să-și poată „întrebuința al său capital în orice cumpărătoare de acareturi va voi”¹⁶⁵, se interpretează acel cuvânt în înțelesul că ar cuprinde și moșii. Marțian și Eugeniu Stătescu referendar la biroul statistic protestează contra acestei largiri a înțelesului cuvântului, mergând însă prea departe în rostirea temerilor lor, că s’ar da și Evreilor puțința de a cumpăra moșii, de oarece articolul din Regulament prevedea anumit că această facultate să fie încuviințată numai străinilor *de rit creștin*¹⁶⁶.

În 1864 însă se votează o lege care încuviințează străinilor creștini dreptul de a cumpăra imobile rurale. Marțian se rostește și în protiva ei, spunând, că „națiunea cu indignare ar declina puternicul ajutor al capitalurilor străine și ar preferi mai bine a fi de 5 ori mai săracă, dar proprietară a pământului, decât expropriată în țara ei și a privi cum moșile ce au fost odinioară ale fiilor ei, mai târziu vor produce noilor proprietari de 5 ori mai mult. Ce folos *mai mult*; tot nu va fi al ei! Țara Românească nu ar fi a Românilor. Apoi cu cât se va urca prețul moșilor, prin întocmirile străinilor, cu atâta mai greu ar fi pentru fii și nepoții foștilor proprietari de a mai pune stăpânire pe ele”. S’ar părea după zările străine, că principele privia cu părere de rău răstrângerea dreptului de a cumpăra imobile rurale numai străinilor de rit creștin¹⁶⁷. Aiurea

¹⁶⁴ În Iași se văd trecuți în lista alegătorilor pentru eforia orașului (sfatul orașănesc), breslele următoare cu starostii lor: *Bacalii* (staroste: V. Dimitriu și 15 breslași, toți cu nume românești) *Droșcarii* (I. Calinescu cu 16 br.), *Rachierii* (N. Suciuc cu 10 br.), *Pescarii* (Panaite Boinea cu 11 br.), *Crășmarii* (Al. Dumitru Zurba cu 18 br.), *Hiristigii* (Toderiță Ioan cu 2 br.) și următorii *staroși de meserii*: Neculai State staroste de *Blănari*, A. Grigoriu de *Talpalari*, Gr. Corniță de *Cărămidari*, Cost. sin Neculai de *Zugravi*, Stan sin Petru de *Saidacari*, Ioan sin Andrian de *Argintari*, N. Domnu de *Bărbieri*, Gh. Negrea de *Abageri*, V. Paraschiv de *Ciobotari mold.*, Gh. Ioan de *Cojocari*, Gr. Hairaga de *Casapi*, N. Popovici de *Pitari*, P. Tănase de *Minărigii*, Gr. Ioan de *Olari*, T. Vasiliu de *Mahali*, Iancu Vasiliu de *Cizmari*, Ioan Grigoriu de *Teslari*. Iord. Gălușcă de *Lăutari*, Anania Costea de *Hornari*, N. Petru de *Ciobotari rusești*, P. Roma de *Ciobotari nemțești*, D. Teodor de *Pietrari*, P. Sârbu de *Croitorii mold.*, Grig. Cuciureanu de *Grădinari*. (*Monit. of. al Mold.*, 29 Septembrie 1859).

¹⁶⁵ *Analele parlamentare ale României*, I, p. 364.

¹⁶⁶ *Analele economice* 1860, 2 p. 25 și 30. Lazăr Șeineanu, *Înfluența orientală asupra limbei și culturii române*, București 1890 II, p. 8, arată că înțelesul cuvântului *acaret* e discutabil.

¹⁶⁷ Legea promulgată în *Mon. of.*, 20 August 1864. *Le Monde*, 13 Decembrie 1862: „Bien que le prince en eût témoigné son regret en diverses occa-

Marțian adauge, privitor la ideea de a se favoriza întrarea capitalurilor străine în țară: „Capitalele străine vor aduce străinilor procente; întreprinzătorii străini vor profita din întreprinderi; exploatații străini vor exploata pentru sine”¹⁶⁸.

Precum unele din măsurile economice luate de guvern sunt dictate de interesul politic, așa altele se îndeplinesc sub îndboldirea celui fiscal, încât tot cugetări străine adevăratei stări de lucruri împing pe guvernanți la lucrare pe tărâmul avuției publice. Se tindea în deobște la sporirea veniturilor statului, iar nu la adaosul puterilor productive ale țării, care puteri, dacă sporiau, aceasta era datorită împrejurărilor; ba am văzut. cum mersul firesc al acestei propășiri era stingherit prin nepricerea ocârmuitorilor în ale economiei. Ca măsuri fiscale cităm: Părăsirea sistemului arendărei vămile care aducea numai 6 milioane 300.035 de lei venit pe an, pentru ambele țări și dela 1861, exploatarea lor în regie, ceea ce urcă de odată venitul lor la 11.029.919 lei.¹⁶⁹; introducerea contabilității franceze care are de efect a mai restrânge abuzurile cu banii publici¹⁷⁰; facerea unei legi de urmărire pentru împlinirea contribuțiilor, lăsate până acuma la bunul plac al birnicilor¹⁷¹; concentrarea tuturor lucrărilor relative la agricultură la ministerul lucrărilor publice; înființarea camerilor de comerț, consiliilor de igienă, medicilor de plasă; înființarea tipografiei statului prin prefacerea acelei dela Sf. Sava. Toate aceste măsuri, bune în ele însăși, aveau de neapărată urmare sporirea funcționarilor și îngreuierea bugetului. Tot în această direcție împing și alte măsuri ce nu stăteau în legătură cu acele financiare, precum regularea ierarhiei militare și sporirea efectivului armatei dela 7252 la 10.573 în 1861, afară de dorobanți 7579 și de grăniceri 4637 care rămân tot la acelaș număr; organizarea inspecțiilor școlare, acea a seminarilor a consiliului școlar superior provizor, etc.¹⁷².

Măsuri țintitoare la schimbarea stărei materiale a țării se ieau puține. In primul loc trebuie amintite silințele pentru

sions”. *La presse d'Orient*, 14 Decembrie 1864: „Le prince régnant avait vu personnellement avec regret la persistance du conseil d'Etat à refuser aux Ottomans et aux Juifs le droit de propriété”.

¹⁶⁸ *Analele economice*, 1860, I, p. 15.

¹⁶⁹ *Mon. of. al Țării Rom.*, 28 Martie 1861.

¹⁷⁰ *Ibidem*, 31 August 1861. *Mon. of. al Mold.*, 25 Noembrie 1861.

¹⁷¹ Din 31 Martie 1862. *Mon. of.*, 9 Mai 1862.

¹⁷² Asupra acestor legi vezi *Mon. of.*, din 2 Aprilie, 11 Iunie, 4 și 15 August, 16 și 26 Septembrie, 2 Octombrie și 17 Decembrie 1862. *Comp. Moh. of. al Mold.*, 20 Septembrie 1860 și Expunerea de motive a bugetului pe 1861. *Mon. of. al Țării Rom.*, 19 Ianuarie 1861. *Comp. Naționalul*, 17 Martie 1860.

întocmirea căilor de comunicațiune, din care existau în țările române numai acele făcute de Bibescu și de Mihail Sturza. Din 1.192.606 stânjeni cât era totalul lungimei drumurilor mari din România, până la 1862 se soșeluiser numai 149.585 iar 129.808 erau în lucrare, mai rămânând încă neatinși 913.213 de stânjeni. În așa de rea stare se aflau drumurile, că veștile din Iași sosiau în București mai curând prin gazetele din Paris, decât direct din foasta capitala a Moldovei¹⁷³. Se mai concedea construirea unor poduri de fier, cea întâi concesiune către o companie străină, Barklay și Standford, pentru suma de 18.000.000 de franci plătitori în 16 ani. Lucrările se încep în 1865¹⁷⁴. Privitor la capitală, cu prilejul inundațiilor din 1865, domnitorul ia mai multe măsuri pentru a preîntâmpina întoarcerea râului și, după inițiativa lui, se votează două legi: una pentru desființarea morilor pe cursul Dâmboviței, alta pentru facerea cheiurilor acestui râu. Tot odată se introduce sistemul pavării stradelor Bucureștiului cu pietre cubice, în locul podurilor de lemn ce existau până atunci.¹⁷⁵

Asupra stărei străzilor din capitală găsim într'o corespondență a *Stelei Dunărei* următoarele: „Lumea se întrebă dacă nu ar fi mijloc a se drege pavelele din capitală, pe care pietonii, lasă că înoată în tină, dar sau își scrintesc picioarele sau își sfarmă unghile; trăsurile se strică; cei ce stau în trăsură își mușcă limba, își dauă capul, își strâmbă gâtul”¹⁷⁶.

Se votase o lege pentru înființarea de căi ferate; dar concesiunile punerii lor în lucrare nu izbutesc, fiind dată lipsa totală de credit a unui stat atât de rău întocmit în privirea finanțelor. Nici N. Mavrogheni, nici principele Brancoveanu nu ajung a constitui societatea trebuitoare pentru a lor construire; iar o încercare făcută direct la bursa din Londra cade și ea¹⁷⁷.

Tot așa de puțin izbutește încercarea de a se înființa o bancă de către casa Rodocanache din Londra¹⁷⁸.

Găvernul fiind nevoit, cum am văzut, a părăsi participarea la expoziția din Londra, se organizează cu obiectele adu-

¹⁷³ *Analele economice*, 9—12, 1862. Vezi și o corespondență din București către ziarul *Le Nord*, 36 Aprilie 1863 care enumeră lucrările efectuate. *Comp. Românul* 3, 9 și 10 Ianuarie 1865.

¹⁷⁴ Vezi *Mon. of.*, 13, 18 și 29 Martie, 10 Septembrie și 7 Octombrie 1865.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 14 Aug. 1864.

¹⁷⁶ *Steva Dunărei*, 18 Aprilie 1860. O descriere analoagă pentru 1862 în *La Voix de la Roumanie*, 13 Februarie 1862. Și pentru 1865 *Reforma*, ediția franceză spune: „Les rues de Bucarest sont devenues impraticables; c'est un véritable supplice que d'essayer d'y circuler à pied ou en voiture; c'est une pitié que de voir gens et bêtes patauger au milieu de cette boue glacée”.

¹⁷⁷ *Mon. of. al Moldovei*, 31 Martie 1862. *Mon. of.*, 19 Noembrie 1862. Cf. *Țăranul Român* 23 Aug. 1862.

¹⁷⁸ *Mon. of.*, 7 Aprilie 1862.

nate o expoziție națională în București, cea întâi întreprindere de acest fel în țările române¹⁷⁹. Se mai fac și alte expoziții: una la Fălțiceni, de iarmarocul de 20 Iulie în 1863¹⁸⁰; alta la Frumoasa, la Iași, care este descrisă cu multă căldură de un agent al guvernului¹⁸¹; o a treia de horticultură în grădina Cișmegiului din București¹⁸²; o a patra la bálciul Moșilor din București, îmbinată cu două alergări de cai, una în Iași și alta în București¹⁸³; în sfârșit se fac pregătirile pentru împărțășirea la expoziția universală ce avea se aibă loc în Paris în 1867 și în care se rezerva României un loc a parte.

O măsură ce tindea la îmbunătățirea soartei locuitorilor, pe calea îngrijirii de cei neputincioși, este înființarea azilului de fete sărace, orfane, dela Cotroceni, de cătră Elena Doamna. Piatra fundamentală a azilului se pune cu o mare pompă în ziua de 2 August 1862¹⁸⁴. Tot atunci Elena Doamna vizitează toate aşăzămintele de binefacere din capitală și provoacă reîntocmirea spitalului dela Pantelimon; apoi mai ia inițiativa înființării unui azil de săraci și de bătrâni¹⁸⁵.

Pe alte tărâmurii, îmbunătățirile se trăgănează foarte încet. Așa închisorile erau aproape în starea de plâns a vremilor de mai înainte, „fără uși și ferestre, fără sobe și de o murdărie înspăimântătoare. Osândiții stăteau împreună cu preveniții”, și aceasta, cu toate că organizarea cea nouă a închisorilor — sistemul penitenciar — introdus în Moldova prin inspectorul general al închisorilor franceze, Dodun des Perrières, se întinse dela 1862 și în Muntenia¹⁸⁶. Se mai concedează o bancă de scont și circulație în 1865 Oct. care bancă trebuia să-și înceapă operațiunile sale un an după concesiune¹⁸⁷; se ieau poș-

¹⁷⁹ *Analele economice*, 1861 p. 228. Ea este salutată de ziarele străine ca un bun început. Vezi d. e. *Le Siècle* 25 Sept. 1862.

¹⁸⁰ *Mon. of.*, 26 Iunie 1863.

¹⁸¹ *Ibid.*, 23 Sept. 1863.

¹⁸² *Ibid.* 27 Oct. 1863.

¹⁸³ *Ibid.*, 11 Martie 1865.

¹⁸⁴ *Mon. of.*, 19 Iulie și 2 Aug. 1862. Principesa dă 1000 de galbeni din caseta ei pentru constituirea fondului care, prin cotizații voluntare, se urcă până la 400.000 de lei. Cu acest prilej Mihail Cornea elev din liceul Louis le Grand din Paris face o poezie, publicată în *Mon. of.*, 7 Aug. 1862. O corespondență din București a ziarului parizian *Le Siècle* (5 Oct. 1862) spune că acest azil a fost denumit de popor cu numele de *Azilul Elena*.

¹⁸⁵ *Mon. of.*, 18 August, 10 Sept. și 18 Oct. 1862.

¹⁸⁶ Circulara lui Kogălniceanu către prefecți 22 Oct. 1863 *Mon. of.*, 24 Oct. 1863. Comp. Dianu, *Istoria închisorilor din România*, București 1900, p. 65. Cea dintâi încercare de a îmbunătăți regimul închisorilor fu făcută de contele Valdimar de Blaremborg. Vezi N. Blaremborg, *Essai comparé sur les institutions et les moeurs de la Roumanie*, p. 300.

¹⁸⁷ *Mon. of.*, 19 Oct. 1865.

tele pe sama statului, desființându-se poștele austriacă și rusască¹⁸⁸; se unifică cursul monezilor străine¹⁸⁹; se hotărăște adoptarea sistemului metric, care însă se amână curând după aceea. Doi ingineri francezi, Henry și Foucault vin să studieze izvoarele de petrol, cea d'întâi cercetare științifică a acestor bogății ale țării¹⁹⁰.

¹⁸⁸ *Ibid.*, 10 Martie 1865. Comp. Papadopol-Calimah, *Aminiri*, p. 429.
¹⁸⁹ *Ibid.*, 15 Februarie 1865.
¹⁹⁰ *Ibid.*, 30 Mai 1865. Asupra stărei economice vezi și N. Suțu *Memoires* Vienne, 1859, p. 369.

LOCOTENENȚA DOMNEASCĂ

(1849—1867)

CAPUL VI

LOCOTENENȚA DOMNEASCĂ ȘI ISTORIA ROMÂNILOR SUBJUGAȚI

(1849—[1867])

LOCOTENENȚA DOMNEASCĂ

(11 Febr.—10 Mai 1866)

Statutul lui Cuza Vodă. — Guvernul întocmit după dețronarea lui Cuza Vodă nu putea fi decât rostirea coaliției care săvârșise acel fapt. El se alcătua din un frunțaș liberal, Neculai Golescu, unul conservator, Lascar Catargiu, către cari se adăusesse ca personaj mai neutru, un militar în activitate, colonelul Haralamb, de oarece și armata activă luase o parte — și cea mai hotărâtoare — la schimbarea lucrurilor.

Ministerul se alcătui după acelaș chip. Sub Ioan Ghica se vedea alătura ca membrul cel mai radical din partidul liberal, C. A. Rosetti, miniștrii conservatori P. Mavrogheni și chiar acel ce era privit ca șeful conservatorilor, Principele Dimitrie Ghica¹. Tot așa erau alcătuiți din membrii luați din ambele partide, sau dintre oamenii fără coloare politică rostită, misiunile trimise la Constantinopole și Paris; cea dintâi alcătuită din Manolache Costache și G. Costaforu (conservatori), și Alexandru Golescu (liberal); a doua din Vasile Boerescu (conservator) și doi neutrii: Ludovic Steege și Sc. Fălcoianu. Agenți ai guvernului pe lângă puteri erau Ioan Bălăceanu (conservator) la Paris și Al. Golescu (liberal) la Constantinopole. Ioan Brătianu, capul liberalilor, fusese însărcinat în special, după re-

¹ Că Dimitrie Ghica și Ioan Brătianu erau priviți ca șefii celor două partide, ne-o spune *Trompeta Carpaților* a lui Cezar Boliac (Vezi numărul din 16 Oct. 1866): „In semn de împăcare a acestor două partide spre lucrare comună, ei sunt acei ce se sărutară pe câmpia Filaretului”. Memoriile Regelui Carol I, caracterizase astfel pe Rosetti, perechea nedespărțită a lui I. Brătianu: „Der Kultusminister, C. A. Rosetti, ist das treibende Element der liberalen Partei, das Haupt der extremen Radikalen” (*Aus dem Leben König Karl's von Rumänien*, I, p. 56). Despre D. Ghica spune scrisoarea Principelui Anton de Hohenzollern către fratele său Principele Carol: „Fürst Ghica scheint sehr konservativer Färbung zu sein” (*Ibidem*, I, p. 79) și aiurea: „D. Ghica und I. Brătianu, die Häupter der Rechten und Linken” (*Ibidem*, I, p. 302).

fuzul Contelui de Flandra de a primi tronul Principatelor Unite cu negocierile privitoare la chemarea Principelui Carol de Hohenzolern².

Guvernul dela 11 Fevruarie protestase contra lovituri de stat a lui Cuza Vodă și își bătuse joc de plebiscitul pe care ea se întemeiasă, spunând că „nici nu se putea mai mare diviziune decât acel Statut supus în bloc la sufragiul popular, într'o țară unde majoritatea națiunii nu știe măcar scrie și ceti”³. Ar fi trebuit dar ca acest guvern să răspingă și toate urmările actului de sâlnicie săvârșit de Cuza Vodă. În loc de aceasta, aflăm pe Locotenența domnească urmând înainte a conduce ocârmuirea țării, cu așezămintele ieșite din lovitura de stat, și încuviințând deci în fapt ceea ce se prefăcea a des-cuviința în principiu.

Anume, Constituția întocmită pe baza plebiscitului este păstrată, împreună cu corpurile legiuitoare rămase din Domnia Principelui detronat: Adunarea, Senatul și Consiliul de stat. Ba nici măcar aceste corpuri găsite în ființă la 11 Fevruarie, nu sunt disolvate, ci ele recunoscând schimbarea făcută, sunt păstrate așa cum erau și lucrează mai departe sub Locotenența domnească la reorganizarea statului. Așa guvernul din 11 Fevruarie face să se voteze mai multe legi ca aceea a tocmelilor agricole, aceea a împărțirii armatei în patru diviziuni teritoriale, aceea pentru chemarea sub steag a unui contingent de 4.000 de oameni și mai multe altele⁴. Mai însemnată fu însă împrejurarea că guvernul cerea Adunării și Senatului rămase din vremile lui Cuza-Vodă, proclamarea lui Filip de Flandra ca Domn al României, delegând astfel acestor corpuri legiuitoare, ieșite din lovitura de stat, menirea cea mare de a transforma organizarea de temelie a statului român⁵. Statutul lui Cuza Vodă este chiar recunoscut pe față de lege a țării. Anume, cu prilejul cererii deputatului Neculai Ionescu de a se ceti niște petiții contra Evreilor în adunare, președintele răspinge cererea pe cuvânt că „legea țării, statutul, oprește pe adunare a primi petițiuni”⁶.

Nu numai atât: Locotenența domnească se întemeiază pe *Preambulul* adaos de Conferința europeană Statutului lui Cuza Vodă, pentru a sprijini „dreptul Principatelor Unite de a schimba legile care priveau administrația lor din lăuntru, cu concursul legal al tuturor puterilor stabilite și fără nici o

² *Ibidem*, p. 61 și 73. Golescu eră și agent și delegat, p. 85.

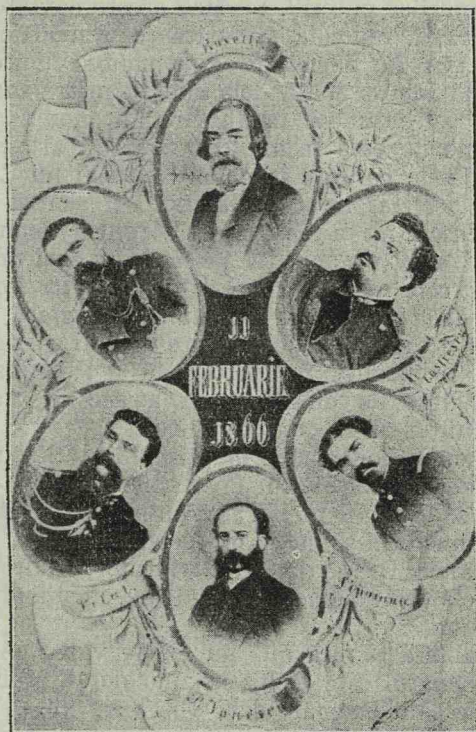
³ *Românul*, 27 Fevruarie 1866.

⁴ *Monitorul Oficial* din 18, 20 și 22 Martie 1866.

⁵ Propunerea de alegere a Contelui de Flandra se face chiar în ședința din 11 Fevruarie. Vezi rezumatul desbaterilor în *Mon. Of.*, 13 Fevruarie 1866.

⁶ Ședința din 17 Mai, *Mon. of.*, 18 Mai 1866.

intervențiune străină (cu respectul numai cât al legăturilor față de Poarta otomană)", text care este invocat ca unul din argumentele de căpetenie în *Memoriul* prezentat Conferinței din Paris de către delegații Locotenenței, pentru a sprijini punerea în fruntea Principatelor a unei dinastii ereditare din o casă europeană⁷, căci dacă Românii nu cereau să modifice

Membrii care au hotărît detronarea lui Cuza Vodă.
Colecția Academiei Române.

relațiile în care se aflau cu Poarta, schimbarea Domnului pământean cu o dinastie străină nu putea fi privită decât ca o modișicare a sistemului de ocărnuire lăuntrică.

Ziarul *Românul* care era considerat și se dădea el însuși de foaie guvernamentală, deci de organ oficios al Locotenenței

⁷ Statutul cu modificările îndeplinitoare adause de Conferința europeană s'a publicat de numeroasele ori, între altele și în *Codicile române* de B. Boerescu, 1873, I, 22. *Memoriul* vezi în *Trompeta Carpaților*, 16 Mai 1866.

țări învederate reiesă, că *intreaga noastră organizare politică nouă, cea din 1866, își are rădăcinile ei în lovitura de stat din 1864 a lui Cuza Vodă.*

Plebiscitul cel nou. — Cu toate că guvernul din 11 Februarie se slujise de legea electorală a Statului pentru alegerea adunării, nu se mai luă nici o măsură în privirea constituirii unui nou senat. El este, curat vorbind, lăsat la o parte, uitat. Declarat de închis prin jurnalul consiliului de miniștri care hotărâse disolvarea adunării, senatul nu mai este nici convocat, nici disolvat de Locotenența domnească.

Nu numai atâta. Lovitura de stat fusese atacată de oamenii răsturnării, mai ales din pricina plebiscitului, despre care am văzut că ziarul *Românul* spunea că ar fi fost o deviațiune, întru cât nu se putea cere pentru un act încuviințarea unei țări a căreia locuitori erau neștiutori de carte¹⁷. Recursul la voința acestui popor neștiutor este însă aplicat de Locotenența domnească când, după ce Contele de Flandra refuză tronul românesc, guvernul pe de o parte face pregătirile trebuitoare pentru alegerea noiei adunări, *pe de alta ordonă un alt plebiscit care să se rostească asupra alegerii Principelui Carol de Hohenzollern*, noul Domnitor pe care Locotenența voea să-l câștige a primi Domnia. Acuma ziarul oficios al guvernului nu mai găsește derizoriu a apela la comițiile primare, ci din potrivă socoate, că „plebiscitul va da rândul națiunii a vorbi în deplină libertate și în deplină cunoștință de sine”¹⁸. Dar de aceste rostiri contrazicătoare să nu ne mirăm, acolo unde intră în joc interesele politice; căci vom întâlni în cursul volumurilor viitoare nenumărate repețiri ale acestei încălecări a rațiunii de către pasiune și interes.

De unde provenea însă această contrazicere atât de gravă în purtarea Locotenenței? Ioan Ghica în o circulară către agenții țării la curțile străine crede, că „poate unul din motivele ce au îndemnat pe Contele de Flandra a refuza Principatul României a fost împrejurarea, că el îi fusese oferit de o adunare a căreia formare putea să bănuiască calitatea ei, adăogând apoi că oricare ar fi autoritatea unei adunări viitoare rezultând din liberul sufragiu, nu poate să echivaleze cu întipărirea unei manifestațiuni exprimată de a dreptul de națiunea întreagă”¹⁹

¹⁷ Vezi *Domnia lui Cuza Vodă*, Vol. II p. 449 și urm. (Documente), Iași, 1903.

¹⁸ *Românul*, 2 Aprilie 1866.

¹⁹ Circulara din 5 Aprilie în *Mon. of.*, 15 Aprilie 1866. Jurnalul care ordonă plebiscitul, din 30 Martie. *Ibidem* 2 Aprilie 1866. Tot acelaș lucru îl susține și *Românul*, 16 Iunie 1866: „Insuși votul prin care adunările rămase dela Cuza Vodă aleseseră pe Filip I de Domnitor, a fost slăbit numai fiindcă fusese dat de ele”.

Alt motiv pentru culegerea voturilor prin plebiscit era, că „nu se putea aștepta constituirea unei noue adunări spre a se hotărî despre încetarea vacanței tronului, mai ales când evenimentele dela 3 Aprilie din Iași dovedeau că acea vacanță turba ambițiile și încuraja uneltirile. Mai era apoi de temut ca să nu se bănuiească viitoarei adunări că a fost sugrumată de presiunea poporului din București și că a votat sub amenințarea baionetelor”²⁰, adică teama ca să nu se creadă, că unirea care favorizase atât de mult numai pe foasta capitală a Munteniei, a fost mântănită prin presiunea poporației ei.

Și cu toate acestea, lucru și mai straniu, Locotenența fu silită de voința Conferenței europene care nu primi să recunoască consultarea țării în massă, ci numai prin reprezentanții ei, a face ca plebiscitul, acea „manifestare directă a națiunii” să fie ratificată de adunare, adică de manifestarea ei indirectă. Ioan Heliade Rădulescu spune asupra acestui vot întăritor al adunării: „Adunarea nu poate vota contra deciziunii națiunii dela care purcede, și cu atât mai puțin să se pună ca o autoritate mai presus de națiune spre a confirma de sacră prin vot, decizia suveranului actual care este nația”²¹. Dar puterile cereau această confirmare și nu era vorba de a se debate temeinicia acestei hotărâri; trebuia ascultat!

Intreaga purtare a Locotenenței care nu putea cere ca alții să respecte ceea ce ea însăși nu respecta, era lipsită de logica cea mai elementară.

Neculai Crețulescu, unul din oamenii devotați lui Cuza Vodă, în o broșură ce a făcut mare zvon pe acele vremuri, spune, că „dacă oamenii dela 11 Fevruarie au crezut că trebuie a se servi de legile Statutului, ei ar fi trebuit să respecte Statutul și toate instituțiunile emanate dela el; dar ei au pășit la lucru cu o Cameră creată de acel oribil Statut, fără a conserva și senatul”²². Aceeași băgare de seamă ar fi putut-o întinde autorul și asupra Consiliului de Stat și mai cu seamă asupra întrebunțării plebiscitului.

În o ședință de mai târziu deputatul ieșan Gh. Mârzescu observă, că „atunci când ne vine bine ținem că Statutul există, iar când nu ne vine bine, îl răspingem”²³.

Este destul de curios de băgat de seamă, cum de oamenii ce venură acum la cârma statului nu înțeleseseră că cea dintâi lucrare ce trebuiau să facă, era tocmai aceea cerută de organul lor de încredere *Românul*, anume chemarea unei Constituante care i-ar fi scutit și de aparența de uitare în care lăsaseră se-

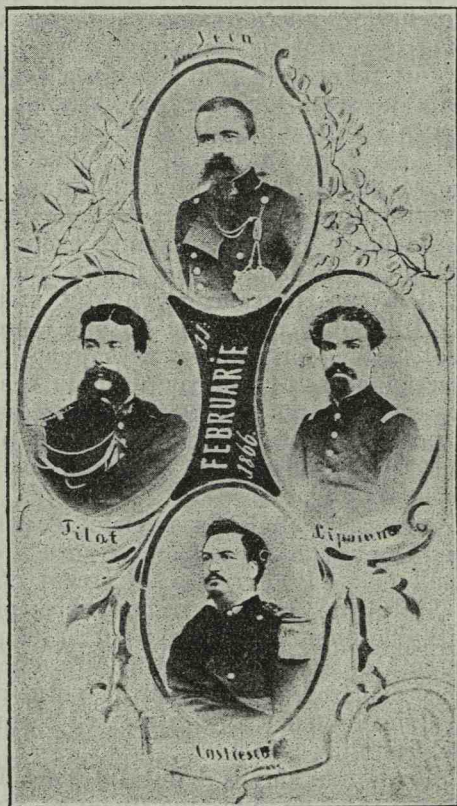
²⁰ Vezi Jurnalul Consiliului miniștrilor, publicat în *Mon. Ofic.*, 12 Aprilie 1866.

²¹ Vezi ziarul *Legalitatea*, 30 Aprilie 1866.

²² N. Kretzulescu, 11 Fevruarie 1866, p. 11.

²³ *Mon. Of.*, 17 Iunie 1866.

natul. Se putea anume, în lipsa totală de orice dispoziții privitoare la prefacerea întocmirii fundamentale a statului, se putea, zicem, concepe chemarea unei singure adunări, pentru a întreprinde această lucrare, și Constituanta s'ar fi rostit și asupra alegerii Principelui Carol care nu ar fi trebuit să fie supusă unui mod de votare discreditat de însuși acei care îi cereau

Ofițerii români care au detronat pe Cuza Vodă, la 11 Februarie 1866.
Colecția Academiei Române.

aplicarea. Când deci *Românul* pretinde, că „a se conserva senatul ar fi a se contrazice, a nu fi logică adunarea nici cu chemarea ei specială, nici cu actele ei, el însuși înfăptuea păcatul de care învinuia pe alții”²⁴. Nu e vorba, protivnicii Domniei lui Cuza Vodă căutau să strămute chestia pe tărâmul moral. Așa Neculai Ionescu spunea în ședința din 1 Mai, că „legea

²⁴ *Românul*, 16 Iunie 1866.

Statutului, lege despotică, a dat rezultate bune, fiindcă a fost aplicată în un spirit liberal”²⁵, dar acestea erau numai vorbe, cum tot vorbe era și critica plebiscitului lui Cuza Vodă față cu acel al Locotenenței. Și unul și altul nu erau și nu puteau fi îndeplinite, ca toate plebiscitele, decât sub înrăurirea guvernului²⁶. Ba sunt oare cari indicii că plebiscitul lui Cuza fusese lăsat poate ceva mai liber decât acel pentru alegerea făcută sub Locotenență, de oarece în cel dintâi tot întâlnim 1307 nu și 52.000 de abțineri cari pot fi considerate tot ca voturi protivnice, pe când în plebiscitul Locotenenței, găsim numai o cifră cu totul neînsemnată care se rostise împotriva Principelui străin; 224 de glasuri contra, și nici o abținere. Cât despre modul cum fură luate voturile pe timpul Locotenenței, avem arătările lui Ioan Heliade Rădulescu, marele nume din 1848, care spune că a votat cu prefectul de poliție alături care l-ar fi conjurat și silit moralmente a vota pentru Principele străin, când convingerile lui, nu numai intime dar și arătate, erau pentru Domnia națională²⁷. Ori cum ar fi fost însă culese voturile, în ambele plebiscite, ele slujiseră a îndeplini două acte folositoare dezvoltării poporului român; căci, cum spune *Tribuna Română* în întâiul ei număr, când reapeare în 1866: „Aceste două decrete au purces ambele, deși indirect, din aceeași sorginte, adevăc din voința majorității poporului român. Amândouă se văd că sunt consecvențele educațiunei politice a plebei române în timpurile noastre, de oarece prin plebiscitele din 1864 și 1866 generațiunea prezentă a națiunei române din Principat, a repudiat atât predominarea oligarhiei feudale în România cât și Domnia electivă”²⁸.

Situația exterioară. — Ceeace este interesant pentru înțelegerea rostului aceluși timp este reîntregirea partidului național în vederea primejdiilor în care țara i se părea pusă prin domnia lui Cuza Vodă, și în care într’adevăr intrase prin a lui detronare.

Situația exterioară a Principatelor devenise din cele mai grave, în urma celor petrecute în București. Chiar în conferința întâi ținută în 26 Februarie 1866 (10 Martie stil nou), după schimbarea stărei lucrurilor din Principate, prin înputernicitul ture „citi o notă în care amintind stipulațiile internaționale privitoare la Principate, se împotrivi la toate hotărârile cari ar putea să le atingă. El ceru să se iee, ca bază

²⁵ *Mon. Of.*, 6 Mai 1866.

²⁶ Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, p. 31.

²⁷ Ședința din 1 Mai. *Mcn. Of.*, 7 Mai 1866. Textul plebiscitului în *Aus dem Leben König Karl's von Rumänien*, I, p. 57. Că Heliade era contra Principelui străin, se vede din multe articole publicate sub iscălitura lui în ziarul *Legalitatea*, 1866.

²⁸ *Tribuna Română*, 11 August 1866.

a deliberărilor, tratatul de Paris și toate actele ulterioare cari fac parte întregitoare din el; că din aceste deliberări să fie cu totul înlăturată întrebarea numirii unui principe străin, sub orice formă sau numire ar fi propus, precum și principiul eredității și acel al consultării dorințelor țarei, fără ca mai înainte puterile să fi publicat în chip oficial hotărârea nerevocabilă de a nu primi alegerea unui Principe nebăstinaș”²⁹.

În a doua conferință din 28 Fevruarie (12 Martie) se ia în desbatere întrebarea unirei, și Turcia cere aplicarea firmanului ei din 1861 care admitea unirea numai pentru timpul vieții lui Cuza, iar la încetarea Domniei lui, să se convoace două adunări, una în Muntenia și alta în Moldova, care să procedă la alegerea de gospodari deosebiți pentru ambele țări”³⁰.

Intemeiat pe aceste protocoale, guvernul Porței cerea, ca puterile să trimită comisari în Principate spre a cerceta rezultatele experienței făcute cu unirea. Înțelege oricine pericolul unui asemenea amestec al puterilor, care pe deoparte, ar fi nimicit cu desăvâșire toate izbânzile pe calea autonomiei dobândite dela 1856 încoace, pe de alta, ar fi pus unirea în mare cumpănă, prin culegerea de către comisari a nemulțumitorilor cu chipul cum ea se înfăptuise, care nemulțumiri în Moldova erau multe și reale, și ar fi putut găsi în mințile diplomaților europeni un răsunset mult mai puternic de cum ar fi trebuit să-l aibă.

Puterile se înțeleg în sfârșit în 2 Mai 1866, să nu mai trimită comisari cercetători în Principate, și să aștepte hotărârea asupra menținerii sau ruperei dela adunarea ce era să se convoace în București. Conferința din Paris dispunea însă în chip amenințător, că „dacă majoritatea deputaților moldoveni sau a celor munteni s’ar rosti contra unirei, acest vot va avea de urmare despărțirea celor două Principate. După ce această întrebare va fi hotărâită, se va proceda la alegerea gospodarului care, după art. XIII al Convențiunii, nu putea cădea decât asupra unui băstinaș”³¹.

Cum spunea deputatul Sihleanu: „Țara era între două pericole: nația alese pe Carol prin plebiscit, iar puterile cereau alegerea unui principe indigen și prin adunare”³²; sau cum adaugă ziarul *Desbaterile*, organ conservator din București: „Țara noastră, în cei 7 ani trecuți nu a putut să contopească toate ambițiunile, să împace toate interesele, să lege toate rănile. În afară de tranzițiunea în care suntem, multe speranțe

²⁹ Protocolul reprodus în D. A. Sturdza, *Charles I Roi de Roumanie, Chronique, actes et documents*, I, 1866—1871, p. 14.

³⁰ *Ibidem*, p. 28.

³¹ Protocolul din 2 Mai 1866. *Ibidem*, p. XXII, comp. pp. 135 și 141.

³² Șed. din 1 Mai. *Mon. Of.*, 7 Mai 1866.

pe care credeam moarte s'au deșteptat și micile și mizerabilele interese particulare încep a ridica glasul lor; căci nu se mai aude vocea puternică a unei mari cugetări, a unei mari speranțe. Intr'un cuvânt, *fără Prinț străin unirea este în pericol*"³³.

Și într'adevăr, dacă după refuzul Comitelui de Flandra, nici Principele Carol nu putea primi? Unirea se rupea dela sine; căci era învederat, că experiența cu un Principe din țară era absolut cu neputință în starea de atunci a spiritelor.

În o situație așa de primejdioasă, înțelegem pe deoparte încetarea desbinării dintre liberali și conservatori; pe de alta loviturile date pe întrecutele logicei și consecvenței politice.

Mișcarea separatistă din Iași. — Primejdia se și arată în curând în o mișcare turburătoare iscată în Iași în ziua de 3 Aprilie 1866, care tindea pe față la desfacerea unirei.

În acea zi, după eșirea lumii din biserica Mitropoliei, unde se adunase o mare mulțime de oameni, gloata plecă cu Mitropolitul Calinic Miclescu în frunte, însoțit de marele boier ieșean Neculai Roznovanu, de cumnații acestuia, cnezii Moruzi, din care Constantin era supus rusesc; de Teodor Lătescu, Neculai Ceaur Aslan și Arnăutul Inge Rober³⁴, spre palatul administrativ, strigând și sbierând: *jos unirea!* Răspinsă de trupele ce erau așezate în piața palatului, mulțimea să întoarcă la casele Roznovanului unde, fiind urmărită, se întâmplă o încăerare în care mor vreo 2 soldați și vreo 15 dintre răsculați, iar numărul răniților nu s'a stabilit niciodată cu siguranță. Mișcarea fu îndată înăbușită³⁵.

După strigătele scoase de mulțimea întărită, se vedea că mișcarea era îndreptată contra unirei, și era deci un răsunset al partidului separatist ce se înjghebase în Iași în urma căderii fostului centru al Moldovei³⁶. Capul adevărat al mișcării era boierul Neculai Roznoveanu care vâna pentru el domnia Moldovei despărțită.

Bine înțeles că făptuitorii mișcării căutară mai târziu să-î deie ală înfățișare decât acea pe care o avea în adevăr. Ei pretindeau că voiseră să facă numai o manifestare contra celor doi Munteni, Ștefan Golescu prefectul județului Iași și I. Cornescu colonelul comandant al garnizoanei, precum și în contra subsemnării plebiscitului privitor la principele Carol de Hohenzollern, subsemnare ce se făcea la Palatul administrativ și că

³³ *Desbaterile*, 26 Fevruarie 1866.

³⁴ Instrucția mai întinde învinuirea și asupra lui Iacovache Stoianovici, Baragini și avocatul Panaite Cristea. Vezi *Românul* 30 Aprilie 1866.

³⁵ Descrierea pe larg a mișcării în *Trompeta Carpaților*, 27 Aprilie 1866. Compară actele oficiale asupra ei în *Mon. Of.* 5 Aprilie 1866.

³⁶ Vezi *Istoria partidelor politice: Separatiștii noi*, p. 423 și capitoul din *Domnia lui Cuza Vodă de mine „Moldova și căderea Iașului”*, XIII, p. 131.

„gubernanții nu s’au sfiit a alerga, în numele libertății, în numele naționalității, la plumb, la baionetă și la colomniile cele mai ridicule, pentru a înnăbuși manifestarea dorințelor unei populațiuni întregi”³⁷.

Cu toate aceste din rostirile scrise ale altor capi ai mișcării și anume din acele ale supusului rus, cneazul Constantin Moruzi, se poate vedea că adevărata cauză a mișcării era sfărâmarea unirei; căci spune Principele Moruzi în o scrisoare publică către Ioan Ghica președintele consiliului de miniștri, sub guvernul Locotenenței, că „Europa nu acceptase niciodată unirea cu un Principe străin de casă suverană, precum au dorit-o și cum o doreau toți cei ce sunt de bună credință; iar unirea sub un Principe pământean este o păgubitoare înșelăciune pentru Moldova”. Dacă însă era așa și dacă protestarea avea numai scopul de a înlătura unirea sub un principe băstinaș, pentrece atuncea mergea acea grămadă, de oameni să „manifesteze răspunsul la plebiscit” (sic) care tocmai căuta realizarea unirei sub Principele străin?. Apoi comitetul dela care plecase toată întreprinderea, se constituise cu mult înainte chiar de a se fi îndrumat plebiscitul, pe atunci pe când această consultare a poporului nu putea fi țintită. Dar în realitate, nu era vorba de un principe străin sau pământean. Unirea era urgisită în ea însăși, pentru a desface Moldova ca Principat separat, și a pune în capul ei pe boierul Roznovanu. Lucrul reiesă în destul de limpede din un loc înfocat ale aceleiași scrisori, în care patima covârșește prudența rostirilor: „Să nu credeți, zise Principele Moruzi, că ați sfârșit lupta sângeroasă. Eu vă spun că nici nu a început. Credeți că veți putea săvârși *crima ce se numește unire; credeți că ea va putea avea viață?* Nu, nu, niciodată! S’a schimat persoana fără a se schimba sistema. Ați făcut se înțeleagă Moldovanul ce-i rămâne de așteptat dela unire. Toate clasele societății nu văd în unirea d-voastră decât o desăvârșită calicie: proprietarul, deprecierea fondului său; comerciantul, moartea creditorului; lucrătorul pământului, împătrirea birurilor și micșorarea veniturilor. Credeți că veți putea menține unirea întemeiată numai pe interesul câtorva indivizi din Moldova? Unirea ar fi putut să se facă, ar fi trebuit să se facă; însă nu personificată în anarhie, în revoluție și în calicia obștească”³⁸.

O altă broșură mai cuprinzătoare, a unuia Moraru din Cernăuți, pledează mai pe larg pentru sfărâmarea unirei. Autorul ei care se vede a fi un Moldovan spune, că „cea mai periculoasă fază prin care a trecut Moldova a fost cea din 1859, când acei preinși liberali a făcut fuziunea în țară și au reușit

³⁷ N. C. Aslan. *Iași și d. C. N. Brătioiu*, Iași, 1866, p. 26.

³⁸ *Scrisoarea Principelui Moruzi către primul ministru*. Iași, 1866.

de au ales pe Cuza de Domn al Principatelor-Unite. Acesta a adus țara la sapă de lemn, impunând o suferință mizerabilă Moldovenilor dela opincă până la vlădică, dela bordeiu până la palat. Guvernul revoluționar care detronase pe Cuza a cerut dela cameră și dela senat să proclame de domn pe Filip de Flandra, fără să aibă acea cameră și acel senat autorizația poporului pentru numirea unui Principe străin și fără a consulta mai întâi ambele țări, dacă mai primesc o asemenea unitate a fi și sub un Prinț străin". După mai multe apretuiri rău voitoare la adresa Muntenilor, Moraru încheie, că „Moldovenii au avut dar dreptul a cere separațiunea teritoriului lor de Valahia îndată după abdicarea lui Cuza; iar Muntenii împreună cu o fracțiune de Moldoveni, doresc a apăra pe poporul moldovan nevinovat, când acest popor nu mai vrea de fel unirea nici cu Prinț străin, nici cu Prinț indigen, pe amândouă țările. Să meargă deci sănătoși Muntenii în țara lor; facă ei acolo ce vor voi cu pretenșii liberali moldoveni; iar țara Moldovei s'a îngrozit de benefisurile unirei și să o ferească Dumnezeu deasemenea benefisuri. Noi Moldovenii adevărați vom cere a fi despărțită Molodva de Valahia pentru totdeauna”³⁹.

Încă mai închieitoare este apărarea unuia din capii mișcării dela 3 Aprilie, acea a lui T. Boldur-Lătescu, care se pune și el tot pe tema separatismului. El susține, că mulțimea sub conducerea Mitropolitului se îndrepta în spre palat, ca să „spună Locotenenței domnești ce se afla acolo, cu încredere dorințele sale; că mulțimea striga: trăiască Moldova, trăiască Convenția de Paris (care prevedea despărțirea Principatelor); că intrucât un prinț străin cu independența noastră complectă și cu avantaje reciproce pentru ambele Principate este o soluție imposibilă, atunci Convenția (cu desbinarea Țărilor Române) rămâne religia și inima fiecăruia Moldovean. Orice om înzestrat cu următoarele însușiri, fie Roznovanu, fie Petru sau Pavel, îl voi dori de domn al Moldovei, îl voi recunoaște de Prințul meu”⁴⁰.

Mișcarea din Iași însă nu era nici cum pretinde proclamația guvernului „opera numai a unei cete de perturbători, a vreo 500 de inși salariați, de către o fracțiune compusă din străinii fără căpătâiu, din Evrei și din servii casei Roznovanului”⁴¹. Vor fi fost și de aceștia; dar mișcarea era și izbuc-

³⁹ *Expunerea situației Moldovei dela 1859 și pentru tristul eveniment din Iași dela* ³/₁₅ Aprilie, prelucrată după adevăr de Ioan Moraru din ocolul Moldovei. Cernăuți, 1866. Broșura lui Moraru apare pe la 15 Septembrie acel an, când se anunță împrăștierea ei prin țară de ziarul *Românul*, 26 Sept. 1866.

⁴⁰ *Adevărul adevărat sau relația evenimentelor petrecute în Iași la 3 Aprilie 1866* de T. Boldur Lătescu. Cernăuți, 1866.

⁴¹ Proclamația lui Ștefan Goleșcu, prefectul de Iași, din 4 Aprilie 1866. *Mon. Ofic.*, 5 Aprilie 1866.

nirea unei nemulțumiri a Iașului ceea ce nu era decât în destul de firesc, dacă ne gândim la decăderea în care strămutarea capitalei adusese pe fostul centru al Moldovei. Iată cum descriu organele timpului starea acestui oraș: „Inchipuiască-și oricine un oraș cu o populațiune de vre-o 80—90.000 de locuitori din cari o mare parte Ovrei vagabonzi, venetici din Rusia și Galiția, fără căpătâiu, fără meserii, murdari, râioși, păcătoși și lipsiți de orice mijloc de existență; închipuiască-și rămășița, scoțând vreo 2—3000 de funcționari stăpâni și servi murind de foame în căsuțele lor mizerabile, suferind torturi mai rele decât o mie de morți, din cauza lipsei hranei și a lucrului, din cauza frigului și a boalelor. Nu faci un pas fără a nu da de un cerșetor. Nu este zi în care să nu auzi crime nouă. Inchiisorile sunt pline cum nu a mai fost. Inchisoarea preventivă are 500 de arestați; închisorile prefecturilor sunt tixite. Peste acestea holeră, tifos și an rău; lipsă absolut de lucru și toate ramurile în care s'ar putea câștiga ceva acaparate de Evrei. Lipsă absolută de credit și de speranță în viitor”⁴².

Această mișcare turburătoare dela 3 Aprilie era bănuită a fi fost sprijinită de Ruși, mai ales din împrejurarea, că între capii ei ce mai de seamă se întâlnea și cneazul Constantin Moruzi, supus rus. O dovadă că această învinuire nu era lipsită de temeiuri ne-o dă tocmai gazeta separatistă a lui Lățescu, care răspundea *Românului* ce repeta fără încetare imputările de vândut străinilor și creațiunii rusești, spunând acea gazetă, că „ea speră în o modificare a afacerilor Europei, în vreun eșec ce ar primi străinii adică Franțujii cari au trădat Moldova în prada Munteniei, și care ar aduce oarecare ușurare la suferințele nenorocitei noastre țări”. O dare de seamă a răscoalei făcută de o foaie ieșană spune, că „poporul striga: jos unirea; Rușii vin în ajutorul nostru; Locotenenții erau liniștiți, căci știa de cu seară, că banii rusești avea să facă scandaluri”. Se scria tot pe atunci în ziarele străine că se pregătește în Moldova un memorandum în care rusofiliile vreau să adune sute de mii de iscălituri, pentru a le da reprezentantului Rusiei, când s'ar ținea vreun Congres sau vreo Conferință”⁴³.

Asemenea bănuială de amestec al Rușilor își face cale în un chip nu prea chibzuit și în adresa guvernului către decanul corpului consular prin cuvintele, că „mijloacele și sprijinul secret de cari dispunea cneazul Moruzzi au adus învăl-mășeala întâmplată”, și aduce o complicație diplomatică. Offen-

⁴² Vezi ziarul ieșean *Constituțiunea* sub redacția lui Iordache Beldiman, C. Negruzzi, V. Pogor, C. N. Șuțu, Gh. Mărzescu. Numărul din 5 Oct. 1866.

⁴³ *Moldova* din 25 Aprilie. *Românul* din 4 Mai 1867. Comp. *Vocea Națională* din Iași, 5 Aprilie 1866.

berg, consulul rusesc, luând cuvintele ca țintând pe statul său, răspunde lui Ion Ghica, protestând contra unor atare rostiri cari ar putea aduce bănuiala amestecului Rușilor în afacere ce le este cu totul străină. Ghica caută să tâlmășească spusele lui în sens neofensător pentru Rusi și așa incidentul este închis ⁴⁴.

Chestia strămutării Curței de Casație la Iași. — Că mișcarea din 3 Aprilie fusese rostirea văzută și până la un punct provocată a unei stări de reală nemulțumire a Iașului, se vede și de pe urmarea mai departe a spiritului ce însuflețise, deși pe alte căi desbrăcate de violență.

Modul cum se înfăptuise de Cuza Vodă nu avuse pentru orașul jertfit în interesul obștesc al țării și al neamului, nici cea mai mică băgare în seamă. Viața întregă a statului centralizându-se în București, ea se retrase cu totul din fosta capitală a Moldovei, care trebui să plătească scump această descapitalizare. Indată după strămutarea tuturor așezămintelor din Iași, și a suferințelor economice ce căzură asupra orașului, oamenii politici se gândiră la chipul de a lecu măcar întrucâtva rănilile aduse fostei capitale a Moldovei. Imbunătățirea țării orașului Iași se crezu a se putea aduce prin strămutarea în el a Curței de Casație, și iată cum această idee renăscu și apoi se desvoltă în mințile contimporanilor.

În anul realizării unirei 1862, se înființase și Curtea de Casație, și pentru motiv de economie se ivi ideea de a se instala noul așezământ în palatul domnesc din Iași ce rămăsese aproape gol prin strămutarea autorităților la București. Nu e vorba această strămutare trebuia să fie numai provizorie, până la așternerea unui drum de fier între Iași și București. Propunerea fu sprijinită în 1862 de depatații Lascar Catargiu, P. Cazimir, Gh. Văsescu și Gh. Ghica și combătută de Anastase Panu și M. Kogălniceanu deputați ai Iașului, apoi dintre Miniștrii de B. Știrbeiu și I. C. Brătianu. Propunerea căzu cu 52 de voturi contra, având pentru ea numai 35 ⁴⁵.

Kogălniceanu care mai ales după arderea lui în efigie de către Ieșeni, avea pe suflet suferințele Iașului, făcu în 22 Oct. 1863 un raport către domnitor, în care îi propune, că „guvernul și adunarea să fie puși în poziție de a putea compensa măcar în parte sacrificiile vechei capitale a Moldovei și anume consultând spre acest scop însuși poporația din Iași despre trebuințele ei”. Se înființează prin decret domnesc, o comisie ieșeană, sub preșidenția Mitropolitului, din reprezentanții tuturor autorităților, către cari se adaug și acei ai câtorva

⁴⁴ Corespondența diplomatică în *Mon. Of.*, 10 Aprilie 1868.

⁴⁵ Vezi *Domnia lui Cuza Vodă*, XIII, p. 134.

corporații din Iași, care comisie să-și dea părerea asupra îmbunătățirilor ce s'ar putea aduce în starea orașului⁴⁶.

Românul observă asupra acestei comisii, că ar fi alcătuită din 40 de persoane mai toate oficiale și bănuia, că guvernul ar fi voit a face mai mult o manoperă electorală, decât o îngrijire serioasă de soarta Iașului⁴⁷.

Turburările politice provenite din pricina coaliției monstruoase, a lovitului de stat și a urmărilor ei, zădărnici ră însă lucrările acestei comisii, chiar în cazul când ar fi avut scopul a face ceva, și că orice îmbunătățire a stărei Iașului rămase o zadarnică așteptare. Cu drept cuvânt bagă de seamă organul ieșean *Tribuna Română*, redactat de Neculai Ionescu, că „dela 1863 până astăzi (21 August 1866) Ieșenii au păzit o discretă tăcere asupra dorințelor lor în genere, și asupra dorințelor particulare pentru Curtea de Casațiune”⁴⁸.

Turburările din Iași dela 3 Aprilie 1866 aduseră pe Locotenența domnească în Iași pentru a liniști lucrurile a evita rumperea unirei și împiedecarea alegerei Principelui străin. Atunci reînvie chestia Curței de Casație prin arătările lui Lascar Catargiu făcute în ședința adunării din 29 Iunie 1866, că „noi trebuind a liniști pe Ieșeni, le-am promis între altele și strămutarea Curței de Casațiune în orașul Iași, și am alcătuit un proiect de lege depus în Cameră. Lascar Catargiu adaogă, că îndată ce am ajuns în Iași, am chemat toate corporațiile și am luat angajamente de a răspunde cerințelor lor”⁴⁹.

Proiectul de lege al Locotenenței domnești se întemeiază pe considerațiile, că „guvernul trecut uitând că Iașul s'a pus totdeauna în capul mișcărilor naționale și a făcut sacrificii însemnate pentru consolidarea și întărirea României, a luat măsuri care au zdruncinat interesele acestui oraș, în vreme când, în urma strămutării capitalei la București, ar fi trebuit să caute a ușura pierderile ce trebeau să provină din această schimbare. Având în vedere dorințele exprimate de Ieșeni către domnii Locotenenții domnești N. Golescu și Lascar Catargiu, cu ocaziunea mergerei lor acolo, am hotărât a lua mai multe măsuri administrative în folosul Iașului, ca strămutarea școalei militare, încuviințarea de 500.000 lei pentru dregerea pavagiului, complectarea facultăților la Universitatea din Iași și altele, iar ca măsură mai însemnată strămutarea Curței de Casațiune în Iași”⁵⁰.

În preziua deschiderii adunării constituantei, 27 Aprilie 1866, se ține o consfătuire la Primăria de București, în care

⁴⁶ Raportul și decretul din 22 Oct. 1866 în *Mon. Of.*, 23 Oct., 1863.

⁴⁷ *Românul*, 25 Oct., 1863.

⁴⁸ *Tribuna Română*, 21 August, 1866.

⁴⁹ *Mon. Of.*, 5 Iulie, 1866 (p. 652, col. 4).

⁵⁰ Jurnal din 18 Aprilie 1866. *Mon. Of.*, 23 Aprilie 1866.

se debate între altele și chestia așezării Curței de Casație la Iași. Deputatul Iașului Gh. Mărzescu raportează astfel ceva mai târziu cele petrecute în acea consfătuire : „Când s'au adunat în localul primăriei deputații Moldovei cu acei ai Țării Românești, aceștia erau foarte îngrijiți de atitudinea celor dintâi. Deputații munteni, în număr de 50, pentru a liniști spiritele spuneau celor moldoveni, ca să nu se îndoiască că promisiunile date de Locotenența domnească au să fie realizate și să se liniștească, pentru că toate se vor vota. I. C. Brătianu care președea ședința întrebă pe Gh. Mărzescu, „dacă nu ar vrea să se facă un proces verbal pe care noi toți deputații munteni să-l subsemnăm că vom vota dorințele voastre”. Mărzescu însă, îndemnat de un imbold cavaleresc, îi răspunse, că „nu are trebuința de un asemenea proces-verbal și că-i este destul cuvântul confratrilor lui”⁵¹.

Când Principele Carol vine în Iași, cetățenii îi făcură o primire destul de călduroasă; dar nu lipsiră a-i înmâna și o tânguire, în care ei arătau : „cum se vede că orașul lor este ținta unei sistematice prigoniri; că guvernul de azi a obștit prin foaia oficială⁵², un șir de măsuri de îmbunătățire ce-și propunea să facă Iașului; dar când a trebuit ca ele să se realizeze, s'a ridicat o furtună de batjocuri Ieșenilor; că s'a desființat școala de arte și meserii, școala de muzică, școala de bele-arte; că cel puțin dacă nu se acordă îmbunătățirile promise, să nu se ție și ce a mai rămas. Cutezăm a Vă ruga, urmează plângerea, prea Inalte Doamne, să binevoiiți a îndeplini toate promisiunile făcute Iașului, pentru realizarea cărora guvernul s'a angajat atât de solemn, între altele cea mai de căpetenie din toate transferarea Curței de Casație care s'ar putea opera cât de curând”⁵³.

⁵¹ G. Mărzescu în ședința din 13 Martie 1867. *Mon. Of.*, 17 Martie 1867 (p. 366, col. 3—2). Comp. N. Ionescu în șed. din 29 Iunie 1866. *Mon. Of.*, 5 Iulie 1866 (p. 563, col. 5). Numărul deputaților munteni de 50 este dat de *Românul*, 21 Martie 1867 care spune : „Deputații constituantei în număr de 50 au promis în sala Primăriei că vor împlini cererea politică a Românilor de peste Milcov. Nu este niciun Român care să nu știe, că deputații munteni au vrut a lua acel angajament prin un proces verbal subscris de toți; dar deputații de peste Milcov au declarat că le este destulă iubirea de patrie și simțământul de frăție al deputaților de dincoace de Milcov”.

⁵² Jurnalul din 18 Aprilie 1866 citat în nota 50. *Poporul din Iași*, 18 August 1866 arată că primirea Principelui în Iași a fost cam rece; aceasta din cauza mizeriei în care eră orașul. N. Ionescu fracționistul antidinastic își bate joc de Principe în *Tribuna Română* din 31 Mai 1866 spunând : „Iaca așa ! Principele a mulțămît Ieșenilor în românește”.

⁵³ Petiția Ieșenilor către M. S. reproducă, între alte multe ziare, de *Trompeta Carpaților*, 2 Septembrie 1866. Memoriul Municipalityței în ziarul *Poporul* 25 August 1866. Compară și dorințele alegătorilor ieșeni. *Ibidem*, 22 Sept 1866. Petiția era subscrisă după *Tribuna Română*, 26 Aprilie 1866, de 800 persoane. Consiliul comunal era compus din C. Balaiș, T. Codrescu, T. Tăutu, C. I. Iorga,

219) In afară de această petiție, municipalitatea Iașului mai face un memoriu pe care îl dă Principelui și în care consiliul comunal caută să îndreptățească mișcarea dela 3 Aprilie, ca pricinuită de apăsarea și nedreptatea trecutului. Se jăluște apoi că Universitatea în loc de a fi complectată i s'a redus Facultatea de Teologie; că s'a suprimat școala de muzică, cea de sericultură; arată după aceea decăderea comerțului ieșan sub concurența jidovească. Municipalitatea cere: 1) ca ungerea M. S. Domnitorului să se facă în Iași; 2) ca Domnitorul să reșadă în acest oraș 6 luni pe an; 3) îngrijirea de biserici; 4) complectarea Universității; 5) școala de industrie; 6) vânzarea proprietăților statului numai Românilor; 7) colonizarea cu Români împrejurul Iașului; 8) strămutarea Curței de Casație în Iași; 9) luarea dreptului Eyreilor de a specula cu lucrurile de mâncare și de băutură; 10) un munte de pietate, și alte câteva.

Principele Carol, pe care o ține la primirea oficială a autorităților ieșene, ce se face în casele Mavrogheni, spune, că „în ceea ce privește Iașul care a fost unul din centrele principale ale marelor și frumoaselor idei naționale și care a sacrificat totul pentru a da națiunii românești o mai mare putere, unirea, eu îl consider ca a doua capitală a României și sunt decis a reșeeda regulat în el, dacă voi putea, o parte a anului, îndată ce chestiile de organizare generală interioară mi-o vor permite. Strămutarea școlii militare, deși de un folos secundar, este totuși o dovadă de îngrijirea guvernului meu, și dacă permuțarea Curței de Casație nu a putut până acuma să se îndeplinească, sper totuși că viitoarea reprezentație națională va ținea seamă de dorințele d-voastră”⁵⁴. Aceste făgăduinți, ori cât era de sus locul de unde plecau, fiind îngădite cu condiții potestative și lăsate în speranța voturilor adunării, nu puteau încălzi mult inimele Ieșenilor. Dar Principele Carol care jurase pe Constituție, cum bagă de seamă organul ieșan *Constituțiunea*, „nu putea să facă totul, și dacă a spus, că spe-rează că viitoarea adunare va strămuta Curtea de Casație, trebuie ținut samă de condițiile regimului constituțional”⁵⁵. De aceea amărăciunea Ieșenilor se dă pe față în răspunsul primarului D. Gusti la toastul Principelui, dela banchetul dela Teatrul național. Gusti reflectând mai mult la durerile trecutului decât la speranțele viitorului, spune, că „Iașul a suferit mult; dar să aruncăm un vâl asupra trecutului și să bem acest pahar în sănătatea Măriei Sale”⁵⁶.

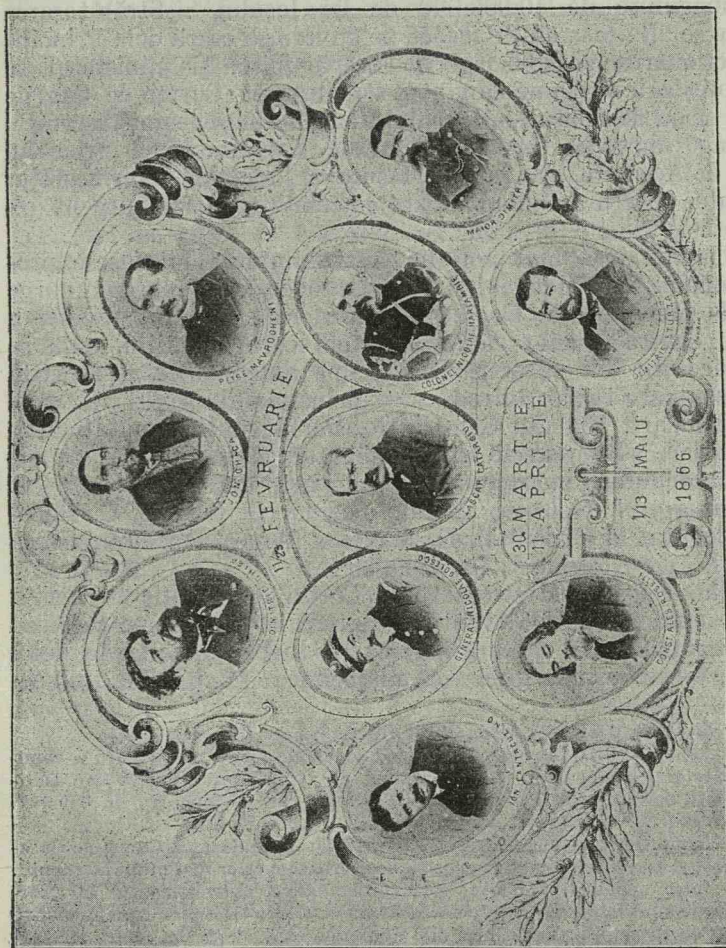
Al. Șendre, Economul Al. Ionescu, C. Panaitescu, P. Ideru, N. Măcărescu și G. Hristofor. *Legalitatea* din 9 Sept. 1866 dă iscăliturile lor pe memoriu.

⁵⁴ Reproduse de *Trompeta Carpaților*, 2 Septembrie 1866.

⁵⁵ *Constituțiunea* din 4 Septembrie 1866. *Tribuna Română* mai ascuțită, tratează această făgăduință de vorbă.

⁵⁶ *Trompeta Carpaților*, 6 Sept. 1866.

La votarea constituției, când se ajunge la art. 104 care vorbește de Curtea de Casație, deputatul Iașului, Gh. Mărzescu propune un amendament, că acest corp judecătoresc să fie așezat în Iași. După o foarte lungă dezbateră, se hotărăște ca asemenea dispoziție să nu fie înserată în constituție,

Miniștrii și Locotenența Domnească, 11° Februarie — 10 Mai 1866.
Colecția Academiei Române.

ci să alcătuiască obiectul unei legi a parte ce fusese chiar formulată de guvern încă din 18 Aprilie, și care lege era să se iee în dezbateră îndată după votarea Constituției⁵⁷. Când această

⁵⁷ Șed. din 28 Iunie. *Mon. Of.*, 2 Iulie 1866 (p. 644, col. 2) și 3 Iulie (p. 646, col. 3).

lege vine la rând, se repetă cele ce se petrecuseră în 1862, când așezarea Curței de Casație în Iași fusese combătută de Panu și Kogălniceanu; anume tot un Ieșan, deputatul N. Ionescu este acel ce combate mai cu înverșunare strămutarea Casației la Iași. Adunarea primește cu 58 de voturi, contra 39, amendamentul lui C. Boerescu care propunea în locul strămutării o despăgubire de 10.000.000 de lei Iașului⁵⁸. Strămtorarea în care se afla casa statului face pe guvern să ceară dela Principe nesancționarea acestei legi de despăgubire, și ministerul se îndatorește a propune din nou strămutarea Curței de Casație într'o nouă legislatură. Jurnalul Consiliului de miniștri arată, pe lângă motivul financiar, că „de s'ar sancționa proiectul votat de Adunare, s'ar închide Iașului și județelor de prin prejur speranța pentru o îmbunătățire imediată, atât de urgent reclamată”⁵⁹.

Trebue însă luat aminte că strămutarea nu fusese propusă numai de Moldoveni și combătută de Munteni, cum curge legenda obicinuită⁶⁰. Dacă N. Ionescu este singurul Moldovan care o combate, sunt câțiva Munteni care o sprijin, cum se vede aceasta din subscrierile puse pe amendamentul lui Gh. Mărzescu care ceruse introducerea principiului așezării Casației în Iași în art. 104 din Constituție. Pe lângă 16 deputați moldoveni care subscriseseră amendamentul, găsim în el și pe următorii deputați munteni: G. Lahovari, N. Blaremburg, C. Blaremburg, N. Golescu, C. Cantacuzino, G. Serurie, C. Racoviță (deputat al Buzăului), N. Slăvescu (Argeș), Vladimir Ghica (Olt), A. G. Golescu și St. Golescu⁶¹.

Nu a fost deci strămutarea Curței de Casație la Iași o chestie pusă între Moldoveni și Munteni în deobște pe tărâmul separatismului, ci una care a împărțit toată adunarea în două tabere, din care bine înțeles că majoritatea Muntenilor trebuia

⁵⁸ Șed. din 29 Iunie, *Mon. Of.*, 5 Iulie 1866 (p. 654, col. 4).

⁵⁹ *Mon. Of.*, 5 Iulie 1866. C. Cristodulo Cerchez, într'o întrunire a comitetului electoral conservator din Iași, spune, că „transferea Curței de Casație nu este dorința numai a Iașului ci a întregii țări de dincoace de Milcov”. *Constituțiunea*, 28 Sept. 1866.

⁶⁰ Comp. Lățescu în *Moldova*, 27 Ian. 1867: „strămutarea Curței de Casație a fost și este împiedicată de opozițiunea turbată a celor mai mulți Munteni”.

⁶¹ Intre deputații Moldovei cari subsemnaseră amendamentul lui Mărzescu, și care sunt în număr de 16, este și Dimitrie Ghica (Roman), care nu trebuie amestecat cu Principele Dim. Ghica din Muntenia, care acesta era contra strămutării. Șed. din 21 Iunie, *Mon. Of.*, 2 Iulie (p. 644, vol. 2). Comp. lista tuturor deputaților, după ținuturile unde au fost aleși, în *Voacea națională* din Iași, 20 Aprilie 1866. Programul electoral conservator din țară spune, în apelul său: „Nu trebuie să uităm că acei 15 deputați (cu Mărzescu 16), care cerură la constituanta transformarea Curței de Casație, au avut pe lângă ei alți 24 de deputați din România de peste Milcov, și că unul din aceștia, N. Blaremburg în numele colegilor săi s'a ridicat cu o nobilă indignațiune contra tristelor argumente invocate de deputatul moldovean, adversar al proiectului, N. Ionescu, *Constituțiunea*, 28 Sept. 1866.

să hotărască votul. Știm însă că din această majoritate 50 de deputați munteni se oferiseră să se îndatorească în scris la consfătuirea dela Primărie, a vota și strămutarea Curței de Casație. Este evident că cei mai mulți nu se ținură de cuvântul dat; dar numai cu acest preț se face politică.

Motivele pentru care se combătea strămutarea Curței de Casație în vechea capitală a Moldovei erau întâi stinghirea ce s'ar aduce întregei Oltenii prin îndepărtarea atât de mare de ea în care s'ar așeza Casația; apoi împrejurarea că centrul afacerilor judecătorești ar trebui să fie acolo unde este centrul întregei vieți românești, întru cât Casația e nu numai o instanță judecătorească ci și una politică care ar fi chemată a judeca și pe miniștri în caz eventual. Tot așa stă lucru cu dreptul de cenzură pe care era chemată a-l pune în lucrare asupra magistraților inferiori, precum și cu dreptul de a ataca, în interesul legii, hotărârile tribunalelor. Toate aceste atribuțiuni trebuind a fi exercitate în înțelegere cu ministrul Justiției, cereau numai decât aflarea Curței în apropierea acestui minister, iar nu la distanță de zile întregi, cum ar fi când s'ar așeza în Iași, în lipsă de drumuri de fier care să înlesnească comunicația⁶². Curtea de Casație era apoi menită a unifica legile și prin influența ce are aplicarea lor asupra obiceiurilor, a unifica și obiceiurile, aceasta a doua natură a omului, încât astfel Curtea fiind un agent perpetuu de asimilare, un puternic legământ de unitate, ar avea și o misiune politică de îndeplinit⁶³. În sfârșit Curtea de Casație ar avea o legătură legală cu ministrul de Războiu pentru casa dotațiunei oastei, cu acel de Instrucție pentru consiliul general al Instrucției publice și mai la urma urmelor așezarea Casației în Iași nu ar aduce nici un folos real Iașului, decât, câștigul câtorva posesori de oteluri evreești⁶⁴.

Acei ce sprijineau strămutarea la Iași a Curței de Casație se puneau pe tărâmul unirei. Așa N. Blaremburg spunea, că „este un interes care trebuie să primeze pe toate celelalte: acel al naționalității române, acel al unirei. Dacă voim să cimentăm această unire, trebuie să îndepărtăm tot ce poate avea chiar aparența unei anexiuni. Pe lângă realizarea altor cereri, singura satisfacție ce se poate da imediat Iașului este transferarea

⁶² *Reflexiune asupra proiectului de strămutare în Iași a Curței de Casație*, București, 3 Martie, 1867, (p. 10—12).

⁶³ *Strămutarea Curței de Casație*, Buc., 1866 (tipogr. Rasidescu), p. 9. A doua ediție a acestei broșuri adăogată cu o introducere istorică. București 1866 (tipogr. națională).

⁶⁴ Comp. afară de cele două broșuri citate în notele precedente, și cuvântarea lui N. Ionescu, calificată de „admirabila” de însuși protivnicii lui (11), rostită în ședința din 29 Iunie 1866. *Mon. Of.*, 8 Iulie 1866.

Curței de Casație. Să presupunem chiar că aceasta ar fi un sacrificiu. Oare el poate fi pus în cumpănă cu acela ce l'a făcut Iașul în favoarea unirei? Să redăm Iașului o parte din splendoarea lui trecută, și să și dovedim că unirea nu e absorbțiune, și atunci edificiul nostru politic va fi tare, căci va fi întemeiat pe iubire și afecțiune" ⁶⁵.

Chestia îmbunătățirilor de încuviințat Iașului, ca răsplată pentru jertfira lui cea cam neprecugetată pe altarul unirei, deșteptă mai multe păreri cari mergeau chiar uneori mai departe decât strămutarea Curței de Casație. Așa mai întâi cităm dorințele rostite de grupul fracționist ⁶⁶ al alegătorilor ieșeni, care stăruise mult nu numai asupra strămutării Casației ci și asupra celorlalte punte din memoriul Municipalityței ⁶⁷.

Unul din subscriitorii rezumatului deliberațiilor grupului fracționist, avocatul Gh. Cigaras, în o broșură a parte, cere pentru îmbunătățirea stărei Iașului instituirea în el a unei administrații civile centrale pentru Moldova, de care să atârne toate perfecțiunile, și care să aibă singură dreptul de a prezenta pe perfecții din districtele ei, pe cât și pe acei ai Iașului; apoi, înființarea unei casierii centrale de care să atârne toate casele Moldovei, acestea pe lângă strămutarea în Iași a Curței de Casație. Se înțelege că instituirea unei ocârmuirii civile separate pentru Moldova atrăgea numai decât pe cea a unui cap al acestei ocârmuirii care având singur dreptul de a recomanda perfecții și casierii nu însemna altă ceva decât guvernatorul separat pentru Moldova, pe care îl propuneau Rușii tocmai pentru a paraliza cererile de unire ale Țărilor Române ⁶⁸.

Alt apărător al aceleiași teme este D. M. Cațichi, vechiu maior, care cere întâiu o condiție *sui generis* pentru ridicarea Iașului, anume, „ca toți deputații moldoveni să fie îndatorați, în anul înaintea deschiderei adunării, să vină să asculte odată sfânta Liturghie în Mitropolia din Iași și să facă o vizită Mitropolitului, sub pedeapsa pierderii a jumătate din diurnă în folosul Primăriei ieșene". Pe lângă această condiție, pe care

⁶⁵ Șed. din 29 Iunie, *Mon. Of.*, 5 Iulie (p. 652, col. 3).

⁶⁶ Vom vedea în curând ce era *Fracțiunea*.

⁶⁷ *Rezumatul deliberațiilor urmate la întrunirea alegătorilor din Iași în sala Primăriei*. Iași, 1866. Se văd subsemnați în ele: Dr. An. Fătu, P. Suciuc prof. univ., A. Șendre avocat, A. I. Gheorghiu, D. Tacu, Arhiereii Scriban și Bobulescu, Arhimandritul Clement, N. C. Aslan, Gr. Cobălcescu, A. Racoviță farmacist, G. Cigaras avocat, A. D. Holban inginer, V. Gheorghian ziarist, Sandu Dudescu, Panaite Cristea avocat, M. Buznea profesor, preotul Gh. Ionescu, colonel Gh. Pavlov și C. Aslan.

⁶⁸ Broșura lui Cigaras este *Echilibrul Unirei*, Iași, 1866. Comp. Vol. XIII, p. 125

Cațiachi părea a pune un mare preț, el nu uită nici instalarea în Iași a Curței de Casație ⁶⁹.

Tot așa găsim pe deputații Iașului Dimitrie Tacu și Teodor Lateș cari cer pe lângă introducerea în Constituție a principiului Domniei naționale strămoșești, și strămutarea Curței de Casație în Iași ⁷⁰.

Un Bucureștean C. N. Brăiloiu găsește de cuviință a critica cu asprime cererile Iașului în un articol publicat în ziarul conservator *Ordinea*, sub titlul „Memoriul Municipalityții ieșene” ⁷¹.

N. C. Aslan îi răspunde în o broșură citată mai sus, în care apără și manifestația dela 3 Aprilie, spunând între altele : „Cum ? se sfarmă unirea, fiind că înțelepciunea și ecuitatea Românilor ar fi decis a nu lăsa în părăsire Iașul, de unde au purces toate razele mărețelor idei de astăzi, și a se veni în ajutorul unui oraș mare, a unei vechi capitale, care cere ușurarea pentru suferințele sale provenite în mare parte din simțământul lui de abnegație ? Intr’o populațiune de 100.000 de oameni cu tradițiuni politice, cu interese materiale nimicite din cauză că nobile simțiminte patriotice i-au împins la îndeplinirea unei mărețe idei naționale, oare poate fi permis ecuităței și recunoștinței de a se folosi de fapte îndeplinite prin puterea brută, pentru a târgui cu cerințele leale ale unei populațiuni suferinde, mai cu samă când îndeplinirea acelor cereri nu va-tămă decât închipuita unitate guvernamentală a d-lui Brăiloiu” ⁷² ?

Brăiloiu făcuse greșeala în articolul său, de a amenința Iașul spunând, că „municipalitatea lui va cugeta și nu va *cuteza* să deschidă o luptă între Iași și București”.

La clubul național din Iași în ședința dela 2 Aprilie 1866, sub președinția lui V. Pogor, Titu Maiorescu propune pentru înflorirea Iașului alte mijloace decât strămutarea Curței de Casație, de care el nu pomeneste prin nici un cuvânt. Maiorescu cerea ca „Iașul să devină centrul de științi al României, precum Bucureștii trebuie să rămână centrul ei politic. Toate școalele superioare, școala militară, școala de arte, facultățile de Litere și Științi, școala de Medicină, afară de o școală de Drept ce este necesară Capitalei, trebuie transferate la Iași. Prin aceasta, tinerii de dincolo de Milcov vor fi siliți să cunoască bine această parte a României și apoi, întorcându-se în Capi-

⁶⁹ *Reformele necesare pentru Principatele Unite* de d. M. Cațiichi, vechiu maior. Iași, 1866.

⁷⁰ *Darea de seamă la alegătorii Municipiului Iași* din partea foștilor deputați T. Lateș și D. Tacu, Iași, 1866.

⁷¹ Adecă memoriul dat Principelui când cu venirea lui în Iași. Mai sus, nota 53.

⁷² Vezi broșura citată mai sus, nota 37. Altă broșură tot pe tema lui Brăiloiu, este aceea a Bucureșteanului G. Brătianu, urzită însă mult mai ghibaciu pe teze generale, intitulată *Viitorul nostru este în Unire*, București, 1866.

tală pentru a ocupa funcțiuni, vor lucra în cunoștință de cauză la tot ce privește România din stânga Milcovului. Apoi va rezulta un mare folos pentru învățatură care se va putea mai mult mai bine dobândi în un oraș liniștit și depărtat de frământările politice ale Capitalei”⁷³.

Din aceste fapte și cugetări bine adevărate rezultă cu siguranță împrejurarea, că în afară de manifestarea mai mult neserioasă dela 3 Aprilie, fierberea în Iași în toate straturile sociale, o adâncă jignire asupra modului cum se înțelesese a se aduce unirea la îndeplinire, cu centralizarea întregii vieți a statului numai în București. De aceea poate cu drept cuvânt bagă de seamă organul ieșan *Constituțiunea*, că „s’a calomniat Iașul cu 3 Aprilie; căci să vorbim drept: Iașul dacă voea era în stare să facă o altfel de demonstrațiune”⁷⁴. Se poate zice, că partidul propriu zis separatist ce se ivise în Iași, încă dinainte de înfăptuirea unirii, își jucase ultima carte în ziua de 3 Aprilie 1866, și că de atunci viața lui cea de altfel de tot scurtă, apăsese pentru totdeauna⁷⁵.

Din el însă rămăsese totuși un vlăstar înfrățit, acel al *revendicărilor moldovene și mai ales ieșene* care va avea o mult mai trainică putere de viață, ca unul ce este întemeiat pe fapte netăgăduite ce lovesc în simțământul dreptăței altoit pe jignirea intereselor.

Se înțelege că este o tranziție între apusul partid separatist și acel al revendicărilor ieșene, căci cererile foastei capitale a Moldovei se pot coborâ, dela acele care ar răspândi măcar ceva și cătră periferie din prea multă viață adunată numai în centru. Dintre aceste cereri, chiar strămutarea Curței de Casație în Iași nu era de fel de a periclita această unitate; căci Casația fiind un *singur așezământ* — strămutat aiurea decât în capitală, ducea cu sine acolo unde era să fie transferat, în *unicitatea* lui chiar, ideea unirii. Dar dacă această strămutare părea îndoielnică în rezultatele ce era să le dea, de sigur că părerea lui Maiorescu asupra prefacerii Iașului în centru de cultură al României putea fi realizată spre binele țării întregi. Vom vedea însă cum, dacă școalele din Iași propășiră, aceasta fu mai mult o urmare a desvoltării învățământului în România, decât cea a unei îngrijiri deosebite pentru foasta capitală a

⁷³ Vezi darea de seamă a cuvântării lui Maiorescu în *Vocea Națională*, 16 Aprilie 1866. Este după cum credem cea dintâi manifestare politică a lui T. L. Maiorescu.

⁷⁴ *Constituțiunea*, 5 Oct. 1866.

⁷⁵ Tot așa consideră și T. L. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, I, 1897, p. 13, mișcarea din 3 Aprilie, când spune despre ea, că „epoca deosebirei exploatare între Moldoveni și Munteni ajunsese acum pe sfârșit”. În numărul ce din 7 Iunie 1866, *Trompeta Carpaților* vorbește încă de existența „unui mic partid separatist în Moldova, cu Iordache Beldiman în frunte”.

Moldovei. Ba de mai multe ori chiar și ceea ce avea din trecut, ca Universitatea, Conservatorul, școala frumoaselor arte, școala centrală de fete, fură puse în primejdie de a fi absorbite de București, prin mai departea urmare a plecării fatale spre centralizare a întregii vieți românești în capitala țării. De aceea și partidul revendicărilor ieșene nu poate dispărea, și în el în tot se oglindește, din când în când, și câte o rază furișată din vechiul partid separatist.

Alegerea Principelui Carol. — Nu ne vom ocupa cu greutățile diplomatice ce au trebuit învinse pentru a aduce la îndeplinire întronarea Dinastiei străine în România, al 4-lea și ultimul punct din dorințele rostite de Divanurile Ad-Hoc, ci numai din ținuta partidelor față cu Principele pe care împrejurările istorice îl aduseră în fruntea statului român⁷⁶.

Am văzut mai sus, că mai mult sau mai puțin sinceră, chemarea unui Principe străin era o dorință obștește măturisită, și în contra căreia nu se rădicaseră decât puține glasuri din sânul păturei culte.

De altfel ambele partide „istorice” ce se înjghebaseră în viața politică românească, mărturiseau acest crez politic, și coaliția monstruoasă contra lui Cuza Vodă, ori de ce îmboldire ar fi fost împinși acei ce o alcătuiră, tindea nu numai la răsturnarea Domnitorului român, ci și la înlocuirea lui cu o Dinastie străină. Prin această întâlnire a ambelor partide în o cugetare și o voință comună se reîntregi iarăși partidul național ce fusese atât de desbinat în cele două ramuri ale lui: conservatorii și liberalii dela 1848 înainte. Dar precum la 1821, la 1857 și la 1859, aceste două brațe ale marelui fluviu își amestecaseră iarăși apele într'o singură matcă, astfel și acuma, cu toată umflarea lor tot mai mănoasă sub adaosul vremurilor, despărțite iarăși sub Domnia lui Cuza Vodă, ele se întruniseră din nou pentru a înlătura Domnia națională și a realiza în sfârșit dorința întocmirii statului român sub oblânduirea unei mari familii europene.

Chemarea Principelui Carol de Hohenzollern la cârma României nu fu opera unuia din cele două partide politice, ci a ambelor împreună. Precum era compusă Locotenența domnească și ministerul din reprezentanții ai ambelor taberi, așa și agenții

⁷⁶ De nicăeri nu se pot mai bine cunoaște aceste greutăți decât din Memoriile Regelui Carol I, apărute în câteva ediții germane sub titlul *Aus dem Leben König Karl's von Rumänien*, von einem Augenzengen, Stuttgart, Vol. I. Memoriile au apărut și în traducere română și franceză. O culegere bogată de acte interne și externe dela 1866 încoace este conținută în volumul lui D. A. Sturdza, *Charles I Roi de Roumanie*. Bucarest, reeditată acum în o nouă formă în 3 vol. *Regele Carol I al României, Acte și cuvântări*, 1909. Aceste două publicații nu înlocuiesc însă prețioasele Memorii.

trimiși pe la Curțile europene pentru îndrumarea și rezolvirea acestei mari probleme fură luați nedeosebiți de toți oamenii politici. Dacă Ioan Brătianu fu acela ce se puse în mai mare lumină în aceste grele negocieri, aceasta se datora destoiniciei și capacității sale deosebite, altoite pe un element ce nu este de loc de desprețuit în relațiile cu oamenii: „exteriorul său simpatic”⁷⁷.

Prin urmare când e vorba ținuta partidelor țării față cu alegerea Principelui Carol, s'ar părea că neavând de constatat decât unanimitatea cugetelor tuturor, nu ar fi loc pentru desvoltări mai cuprinzătoare.

Totuși această alegere întâlni în Principatele Unite o împotrivire datorită la început unor manifestări individuale, care însă se înmănușiară în un partid politic. De și totdeauna restrâns în număr, acest partid nu încetă totuși de a juca un rol oarecare în viața statului român din acel timp.

Se văzu chiar din subsemnarea plebiscitului, că centrul împotrivirii contra Principelui străin era Iașul, cu toate că și în București am văzut cum unele voinți ca acea a lui Ioan Heliade Rădulescu care spunea, că „nu vrea ca două corpuri în care curge sânge românesc să fie puse sub un cap în care curge sânge străin”⁷⁸, trebuiră îndoite prin stăruinți care aproape cotigau silnicia. În Iași însă se arată numărul cel mai mare de voturi contra Principelui străin.

În Muntenia era protivnică acestui principiu gruparea din jurul *Trompetei Carpaților* cu Cesar Boliac în frunte care publică nenumărate articole contra acestei înnoiri politice în viața românească. Ca încheere a combaterii sale, Boliac spune, că „noi am fost contra Principelui străin, am fost contra plebiscitului”⁷⁹.

Mai însemnată este pornirea cugetelor moldovene contra Principelui Carol I. Opoziția contra Dinastiei din familia prusiană se înfățișoază în Iași sub două forme: Una din ele răspingea numai pe Principele nelatin, primind pe unul de viță latină; cealaltă era protivnică ori cărei Domnii străine.

⁷⁷ *Aus dem Leben König Karl's von Rumanien, I, p. 4:* „Bratianu hat den besten Eindruck auf den Prinzen und die fürstliche Familie gemacht, sowohl durch sein einnehmendes Aussere, als durch die staatsmännischen Eigenschaften die er bewiesen hat”.

⁷⁸ Ședința din 1 Mai 1866, *Mon. Of.*, 6 Mai 1866. Ziarul *Legalitatea* întemeiat de Heliade în București, deși nu este sub direcția lui, conține însă mai în fiecare număr un articol contra Principelui străin, d. e. în 17 Aprilie 1866: „Noi care nu voim să înstrăinăm domnia Românilor, suntem pentru respingerea oricărui Domn străin”. Cu toate acestea, după ce Hohenzollern depuse jurământul pe Constituție, *Legalitatea* inspectând-o în totul, spune: „să trăiască marele reprezentant al României, Carol I” (4 Iulie 1866).

⁷⁹ *Trompeta*, 16 Mai, 1866.

Cea dintâi grupare dădu în cunoștință părerea ei prin o rezoluțiune în care spunea, că „recunoaște necesitatea mănținerei unirei sub un Principe străin de viță latină, două puncte nedespărțite în care trebuie să persiste cu energie. Unirea o înțelege însă cu deplina decentralizare, și declară că pentru realizarea acestor dorinți va da mandat imperativ deputaților aleși de ea”. Această rezoluțiune era iscălită, pe lângă alții rămași necunoscuți, și de Dim. Tacu, V. Pogor și T. Maiorescu⁸⁰. În ședința din 30 Martie 1866 a clubului național din Iași sub președinția lui V. Pogor, T. Maiorescu demonstra necesitatea absolută a unui Principe străin, arătând între altele, că față cu concurența ce ar fi să se ivească între candidații băștinași, alegerea unui Principe din țară nu ar putea fi decât opera corupției”⁸¹, iar o corespondență din Iași către ziarul *Mercuriu* din Galați spune, că „astăzi (30 Martie) s'a unit întreaga partidă națională din Iași (vre-o 400 de oameni) și a proclamat în entusiasmul tuturor, că dorința Românilor este unirea cu Principe străin de viță latină”⁸². Și învățatul Besarabean șezător în Iași, Bogdan Petriceicu Hăjdău, fusese la început pentru această părere. „Văzând însă trista scenă de reacțiune petrecută la Iași, își retrage votul dat contra Principelui Carol la plebiscit și, în interesul salvării unirei, se declară pentru alegerea acestui”⁸³.

Dacă, după cum se vede, întreg partidul național era la început pentru Principele străin de viță latină, se vede că el, ca și Hăjdău, se întoarce curând dela acest gând și se rosti în favoarea Principelui german reprezentat prin Carol I de Hohenzollern.

Nu tot așa însă urmă cealaltă grupare de împotrivitori contra Principelui străin. Aici întâlnim o înlănțuire a cugetelor pe temeiul unui întreg sistem de gândire datorit unei însemnate personalități, Simion Bărnuț, refugiatul transilvănean, apostolul Românilor ardeleni din 1848, și care era pe atuncea profesor la Universitatea din Iași.

⁸⁰ Rezoluțiunea fu citită de Gh. Mărzescu în șed. din 1 Mai, *Mon. of.*, 7 Mai 1866. Iscăliturile celor 3 sunt adevărate și de arătările *Trompetei Carpaților* care spune, că „pentru a combate mișcarea de desunire dela 3 Aprilie, tinerii înțelepți și patrioți Pogor, Maiorescu și alții, au alcătuit îndată programa mănținerei Unirei cu un Principe străin de viță latină” (19 August 1866).

⁸¹ *Voacea națională*, 5 Aprilie 1866, reproduce argumentele lui Maiorescu într'un articol: „Principele străin oricum ar fi”.

⁸² *Suplement la Mercuriu*, Galați, 17 Aprilie 1866.

⁸³ *Românul*, 6 Aprilie 1866, *Concordia* din Budapesta combate și ea principele german, spunând, că „niciun Român nu i-ar putea măcar rosti numele. Apoi că Prințul străin ar trebui să garanteze dobândirea neatârării; la din contră ar fi de preferat un Prinț indigen” (6 Mai 1866).

Înainte însă de a expune rețeaua de idei pe care să în-
ghebase noul partid al *Fracțiunii libere și independente* să vedem,
de unde-i vine acest nume : Neculai Ionescu în ședința din 12
Ianuarie 1867 când se desbătea împrumutul Offenheim, spuse
cuvintele, că „el de și reprezentantul unei *fracțiuni libere și
independente* de orice spirit de partid, și prin urmare indiferent
de chestia ministerială, nu poate vota împrumutul Offenheim”⁸⁴.
Toți vorbitorii ce luară cuvântul după el, îl zeflemisiră asupra
termenului de *Fracțiune*, încât cuvântul înaripat purtându-se
mult timp prin gură, rămase alipit de gruparea pe care o re-
prezintă Neculai Ionescu.

Simion Bărnuț părintele *Fracțiunii* împărtășea un com-
plex de idei originale asupra menirii și nevoilor poporului rō-
mân. Marele Transilvănean se bucura în Moldova de o stră-
lucită reputație, provenită din aureola cu care-l încununa bo-
gata și spornica lui împărtășire la revoluția Românilor din
Ardeal din anul 1848, unită cu vaza unui mare învățat. El cău-
tase un adăpost în Moldova contra prigonirilor cărora rolul
său îl expusese, și adusese aici, împreună cu cultura lui vastă
și însemnată pentru acel timp, un mănunchiu de idei subte
din acele ce umblau pe atunci în mintea Ardelenilor cărturari,
și cari erau hrăniți cu toate exagerările ideii obârșiei romane
a poporului român. Învățământul său de 8 ani, 1855—63, la
cursul superior dela școalele din Iași (dela 1860 în Universi-
tate) avuse de urmare „a funda o adevărată școală de principii
în politica română”⁸⁵. Bărnuț privește poporul român nu numai
ca pe un coborător, dar și ca pe un continuator al poporului
roman. De aci urmează ca consecvență, că pământul ar trebui
împărțit din nou conform legilor agrare ale Grachilor; că gu-
vernul constituțional nu este potrivit pentru Români, și că
țara ar trebui organizată în republică, cu funcționari aleși;
că Românii au dreptul de a da afară pe străinii cari le-ar îm-
pedica interesele agricole, industriale și comerciale. Mai adogă
Bărnuț, că „națiunea română poate reduce numărul străinilor
cât să nu fie condamnați Românii a ținea toate Sâmbetele și
sărbătorile jidovești și a-și cumpăra îmbrăcămintea, pâinea și
pâinea de toate zilele, dela Jidovi, Nemți și dela alte adunăături”.
Bărnuț este nu numai antisemit, ci în deobște protivnic străinilor.
Așa el este contra colonizării țării cu Evrei, Slavoni sau Ger-
mași. Evreii am văzut pentru ce; Slavonii pentru că parte au
nimicit pe Români; parte i-au rărit foarte tare; Germanii
fiindcă vrau să germanizeze pe toate popoarele. Mai cere să

⁸⁴ *Mon. Of.*, 15 Ianuarie (p. 771, vol. 3).

⁸⁵ T. L. Maioreșcu. „Dreptul public al Românilor și școala lui Barnutiu”
în *Convorbiri Literare*, I, 1867, p. 273 și urm. Cursul lui Bărnuț a fost publicat
după moartea lui, de elevii săi, în Iași, 1867.

se reducă numărul străinilor pe pământul românesc, așa ca să nu fie primejdioși nației. Pe lângă propăvăduirea antisemitismului, Barnuț mai este și contra Principelui străin, care va reprezenta totdeauna interesul țării de care s'ar ținea. Cât de departe mergea Bărnăț în combaterea Domnitorului străin, se vede din aceea, că el primea părerea, că „votul unui singur Român contra Principelui străin ar fi de ajuns pentru a anula valabilitatea juridică a unei alegeri”⁸⁶.

Aceste păreri susținute cu o voce blândă, în o limbă limpede și frumoasă, cu tot latinismul ei covârșitor, și de un om cu autoritatea de care se bucura Bărnăț, avură de efect a răspândi ideile lui în mințile tinerimei, și de a crea în Iași o școală întreagă în jurul magistrului. Dar această școală mai urma învățătorului și în privirea prelucrării limbei române, pe care Bărnăț după exemplul dascălilor săi ardeleni, o latiniza pe cât putea, spre a o apropia de forma limbei latine. Tot așa și ortografia limbei române căuta să fie cât se poate mai etimologică, în cât școala lui Bărnăț, din care pe tărâmul politic s'a format *Fracțiunea*, se arată ca un complex de idei politice pe un fond cultural.

Fracțiunea va fi reprezentanta mai ales a antisemitismului și va combate Principele străin. Dacă în această din urmă direcție nu va putea repurta mare izbândă, prin pornirea ei contra Evreilor, ea aduse încurcături în situația internațională a României care adesea ori atinse proporții îngrijitoare, după cum se va vedea din expunerea de mai la vale. E drept că în această privire ideile *Fracțiunii* corespundeau cu simțiminte masselor.

Fracțiunea care rămâne statornică în împotrivirea ei contra Principelui străin, ajunge a trimite în adunare câți-va reprezentanți cari dădură nota discordantă în recunoașterea plebiscitului de adunare. Din 115 deputați față la acea votare, 109 fură pentru omologarea plebiscitului, iar 6 contra ei. Intre cei subsemnați *pentru*, găsim și pe V. Pagor care subscrisese „rezoluțiunea” din Iași pentru Principele latin, dar care în urmă, ca și Hăjdău, se întorsese. Rămăseră statornici în opoziția lor contra Principelui străin: Dumitru Tacu care trecuse la fracționisti, T. Lațescu, I. Negură, N. Iămăndi, Ioan Leca și Neculai Ionescu.

Adunarea cea nouă care era să devină constituantă, își deschide ședințele în ziua de 28 Aprilie 1866. De și nu fusese aleasă cu această anumită țintă, rolul ei era de a da o nouă organizare României unite, sub oblăduirea unei Dinastii străine. Ea trebuia deci să întocmească o nouă constituție. Dar în timpul de 12 zile cât mai stătu la cârma statului Locotenența dom-

⁸⁶ *Dereptul public al Românilor* de Simion Barnuțiu, 1867, p. 92—94, 321.

nească dela 28 Aprilie până la 10 Mai, când Principele Carol depune jurământul înaintea adunării, aceasta nu intră în desbaterea actului de temelie, ci se ocupă numai cu verificarea alegerilor și cu votarea regulamentului ei. Constituția se votă deci chiar la începutul domniei lui Carol I.

Locotenența domnească retrăgându-se în ziua de 10 Mai, Principele Carol iea în mână frânele guvernului. Ministerul se retrage și el, spre a lăsa noului Domnitor libertatea de ași alcătui după voie cabinetul, pe care îl iea tot din ambele partide cum fusese și până atunci. Conservatorul L. Catargiu este însărcinat cu președinția consiliului. Alături cu el mai figurau, din partidul lui, Petre Mavrogheni, și spre a le ținea cumpăna, ei fură întovărășiți de cei doi liberali mai de seamă și mai înaintați, I. C. Brătianu și C. A. Rosetti, iar ca elemente mai neutre fură luați în minister: I. Cantacuzino, generalul I. Ghica și Dimitrie Sturdza⁸⁷.

Ministerul cel nou, în declarația lui din 13 Mai, spune, că schimbarea guvernului Ioan Ghica în acel al lui Lascar Catargiu s'a făcut fără să fi urmat vre-o diferență de opinii între cele 10 persoane care compuseseră guvernul din 11 Februarie și după o împreună consfățuire și o înțelegere urmată între acele persoane, cu toate că această înțelegere nu merse fără „oarecari greutăți” cum spune Regele în memoriile lui⁸⁸.

Principele găsisse de cuvînță a păstra la ocârmuirea țării coaliția care-l chemase la Domnie, și de aceeași părere erau și oamenii politici ai timpului. Tatăl Principelui îi spune în o scrisoare, despre Principele Dim. Ghica, șeful conservatorilor, ca din o convorbire avută cu el, a văzut, că „de și Brătianu și Rosetti îi sunt ca un ghimpe în ochi, totuși el mărturisește, că pentru stadiul începătornic, un minister de compromis este neapărat”. De aceeași părere erau și miniștri luați din coaliție⁸⁹. Acest minister conduse trebile în timpul însemnatei legislațiuni a Constituantei care înzestră România cu constituția sub care trăim și astăzi.

⁸⁷ Decret din 10 Mai, *Mon. Of.*, 12 Mai 1866. Comp. *Aus dem Leben König Karl's I*, p. 55, unde miniștrii sunt astfel caracterizați: „Lascar Catargi, Moldauer, conservativ; I. Brătianu, Walache, liberal; P. Mavrogheni, Mold. cons.; C. A. Rosetti, Walache, ausserste Linke; I. Cantacuzino, Walache, centrum; general Ghica, Mold., Rechte; Dim. Sturdza, Mold. centrum”.

⁸⁸ Programul noului minister în *Trompeta Carpaților*, 31 Mai 1866. *Aus dem Leben*, I, p. 55: „nach einigen Schwierigkeiten”.

⁸⁹ *Aus dem Leben*, I, p. 79. Comp. p. 68: Das Ministerium Catargi scheint indessen darin einig zu sein, dass es selbst mit Aufopferung persönlichen und principiellen Anschauungen, vor Allem gilt zusammen zu halten, Weil sonst der ganze Bau gefährdet Wäre”. Mai vezi și asupra șefiei Pr. D. Ghica, mai sus, nota 1.

II

ISTORIA ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI

1849 — 1867

1. PERIOADA ABSOLUTISMULUI 1849—1860

Favorizarea Românilor. — Revoluția Ungurilor din anul 1848 trebuie să cadă căci se întreprinsese două lucrări prea anevoioase: una externă hotărînd legăturile cu împărăția austriacă, alta internă, mai primejdioasă provocarea popoarelor nemaghiare din Ungaria cari îi slăbiseră organismul lăuntric tocmai când aveau mai mare nevoie de puterea lui în afară. Indată după zdrobirea revoluției se îndrumă o reacție puternică în sensul absolutismului. Bineînțeles că elementul care periclitase mai ales tronul Habsburgilor fiind Ungurii, ei trebuiau să supoarte urmările înverșunării ce se manifestă pentru îndrăzneța încercare; pe când popoarele acele cari combătuseră tocmai revoluția ungurească prin răscoale în contra ei, ca Sărbii, Croații și Românii trebuiră să fie, cu tot absolutismul, tratate cu mai multă cruțare.

Așa se și întâmplă lucrul. Ungurii fură prigoniiți în chipul cel mai aprig, condamnați la moarte cu sutele atât în Ungaria cât și în Transilvania, și înlocuiți aici mai aleși cu Sași, germani cari se arătaseră și ei credincioși monarhiei și pe lângă aceasta erau de limbă germană; aceea pe care absolutismul voia s'o mențină ca organ de ocârmuire al Imperiului în contra zguduirilor cărora revoluția o expusese¹. Intrară însă în dregătorii și un număr de Români care deși nu mai mare de 172, totuși se păru Românilor de peste munți ca ceva extraordinar și neuzit. Această primire a Românilor în dregătoriile statului

¹ Barițiu, *Părți alese II*, p. 631. Comp. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, 1911, p. 55.

fu însă și o școală aspră pentru Români, fiindu-le binefăcătoare, căci i-a învățat să lucreze, i-a învățat cu cunoștinți și idei, i-a datat la regulă și precizie, așa că a început a se forma un corp de funcționari rutinați de care țara ducea lipsă mare².

Impăratul dădu Transilvaniei o nouă întocmire care este cunoscută sub numele de *Constituția din 4 Martie* (1849) deși ea nu avea din firea constituțională decât numele. Se proclama în ea principiul deplinei neatârării a Transilvaniei de regatul Ungariei și egala îndreptățire a tuturor națiilor din acea țară, tocmai potrivit țintei urmărite de revoluția maghiară. Se mai adaugă Transilvaniei, tot contra voinței Ungurilor, cele trei comitate mărginașe pe care Ungaria le încorporase în întinderea ei, anume Solnocul, Crasna și Zarandul. Se recunoaște fiecărei nații dreptul neștirbit de a-și păstra și cultiva naționalitatea și limba. Se dă dreptul de liberă strămutare tuturor locuitorilor, desființându-se orice raport iobagial (*Leibeigenschaft*). Se decreteează egalitatea înaintea legii; fiecare cetățean poate câștiga proprietăți imobiliare și poate exercita orice meșteșug sau industrie. In privirea politică se dispune pentru Ungaria anume că *toate naționalitățile și limbile din această țară să fie egal îndreptățite* sub toate raporturile vieții publice și cetățenești și această egalitate să fie garantată prin instituții potrivite. (§71) Constituția revine a doua oară asupra acestui principiu spre a-l întări și mai bine, în § 74, unde spune că „formarea internă și constituția marelui principat al Transilvaniei se va stabili după *principiul deplinei neatârării de regatul Ungariei și al egalei îndreptățiri a tuturor naționalităților din această țară*”³. Constituția *octroiată* de monarhul austriac ținea învederat la slăbirea Ungariei și deci indirect la întărirea poporului român.

Această tendință a guvernului din Viena se vede din mai multe alte fapte săvârșite de el în folosul Românilor. Așa se creiază două școli preparandale românești la Orlat și Năsăud pentru pregătirea învățătorilor rurali⁴. Fiindcă se dispusese prin Constituție publicarea legilor în toate limbile împărăției, în număr de 10, între care și limba română, guvernul din Viena provoacă o cercetare a ortografiei, spre a se fixa scrierea Românească. Cu acest prilej însă se destăinuște foarte limpede manopera dușmanilor Românilor care tindeau la a lor desbinare; anume se propune între altele ca ortografia pentru Românii uniți să fie cu litere latine, iar pentru cei ortodoxi să se păstreze cirilicele, vroind să-i despărtească astfel și pe

² *Ibidem*. p. 697. Tot acolo viața funcționarilor.

³ Textul întreg în T. V. Păcățianu, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale Românilor de sub coroana ungară*, I 1900 p. 523.

⁴ Barițiu, *l. c.* II. p. 636.

tărâmul scrierei, spre a îngreua atingerea ideilor⁵. Se mai decorează apoi mai mulți ofițeri români cari luptaseră contra revoluționarilor unguri, precum căpitanul Traian Doda, locotenentul David Ursu, și mai târziu în 1852 împăratul decorează pe alte căpetenii române precum pe episcopul Andrei Șaguna, pe Simeon Balint, pe Axente Sever, pe Petru Marin, pe Fabiniu Pisa, pe preotul Neculai Erdeli și pe alții⁶. Se dă o pensie Pelaghiei Roșu, fiindcă în timpul luptelor, conducând o ceată de femei, scăpase pe bărbatul ei din mâinele insurgenților⁷. În 1850 se înființează cu autorizația guvernului, baronul Wallgenunth, reuniunea femeilor române din Brașov, Impăratul mai dă 600.000 de fiorini pentru reîntocmirea bisericilor românești.

Foile *Gazeta Transilvaniei* și *Foia pentru minte* ce fuseseră închise în timpul revoluției, reapar și episcopul Șaguna întemiază și o a treia foaie *Telegraful Român*. În 1850 se dau și cele dintâi reprezentații teatrale române⁸.

Chestia urbarială.— Mai însemnate decât toate aceste măsuri priincioase poporului român sunt acele privitoare la regularea raporturilor lui cu stăpânii moșiilor.

Sub imperiul dreptului tripărțit al lui Wörbeczy și a constituțiilor aprobate sub cari Românii din Transilvania trăesc până la 1848, țăranul nu avea nimic în proprietate, decât simbricie pentru munca lui iar pământul pe care ședea și pe care-l cultiva era și fusese privit todeauna ca proprietatea stăpânului său⁹. Aceasta era starea legală; cea de fapt era ceva deosebită, căci pe lângă că comunele iobage aveau păduri și pășuni proprii precum și munți cari puteau fi pășcuți numai de vitele iobagilor, se mai văd foarte des iobagi, ca persoane individuale, posedând proprietăți private cu drept deplin. Țăranul iobag putea închiria, lua în zălog și posedea chiar pământ nobiliar în întinderi destul de însemnate. Aceste contraste între legi și starea de fapt provin din lupta și antagonismul dintre așezămintele vieții românești ale locului și legislația stăpânilor Maghiari, cari nu au putut nimici și înlătura cu totul acele așezăminte. Era aceeași situație care exista între pretențiile maghiare care nu recunosc decât o singură nație cea maghiară, pe când starea de fapt *care singură creiază drepturi reale și nu numai închipuite* este tocmai existența mai multor naționalități de care stăpânirea maghiară trebuia să

⁵ *Ib'dem.* p. 644, 657.

⁶ *Ib'dem.* p. 628 și 690.

⁷ Păcățianu. *l. c.* p. 686.

⁸ Barițiu, *l. c.* p. 658, 670, 674, 683, 684.

⁹ Adaug G. Maior, *Politica agrară la Români*, 1906, p. 74.

țină seamă¹⁰. Pe această stare de fapt și pe drepturile reale ce isvorăsc din ea, se altoiră reformele cele aduse de anul 1848.

Deaceea la începutul veacului al XIX-lea, în 1818, când se făcu catagrafia pământurilor, în scopul împrumietării țăranilor, se dispuse a se înscrie mărimea sesiunilor (moșiilor) iobagilor cu foloasele și îndatoririle lor. Aceste părți de moși trebuiau la caz de contrazicere între declarațiile țăranului și ale proprietarului, să fie măsurate de agenții catagrafici¹¹. Se înțelege că nobilii își dădură toate silințele, pentru a ză-zărnici această lucrare, silinți în care isbutiră, tocmai cu ajutorul neștiutorilor țărani, înfricoșați cu sperietoarea că măsurătoarea se făcea în scopul dea mări dările la care erau supuși; așa că cei mai mulți iobagi dădură întinderi de pământ mai mici decât acelea pe care le cultivau înadevăr, ceea ce ar fi avut drept rezultat împrumietărea lor pe întinderile acestea mai mici arătate. Urbarul alcătuit pe temeiul catagrafic din 1818 nu a fost votat decât în 1842, dar nu s'a promulgat și deci nu s'a aplicat niciodată. Această lege urbarială se decre-tează tocmai în 1848.

Revoluția ungurească din 1848, dacă a vrut pe deoparte, prin unirea Transilvaniei cu Ungaria, să înăbușe cu totul neamul românesc, să-i stingă suflarea și geniul lui propriu și să-i prefacă în Maghiari, pe de altă parte, prin suprimarea robotului adică a clăcei și a dijmei și prin lăsarea pământului cultivat de țărani în deplina lui proprietate a făcut Românilor un bine nespun, întărindu-le condițiile economice ale traiului. Ungurii trebuiau să facă aceasta, deoarece revoluția lor era pe lângă o năzuință națională și una după libertate și era îndreptată nu numai contra Austriei și cu tendința de a absorbi în sânul lor naționalitățile nemaghiare, dar era totodată întoarsă și în contra organizării feudale a societății și statului lor contra sistemului privilegiilor aristocratice și ceea ce Ungurii cereau ca egalitate și dreptate pentru ei, nu putea să nu folosească și locuitorilor de alte neamuri ai Statului lor! *Legea urbarială din 1848 des-ființează claca și dijma și lasă pământurile cultivate până atunci de țărani în deplina lor proprietate*. Proprietarii aveau să fie despăgubiți fără nici un scăzământ, cu capitaluri echivalente și proporționale cu venitul servituților desființate¹².

Despăgubirea aceasta însă nu fu lăsată numai în sarcina țăranului, ci *statul luă asupra lui*, așa că toată lumea, țăran, nobil, industriaș și neguțător contribuie la ea prin dările obștane. Din aceasta și din păstrarea pădurilor și a pășunilor comunale se explică pentruce în Transilvania nu s'a întâmplat ceea ce s'a petrecut în România unde despăgubirea fu plătită numai

¹⁰ Com. Maior, I. c. p. 77.

¹¹ *Ibidem*, p. 82.

¹² Maior, I. c. p. 174 și urm.

de țăran și unde nu se dădu acestuia nici imaș nici drept la pădure după legea rurală din 1864 că țăranul să recadă iarăși indirect în lanțurile iobăgiei. „Poporul ajuns proprietar pe moși-oarele sale, le cultivă cu diligență atât mai mare, cu cât în timpul războiului oriental, 1853—1855, produsele câmpului căutate din toate părțile aveau preț bun așa că țăranii silitori nu aveau nevoie să facă la foștii domni zile de lucru.

Incepuse a lua și comerțul un avânt iarăși necunoscut înainte în această țară: poporul trăgea și din ele folos bun, prin transportul cu carele, prin munca la încărcat și descărcat, prin vânzare de cereale, vite și altele”¹³.

Această transformare a stărei țăranului nu s'a făcut însă chiar în 1848. Legea revoluționară pusese numai principiul; aplicarea și introducerea lui în aeeva lucrurilor se făcu în timpul absolutismului; tot ca un mijloc de slăbire a elementului unguresc, celui așa de rău văzut de austriaci, cu toate silințele ce-și dădea aristocrația maghiară de a arăta guvernului din Viena că nu ea, ci partida democratică făcuse revoluția¹⁴ Atribuirea pământului țăranului în deplină proprietate prin înlăturarea clăcii și a dijei și despăgubirea proprietarilor se făcu în urma patentei imperiale din 21 Iunie 1854, adausă prin o alta din 15 Septembrie 1858¹⁵. De atunci Români s'au tot întins și multe proprietăți senioriale au trecut în stăpânirea lor, așa că astăzi Transilvania este o țară alcătuită mai ales din proprietari mici cu totul deosebită de România liberă unde latifundiile se întind la soare, aruncând în o modestă umbră proprietatea elementului poporan*. Se înțelege de sine că suprimarea iobăgiei în 1848 nu s'a făcut din bunăvoință Ungurilor, cărora le plăcea să o sprijine ci de frica mișcării generale de emancipare a claselor impilate care mișcare cuprinsese toată Europa¹⁶.

Biserica. — Precum se înălțase condiția materială a Românilor în timpul absolutismului austriac, așa se întremă și organizarea lor bisericească. Această întărire este însă legată de un nume mare, acel al episcopului și mai târziu mitropolitului Andrei (baron de) Șaguna.

Originar din o familie aromână macedoneană, după sfârșirea studiilor lui universitare și teologice, Șaguna intră, chemat de mitropolitul sârbesc Ștefan Stratimirovici, ca profesor la seminarul din Carlowitz. Șaguna intră în călugărie în 1833,

¹³ Barițiu, *l. c.* p. 668. Citat casul și de Maior, *l. c.* p. 182.

¹⁴ Păcățianu, *l. c.* p. 668 și 688. Pentru chestia urbarială în deobște vezi Dr. Grimm, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*, 1869. Grimm fusese organizatorul împroprietăririi.

¹⁵ Barițiu, *l. c.* p. 192—193. Comp. Maior, *l. c.* p. 186 și urm.

¹⁶ Barițiu, *l. c.* p. 264.

*) Aceste sunt scrise în anul 1914. N. E.

stând între sârbi 12 ani. Dovadă însă că el în acest timp se gândea la poporul român, este prelucrarea unei prescurtări a gramaticii lui I. Alexi¹⁷. În 1846 Șaguna fu numit vicar al episcopiei ortodoxe vacante din Sibiu și începu activitatea lui pe tărâmul național bisericesc român. El ia îndată măsuri întinse de cultivare și moralizare a preoților și, cerând voe dela guvern să facă vizitații canonice, introduce o deaproape privighere a îndeplinirii dispozițiilor luate de el. Făcându-se alegerea episcopală la Sibiu, Șaguna cu toate că eșise din alegeri cu mai puține voturi decât concurenții săi, Ioan Moga și Moise Fulea, fu numit de Împăratul, la care Șaguna se bucura de un nume foarte bun, în scaunul de episcop ortodox al Ardealului. Se spune că venind la el o deputației de preoți ca să-i spună să-și retragă candidatura căci clerul român nu l'ar vrea, el fiind sârb, Șaguna le-ar fi răspuns cuvintele lui Lăpușneanu: Dacă nu mă vreți voi, eu vă vreau"¹⁸.

Șaguna începu să se amestece și în mișcările politice în timpul revoluției din 1848 și anume prin participarea lui la adunarea din Blaj, la comitetul numit de aceea adunare pentru a privilegia interesele Românilor și la deputația trimisă la Viena în acelaș scop. Dar fiindcă el fusese unul dintre cei ce contribuiseră la chemarea Rușilor, își văzu viața expusă primejdiei și se desțără pentru 8 luni de zile, până la încetarea mișcărei revoluționare. În acest răstimp Șaguna se duse la Împăratul, la Olmütz, unde el stăruie mult ca nația lui să fie scoasă de sub Unguri și dobândi în sfârșit redactarea articolului din Constituția Imperială din Martie 1849 prin care se declara Transilvania de Principat neatârnat de regatul unghuresc și care constituie cea mai vajnică din toate măsurile de care atârna mântuirea neamului său, și acum ca și atunci¹⁹.

După această izbândă Șaguna căută să obțină drepturi pentru Români și față cu Sașii cei favorizați de guvernul austriac, protestând în contra denumirei Țărei Bârsei de *Sachsenland*, arătând Șaguna că în acea regiune populația românească este în majoritate²⁰.

Silințele lui Șaguna însă de a obține ca nația românească să fie constituită cu un organism aparte în sânul împărăției austriace s'a lovit de greutate de neînvinc, mai ales din cauza favorizării excepționale a elementului săsesc.

După dezarmarea Ungurilor în 11 August, Șaguna se întoarse în Ardeal. Să urmărim activitatea lui sub regimul

¹⁷ Titlu gramaticii lui Alexi este *Gramatica daco-romane sive Valachiae* Viennae 1826. Prescurtarea lui Șaguna nu a fost tipărită.

¹⁸ Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 25, 27—29, 50.

¹⁹ *Ibidem*, p. 77.

²⁰ *Ibidem*, p. 79.

absolut ce se întronează în toată monarhia după răpunerea revoluției ei.

În o epistolă a lui Șaguna către Maiorescu se vede amărăciunea de care era cuprins mitropolitul, când vedea că „la Unguri limba oficioasă e cea ungurească, la Sași fiind cea nemțească, iar la Români unde sunt amploiații unguri e un-

Mitropolitul Andrei Baron de Șaguna 1851 — ca Episcop.
Colecția Academiei Române.

gurească, unde sunt sași nemțească, iar unde se întâmplă să fie și amploiați români este iarăși nemțească”. Ceeace-i stătea pe inima lui Șaguna era deci limba și naționalitatea poporului său²¹. Cu atât mai mult avea motiv Șaguna de a fi îngrijat, cu cât el nu vedea nici început de organizare a Transilvaniei care să fie dat Românilor un rost în ocârmuirea acestei țări; căci

²¹ *Ibidem*, p. 86 nota 1.

numai numirea câtorva dregători români, crearea câtorva școale și sprijinul încuviințat câtorva biserici nu era îndestulător. Văzând Șaguna că rezultatele pe tărâmul politic erau slabe de tot, se abate pe tărâmul religios pe care el știa că cel puțin limba și credința vor putea fi apărate și după ținerea sinodului din 1850, începu cu ministru Leo Thun o luptă îndrăzneată care tindea la îmbogățirea școalelor și a bisericilor române cu toate cele de trebuință spre a lor înaintare. Intre altele Șaguna ajunge a răspinge părerea ministrului Thun ca să se înființeze parohii românești numai acolo unde populația română ar atinge cifra de 1000 de suflete, isbândă însemnată dacă ne gândim că a fost respectată față cu un ministru sub regimul absolut. Șaguna însă, în afară de cele ce obținu dela Stat în favoarea școalelor și bisericii române, mai adună multe fonduri din colecte și donații private zidind din capitalul strâns de el, frumoasa catedrală din Sibiu, cum și alte așezăminte culturale. După aceea Șaguna reia lupta dusă de el încă mai de mult pentru scoaterea Românilor de sub mitropolia Sârbească dela Carlovitz. Șaguna creiază un seminar în Sibiu cu mai mulți bursieri apoi un număr de școale poporane prin sate și întărește pe cele existente susținute de parohii; mai organizează și școale secundare și anume din 6 gimnazii superioare adică licee și 6 școale reale plănuite, se înființează deocamdată numai acel din Brașov, pentru care se cumpărase o casă de mai înainte, însă de teamă ca Sașii să nu zădărnicească întreprinderea, casa se cumpărase pe un nume privat²². Șaguna întocmește și o tipografie numită arhidiecezană așezată în o mare și frumoasă clădire din Sibiu, adunând pentru susținerea ei un fond de peste 400.000 de coroane. În precuvântarea la traducerea Bibliei tipărită în acea tipografie, Șaguna rostește păreri foarte temeinice asupra valorii limbei pentru un popor. Intre altele el spune că „pentru aceia a îmbrăcat traducerea în vestmântul limbei aceleia care să fie înțeleasă de toți Români de pretutindene. Limba acestei cărți nu e făcută, ci luată adică din gura poporului și așa traducătorul nu e decât un răsunset, nu numai al limbei ci și al simțirei și pentru tot al chipului cugețării poporului”. Mai spune foarte frumos Șaguna că „limba noastră e pom viu. Ramurile bătrâne și fără suc se uscă și cad; mlădiții tineri iese și cresc; frunza vestejește și se scutură, dar alte noi curând îl împodobesc. Toate ale lui se fac și se prefac, numai trupina rămâne totdeauna aceeași”²³. Șaguna el însuși este scriitor. În 1854 Șaguna publică *Elementele Drep-*

²² Ioan Lupaș, *l. c.* p. 148. Comp. Barițiu, *l. c.* p. 665.

²³ Ioan Lupaș, *l. c.* p. 159. Din această tipografie a eșit în timpul celor 10 ani de absolutism vro 60 de volumuri parte de știință și literatură, parte religioase.

tului canonic iar în 1860 *Istoria bisericească* în două volumuri. El mai înființează și ziarul *Telegraful român* apărut la începutul anului 1853. În profesia de credință a ziarului, întâlnim o definiție a istoriei care pune în mirări prin exactitatea ei anume că ea ar fi „ordonarea și aducerea în un sistem a tuturor evenimentelor cu cauzele, efectele și legătura lor întru sine”²⁴. Acest ziar, fiind organul personal al lui Șaguna și nepublicându-se în el nici un rând fără încuviințarea lui, este o icoană credincioasă a părerilor lui și totodată una prea vie a timpului în care a trăit acest mare apostol al Românilor.

După anul 1859 în care Austria pierde războiul cu Franța, ea este nevoită a mai slăbi frânele absolutismului și a-i introduce măcar până la un punct principiile constituționale.

Tendențele divergente ale naționalităților. — Cu toată aparenta plecare a guvernului din Viena către poporul român, în realitate acel guvern în frunte cu împăratul se reținu delă concesiia prea mari către acel popor, rețineri care provenea în fond din o neîncredere în protestările lui de fidelitate pe care germanii le socoteau numai interesate iar nu pornite din inimă ceace pentru poporul român cel mare și generos era o temere neîndreptățită. Indoiala întreținută în mintea guvernului central era însă hrănită de vechii, secularii dușmani ai neamului românesc: Sașii. Încă din 1850 sasul Iosif Bedeus de Schäsburg alcătuiuse un memoriu în care califică pe poporul român de „barbar, lipsit de orice cultură și periculos pentru tron și dinastie”²⁵.

Românii cari nu aveau la aceea epocă nici un ziar al lor în Transilvania, răspund insultelor și calomniilor prin un ziar din Bucovina care purta însuși numele provinciei unde apărea precum și prin o broșură deosebită²⁶. Cu acest prilej amintim o broșură mai veche scrisă în 1842 nu numai în limba germană, dar chiar de un sas Ștefan Ludovic Roth (împușcat în 1849 în Mai) în care apără părerea că nu s’ar putea impune limba maghiară tuturor locuitorilor. În capitolul al VI-lea *Panslavismus* oder *Valachia und Ardel*: Roth spune: „Nu este nevoia de a se decreta o limbă națională, căci o astfel de limbă o posedăm. Nu este cea germană, nici cea maghiară ci *limba română*. Lucrul nu poate fi tăgăduit”²⁷. Ceeace voia să zică că atunci eși nevoia de înțelegere între un sas și un maghiar ei întrebuițau idiomu valah care în acest fel eși limba națională. Acest sas care susținea și necesitatea unui imperiu daco-

²⁴ *Ibidem*, p. 166.

²⁵ Barițiu, l. c. p. 624. Ziarul vienez *Die Presse* No. 176 din 1870 scrie n acelaș înțeles.

²⁶ *Bucovina*, 4 Oct. 1848 — 20 Sept. 1850, gazetă românească pentru politică, religie și literatură. Cernăuți. Red. George și Alex. Hurmuzaki.

²⁷ *Der Sprachenkampf in Siebenbürgen*, p. 47; Barițiu, l. c. p. 632, 654.

roman era însă un exemplu unic între Sași. Indeoabște acest popor nutria contra Românilor gânduri dușmănești ceea ce se vede întâi din ziarul *Siebenbürger Bote* din Sibiu care numește pe gloria cea mai curată a poporului român Avram Iancu, căpitan de hoți. În alt număr, același ziar îndeamnă pe Germani a spânzura pe câțiva Români, ceea ce aduce o protestare în destul de violentă a episcopului Șaguna. Tot de prin unelțirile săsești am văzut cum Românii cumpărasră pe nume privat casa pentru așezarea gimnaziului român din Brașov.

Așa dar Românii care ar fi avut interesul a lupta alături cu Sașii împotriva Ungurilor erau dușmanii în ascuns și pe față de neamul ce ținea așa de aproape tocmai de guvernul central al împărăției.

Aceeași stingherie venise încă Românilor și din altă parte, din aceea a Sârbilor din Banat care mențineau pe Români de atâta timp în asuprire religioasă și scolară a mitropoliei din Carlovitz, de a căreia supremație România acuma voiau să scape cu orice preț.

Românii din Banat erau apărați din două părți, bisericește de Sârbi sub ierarhia căroră Românii intraseră dela anul 1695; politicește și mai ales în limbă de către Unguri de care Banatul ascultă aproape dela așezarea Ungurilor în Panonia. În 1843 Eftimie Murgu care era Bănățean și pe care l'am cunoscut ca profesor de filosofie la Iași în 1833, dar care se reîntorsese în patria lui, este arestat sub învinuire că ar fi agitat contra statului maghiar. Tot Murgu luptă însă mult pentru despărțirea ierarhiei Românilor de Sârbi.

În 15/29 Iunie 1848 se ține o mare adunare la Logoș sub președenția lui Eftimie Murgu, pe șesul numit de atunci *Câmpul Libertăței*. Adunarea ia poziție hotărâtă contra Sârbilor și Ungurilor decretează înarmarea poporului și aleg de căpitan suprem revoluționar pe E. Murgu, și impune limba română pentru judecătorii²⁸, așa rămaseră lucrurile și după sdrobirea revoluției maghiare; dar luptele bisericești cu Sârbii și deputăția Românilor trimisă la Viena de revoluția din 1848 spre a reînoi stăruințele pentru instituirea unei episcopii românești în Banat despărțită de cea sârbească, înăspiră mult relațiile Românilor cu Sârbii. Episcopul diecezan din Timișoara Pantelimon Zsivkovič în înțelegere cu Buaciei mitropolitul din Carlovitz opri în Octomvrie 1849, 70 de preoți români dela slujba bisericească și îi aduse arestați în Timișoara sub cuvânt că ar fi publicat proclamații revoluționare lucru ce se făcuse de servitorii tuturor confesiunilor ascultând de revoluționari de frică și de care fapte nici preoții români nu puteau fi învinuiți, decât doar dacă li se caută pricina²⁹.

²⁸ Gh. Popovici, *Istoria Românilor Bănățeni*, 1904, p. 297, 363, 365.

²⁹ *Ibidem*, p. Comp. Barițiu, l. c. p. 659.

Aceste frământări intervenite între popoarele care avuse interes a ținea împreună ei o întoarse cu toatele contra Ungurilor, slăbiră împotrivirea și făceau jocul elementului asupritor. Mai ales era primejdioase pentru Români dușmănia Sașilor care se bucurau de simpatiile puternice de rasă ale guvernului central deci și intrigau și ponegrau neconținut pe Români la Viena cu felurite pări care răciau tot mai mult pe guvernul central contra Românilor și le îngreuna poziția. Din această ținută și replică pentru ei, cu tot interesul ce-l avea Curtea de Viena de a ocroti pe Români, pentru a slăbi pe Unguri, opri totdeauna la jumătate de măsuri până când ia sfârșit în urma unor vajnici evenimente din afară, ea se hotărî să jertfească cu totul pe Români dușmanilor lor celor mai înverșunați: Ungurii. Se văzu apoi cât era de prețuită în adevăr ideea de naționalitate în sânul guvernului austriac de pe aprecierea ei de către un consiliu de episcopi ai monarhiei adunați la Viena încă în 1849, care consiliu declară aspirațiile naționale cu o rămășiță din veacurile păgânătății precum și felurimea limbilor (după turnul lui Babel) numai o urmare a păcatului și o depărtare de Dumnezeu³⁰. Sinodul acesta găsia lecuirea tuturor relilor numai în ascultarea de papă ca șef suprem al omenirii și în sânul bisericii catolice. Această părere rostită de oamenii bisericii fără înconjur, era părerea ce mișuna în mințile celor mai mulți; la oamenii politici înlocuit fiind papa cu împăratul iar biserica cu monarhia austriacă.

2. PERIOADA CONSTITUȚIONALĂ

Frământări culturale românești. — Guvernul austriac se hotărî după pierderile exterioare să mai astâmpăre nemulțumirea popoarelor monarhiei, prin concesii pe tărâmul libertăților și începu a tinde către o împărtășire și a poporului (sau mai bine zis a popoarelor din Austria) la conducerea statului. Bineînțeles că guvernul voia să-și dea arătarea că el concedă de bună voia lui oarecari căderi acestor popoare și dispune tot pe calea absolutistică măsurile care erau să îndrumeze monarhia spre o viață mai constituțională.

Împăratul adause către senatul (consiliul de stat) al imperiului mai multe persoane de frunte din toate țările monarhiei, și așezământul sub numele de senat întărit (Verstärkter Reichsrat) trebuia să pregătească trecerea dela absolutism către viața constituțională. Acest consiliu de stat sporit deschise ședințele sale în 31 Mai 1860 și ținu în anul întâi ședinți, până la sfârșitul lui Septemvrie. Din Ardeal a luat parte un

³⁰ Barițiu, l. c. p. 732.

ungur, Neculai Banffy, un sas, Carol Maayer din Braşov şi un Român, Episcopul Andrei Şaguna. Mai luară parte ca Români din alte provincii ale monarhiei: Andrei Mocioni din Banat şi baronul Neculai Petrini din Bucovina. Din Ungaria erau mai mulţi între care şi Gheorghe Mailat. Prezenţa Ungurilor şi a Românilor în un corp deliberant nu putea să nu dea pe faţă antagonismul cel învechit şi înrădăcinat al celor două popoare. Senatorul ungar Mailat, în un discurs al lui, rosti părerea cea atât de iubită poporului maghiar că „în Ungaria există numai o singură naţie, cea maghiară, şi că toţi ceilalţi cetăţeni orice limbă ar vorbi se consideră de maghiari”³¹, sprijiniri care aduse o puternică înfruntare din partea lui Şaguna care apăra tocmai principiul protivnic acel al egalei îndreptăţiri a naţionalităţilor. În cuvântarea lui din 26 Septembrie Şaguna ceruse îndeplinirea a zece puncte „fără de care nu vor fi cu putinţă nici binele în lăuntru nici puterea în afară. Aceste puncte ţinteau între altele la constituirea autonomiei a provinciilor, la egala îndreptăţire a tuturor naţiilor şi dreptul limbei la toate dregătoriile, învăţământ confesional în limba naţională, primirea tuturor naţionalităţilor în toate dregătoriile Statului şi anume nu numai în cele provinciale ci şi în cele centrale. Se puse însă în desbatere şi o chestie de principiu, dacă organizarea nouă ce era să se dea statului austriac era să fie centralistă sau federalistă. Federaliştii care erau în majoritate, susţineau însă părerea ca să se încuviinţeze drepturi numai individualităţilor istorico-politic, astfel precum ieşiseră ele din trecutul monarhiei; chestie care înlătura cu totul orice drept de participare al Românilor la conducerea Statului sau la foloasele ce ar fi rezultat din noua lui întocmire. Această chestie a principiului pusă la vot obţinu 34 pentru federaliştii, 16 pentru centraliştii iar 6 omiteri între cari şi Şaguna răspinseră ambele proiecte; întâi şi federalismul alterat prin adausul făcut nu putea fi în folosul Românilor. Cu toate relaţiile cele în aparenţă foarte prietenoase cu curtea imperială soarta Românilor nu prea înainta deloc, ba din contră se arăta în destul de ameninţătoare, aceasta cu atât mai mult că senatorul Ungur comitele Apponyi declarase dela început că „convocarea acestui senat imperial a provocat nedumeriri în sânul poporului maghiar căruia nu-i convine ca reprezentanţii săi să discute împreună cu acei ai altor popoare, însă numai cu Unguri în parlamentul lor propriu”³². Românii însă văzând cum le merg trebile politice, se abătură iar pe calea culturală reînviind silinţele lor pentru înfiinţarea unei mari societăţi de învăţătură propăşire şi intelectuală şi economică,

³¹ Ioan Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna*, p. 188. Constituirea senatului imperial vezi în Păcăţeanu, *Cartea de aur*, II, p. 36.

³² *Ibidem*, p. 190. Păcăţianu, *Cartea de aur* III, p. 12.

silinți începute însă din anul 1842. Anume în 1860, cele două căpîenii bisericești, cel unit și cel ortodox, în fruntea a 176 de bărbați mai de seamă ai cugetării și condeului din Ardeal, cer dela guvernator, principele de Lichtenstein, voia să se poată aduna în Sibiu pentru a întocmi o societate literară și economică. După multe tratări se ajunge abia la rezultatul că „societatea nu trebuie să aibă un caracter exclusiv românesc și mai ales se oprește, ca această întovărășire să-și ia un titlu care să apară în ochii naționalităților ca o asociație cu tendinți exclusiv națională”. Românii cu toate manifestările lor adeseori exagerate de dinasticism și de fidelitate către monarc, erau tratați cu aceeași neîncredere ca și Maghiarii și Italienii. La cele mai călduroase manifestări omagiale românești, din gură sau din pană, li se răspundea cu complimente, iar pe din dos dușmanii ziceau între ei: „Românii mint, căci voesc să ne înșele. Să nu le dăm nici un crezământ, să ne folosim numai de prostiile lor”³³. Această ținută a organelor oficiale austriace se explică dacă luăm în primire adâncile nemulțumiri pe care Românii din principate le aduseră Austriei prin purtarea lor în chestia Unirii și mai în urmă în îndoita alegere a principelui Cuza, ambele aceste fapte politice realizate de Români în contra voinței vădite a imperiului Habsburgic și cu sprijinul Franței; adică tocmai cu puterea aceleia ce făcuse să cadă mai multe nestimate din cele adause de veacuri prin răpiri la coroana imperială. Cum putea însă să desfacă Austria poporul român în două părți și să favorizeze baștina, când cele două mari trunchiuri răsărite pe rădăcina ei otrăviau cu frunzișul lor poalele monarhiei austriace?

Și în aeevăr de mare, de neapărată nevoie era întărirea culturală a neamului românesc. De când Românii începuseră să între în funcții, urmând ei a sluji în altă limbă decât a lor, se siliau mulți din cei ce năzuiau la dregătorii a-și însuși idiomul străin în dauna limbii lor proprii, mulți alți și din cei mai de seamă ca Barnuț, Laurian, Papiu Ilarian, Maiorescu trecuseră în țările române. Imbulzirea către funcții subțioase îndreptarea acea către preoție care mai înainte atrăgea toate puterile mai vii ale minții românești, încât multe parohii rămăseseră vacante, mai ales că mulți tineri se îndreptau acuma și către armată. Bărbații culți neatârnați care să nu umble după posturi publice, erau prea puțini, încât starea inteligentă română lăsa mult de dorit în toate privirile în țările de peste munți³⁴.

Cum am văzut însă, guvernul central voia să fixeze o ortografie românească, crezu că societatea literară ce se creia îi va putea ajuta în acest seop și dădu după multe trăgănări

³³ Barițiu, *l. c.* III, p. 29.

³⁴ Barițiu, *l. c.* p. 25—27.

voie de a se înființa. Comisia literară română fu alcătuită la început din Timotei Cipariu canonic dela Blaș, Ioan Popasu protopop, Gheorghe Barițiu ziarist, Gavril Munteanu director gimnazial, Ioan Pușcariu pretor cesaro — crăesc, Andrei Mușeanu translator, I. F. Negruțiu protopop autor, Vuternian protopop și Ioan Codru Drăgușanu ajutor de pretor, în total 9 persoane. Doctorul Paul Văsici era delegat al guvernului. După aceasta primă încercare care se vede că ieși spre mulțămirea guvernului, statutele societății fură aprobate și se începu a funcționa regulat dela 1861 înainte. „Dacă nu ar mai fi făcut nimic României în 1860 spre dezvoltarea și consolidarea vieții lor naționale, posteritatea tot le ar fi datoare cu recunoștință pentru înființarea Asociației”. Din lucrările ei în timp mai bine de jumătate de secol se vede cum României și-au împrumut ideile prin aceeași limbă maternă cum s'a dezvoltat la ei simțământul umanitar cum s'a desteptat tot mai mult conștiința națională, cum a înavușit, netezit și purificat limba neamului, cpătând convingerea că și în această limbă se pot cultiva prea bine științele și artele, că se poate legifera și administra o țară și că nația română a intrat cu limba ei în concertul popoarelor neolatine, cele mai civilizate ale Europei.

Tot pe atunci se deschide cu mare greutate și mulțămită unor subvenții de câte 200 de galbeni dați de principatul român și gimnaziul din Brașov unicul ce da învățătură secundară în limba română și, dacă lucrul acesta așa de mic în aparență are așa însemnătate pentru Transilvania, este că acolo inițiativa privată trebuia să înlocuiască îngrijirea care în vremile noastre cade de obicei în sarcina Statului și acum inițiatorii trebuia să cerșească banii trebuitori de un popă el însuși neștiutor de carte, dar care înlocuia luminile ce-i lipsiau prin căldura inimii și iubirei neamului⁸⁵.

Tot pe atunci începu să se tipărească *Gazeta Transilvaniei* și *Foaia pentru Minle*, cu litere latine se înlătură oprirea intrării de carte și tipăritura din principate, înlesnindu-se iar atingerea întru cât două mari ramuri ale poporului român care se manifestaseră pe calea simțământului și a facerii de bine prin harazirea banilor din partea principatelor pentru gimnaziul din Brașov. Aceste dani făcute Transilvănenilor din partea Românilor din Moldova și Muntenia începură mai demult, încât sprijinirea gimnaziului brașovan era numai urmarea mai departe a unei serii acum începute.

Încă din 1846 Graful Scarlat Rosetti (ai căruia părinte fusese înălțat la acest rang de împăratul Carol al VI-lea și care convenise de mai mult timp împreună cu alt boier la apele minerale din Transilvania, cumpărase în comuna Vâlcele (El-

⁸⁵ Barițiu, I. c. III, p. 22—33.

löpatak) loc de casă parohială și casă de școală iar Neofit mitropolitul Ungro-Vlahiei, spatarul Costache Ghica, Alecu și Dimitrie Filipescu și câteva boieroaice muntene rădicaseră o biserică de piatră în aceeași localitate. Pe la 1855 graful Rosetti depune la episcopia din Sibiu 1000 de fiorini cari să se dee ca premiu pentru cea mai bună Istorie a Românilor, având tot el a suporta costul tiparului. Neprezentându-i până în 1860 încă nici o lucrare istorică, Graful Rosetti schimbă premiul pentru traducere de autori vechi anume 1000 de fiorini pentru Tacit, adăogând câte 500 de fiorini pentru Suetonius și Iornardes. S'a găsit în aceste vremi așa de turburate numai Gavril Munteanu directorul gimnaziului de Brașov care să facă traducerea lui Suetoniu. Se mai făcuseră și altă încercare de a se traduce autori latini. Așa Ioan Antonelli profesor la Blaș tradusese în 1851 pe Tit Liviu. Ioan V. Rusu alcătui tot pe atunci o Istorie a Transilvaniei pe care o tipărise mai târziu (în 1864). Tot pe atunci se tipărește la Iași Cronicul lui Șincai iar în 1855 apare la Blaș studiile filologie ale lui Cipariu asupra limbii române, intitulat *Acte și Fragmente* și în 1854 Istoria bisericească pe scurt de Basiliu Ralea și în 1860 cea mai cuprinzătoare a lui Șaguna în două volumuri³⁶.

Aceste erau slabele reînceputuri de cultură românească și valurile cele atât de răscolite ale vieții politice și al îngrijirii atât de vajnici pentru viitorul neamului.

În Banat însă se urma mai departe lupte înverșunate pentru scoaterea Românilor din jugul bisericii sârbești și, după Eftimie Murgu se iviseră alți bărbați ca frații Mocioni și Godsou care să ducă mai departe lupta, ajutați fiind și de marele ocrotitor al vieții naționale românești din acele timpuri, episcopul Andrei Șaguna care pe atunci sprijinea la Viena cauza poporului său și îndemna constituirea unei mitropolii românești neatârdate în țările de peste munți.

Dacă adăogim la cele spuse nici împrejurarea că Români erau mâncați în Banat de Sârbi prin biserică, de germani prin școală și viața socială, în Maramureș, Ugocea, Satumare (Crișiana) prin maghiarizm și rutenizm tot așa în Bihor unde preoții abia uneori ținea predici la poporul român în limba maghiară³⁷, atunci vom putea prețui în adevărata ei valoare întocmirea Asociației Transilvane pentru cultura și limba română.

Diplome imperiale din 20 Octomvrie 1860. — Din lucrările întâiei sesiuni a senatului imperial ieși Diploma împărătească din 20 Octombrie 1860 care introducea constituționalismul în viața politică a monarhiei austriace. Cu toate că aceste diplome

³⁶ Barițiu, *l. c.* IV p. 99—103.

³⁷ Barițiu, *l. c.* p. 35—36.

primea teoria individualităților istorico-politic și deci tăgăduia Românilor dreptul de a se constitui în un corp aparte, totuși ea le aducea un câștig însemnat prin declararea autonomiei Ardealului. Românii care alcătuiau majoritatea locuitorilor țării nădăjduiau că vor putea lua în mână prin majoritatea lor și dieta conducerii provinciei autonome și deci favoriza elementul românesc care să se bucure și el de veniturile țării strâns mai mult din sudoarea poporului român³⁸.

Șaguna, văzând schimbarea situației politice a țării, convoacă în Octomvrie 1860, după închiderea lucrărilor senatului imperial al doile sinod al bisericii ortodoxe române. Din debaterile lui, Șaguna și cu alți bărbați frunțași ai Românilor, luară curajul a cere dela împăratul nimic mai puțin decât *numirea unui Român de cancelar în Ardeal*³⁹.

Cum lesne ne putem închipui această cerere a Românilor nu fu ascultată și guvernul austriac numi în posturile de guvernator și cancelar al Ardealului tot unguri și anume guvernator pe Emeric Micio iar cancelar pe Francisc Kemeny, adică doi oameni din acea nație pe care o știa cea mai dușmană a monarhiei austriace și nu dintre Românii care îi erau supușii cei mai credincioși — aceasta din pricină că Austria se temea de *turburătorii Unguri* și cum am văzut nu avea încredere în Români.

Sinodul fusese numai îndrumarea pentru adunarea unei conferințe naționale care se deschise sub președinția ambilor capi bisericești în 1 Ianuarie 1861, și era alcătuită din 159 de membrii. Se hotărăște ca să se declare nația românească de nație politică; că toți Românii sunt frați de sânge fără a se privi la ritul de care se țin (cel unit sau cel ortodox). Tot în această conferință se votează și bazele legii electorale celei nouă anume ca proprietatea de pământ fără privire la întăbulare, venitul anual de 50 de fiorini, situația de preot, învățător, avocat, inginer, doctor, farmacist să dea drept de a fi alegător⁴⁰.

În urma acestei conferințe naționale românești, se deschide o alta mixtă compusă de Maghiari, Sași și Români în 11 Februarie la Alba Iulia în care se repetă tesa punerea la urmă a Românilor chemându-se pentru cei 500.000 de Unguri trăitori în Ardeal 24 de deputați, pentru cei 200.000 de Sași 8 și pentru cei 1.400.000 de Români tot 8, din același motiv care determinase și numirea a doi unguri în fruntea guvernului țării. Reprezentanții Românilor și mai ales cei doi capi bisericești sprijini părerea susținută și de Unguri în preajma revoluției lor din 1848 că „naționalitatea e mai scumpă decât

³⁸ Ion Lupaș, *l. c.* p. 195.

³⁹ Barițiu, III, p. 64.

⁴⁰ *Ibidem*, III, p. 76—77.

libertatea și că ei nu vor putea desbata chestia unirii cu Ungaria decât după ce Românii vor fi recunoscuți de nație politică a țării, principiu pus încă de marea adunare din Blas⁴¹. Șaguna adăoga că „nația română înțelege sub libertate starea cea normală a patrii sale constituționale care să-i asigure viața, onoarea și averea ei; iar sub luminare înțelege folosirea darului vieții constituționale bazat pe egala îndreptățire cu privire la religia și naționalitatea sa, și la cultura și întrebuințarea limbii sale naționale”⁴².

Mai căută Șaguna să arate binele ce rezultă pentru monarhia austriacă din diversitatea popoarelor și a limbilor ce o alcătuiesc, temă pe care îi greu de sprijinit decât doar prin sofisme „meșteșugite”⁴².

Ungurii bine înțeles au apărat și aici și, lucru neașteptat prin organul lui Haynol episcop diecezan al Romanilor uniți păstrară legea din 1848 cu unirea Transilvaniei cu Ungaria și toate consecințele ei și această rezoluție a și fost votată cu 27 de voturi, 24 ale Ungurilor și 3 Sași să și alipească de ei.

Din punctul de vedere unguresc desbaterea unei legi electorale pentru Transilvania era ceva de prisos, lucru ce tocmai Românii cereau din răspuțeri, întemeindu-se pe diploma împăratului din 20 Octombrie 1860 care declară Principatul Transilvaniei despărțit cu totul de Ungaria și constituit în chip autonom.

Ungurii, după închiderea conferinței mixte, aleargă la Viena pentru a stărui să fie o singură dietă, aceea din Pesta, ceea ce însăna ca împăratul să-și calce însuși a lui Diplomă⁴³.

Dieta Transilvaniei din 1863—64. — Constituția din 20 Octomvrie 1860 a făcut să se retragă ministerul absolutist al lui Schwartzenberg și să se întocmească cu unul constituțional sub Schmerling, om cunoscut pentru principiile sale plecate către această formă de ocărnuire. Schmerling însă era centralist hotărât și lui i se părea că chiar constituția din 1860 înclina prea mult spre federalism. Noul ministru propunea modificările aduse, să strângă mai mult puterea la centru, creând un parlament compus din 343 de membri. Pentru a măguli și ademeni Ungaria, i se recunoaște dreptul de a trimite ea singură 85 de deputați, pe când marele principat al Transilvaniei avea să trimită numai 26, Croația 9, Dalmația 5 și a. m. d.

Patenta însă în loc de a îmblânzi pe Unguri, îi dispun încă și mai rău contra guvernului central. Ei cereau curat și fără încunjur restituirea constituției din 1848, și mai ales unirea

⁴¹ Ioan Lupaș, *l. c.* p. 199.

⁴² *Ibidem*, p. 200.

⁴³ Barițiu, *l. c.* III, p. 98.

Transilvaniei cu Ungaria. Pentru a constrânge pe guvernul din Viena, Ungurii refuză de a plăti contribuțiile care se încasau numai pe calea execuției și nu se supun la recrutarea armatei. În 1861 rămășițele de dări din Ungaria se urca la 30.000.000 de fiorini! Românii în imensa lor majoritate și cu puține excepții dintre Maghiari cereau mereu prin petiții către guvernul central autonomia țării lor, împărțășirea lor la dieta Transilvaniei și în parlamentul central. Ungurii prin răspunsurile lor combăteau din toate puterile aceste năzuinți ale românilor și când aceștia invocau numărul lor covârșitor pentru dobândirea unor drepturi echivalente, Ungurii le răspundeau că tocmai acest număr al lor prea mare i-ar face primejdioși, pentru monarhie, căci unirea principatelor române în un singur Stat ar îndemna fără îndoială neamul spre visul Românilor: Imperiul Daco-Roman. Se mai întâmpina că Românii nu ar putea răzbi numai cu numărul masselor lor brut, și că le ar trebui și dovada culturai intelectuale și a proprietăței de pământ. În această privire Românii răspundeau victorios că votul lor major nu ar fi de disprețuit, iar în ce privește pământul, cele 250.000 de familii de țărani români stăpâneau $\frac{1}{4}$ din pământul Ardealului iar cele 5000 de familii nobile maghiare numai $\frac{1}{4}$. Apoi în Săsime, iarăși întinderea cea mare a pământului era în mâinile poporului român și nu în acele ale Sașilor⁴⁴. Acest rezultat fusese obținut în urma legilor de împrumut din 1848 — 1854.

Părerile din conferința mixtă din 11 Februarie fiind așternute monarhului; el hotărăște în 26 Martie 1861 să răspingă opinia majorității acelei comisiuni care sprijină unirea Transilvaniei cu Ungaria și obligă pe guvernul țării să facă alegerile în Transilvania pe baza unui cenț de 8 fiorini minimum plătit de orice locuitor, de orice neam și limbă ar fi. Ungurii nu voiau cu nici un preț să primească această bază pentru alegeri și de aceea, când împăratul ordonă prin rescriptul său din 26 Martie 1861⁴⁵, alegerea dietei transilvane și deschiderea ei pentru ziua de 4 Noembrie, guvernul acelei țări, în loc să se supună răspunde prin un protest motivat foarte lung, că nu ar putea să o facă. Tot pe atunci se deschidea chestia națională a Românilor și în dieta din Pesta și în casa Magnaților. În aceasta din urmă unul din cei 3 senatori Români roști cuvintele memorabile, „Unde ar fi ajuns până acum Ardealul, această Spartă mică (trebuia să fie mare), dacă ar fi avut atâția cetățeni liberi câți iloți a avut”⁴⁶.

Dieta din Pesta care refuzase a trimite deputați la parlamentul din Viena fu dizolvată și rămânea acum să se întru-

⁴⁴ Barițiu, *l. c.* III, p. 88.

⁴⁵ *Ibidem* p. 107.

⁴⁶ Ioan Lupaș, *l. c.* p. 206.

nească cea din Ardeal aleasă după dispozițiile rescriptului imperial și pentru convocarea cărei împăratul dă un nou rescript în ziua de 20 Septembrie 1860 după care se dispune deschiderea dietei pentru 1 Iulie acelaș an. Împăratul dispunea tot odată

Deputații români din Dieta Ungariei 1861.

Rândul de sus dela stânga spre dreapta : Vic. Babeș, Vic. Bogdan, Vasile Buteanu de Șomcuța Mare, Dr. Aur. Maniu, Gabr. Mihalii de Apșa.

Rândul de jos dela stânga spre dreapta : Fil. Pascu, George Popa de Teiuș, Iosif Pop de Șomcuța Mare, Jean Popovici-Deșeanu, Sig. Popovici, Alois Vlad de Leliște.

Desemn. după natură de N. Poplescu.

Litografie. — Colecția Academiei Române.

că, regularea legală a referințelor de Stat ale nației române și ale confesiunilor ei, trebuia să formeze una din primele probleme ale dietei”⁴⁷. Se adună în grabă un congres la Sibiu în scopul de a aduce mulțămiri împăratului pentru buna voință ce

⁴⁷ *Ibidem*, p. 213.

arătase poporului român și se alege o comisie de 19 inși care sub conducerea lui Șaguna să pregătească textul adresei de mulțămire⁴⁸. O delegație de 10 persoane tot cu Șaguna în frunte înmână împăratului la Viena acea adresă în ziua de 4 Mai 1863. Delegația este și de altfel bine primită. Ministrul Schemerling îi dă o masă la care principele Colorado și primarul Vienei închină paharul în sănătatea Românilor. Se părea deci din toate aceste fapte că Românii vor ajunge să răpună pe Maghiari.

Dieta Transilvană alegându-se după normele electorale fixate de rescriptul împărațesc din 26 Martie 1861, Românii izbutiră a avea în ea majoritatea relativă fiind deputații lor în număr de 46 față cu 43 de Unguri și 32 Sași. Impăratul mai chemând pe lângă deputații aleși și câte 11 senatori din sânul fiecărei nații numărul reprezentanților lor era de 57 pentru Români, 54 pentru Unguri și 43 pentru Sași⁴⁹, număr ce nu era în proporție cu acel al populației : 500.000 de Unguri, 200.000 de Sași și 1.400.000 de Români (și acest număr era luat după părținitoarele statistici maghiare). Deputații maghiari însă sfătuiți de Iuliu Andrassy și Coloman Tisza hotărăsc să nu ia parte la acest „Conventicul sau scupticina „Valacă”. Ceeace reținură pe Maghiari mai ales departe de dietă fusesse învoirea rescriptului imperial să se folosească în debateri fără alegere toate trei limbile țării, iar legile dietii să fie redactate iarăși în toate trei limbile. Numai trei deputați unguri apăruse în dietă : Comitele I. Belti, I. Nemeș și armanul Lazlofy⁵⁰. În urma acestei abțineri rămăsese în dieta Transilvaniei numai deputații Românilor și ai Sașilor. Această ținută a Maghiarilor pusesse în îngrijiri pe Sași de oarece îi lăsă în fața unei majorități române, dar ea neliniștește și pe Români care se temeau ca hotărârile luate de o dietă stirbită să nu fie valabile. Deputatul sos Trauschenpils recunoaște că „a sosit timpul ca această țară să fie o patrie adevărată și pentru nația română care a fost atâta vreme abia tolerată în principatul ardealului ; căci prin aceasta se face numai un act de dreptate din partea acestei diete”⁵¹. După debateri de o săptămână proiectul comisiei care încuviința nației confesiunilor Românilor egalitate deplină cu celelalte nații și confesiuni ale Ardealului se votează în unanimitate.

Tot atunci se alege 26 de deputați din dieta ardeleană pentru parlamentul din Viena. Impăratul întărește și sancționează acel articol fundamental în ziua de 26 Octomvrie 1863 făgăduind că „acel articol va fi observat de el însuși cât și se

⁴⁸ Ioan Lupaș, *l. c.* p. 211.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 215.

⁵⁰ Barițiu, *l. c.* III, p. 170 ; 196.

⁵¹ Ioan Lupaș, *l. c.* p. 219.

va face să fie observat de toți credincioșii lui”⁵². Cât de scurt traiu avea să ducă această împărătească făgăduință!

Încă din anul precedent pe la 1860, cereau împăratul dela Comitele Banatului ca să i se supună un proiect de lege prin care drepturile locuitorilor Ungariei care nu vorbesc limba maghiară, relative la desvoltarea limbii și a naționalității lor, să fie stabilite acurat și cu precizie⁵³, după acest act mai urmează o a doua sesiune a dietei ardelene în decursul anului 1864.

În acest răstimp schimbările exterioare aduseseră zdruncinarea cabinetului Schemerling și cu dânsul și clătinarea tuturor foloaselor dobândite de Români în contra tendinței cotropitoare a Ungurilor. Înainte însă de a trece la expunerea acestei deslegări, atât de tragic a conflictului româno-maghiar, trebuie să arătăm însemnătatea dietei transilvane din 1863—1864 pentru viața și soarta poporului român din această țară, și deci pentru soarta întregului neam care este strâns legată de baștina lui din cetatea Carpaților. Pentru întâia oară în lungul șir de 6 secolii Români apăreau iarăși în congregația ardealului cum se petrecea lucrul pe la începutul stăpânirii maghiare. Nu numai atâta se reînnoiră de guvernul central al Vienei și împăratul Austriei dreptul poporului român de a constitui a patra nație politică a țării și confesiunilor de care el se ținea punerea pe aceeași treaptă cu vechile religii recepte. Nația românească înceta de a mai fi privită numai ca tolerată în Ardeal „pentru folosul primei nații și al regnicolilor” Disprețul cu care ea fusese tratată până atunci făcu loc unei considerări din ce în mai de seamă documentată prin toastul rădicat în cinstea delegațiilor ei la banchetul oferit în Viena, și mai ales prin faptul până atunci neauzit ca împăratul însuși să subsemne numele său cu scrisoare românească, *Franciscu Iosifu*. Se hotărîse de dietă și împăratul sancționase dispozițiile ca limba română să poată fi întrebuintată după voință în debaterile dietei și să fie îndatoritoare publicarea și în ea a hotărârilor și legilor votate de dânsa. În tribunale era să răsune tot această limbă, în trebile Românilor, în școale era să fie propuse științele prin organul ei, faptele române puteau pași mai libere la lumina zilei și naționalitatea română putu însăfârșit răsufila.

De și deputații români nu pătrunseseră în dietă în proporție cu numărul populației lor, totuși începutul care tot le dăduse o majoritate relativă și care ajunsese a face ca și Sașii să fie pe partea lor, de oarece articolul cel fundamental despre reala îndreptățire a nației române trecuse cu unanimitate, lăsa

⁵² Cartea de documente dela Dieta Ardealului 1864. Citată de Ioan Lupaș, I. c. p. 223.

⁵³ Barițiu, I. c. p. 186. Asupra lucrărilor dietei transilvane vezi vol. III a lui T. V. Păcățianu, *Cartea de aur*. 1862—1864).

să se întrevadă o propășire neîncetată a numărului reprezentanților români cari erau să țină pasul cu îmbunătățirea stărilor economice. Ardealul era să ajungă cu timpul sub conducerea aceluiași popor căruia el aparținea în realitate după număr și vechime.

Soarta poporului român era să fie schimbată. Nu era să mai cerșească ci să comande, nu era să mai plângă și să se vaiete, ci să cânte și să se veselească; era să-și desvolte puterile trupești și sufletul după nevoile sale ca să devină un sprijin puternic al întregului neam. Evoluția istorică a vrut însă să stângă facla abia aprinsă și să arunce pe poporul român iar în întunerecul asuprimii iar în primejdia pierderii naționalității sale. A mai fost doar în istorie de aceste întunecări a stelelor strălucitoare de pe cerul românesc; dar evoluția lui suitoare care-l duse spre destineri vrednice de înalta lui ființă a aprins fără încetare altele pe întinsa lui țară. Mai vezi și acum această strălucire însă de un moment a soartei lui întunecate a arătat încotro se vor îndrepta pașii viitorului, precum lumina revărsată de spada lui Mihai Viteazul! care și ea a apus, a arătat calea către ținta supremă a strădaniilor neamului românesc.

Prăbușirea finală. — Încă în a treia sesiune a parlamentului din Viena se manifestase o discordanță între modul cum monarhul și acei în care privia însuși parlamentul imperiului pe deputații transilvăneni. Pe când împăratul arăta simpatiile lui pentru acești și pentru reprezentanții ei mai ales în discursul de deschidere în care arăta bucuria sa pentru progresul pe care activitatea constituțională o făcuse în marele său principat al Transilvaniei, mare parte din parlament privea pe deputații acelei țări ca niște oaspeți supărăcioși cari ar fi adus abținerea Ungurilor dela lucrarea comună. Și era invitat că pentru *interesul* monarhiei era de preferat împărțirea Ungariei la parlamentul din Viena decât frântura ei, Transilvania. Dreptul nații bine înțeles fu pentru acesta din urmă, dar în chestii politice dreptul cel tot deauna lăsat îndărăptul interesului iar interesul îl stăpânește puterea. Monarhia era să fie mai tare prin alipirea Ungariei de ea decât prin aceea a Transilvaniei, deci era natural să se găsească în parlamentul vienez și partizani ai *dualismului*. Această idee se manifestase în sânul poporului maghiar ca formă de organizare nouă a monarhiei habsburgice, din momentul ce Ungurii simțiseră întoarcerea simpatiilor monarhului către Români și cuvântul căzuse de mai multe ori că în desbaterile furtunoase ale timpului. Acuma în a treia sesiune a parlamentului din Viena, ideea dualismului revine cu mai mare putere alipită de stăruința îndepărtării parlamentului de grupul transilvănean. Și

în această sesiune acel care iea apărarea noului sistem de organizare acel dualist, nu este doar un Ungur din cari erau câți vrei și în parlamentul din Viena, ci era german din Stiria, Mauriciu Kaiserfeld.

El apăra cu căldură și convingere sistemul dualist. Deputatul german părea preocupat mai ales de o împrejurare anume precumpănirea numerică pe care o aveau popoarele negermane în parlamentul central al căror număr mai ales dacă ar fi urmat-o Ungurii putea ușor forma nu numai majoritatea dar chiar $\frac{2}{3}$ din glasurile totale ceea ce ar fi pus pe deputații germani în proporție de inferioritate față cu celelalte popoare ale monarhiei și ar fi primejduit caracterul german de până acum al monarhiei; aceasta ce căuta tocmai a fi salvat prin sistemul centralist⁵⁴.

Dacă se separa parlamentul în două, unul al Ungariei și altul al Austriei, aceasta din urmă se putea răzima pe o majoritate germană în propria ei țară. Interesul dualist era deci reclamat nu numai de Unguri și chiar și de unii austriaci ce făceau din cauzele arătate interesul împărăției.

Pe când însă în parlamentul austriac se dădea pe față tendințele dualiste, tratări de acelaș fel se urma în taină cu aristocrația maghiară, tratări care tindeau înainte de toate la răsturnarea lui Schimerling, protivnicul Ungurilor.

Cu toate aceste manifestări favorabile Ungurilor răsărite în parlamentul din Viena, împăratul urma linia lui plăcută Românilor, înființând în 26 Decembrie 1864 mitropolia ortodoxă în care numi ca titular pe favoritul său episcop român, Andrei Baron de Șaguna și despărțind deci biserica ortodoxă română de cea sârbească din Carlowitz. Mitropolitul mergând în fruntea unei deputații și mulțămind capului Statului primi din partea monarhului următorul răspuns măgulitor: „Mă bucur că am putut împlini dorințele Românilor din Ungaria, Transilvania și Confiniile militare prin reînființarea mitropoliei. Recunosc credința și alipirea Românilor către tron de care și au dat probe neîndoioase în cele mai grele împrejurări. Mă mai bucur că pot saluta de arhiepiscop și Mitropolit pe un bărbat prea meritat pentru tron și patrie, în care Eu pusesem și toți Românii greco-orientali avem deplină încredere”⁵⁵.

⁵⁴ Erau în parlamentul din Viena 343 de deputați din care 84 germani, 85 Unguri, 26 ardeleni, 9 croato-sârbi, 54 Boemi, 22 Moravi, 38 galițieni, 25 Lombardo-Venețieni. Dacă socotim încă pe Germanii dietei ardeleni (11) și pe acei ce se mai alesese ca Unguri și în alte părți ale monarhiei, precum pe de altă parte și unicul loc german ca în Stiria, Carintia, Carniolia pătrunsesse și Slavi printre germani, putem socoti 100 de Germani față cu 243 de negermani. Comp. Barițiu, III, p. 286.

⁵⁵ Barițiu, I. c. p. 297.

Câteva zile după rezoluția aceasta privitoare la mitropolia românească, împăratul sancționează prin un rescript din 5 Ianuarie 1865 și articolul II al legii votat de dieta transilvană privitor la folosirea celor trei limbi în afacerile oficiale ale țării⁵⁶. Ca un răspuns la aceste favoruri împărătești încuviințate Românilor, Ungurii deschid în Viena un ziar nou „cu care preparau terenul pentru o apropiere și împăciuire”⁵⁷, cu germanii ceace nu se putea face fără jărtfirea poporului român.

Care din cele două curente era să iasă învingător, aceasta avea să o hotărască, ca totdeauna în istorie, nu oamenii, ci puterea împrejurărilor.

Anume pe atunci începutul anului 1865 relațiile între Austria și Germania se încordaseră tot mai mult, din pricina Condominiului districtilor Schleswig și Holstein răpite în comun dela Danemarca în războiul din 1864. Cu toate că deocamdată convenția dela Gastein (14 August 1865) păruse a stămpăra încordarea atribuind fiecăreia din cele două state câte un district spre ocârmuire și anume Prusiei Schleswigul iar Austriei Holsteinul, neînțelegerile izbucniră curând din nou, mai ales din cauza deosebirii conducerii daraverilor lăuntrice din partea celor doi guvernatori, Gabluiz acel al Holsteinului favorizând prea mult partidul liberal danez pe care Prusia voia tot să-l comprime.

Bismark se jălui la Viena; primi însă un răspuns așa de aspru încât se văzu în curând că numai un război putea să pună un capăt falsei atenții a condominiului din districtele cucerite. Așa stăteau lucrurile exterioare pe la sfârșitul lui 1865.

Austria văzând încotro mergeau trebile cu Prusia, se gândi a se apropia de Ungaria, lucru după care și Ungurii umblau cu mare râvnă. Ungurii fac pasul cel întâi poftind pe împăratul la cursele dela Pojon (Pressburg), unde monarhul ducându-se, i se face o primire din cele mai călduroase. Ca un răspuns la aceste drăgălășii, Francisc Iosif dăruiește Academiei de Științi din Pesta 15.000 de fiorini după care Academia voește să mulțamească împăratului prin o delegație în care ia parte și Francisc Deak. Împăratul spune că va primi deputația în reședința lui din Budapesta. Urărilor de bună venire ale primarului, împăratul răspunde că „este hotărît a îndestula pe poporul coroanei Ungariei și că va convoca dieta spre a afla dorințele lor, căci numai din înțelegere între monarc și această parte a împărăției lui atârnă binele și puterea patriei”. Vivat entuziaste izbucniră la cuvintele împăratului. Urmară, audiențele a o mulțime de deputății între care și a academiei,

⁵⁶ *Ibidem*, p. 298.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 299.

apoi o masă mare, retrageri cu torțe și alte sărbătoriri care pecetluiau împăcarea lui Francisc Iosif cu Ungurii. În aceeași zi monarcul oprise activitatea tribunalelor militare și amnestiase pe toți delictvenții politici cari erau foarte numeroși. Totuși se vede că împăratul nu părăsise cu totul încă pe Români, de oarece tot atunci el înființează în Viena Curtea de Conturi pentru Transilvania numind ca președinte al ei pe L. B. Pop român și mai mulți alți români ca membrii. Ca un semn al întoarcerii împăratului către Unguri urmează însă numirea lui Gheorghe Mailat cancelar pentru Ungaria, iar Francisc Haller cancelar pentru Transilvania, ceea ce aduce demisia ministerului Schmerling. Cancelarul Transilvaniei fusese însă numit în chip provizoriu și oarecum ca subordonat aceluia Unguresc⁵⁸, iar la minister urmă în locul lui Schmerling, comitele Beleredi. Mai mulți magnați unguri sunt chemați în audiență privată de monarh în care se zvonise că el le-ar fi declarat că interesele superioare ale monarhiei și chiar ale casei sale ar cere ca el să se împace cu Ungurii. Pe lângă Unguri însă fu chemat la o audiență și mitropolitul Șaguna. Despre cele vorbite de el cu monarhul nu s'a răsuflat nimic. Cu toate acestea se înțelege că audiența nu putea avea alt scop decât de a mângâia pe Români cu vorbe și asigurări vagi, că poziția câștigată de ei nu va fi atinsă. S'ar părea după niște destăinuiri nevrute ale lui Șaguna, că împăratul i-ar fi zis că „dacă Ungurii vor face concesiuni, atunci și lor se vor face, adecă vor fi sacrificați fără milă”⁵⁹.

În urma acestor semne de rău prevestitoare urmează îndată mai multe fapte care le întăresc. Împăratul prin rescriptul său din 1 Septembrie 1865 (pe când începuseră frecările între guvernatorii austriac și prusiac ai Schleswigului și Holsteinului) disolvă dieta Transilvaniei care votase despărțirea Transilvaniei de Ungaria și egala îndreptățire a celor trei limbi și convoacă o alta la Cluj de astădată pentru 29 Noembrie care urma să fie aleasă nu mai mult după dispozițiile din 1861 ci după acele vechi ale legii din 1791. În această dietă compusă din 189 de membri abia pătrunsese 34 de Români și 25 de Sași, elementul maghiar fiind într-o covârșitoare majoritate. Se ivi atunci în elementul român o mare și adâncă desbinare de păreri. Gh. Bariț propuse neparticiparea Românilor la dieta din Cluj și inaugurarea politicii de pasivitate; iar Șaguna invocând principiul *flere possum sed juvare non sfătui* ca Români să iee parte la dietă și să aperse acolo interesele lor⁶⁰. Se înșelau pasiviștii dacă credeau că prin imitarea aceea ce

⁵⁸ Barițiu, *l. c.* p. 313.

⁵⁹ Ion Lupaș, Șaguna, p. 231.

⁶⁰ Ion Lupaș, *Ibidem*, p. 233.

făcuseră Ungurii vor obține aceleași rezultate, căci puterea lor nu cântăria atâta cât cea a Ungurilor și împăratul în criza ulterioară ce se îngreua pe fiecă zi, *avea nevoie de puteri*.

În dietă, Șaguna și grupul românesc atacă constituționalitatea dietei cu deosebire pe motivul că fiind ea aleasă pe baza legii din 1791 „care este pentru Români o reminiscență jalnică căci e reflexul unei instituțiuni bazată pe sistemul politică a celor trei națiuni recepte și nu recunoaște națiunea română ca egal îndreptățită și deci de a fi un factor al constituției țării”⁶¹. Deputații Unguri cer darea în judecată a lui Șaguna pentru această îndrăzneală. Deși lucru nu s'a făcut, dieta a votat unirea Ardealului cu Ungaria.

În acest timp războiul cu Prusia devenind tot mai neînălăturat și deci tot mai neînălăturată și nevoia împăcării împăratului cu Ungurii căci nu putea împăratul, în momentul când trebuia să facă front la doi dușmani de odată, Prusia spre nord și Italia spre sud-vest, să lase în spate o Ungarie nemulțămîtă care amenința iar separarea ei de Austria.

Se elaborase în Iunie 1866 un proiect de regularea relațiilor dintre Ungaria și Austria pe baza modificării legilor din 1848. Lovitura dela Sadova 3 Iulie 1866 desăvârși apropierea și zmulse împăratului toate concesiile în favoarea Ungurilor. Se organizează dualismul austro-ungar prin care Ungurii capătă mână liberă asupra *provinciei lor Transilvania*, pe care o vor hățui și o vor tortura de acum înainte cum le va plăcea spre a putea ajunge la marea țintă urmărită de micul popor maghiar de a-și mări numărul prin desnaționalizarea elementului românesc⁶².

Românii din Transilvania cu tot paralelismul dezvoltării lor cultural cu acei din principate, în privirea politicii urmează calea lor aparte căci dacă cultura unui popor este hotărîtă de factori sufletești și deci poate resfrânge în ea unitatea rasei, viața politică este determinată de împrejurări, și aceste trebuiau să fie cu totul altele la cele două grupe de Români, cei dela nordul și apusul și cei dela sudul și răsăritul Carpaților, tocmai din cauza strătăierii corpului lor național de urielele stăvili ale acestor munți.

Dacă în tot decursul istoriei lor, desfășurarea vieții românești în țările de peste piscuri urmă altă cale decât aceea a Românilor din poalele lor, dela 1848 încoace această soartă nu este numai deosebită ci chiar protivnică.

Am văzut anume că în acel an pe când revoluția Românilor contra Ungurilor ieșiră triumfătoare, cu ajutorul Rușilor, în țările române ea fusese cu totul zdrobită de Turci din în-

⁶¹ *Ibidem*, p. 234.

⁶² Asupra acestei chestiuni vezi Brode, *Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn*. Berlin 1895.

demnul Rușilor, că apoi în Transilvania Rușii fuseseră priviți ca liberatori de tirania Ungurilor, în țările române din protivă acei de cari suflarea românească voia să scape era tocmai stăpânirea rusească de aceia și zadarnici fuseseră silințele câtorva visători Români ca Bălcescu de a uni poporul român întreg în contra colosului dela nord, cecece ar fi trebuit să aibă întâi ca fapt premergător în Transilvania împăcarea și unirea Românilor cu Ungurii — adecă traiul cel liniștit între lupi și miei. Erau deci radical deosebite interesele Românilor din Transilvania de acele ale Românilor din principate și unirea lor în aceleași năzuințe și aceleași mișcări la 1848 era cu neputință.

Pe cât însă de divergență era situația politică a ambelor grupe de Români, pe atât de deosebită fu și albia politică în care de atunci înainte curseră destinul lor.

Românii din principate zdrobiți la 1848 rădicase în curând capul tot mai sus, până când ajunseră să-și vadă încununat visul lor cel mai apropiat, unirea țărilor surori, emanciparea lor de sub tutela străină și punerea soartei lor sub ocrotirea unei dinastii europene care încunună viața lor cu neătărnarea și regalitatea.

Românii din țările ungurești, învingători în revoluția din 1848, căzură îndărăpt și mai greu încă sub jugul de fără de care se crezuseră un moment mântuiți în anul 1866 care pentru Românii din principate însemnau un pas în întărirea organismului statului lor, pentru cei de peste munți, aduce o nouă prăbușire a visului lor de mântuire fiind din nou amenințați cu zugrumarea vieții lor naționale.

Un corp însă nu poate fi pe jumătate mort și pe jumătate trăitor sau moartea sau viața vor birui și vor stăpâni întregul. Incotro însă se îndreaptă evoluția istoriei românești?

Aceasta este deocamdată ascunsă în mărunțiile viitorului ⁶³.

⁶³. Aici se oprește manuscrisul lui A. D. Xenopol isprăvit în anul 1914.

TABLA ILUSTRĂȚILOR

	<u>Pagina</u>
Mihail Kogălniceanu	5
Alexandru Cuza în 1866	81
Doctorul N. Kretzulescu	87
Costache Negri	88
Poeți Contemporani din timpul lui Alexandru Ioan Cuza	105
Poetul Grigore Alexandrescu	108
Poetul Dimitrie Bôlintineanu	111
Ign Ghica și Vasile Alecsandri	115
Membrii cari au hotărât detronarea lui Cuza Vodă	191
Ofițerii români cari au detronat pe Cuza Vodă la 11 Februarie 1866	196
Ministrii și Locotenența Domnească, 11 Februarie — 10 Mai 1866	207
Mitropolitul Andrei baron de Șaguna, ca episcop	225
Deputații români din Dieta Ungariei 1861	237

TABLA DE MATERIE

	<u>Pagina</u>
Capul III. — Cuza Vodă și lovitura de stat	7
I. <i>Lovitura de stat</i>	9
Măsuri lăuntrice	9
Răsunetul în afară	11
A doua călătorie la Constantinople	15
Lovitura de stat și răsturnarea	18
Legea rurală din 1864.	21
II. <i>Dela lovitura de stat până la deschiderea ultimei legislaturi (2 Mai 1864—4 Decembrie 1865)</i>	27
Călătoria lui Kogălniceanu în Oltenia	27
Adunarea cea nouă	30
Chestiunea religioasă și cea a mănăstirilor închinată	37
Capitulațiile și ereditatea	43
— Mișcarea din 2 August 1865	47
III. <i>Dela răscoala din August până la abdicare (4 Decembrie 1865—11 Februarie 1866)</i>	64
Chestiunea abdicărei	64
Sesiunea adunării	72
Răsturnarea	78
Capul IV. — Cultura în domnia lui Alex. Ioan I.	90
I. <i>Cultura intelectuală.</i>	93
Predominarea elementului politic	93
Starea școalelor	95
Literatura	99
Artele.	119
Științele morale	122
Cultura generală și științifică	129
Intinderea ideii române peste hotarele țării	134
Capul V. — Starea economică	139
I. <i>Starea economică.</i>	141
Moravuri administrative	141
Funcționarismul	144
Străinii. Evreii.	152

	<u>Pagina</u>
- Starea financiară	160
- Creșterea averii publice	168
- Politică economică și domnia lui Alexandru Ioan I	172
Capul VI. — Locotenența domnească și Istoria Românilor subjugăți	
1849 — 1857	186
I. <i>Locotenența Domnească (11 Febr.—10 Mai 1866)</i>	189
➤ Statutul lui Cuza Vodă	189
➤ Plebiscitul cel nou	194
➤ Situația exterioară	197
➤ Mișcarea separatistă din Iași	199
➤ Chestia strămutării Curții de Casație la Iași	203
➤ Alegerea Principelui Carol	213
II. <i>Istoria Românilor de peste munți 1849—1867</i>	219
1. Perioada absolutismului 1849—1860	219
➤ Favorizarea Românilor	219
➤ Chestia urbarială	221
➤ Biserica	223
➤ Tendințele divergente ale naționalităților	227
2. Perioada Constituțională	229
➤ Frământări culturale românești	229
➤ Diplome imperiale din 20 Octombrie 1860	233
➤ D Transilvaniei din 1863—64	235
➤ Prăbușirea finală	240

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
1987